

BILDNING FÖR ALLA

ISBN 952-91-3442-8 (hft.)
ISBN 952-91-3671-4 (PDF)

ISSN 0489-0760

Oy NordPrint Ab, Helsingfors 2001

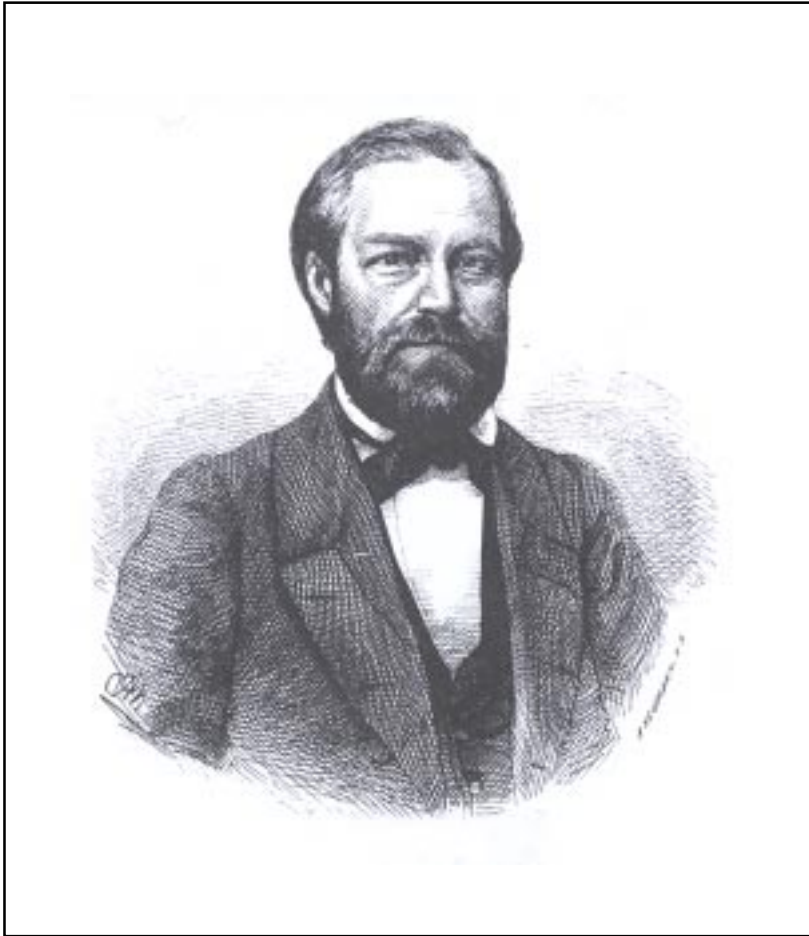
KARL-GUSTAV JOSSFOLK

BILDNING FÖR ALLA

**En pedagogikhistorisk studie kring abnormskolornas
tillkomst i Finland och deras pionjärer som medaktörer i
bildningsprocessen 1846–1892**

HELSINGFORS 2001

SVENSKA SKOLHISTORISKA FÖRENINGEN I FINLAND R.F.

Carl Oskar Malm – en banbrytare för dövundervisningen i Finland. En frisinnad filantrop och mångsysslare. Grundade den första abnormskolan, dövskolan i Borgå 1846. Lärare i Borgå 1846–1859. Lärare i statens dövskola i Åbo 1859–1863.

INNEHÅLL

Förord	8	
I	INLEDNING	11
1.1.	Syfte och avgränsningar	11
1.2.	Vägen till ämnet	12
1.3.	De fem perspektiven	15
1.4.	Forskningsläget	17
1.5.	Hermeneutisk humanvetenskap	24
1.6.	Begreppsbildningen	34
1.7.	Den svåra gränsdragningen	43
1.8.	Precisering av syften	45
1.9.	Dispositionen	46
II	DISKURS I PEDAGOGIKHISTORIA	48
2.1.	Autonomin och 1800-talets ståndssamhälle	48
2.2.	Staten, kyrkan och fattigvården	52
2.3.	Specialomsorgen och abnormundervisningen i lagstiftningen på 1800-talet i Finland	54
2.4.	Den kyrkliga folkundervisningen	57
2.5.	Föregångare och tidiga elementära skolor	58
2.6.	Internationella strömningar	60
2.7.	Abnormundervisningen etableras i Norden	69
2.7.1.	Abraham Argillander – en föregångare i Finland	69
2.7.2	Blind- och dövundervisningen. J.A. Bierkén och P.A. Borg i Sverige	71
2.7.3.	Anstalter för och undervisning av utvecklingsstörda	78
2.7.4.	Anstalter för lytta och vanföra	79
2.7.5.	Organiseringen av abnormskolorna i Finland	79
2.7.6.	De nordiska abnormskolelärmötena	99
2.7.7.	Läroutbildningen	101

III	DISKURS I IDÉHISTORIEN	102
	3.1. Det europeiska bildningsarvet	103
	3.1.1. Bildningssträvanden och skolfrågor	103
	3.1.2. Folkbildningssträvanden	117
	3.1.3. Det nationella uppvaknandet och folkbildningen	125
	3.2. Liberalismen	131
	3.3. Pietismen och andra religiösa strömningar	136
	3.4. Darwinismen och dess påverkan	143
IV	DISKURS I DE I ABNORMSAKEN	
	ENGAGERADE PERSONERNA	145
	4.1. Carl Oskar Malm – en banbrytare för dövundervisningen	145
	4.2. Uno Cygnaeus och de abnorma	152
	4.3. Carl Henrik Alopæus – en idealist och missionär	164
	4.4. Alexander Ferdinand Borenius – en innovatör och stöttepelare	175
	4.5. Henrik och Anna Heikel – pionjärer i Österbotten	181
	4.6. Gustav Kristian Hendell – en talesman för talmetoden	185
	4.7. Karl Fredrik Edward Knut Lundberg – ”de sinnesslöas vän”	187
	4.8. Mathilda Linsén – representant för kvinnoemancipationen	188
	4.9. Karl Mortimer Stenius – nydanare inom blindundervisningen	191
	4.10. Gustav Adolf Helsingius – Finlands första fattigvårdsinspektör	199
	4.11. Edvin L. Hedman – föreståndare för Perttula sinnesslöanstalt	203

4.12.	Valter Voldemar Forsius och abnormskoleförordningen 1892	205
V	DISKURS I MILJÖERNA OCH MENTALITETEN	210
5.1.	Finland och det övriga Europa	210
5.2.	Filantropi och associationer	212
5.3.	Miljön på abnormskoleorterna	217
5.3.1.	Handels- och kulturstaden Borgå	218
5.3.2.	Åbo – landets tidigare huvudstad	243
5.3.3.	Helsingfors – storfurstendömet Finlands huvudstad	252
5.3.4.	Kuopio – patriotism och väckelserörelser	262
5.3.5.	Pedersöre / Jakobstad – pietism/ baptism och borgerlighet	265
VI	SAMMANFATTNING.	
	Reflexioner och tolkningar kring abnormskolornas tillkomst och etablering och de involverade personernas motiv och betydelse i processen	273
6.1.	Den allmänna ramen	273
6.2.	Reflexioner och tolkningar av resultaten	290
6.3.	Diskussion	309
6.4.	Implikationer för fortsatt forskning	313
	Förkortningar	315
	Bilagor (1–4)	317
	Källförteckning	325
	Personregister	355

Förord

Mitt intresse för specialundervisningen väcktes redan då jag som ung lärare konfronterades med elever med olika slag av handikapp. Detta intresse förstärktes då jag som tjänsteman vid skolstyrelsen på 1980-talet, sedan 1991 utbildningsstyrelsen, handlade hörande frågor. Trots att den officiella målsättningen i grundskolan är en allmän integration av samtliga elever framstod specialundervisningen som ett fenomen som inte organiskt sammanhänger med grundskolan utan mer som en isolerad verksamhet vid sidan av den egentliga undervisningen. Frågor uppstod om orsakerna möjligen kunde sökas i det förflutna – om det fanns en historisk förklaring till dagens tillstånd.

Den direkta anledningen till föreliggande avhandling är ett för mig trängande behov av att ytterligare klarlägga och fördjupa temat om huru specialundervisningen på 1800-talet i Finland fick sin början och utvecklades till ett separat system i förhållande till bildnings- och speciellt folkskoleväsendet.

I min pro graduavhandling, ”Stödundervisningen i finlands-svenska grundskolor och försöksgrundskolor” (1976), vilken även innehåller synpunkter på specialundervisningen, utgick jag från en empirisk, kvantitativ ansats. Ett starkt behov av större utrymme för ett närmande mellan mitt forskarmedvetande och objektet för min forskning ledde till att jag i min artikel ”I Pestalozzis fotspår. Från abnormundervisning till samordnad specialundervisning, särskilt i Finland”, anlade ett bredare, kvalitativt och pedagogik-historiskt perspektiv på specialundervisningen (Jossfolk 1997).

En annan behandling, men med ett mer hermeneutiskt grepp på specialundervisningen, utgör artikeln ”Frisinnade präster och borgare som organisatörer av abnormundervisningen i Finland under 1800-talet” (Jossfolk, 1999). Här har temat förflyttats till 1800-talet och i enlighet med min formulering för den tidens specialundervisning kallas den abnormundervisning.

Min licentiatavhandling (Jossfolk 1999 a.a.) med nyss nämnda titel, som även den är ett pedagogikhistoriskt arbete, uppvisar

ett ytterligare närmande till ett humanvetenskapligt förhållningssätt till forskningsmaterialet.

I samband med mitt licentiatarbete deltog jag i professor P-J Ödmans forskarseminarier i Stockholm och i en konferens kring temat ”Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle”, som ägde rum den 10–12 september 1998 vid Lärarhögskolan i Stockholm under ledning av professor Ödman, som ju blivit en förgrundsgestalt då det gäller mentalitetsforskningen i Sverige. De talrika konferensbidragen illustrerar även vilken stor betydelse övriga human- och samhällsvetenskapliga grenar haft på den pedagogikhistoriska forskningen. Själv gavs jag möjligheten och nöjet att presentera ett längre sammandrag av min då pågående forskning kring abnormundervisningens etablering på 1800-talet i Finland.

Min licentiatavhandling väckte mitt intresse för att ytterligare utforska organiseringen och utvecklingen av abnormundervisningen i Finland under 1800-talet med starkt beaktande av idéhistoriska, person-, miljö- och mentalitetsaspekter.

En vetenskaplig avhandling är resultatet av en långvarig process. För att mäktas med en sådan uppgift krävs det både andligt och ekonomiskt stöd. Jag har haft förmånen att vid Lärarhögskolan i Stockholm i samband med professor Per-Johan Ödmans seminarier diskutera och tränga in i hermeneutik- och mentalitetsforskningen, vilket jag är tacksam för. Jag vill även tacka min handledare, professor Michael Uljens vid Helsingfors universitet, som i diskussioner gett mig värdefulla råd både i metod- och sakfrågor. Ett varmt tack vill jag även rikta till em. professor Jarl Stormbom för att han visat stort intresse för min forskning och sporrat mig att fullfölja arbetet med avhandlingen. Jag har likaså anledning att tacka för det vänliga bemötande som kommit mig till del i bibliotek och arkiv framförallt i Riksarkivet i Helsingfors, Universitetsbiblioteket i Helsingfors, Kungliga biblioteket i Stockholm, Lärarhögskolans i Stockholm bibliotek, Dövförbundets arkiv i Helsingfors, Landsarkivet i Åbo och Svenska skolhistoriska föreningens arkiv, Cavoniusarkivet i

Helsingfors, Utbildningsstyrelsens bibliotek i Helsingfors, Borgå domkapitlets arkiv samt Borgå gymnasiums arkiv.

Svenska folkskolans vänner och Svenska föreningen i Östermyra har visat stort intresse för mitt arbete och understött mig ekonomiskt, varöver jag framför ett varmt tack.

Jag framgår även mitt tack till Svenska skolhistoriska föreningen för att den önskat utge min avhandling i sin värderade publikationsserie.

Slutligen vill jag tacka min hustru Elbe för uthållighet, uppmuntran och andligt stöd under hela den tid mitt forskningsarbete pågått.

Karl-Gustav Jossfolk
Esbo den 21 maj 2001

I Inledning

1.1. Syfte och avgränsningar

Avsikten med föreliggande avhandling är att granska de faktorer, som påverkade uppkomsten av abnormundervisningsväsendet och dess vidare utveckling i Finland under 1800-talet. I avhandlingen behandlas i huvudsak blind-, dövstum- och idiotanstalterna/skolorna, medan anstalterna för lytta och vanföra samt epileptikerna endast berörs marginellt. Detta beror på att de utgjorde klart avgränsade grupper från de övriga och med våra dagars terminologi kunde karakteriseras som ett slags sjukhusskolor.

Jag önskar ge de historiska, idéhistoriska, personhistoriska och miljöhistoriska perspektiven liksom den rådande mentaliteten speciellt hos abnormsaksaktörerna en tillräckligt skarp relief. Det gäller de rådande idéströmningarna och de förhärskande krafterna av samhällelig, social, politisk, ekonomisk, filosofisk och religiös karaktär under den aktuella perioden speciellt inom den sociokulturella kontexten, som representerades av prästerskapet/det lärda ståendet och andra representanter för de högre stånden.

Intresset riktar sig följaktligen isynnerhet på vissa personer bland prästerskapet, men även andra personer bland de högre stånden, som hade anknytning till aktuella pedagogiska fenomen. I fokus står även olika miljöer, som troligen spelade en central roll med tanke på abnormundervisningens uppkomst och vidareutveckling.

En närmare, mer preciserad och fördjupad penetrering av dessa olika faktorer är möjlig genom en hel del nytt och mer omfattande material än som stod till buds i mitt licentiatarbete. Min förhoppning är därför att åstadkomma en ny och fördjupad helhetsbild av abnormskoleväsendets uppkomst och etablering i Finland.

Parallellt med folkskoleväsendets uppbyggnad under 1800-talet uppstod även abnormskolorna. Likaså vidtogs från statens

sida åtgärder inom specialomsorgen inom den sociala sektorn. De första barnhemmen öppnades i medlet på 1800-talet på privat initiativ. Även lärdomsskolan omgestaltades under 1800-talet och öppnade efterhand möjligheter för kvinnorna att erhålla bildning (Vuornos 1971, 17; Klinge 1997, 163–169).

Utvecklingen följs från grundandet av den första skolan för abnorma i Finland 1846 fram till 1892 då en enhetlig lagstiftning för abnormskolorna utfärdades, som för lång tid framåt konsoliderade verksamheten. Objektet för studien är pedagogik-historiskt medan behandlingen är hermeneutisk-historisk.

1.2. Vägen till ämnet

En pedagogikhistorisk undersökning, som omspannar en relativt lång tidsperiod och som karakteriseras av genomgripande historiska, idéhistoriska, ekonomiska, politiska, samhällsliga och sociala förändringar och under vilken människorna i sin miljö influeras av olika filosofiska och religiösa idéer, kräver en relativt bred forskningsansats med flera infallsvinklar. Det finns därför orsak att belysa forskningsuppgiften ur olika synvinklar för att få en utgångspunkt för studien. I det följande är syftet att närmare skärskåda forskningsuppgiften för att komma fram till en modell och disposition för denna ansats.

Specialpedagogikens historia brukade tidigare närmast sammankopplas med skolhistoria, men såsom t.ex. Kuikka påpekar finns det flera socialhistoriska arbeten, som visar dess samband även med pedagogikhistorien (Kuikka 1991, 45).

I själva verket är det först under de allra senaste åren man i Finland börjat intressera sig för specialpedagogiken ur en annan synvinkel än enbart socialhistorisk.

Orsaken till att pedagogiken har beröring med många andra vetenskapsområden kan man finna i det faktum att forskarna haft svårigheter med att avgränsa begreppet pedagogik, isynnerhet

med tanke på dess historiska relation. Den historiska dimensionen är i varje fall konstitutiv för pedagogiken som vetenskap (Uljens 1998, 79).

Professor Herwig Blankertz, universitetslärare och forskare vid Wilhelmuniversitetet i Münster (d. 1987) konstaterar att det pedagogiska vetenskapsområdet liksom det didaktiska är svårt att överblicka och tränga sig in i p.g.a. dess ”diskontinuerliga och fragmentariska arbetsätt”. Orsaken till denna otillfredsställande situation finner han i vetenskapsfältets komplexitet och problemlöshetsgrad (Blankertz 1987, 18 ff.).

Emedan Blankertz framställning beträffande teorier och modeller i huvudsak inriktar sig på det didaktiska fältet är de inte direkt användbara för denna studie. Däremot ger hans pedagogiska resonemang i samband med hans presentation av ”Bildningsteorin” utgångspunkter för olika ansatser även då det gäller en komplex pedagogikhistorisk studie som denna avhandling.

Den bildningsteoretiska didaktiken har valt begreppet ”bildning” till sin centrala kategori emedan ett sådant begrepp krävs för en ofrånkomlig pedagogisk ”intentionalitet” (a.a. s. 38). Även då det gäller föreliggande avhandling utnyttjas bildningsbegreppet som ett samlande begrepp för att ange en nödvändig ”organiserad princip” då det gäller organisatoriska eller pedagogiska åtgärder inom utbildningsväsendet. Däremot penetreras inte i denna avhandling bildningens innehåll närmare.

Enligt Sjöstrand handlar pedagogikens historia om utbildningsprocessen i det förflutna (Sjöstrand 1970, 22). Blankertz framhåller att begreppet ”kulturvetenskap” innefattar alla historiskt-filologiska eller filosofiska discipliner som varken är naturvetenskapliga eller filosofiska. De systematiska kulturvetenskaperna (utom de historisktfilosofiska) benämns numera socialvetenskaper eller humanvetenskaper (Blankertz 1987, 48 f.).

Varje epok har sitt utbildningsideal. Blankertz menar emellertid att det som i samhällelig mening kallas ”bildning” i själva verket

är ”en kulturs, ett samhälles, en kyrkas, en tidsålders norm och samtliga är bunda till tidsandans stämningar och handlingar. Även utbildningen är beroende av och övertar sitt språk från tidsnormen” (Blankertz 1987, 48 f.).

Sedd ur denna synvinkel befinner sig pedagogiken alltid i ett spänningsfält. ”De samhällseliga makternas” eller ”krafternas” inflytande, vilka bl.a kan vara historiska, samhällseliga, politiska, ekonomiska, sociala, filosofiska och religiösa, kan leda till betydande konsekvenser för pedagogiken.

Utgående från detta resonemang kan man se humanvetenskapen – kulturvetenskapen som en ram för en tvärvetenskaplig studie av de processer och olika krafter, som slutligen utformade abnormskoleväsendet i Finland (Blankertz 1987, 48 f.; se även Päivänsalo 1971, 18 o. Sjöstrand 1970, 22–23).

Isynnerhet då det gäller undersökningen av abnormundervisningens historia är det speciellt viktigt att konfronteras med de centrala personerna i den aktuella historien och deras inbördes förhållanden och relationer i den miljö de verkade i. Man kan t.o.m. med beaktande av vad som framkommit i mina tidigare nämnda undersökningar kring abnormundervisningen ställa upp åtminstone en hypotes om att det var representanter för det klerikala ståndet och borgerskapet bland högreståndspersonerna, som var initiativtagare och gick i täten i den bildningsrörelse, som ledde till uppkomsten av nya skolformer i Finland på 1800-talet och att det verkar som om detta även gällde abnormskolorna.

De enskilda aktörernas interaktion både i lokalsamhällets miljö och i samhället i stort förmodas m.a.o. ge förståelse för de krafter, som var centrala då det gällde att bygga upp abnormskolesystemet i Finland på 1800-talet och sålunda skapa en fördjupad och en så nyanserad bild av skeendet som möjligt. Händelserna, deras orsaker och verkan är emellertid så komplexa att endast en tvärvetenskaplig ansats kan antas ge resultat.

Avhandling innehåller även några diskurser förorsakade av de nämnda perspektiven. Med beaktande av de vetenskapsdiscipliner som tangerar pedagogikhistorien och forskningsuppgiften enligt

det förda resonemanget kan man fokusera forskningen utgående från följande fem infallsvinklar eller perspektiv.

1.3. De fem perspektiven

(a) Det historiska perspektivet

För att förstå förutsättningarna för den pedagogiska verksamheten vid en viss tid och dess beroende av de historisk-samhälleliga förhållandena är det nödvändigt att såsom även Sjöstrand och Päivänsalo framhåller relatera den till den aktuella tiden d.v.s. i denna avhandling till storfurstendömet tid (Sjöstrand 1970, 22; Päivänsalo 1982, 134).

Det förefaller i detta fall fruktbart att i perspektivgivande syfte studera bl.a. samhälls- och den sociala situationen under autonomin, det utländska inflytandet för att klargöra varifrån impulserna utgick, skolförhållandena samt den aktuella lagstiftningen gällande specialomsorgen.

Den historiska aspekten ger en referensram åt skeendet. Det historiska greppet gör det även möjligt att fördjupa andra moment i forskningsprocessen inom respektive diskurs som föranletts av de olika perspektiven (Sjöstrand 1970, 22; Päivänsalo 1982, 134).

(b) Det idéhistoriska perspektivet

All mänsklig aktivitet är betingad av olika rådande ideologier. Därför är det nödvändigt att beakta idéhistoriska aspekter i en undersökning av föreliggande art. Det gäller bl.a. frågor om vilken tidsanda som var rådande under den aktuella perioden och som kan ha påverkat framväxten och utformningen av abnormundervisningen. Sättet att förstå sin tid påverkade säkert även människornas sätt att leva. Det gäller m.a.o. frågor kring de förhärskande idéerna både på riks- och lokalt plan av filosofisk, politisk, samhällelig, religiös eller annan karaktär som på olika sätt och i olika hög grad påverkade de aktuella personernas handlande.

(c) Det personhistoriska perspektivet

I en undersökning av denna art, som dessutom innefattar en mycket vid pedagogikdefinition träder enskilda personer fram som banbrytare och vägvisare bland tidens utmaningar. Det är enskilda personer, som fångas av nya idéer eller vill bibehålla gamla, det är även enskilda individer som upprättar kontakter och skapar nya sådana och vilka kan bilda grunden för förändringar i såväl närsamhället som i samhället i stort. Då det gäller personerna som engagerade sig för abnormsaken är det av intresse att undersöka deras egna ambitioner och motiv och i vilken mån de genom att samarbeta och bilda det som vi i våra dagar kallar "nätverk" ville och kunde uppnå sina pedagogiska syften.

Genom sitt agerande utformar och omformar de tankar och idéer som påverkar omgivningens uppfattning om verkligheten och hur denna bör vara beskaffad. De tankar och idéer, som har tillräckligt stor genomslagskraft bildar sedan referenser för hur omgivningen konstituerar sin verklighet.

Häggman, som undersökt familjeinstitutionen under 1800-talet i Finland, framhåller att undersökningar kring olika idéer, fenomen, samhällsklasser, ideologier och institutioner ofta har rensats från sådana faktorer som t.ex. människans intressen, erfarenheter och strävanden. Han poängterar därför vikten av att man som forskare vid sidan av institutioner, ideologier o.dyl. även beaktar människorna och deras dagliga liv, m.a.o. de förhållanden där fenomenet uppstod (Häggman 1994, 27).

I min undersökning begränsar jag mig till de ur undersökningens synvinkel mest centrala personerna på olika platser och nivåer i samhället.

(d och e) Det miljöhistoriska perspektivet och mentaliteten

Detta perspektiv gäller miljöer både beträffande den "stora" historien som den "lilla" historien (se Thavenius 1983, 20–22). Det är viktigt att metodiskt utforska miljöerna som kan tänkas ha påverkat tänkesätt och handlingsmönster (d.v.s. mentaliteten) hos beslutsfattare och påverkare och isynnerhet den miljö, där ab-

normskolepionjärerna verkade och där skolorna grundades. Det blir inte endast fråga om att tränga in i den fysiska miljön som sådan eller dess relation till landet i övrigt utan det är även viktigt att undersöka den andliga miljön, olika relationer, nätverk och även eventuella spänningsfält mellan de olika aktörerna.

Många forskare, bl.a. Foucault, Jarrick, Braudel, Ödman använder begreppet ”mentalitet” för den påverkan som olika världsbilder och idéer utövar på enskilda individer och kollektiv, d.v.s. en slags fortgående socialisationsprocess, som leder till att olika slag av normer och tankemönster blir dominerande i ett kollektiv (Ödman 1998, 13 f).

Applicerat på den nyttjade modellen där de fem projektorerna (a–e) belyser olika sektorer av forskningsområdet framstår mentaliteten i kombination med hermeneutiken som en möjlighet att göra en konklusion av de i de olika perspektiven ingående behandlingarna. I de fyra första perspektiven behandlas de olika ämnena (förutom diskurs II) huvudsakligen ur endast en synvinkel. Isynnerhet via personstoffet torde det vara möjligt att tack vare penetreringen av de rådande mentaliteterna tränga djupare in i den idévärld, det tänkesätt och den mentalitet, som behärskade de olika aktörerna och deras miljö.

Avhandlingen innehåller följande fyra diskurser förorsakade av de nämnda perspektiven: (kap. II) diskurs i pedagogikhistoria, (kap. III) diskurs i idéhistoria, (kap. IV) diskurs i de i abnormsaken engagerade personerna, (kap. V) diskurs i miljöerna och mentaliteten. (Sammanslagningen av dessa två diskurser motiveras av deras nära beroende av varandra).

1.4. Forskningsläget

Forskning med en historisk anknytning till handikappade har i Finland aktualiserats först under 1980-talet och pedagogik-historiska undersökningar kring handikappade är mycket få. Visserligen har handikapporganisationerna och de enskilda institu-

tionerna själva tagit initiativet till olika historiker, men intresset för handikappforskning i den akademiska världen kan anses ha börjat först på 1970-talet då också termen ”handikappad” blev allmännare i det offentliga språkbruket (Vuolle1993).

Kuikka har fäst uppmärksamhet vid att uppgifter om specialundervisningens historiska utveckling är knappa även om forskningen blev livligare under 1980-talet. Om man allmänt betraktar den finländska pedagogikhistorien i ett längre perspektiv kan man konstatera att forskarna i ett tidigare skede koncentrerade sig på det finländska skolväsendets utveckling. Didaktikens historia och lärarutbildningen var populärare än andra områden. Antalet pedagogikhistoriska forskare var litet.

Speciellt på 1950-och 60-talen kom den empiriska vetenskapssynen att dominera. På detta sätt kom paradigmet att styra forskningen mera än de fenomen eller problem som borde ha varit föremål för undersökningar. Intresset för övergripande och djupare problem om människan som kultur- och samhällsvarelse trängdes därmed undan.

Vid sidan av den gamla traditionen började den pedagogikfilosofiska och pedagogiksociologiska forskningen breddas varigenom den pedagogikhistoriska forskningen fick en nödvändig förstärkning (Päivänsalo 1971, 438–445; Kuikka 1991, 45–46).

Bland de pedagogikhistoriska avhandlingarna, som utkommit under de senaste åren, vilka jag närmare studerat och av vilka en del tangerar abnormundervisningen under 1800-talet upptas nedan några avhandlingar och forskningsmetodiska arbeten:

Sarala (1993) har i sin avhandling ”Kirjoituksen opetus Suomen kansakoulunopettajaseminaareissa vuosina 1863–1895” klarlagt den utbildning, som finländska folkskolelärare fick i slutet av 1800-talet för att göra finnarna skrivkunniga. Hennes forskningsmetodologiska utgångspunkt grundar sig på T. Iisalos, H. Anderssons och A. Peltonens uppfattning om pedagogikhistorisk forskning. Emedan resultaten av ämnesanalyserna var svåra att generalisera utnyttjades i undersökningen en forskningsansats, som grundade sig på behandlingen av det biografiska källmaterialet.

Enligt undersökningen sammanhänge begynnelsen av folkskollelärarytbildningen i Finland med nationalismens utbredning. Den sociala verksamheten reglerades enligt samma underdånighetsprincip som människans förhållande till Gud. Målsättningen i uppsatsskrivningen för lärarkandidaterna var ett arv från borgar- och prästutbildningen och sålunda påverkat av lärdomsskolans målsättningar (Sarala 1993, 72).

I en lägesbeskrivning har Tuunainen & Ihatsu (Blom m.fl. 1996, 7) beskrivit utvecklingslinjerna i specialundervisningens organisation i Finland. Enligt författarna kan man särskilja tre stora utvecklingslinjer. Den första perioden omfattar specialundervisningens grundläggningsskede från 1860-talet till läropliktslagen 1921. Enligt författarna utgör detta skede de första stegen, välgörenhetens och filantropins tid.

I den mån de handikappade överhuvudtaget har uppmärksammats ur historisk synpunkt har detta närmast skett inom socialhistorisk forskning. Sålunda har Urpo Kuotola (Kuotola 1986) i sin doktorsavhandling 1986 undersökt de synskadades integrering i samhället.

Till samma grupp av socialhistoriska arbeten där handikappade berörs är Piirainens "Kyläkierrolta kunnalliskotiin" och "Vaivashoidosta sosiaaliturvaan", vilka behandlar socialväsendets utveckling i Finland (Piirainen 1958).

I en kyrkohistoriskt inriktad avhandling har Sandholm (Sandholm 1973) behandlat huru man handhade omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland under medeltiden. Undersökningen behandlar hospitalväsendets uppkomst och utformning till tiden efter reformationen. Avhandlingen ger en inblick i förhållandena i de välfärdsinrättningar, som utgjorde ett slags förelöpare till senare tiders sjukvård och som även frekventerades av handikappade i olika åldrar.

Beträffande Sverige kan nämnas Förhammar, som från liknande utgångspunkter behandlat handikapputbildningens bakgrund och socialpolitiska funktion i 1800-talets Sverige (Förhammar 1991).

Två avhandlingar med historisk-pedagogisk anknytning utkom 1984, nämligen Keijo Plits och Anja Tsokkinens dissertationer. Plits avhandling är närmast en kyrkohistorisk biografi över C.A. Alopaeus och hans banbrytande verksamhet i samband med dövstumundervisningens tillkomst på 1800-talet i Finland. I avhandlingen berörs även blind- och sinnesslöundervisningen. Plits avhandling kan anses vara den mest omfattande, som hittills gjorts om dövstumundervisningens tillkomst i Finland. I hans avhandling berörs även blind- och sinnesslöundervisningen (Plit 1984).

I sin avhandling ”Suomen sokeainkoulut ja niiden oppilaat vuosina 1865–1917” behandlar Tsokkinen Finlands blindskolor och deras elever. Det är närmast fråga om en skolhistorik eller institutionshistorik baserad på statistiska uppgifter och behandlar organisationsfrågor, administrationen, läroplaner samt lärarna och den övriga personalen. Tyngdpunkten ligger på skolornas verksamhet (Tsokkinen 1984)

Vuolles (Vuolle 1993) dissertation ”Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi” kan närmast betraktas som ett pedagogikhistoriskt arbete med inslag av socialhistoria och behandlar liksom Plit själva organiseringen av abnormundervisningen på ett mer allmänt plan. Ett genomgående tema är de statliga åtgärdernas inverkan på uppkomsten av en statlig utbildning och privata initiativ för åstadkommande av undervisning för handikappade.

De båda avhandlingarna och isynnerhet Plits utgör i varje fall betydelsefulla bidrag till kännedomen om abnormundervisningens tillblivelse i medlet av 1800-talet i Finland.

Enligt Tuunainen & Nevala (Tuunainen & Nevala 1987), vilka inom ramen för ett projektarbete vid Joensuu universitet beskrivit specialundervisningen under självständighetstiden, blev undervisningen av handikappade under 1800-talet beroende av välgörenhetsorganisationernas barmhärtighet och filantropiska motiv då folkundervisningen reformerades 1866 och senare blev läropliktsskola.

Ur pedagogikhistorisk synpunkt är det intressant att konstatera att veterligen den första översikten av begynnelseskedena av abnormundervisningen (blind-, dövstum- och idiotundervisningen) i Finland skrevs av biskop C.A. Alopaeus redan år 1889. Skriften omfattar 37 sidor och heter – ”Historik öfver abnormskoleväsendet i Finland” (Alopaeus 1889).

I finländska pedagogikhistoriska arbeten gällande folkskoleväsendet berörs undervisningen av handikappade knappast alls. Ottelin har i ”Pedagogikens historia” ett kort omnämnande av abnorma i samband med sin behandling av Pestalozzi. Lika kortfattat omnämns hjälpskolor och specialklasser i Cavonius pedagogikhistoriska verk ”Från läroplikt till grundskola” (Ottelin 1944; Cavonius 1978).

Då man ytterligare tillägger att professor Veli Nurmi i en biografi som han skrev till 100-års minnet av Uno Cygnaeus död på några sidor behandlar Cygnaeus insatser för undervisningen av de handikappade torde det mesta vara nämnt om pedagogikhistoriska arbeten där undervisning av handikappade i Finland på 1800-talet behandlas eller berörs (Nurmi 1988, 212–215).

Efter en genomgång av pedagogisk-historiska avhandlingar även under de senaste åren kan man konstatera att det inte föreligger någon heltäckande studie om abnormundervisningen på 1800-talet i ett skol-, person- eller idéhistoriskt perspektiv. Det existerar inte heller någon fullständig bild av de sociala, idéhistoriska, samhällseliga och politiska förhållandenas inverkan på abnormundervisningens utformning under dess tidigaste skeden.

Vid sidan av ideologier, idéer och andra företeelser, som avlöser varandra i mänsklighetens historia är det i grund och botten alltid den enskilda människan och hennes gärning, som är objektet för pedagogikhistorisk forskning. Då det gäller abnormundervisningen saknas framför allt en samlande, systematisk forskning kring de centrala aktörerna och deras miljö, som säkerligen var av största betydelse vid skapandet av ett särskilt abnormskolesystem i Finland. Det finns m.a.o. ett uppenbart behov av forskning kring detta tema.

Eftersom abnormskoleväsendet delvis växte fram parallellt med folkskoleväsendet har även dess tillkomst beskrivits i den mån det kan anses ha varit nödvändigt för att klargöra utvecklingen. Abnormundervisningen tangerade även den allmänna fattigvården varför även detta uppmärksammas.

Stor vikt har lagts vid att granska beskrivningar av händelser i litteraturen genom jämförelser mellan olika källor. Som komplettering till skrivna källor har dessutom tillgängliga statistiska uppgifter utnyttjats.

Ur hermeneutisk mentalitetssynvinkel erbjuder brevväxling, som idkades synnerligen flitigt under 1800-talet intressant och avslöjande information. Sådan brevväxling förekom även mellan de olika aktörerna inom abnormsaken. Breven innehåller också viktig information om sakförhållanden och fungerar samtidigt som personliga vittnesbörd. Hit kan man också räkna såväl officiell som privat brevväxling mellan dessa personer och inflytelserika ämbetsmän vid senatens expeditioner och domkapitlen. Detsamma gäller artiklar och uppsatser och även en del biografier som skrevs under 1800-talet på basen av nära vänskap och nära relationer till den skildrade.

Jag har även forskat i professor Z.J. Cleves brevsamling innehållande brevväxlingen mellan Cleve och K. Stenius samt olika statistiska uppgifter om abnorma i olika länder. I samlingen ingår även brevväxlingen mellan Alopaeus, Ingman och Cleve. Vidare ingår brev från Y. Koskinen till Cleve med anledning av tillsättandet av en abnormskolekommitté. Dessutom ingår V. Forsius planer till ordnande av abnormskoleväsendet i Finland uppgjorda år 1888 samt hans reseberättelse från hans resa i Mellaneuropa (218 s.)

Viktiga uppgifter i anslutning till abnormskolorna förvaras i riksarkivet, Universitetsbiblioteket i Helsingfors samt i domkapitlens arkiv i Åbo och Helsingfors. I det senare har jag bl.a. studerat brev från M. Akiander till U. Cygnaeus, Cygnaeus brevväxling, C.H. Alopaeus brevväxling samt olika utkast till lösningar bl.a. förslag till reglemente för blindskolan i Helsingfors.

I domkapitlets arkiv i Åbo ingår förutom uppgifter om verksamheten i dövstumskolan i Åbo även motsvarande verksamhet i Pedersöre/Jakobstad. Det är bl.a. fråga om årsexamensdokument, förteckningar över eleverna, årsberättelser, inspektionsprotokoll samt räkenskapsböcker.

Ytterligare ingår i samlingen en del brev från brevväxlingen mellan U. Cygnaeus och C.H. Alopaeus i samlingen samt Alopaeus skriftväxling med olika kontakter i Åbo. Jag har även besökt Domkapitlets arkiv i Borgå och Borgå gymnasiums arkiv. Isynnerhet i det senare har jag funnit intressant, skriftligt material i form av tidningsartiklar, som har belyst verksamheten i samband med grundandet av Borgå dövstumskola och artiklar som beskrivit stämningarna kring olika företeelser i staden under den undersökta perioden.

Viktiga källor är även de protokoll, som fördes i samband med de nordiska abnormskolläramöten, som hölls vart fjärde år fr.o.m. år 1872. Dessa protokoll fördes som diskussionsprotokoll, varför de ger en grundlig och avslöjande information inte endast om de ärenden, som behandlades vid dessa möten utan även annan belysande information om abnormundervisningen i de nordiska länderna och även i Finland. Förutom diskussionerna som fördes ingår bl.a. alla föredrag, som hölls i samband med dessa möten.

Flera av de personer, som intresserade sig för abnormsaken medverkade även som skribenter i pedagogiska tidskrifter och i dagstidningarna. I den mån upplysningar gått att få via dessa har även denna möjlighet utnyttjats.

Då även statsmakten involverades i arbetet för att ordna undervisning för abnorma framgår den statliga styrningen i olika utredningar, kommittébetänkanden samt i lagsamlingar. Även de på privat initiativ inrättade abnormskolorna var beroende av statsmaktens stöd i form av statsbidrag, varför även hithörande dokument utgjort ett viktigt källmaterial vid utarbetandet av avhandlingen.

I Svenska skolhistoriska föreningens i Finland arkiv i

Helsingfors har jag även funnit värdefulla dokument bl.a. sådana som belyser verksamheten vid Senatens ecklesiastikexpedition samt seminarieberättelser och berättelser över skolor på olika orter där abnormskolor verkade.

I övrigt hänvisas till avhandlingens källförteckning.

1.5. Hermeneutisk humanvetenskap

Då jag inledde mitt forskningsarbete kring specialundervisningen på 1800-talet i Finland sökte jag efter metodikböcker i pedagogikhistorisk forskning, men med svagt resultat. Inte heller i de otaliga avhandlingar, som jag undersökte fann jag någon klart uttalad beskrivning av vilken metod som använts. Eventuellt kunde man hitta en kort hänvisning till någon historisk avhandling. Något undantag finns. Professor Kuikka har i ”Johdatus kasvatuksen historian tutkimukseen” behandlat viktiga huvudprinciper, som bör följas även då det gäller pedagogikhistorisk forskning.

A. Sarala utgår i sin dissertation ”Kirjoituksen opetus Suomen kansakoulunopettajaseminaareissa vuosina 1863–1895” metodmässigt från sociologen Max Webers resonemang kring objektivitetsproblematiken i social forskning kombinerad med H. Anderssons pragmatiska forskningsmetodologi i hans doktorsavhandling kring historieundervisningen i lärdomsskolan. Enligt Weber kan ett objekts utseende inte förstås utifrån en isolerad ”lineär” analys i betydelsen ”en orsak ger en verkan”. I stället krävs det att man grupperar olika determinerande områden, som fungerar som ett slags ”sökverktyg” (samverkande förutsättningar) för att förstå ett objekts utseende. Webers resonemang är m.a.o. av ”hermeneutisk karaktär”, men för att det existentiella, den mänskliga faktorns betydelse skall kunna beaktas är metoden mindre användbar (Helldin 1998, 117–120; Sarala 1993, 47–52).

Dagens vetenskap karakteriseras fortfarande av en mot-sättning, som även framträder inom pedagogikhistorien. Jag

tänker härvid på spänningen mellan å ena sidan naturvetenskaperna med dess krav på naturvetenskaplig metodik, vars princip består i en överensstämmelse mellan orsak och verkan, vilket leder till förklaringar och å andra sidan de som Dilthey betecknar som humanvetenskaperna, vilka förutom erfarenheten betonar det mänskliga medvetandets roll då det gäller att förstå omvärlden (Lübcke 1987, 32).

Denna polaritet är emellertid skenbar emedan en och samma sektor av verkligheten kan studeras från olika aspekter. Man bör därför eftersträva ett samspel mellan olika kunskapsintressen där de olika riktningarna kan stödja och komplettera varandra (Ödman 1979, 24, 40–43; Kuikka 1991, 127).

Då det gäller humanvetenskaperna har hermeneutiken fört in ett nytt paradig, ett nytt sätt att närma sig forskningsproblemen. Det gäller möjligheten att betjäna sig av människans, i detta fall forskarens förmåga att förstå och tolka, som är sammanlänkad med vår existens, vårt vara-i-världen. Hermeneutiken befinner sig i likhet med de humanistiska vetenskaperna i en mellanställning mellan rationalism och empirism. En hermeneutiker avser inte att uttala sig om orsak och verkan utan han strävar efter att öka förståelsen av ett fenomen. Ur hermeneutisk synpunkt är faktaetablering och beskrivningar underordnade hermeneutiken, som söker kunskap genom förståelse och tolkning och därmed sammanhängande regler. Hermeneutiken ansluter sig därmed till den teleologiska (finala) traditionen (Ödman 1979, 23; Lagerroth 1980, 234).

Det finns inte ännu i Finland någon egentlig hermeneutisk tradition då det gäller pedagogikhistorisk forskning. J. Stormboms avhandling om ”Pedagogik och didaktik: den herbartianska grunden”, är metodiskt inspirerad av Betti, Heidegger, Danner, von Wright och torde vara en av de första inom detta gebit i vårt land. Min licentiatavhandling baserar sig likaså, som tidigare nämndes på en hermeneutisk ansats. I Sverige har professor P-J Ödman varit föregångare med flera hermeneutiska arbeten (Stormbom 1986; Stormbom 1999, 237).

Denna avhandling utgår från en humanvetenskaplig forskningsansats med utnyttjandet av en historisk-kulturell tolkningsansats. Detta innebär att det vetenskapliga arbetssättet ligger på tolkningen, vilken i sin tur syftar till en förståelse av innebörden hos det fenomen jag undersöker d.v.s. abnormundervisningens tillkomst under 1800-talet i Finland (Lagerroth 1980, 234 f.; Helenius, R. 1998, 67–78; Ödman 1979, 24–43; Kuikka 1991, 127–128).

Mycket av de undersökta fenomenen i avhandlingen rör sig kring olika medverkande aktörer, varför de olika personerna blir intressanta studieobjekt. Även ur denna synpunkt framstår den valda ansatsen som mest ändamålsenlig emedan undersökningen strävar till en förståelse av abnormskolornas tillkomst som helhet utgående från dess beroende av såväl de centrala, regionala som lokala samhällsförhållandena, av de personliga insatserna och den miljö som abnormskolepionjärerna verkade i.

I min tolkning har jag i huvudsak inspirerats av Gadammers filosofi kring förståelse. Jag har också med intresse studerat andra hermeneutikers tolkningsteorier bl.a. P. Ricoeurs och P-J Ödmans. Ricoeur uppfattar texten som en autonom struktur. Den lever sitt eget liv, som går utöver subjektets intentioner, skild från världen och författaren, varför texten skall tolkas genom strukturell analys. Texten kan trots allt enligt Ricoeur via talet föras tillbaka till den levande kommunikationen och den vägen tolkas (Gadamer, 1997, 7 ff.; Lagerroth 1980, 238 f.; Ödman 1979, 1980, 1987, 1990).

För mig förefaller det naturligt att relatera texten till världen, till min egen erfarenhet av livet och världen, varför det inte verkar meningsfullt att följa Ricoeurs filosofi.

Ödmans hermeneutisk-kritiska forskning kring svensk 1600- och 1700-tals pedagogik, som här starkt kompletteras av Gadammers filosofi, koncentrerar sig på att förstå hur pedagogiken formar mentaliteten och är intressant, men även hans forskningsteori har hos mig fått vika för Gadammers filosofi (Ödman 1975, 11; Ödman 1979; 77 ff.).

Teologen F.E.D. Schleiermacher medverkade till att utveckla en ”allmän hermeneutik” (allgemeine Hermeneutik), som skulle

ersätta den brokiga samling av förståelseformer och tolkningsregler som förekom inom olika vetenskaper. Han ville skapa en människovetenskap där forskaren kan förstå och tolka utifrån textförfattarens intentioner och den bild han ger åt verkligheten. Förståelsen blev för Schleiermacher lika med inlevelse (Einfühlung). Man skulle "förvandla" sig själv till den andre. Schleiermachers "romantiska" metodik lämnar liten möjlighet till en distanserad och objektiv historisk forskning.

Dilthey ville genom inlevelse i första hand förstå den sociala och historiska värld, som vi är en del av. Det sker genom att tolka och förstå olika "uttryck för livet" genom att avslöja spår och avtryck som människan efterlämnar. Uttrycken (spåren) omfattar allt från föremål till poesi och lagtexter. Därför måste humanvetenskaperna skapa en metodologi som går ut på förståelse. Människan självförståelse kan inte ske direkt enligt Dilthey, hon måste ta omvägen via historien eftersom hon är vad hon är genom historien och därmed är även förståelsen historisk. Mening, innebörd skall m.a.o. alltid sökas i ett sammanhang med rötter i det förflutna och i framtiden (Ödman 1979, 24–30; Helenius 1998, 67–73, Gadamer 1977, 4 ff.; Gadamer 1997, 121–136)).

Gadamers filosofi, som företräder ett mer finalt (heliserande) synsätt, som beaktar det väsentliga i funktion och innebörd oberoende av om det tillhör författaren, historien, samhället, det undermedvetna etc. förefaller däremot mera tilltalande.

Gadamer förenar sig med Schleiermachers och Diltheys åsikt beträffande hermeneutikens befriande från dess bindning till teologin och den klassiska filologin. Men texten är enligt Gadamer inte enbart ett uttrycksfenomen. Därutöver vill texten säga något sant om det som den talar om. Han motsätter sig också de nämnda filosofernas anspråk på att förståelse skulle innebära en "rekonstruktion" en "inlevelse" i det främmande medvetandelivet. Gadamers hermeneutik är inriktad på de sakförhållanden, som texterna talar om eller betecknar (Uljens 1998, 9 ff.; Ödman 1979, 86 ff. Lagerroth 1980, 80 f., 204, 234 ff.; Gadamer 1977, 4 f., 44 ff.).

Historicismen utgår från att historiska texter endast kan förstås utifrån den situation som de är skrivna i och den kräver att forskaren genom en historisk rekonstruktion återger hur det ”objektivt” sett egentlig förhöll sig under en given epok och vad som egentligen står i de traderade texterna. Historisterna relativiserar alla historiska handlingar och uttalanden till bestämda historiska epoker.

I opposition mot detta anser Gadamer att det är en chimär att forskaren kan sätta sin egen existens inom parentes och reducera svunna tiders händelser till enbart fakta emedan historien också är tradition och vi ingår i historien och därför måste inlåta oss i en diskussion med det förgångna om vi skall kunna förstå det. Tolkningsprocessen innebär att man låter en värld öppna sig – man skall ”lyssna sig fram”, men man bör kunna reglerna och hålla sig till dem. Enligt Gadamer är det karaktäristiskt för ett äkta samtal att deltagarna är helt inriktade på saken (die Sache) och på att nå sanningen om den. Emedan vi är historiska varelser och ändliga sådana kan vi inte äga någon absolut kunskap i Hegels mening.

Det sagda innebär inte att etiska och andra regler för historieforskning åsidosättes utan de ingår som axiomatiska fundament i forskningsarbetet (Gadamer 1997, 19 ff; Ödman 1979, 17 ff.; Warnke 1995, 30–34, 79,112–115; Kuikka 1991, 119–128; Andersson 1986, 145–162).

Nyckeln till Gadamers hermeneutik ligger i hans konstaterande att kunskapssökandet inte skall bygga på metodik utan på dialektik (dialog). Objektet självt ”ställer frågor”, som forskaren skall försöka svara på. En av de hermeneutiska grundprinciperna är att helheten skall förstås utifrån delarna och delarna utifrån helheten. Detta intuitivt föregripande växelspel, pendlandet mellan del och helhet (dialogen), som kännetecknar förståelsen brukar kallas den hermeneutiska cirkeln eller spiralen.

En del av all hermeneutisk förståelse är vidare den s.k. horisontsammansmältningen, vilket innebär att förståelsen av en historisk händelse integreras med ens egna omständigheter på ett

sådant sätt att den ursprungliga (intenderade) meningen inte kan skiljas från den mening händelsen har för en själv. Förståelse är alltid interpretation (=tolkning) och mening är alltid en "sammanmältning" av interpretationens och föremålets "horisonter". Hermeneutiken handlar primärt om att komma till samförstånd om man vill förstå en annans mening. Mötet med andra människors tankar eller kulturella produkter är m.a.o. en existentiell händelse, ett möte mellan två existenser.

En kunskapsteoretisk undersökning av betingelserna för varje möjlig erfarenhet kallar Kant en transcendental undersökning. I sitt huvudverk *Wahrheit und Methode* försöker Gadamer i stället för metateoretiska teorier presentera de universala, transcendentala möjlighetsbetingelserna för att förstå varandra i allmänhet och texter isynnerhet (Gadamer 1997, 11–12, 137–154; Warnke 1995, 91, 97–107; Ödman 1979, 18–21, Danner 1989, 54 ff.; Lübcke 1982, 24).

Enligt Gadamer innebär förståelsen inte en psykologiserande rekonstruktion genom "inlevelse" i det främmande medvetandet. Vi försöker inte sätta oss in i t.ex. en författares själsliv. Däremot är inte en text enbart källmaterial, trädning av något som hänt. Målet för tolkningen är förståelse för objektet t.ex. en handling, en text, ett samhälle eller en historisk händelse.

För Gadamer är den mänskliga verkligheten ytterst en språklig verklighet. Hermeneutik är ett möte med existensen, förmedlat genom språket. Texten är ett språkligt fenomen och för att undvika egensinniga interpretationer måste man överge förutfattade meningar och utgå ifrån att en text är sann (sanning innebär i detta fall närmast att det rör sig om ett uppdagande av någon aspekt av världen, en text eller något annat som tidigare varit fördolt (Gadamer 1977, Xi f.; Gadamer 1997, 137 ff; Warnke 1995, 79, 112–115; Ödman 1979, 21–31).

Nödvändiga element i förståelsen är begreppen fördom och tradition. För-dom (*Vor-Urteil*) betyder bokstavligen att ett omdöme fälls innan alla fakta är tillgängliga. Det innebär att det inte finns någon neutral (objektiv) ståndpunkt från vilken man kan

undersöka en texts verkliga mening emedan uttolkarens förståelse av ett fenomen är betingad av den tradition han/hon tillhör.

En betingelse för att en text skall kunna vara fullkomligt sann är att den upptäcker den omtalade saken mot bakgrunden av en övergripande mening som låter sakens enskilda aspekter få komma till sin rätt d.v.s utan att förvanskas. Detta innebär att man vid tolkning leds av ett föregripande, en för-förståelse, vilket utgör en betingelse för att förstå en text. Den hör ihop med intentionaliteten (avsikten, syftet), som forskaren har. Förförståelsen leder till att man sorterar bort läsesätt där texten blir själv-motsägande, orimlig eller direkt falsk. Istället bör texten tolkas så att man på ett allt mer täckande sätt kan förverkliga den förstående strävan efter den fullkomliga texten som heltäckande och fullkomligt redogör för den sak som den handlar om (Gadamer 1997, 138 f.; Stormbom 1984, 412–413; Warnke 1995, 97 ff.).

Den övergripande meningen finns varken i texten själv eller i författarens liv. Den är i stället en betydelsehorisont, ett betydelse-spelrum, en värld, som utgör en frågeram mot vars bakgrund vi kan ställa textens egna frågor och diskutera dess svar mot bakgrunden av det frågespelrum, som textens och vårt betydelse-spelrum gör tillgängligt. Betydelsespelrummet sätter gränser för möjliga och omöjliga frågor och uppställer ett mål för rimliga frågor och riktiga svar (Gadamer 1997, 150–154; Warnke 1995, 97 ff.).

Då man rör sig i sin egen samtid rör man sig någorlunda i samma tankevärld som textförfattaren. Vid övergången till svunna tider presterar texten ett motstånd, som leder till den hermeneutiska erfarenheten, vilket betyder att en sådan text har något dubbeltydigt över sig. Man blir provocerad till att ens horisont är för snäv. Vår egen historicitet möter den historicitet som präglar den traderade texten. Å ena sidan är det något traderat från en tidigare historisk epok, men å andra sidan talar texten till en adressat, den uttrycker ett meddelande från ett du till ett jag. Denna historiskhet innebär att tolkaren och hans objekt delar en gemensam tradition, auktoritet och fördom. Därmed har den

samma funktion som en text från samtiden och skall behandlas på samma sätt m.a.o. måste man förstå texten genom att inlåta sig på textens betydelsehorisont, mot vars bakgrund texten frågar och ger svar. Horisonten är därmed indragen i den historicitet som människan ingår i och den ursprungliga problemhorisonten måste överskridas. Genom horisontsammanmältning etableras en gemensam nybildad problemhorisont /betydelsespelrum/frågefält/värld/vara, förståelse/sanning, som utgör en transcendental möjlighetsbetingelse för att förstå texten. Nya frågor måste ställas och ramarna för den egna, tidigare förståelsen måste överskridas. Det skapas en problematik som ger mening åt våra egna begrepp.

Hur horisontsammanmältningen sker kan inte påverkas av forskaren själv, eftersom händelseförloppet är beroende av mötets art. Enligt denna filosofi kan resultatet av tolkningen aldrig sägas vara slutgiltigt eftersom det utgående från samma text uppstår nya svar på nya frågor efterhand som nya horisontsammanmältningar bildas genom den historiskt betingade sanningsprocess som vår tolkning ingår i. Tolkningen som leder fram till sanningen i denna sanningsprocess innebär samtidigt att den gäller i alla tider på alla platser, men den rör sig alltid inom bestämda tolkningshorisonter. Om dessa tolkningshorisonter går samman genom den ständiga tolkningsprocessen kan sanningen komma fram (Lübcke 1982, 162–176; Warnke 1995, 116; Ödman 1979, 32–33).

Mänskliga handlingar och deras konsekvenser kan och bör betraktas som analoga med texter, de utgör spår som är skilda från sin upphovsman. I den mån textens innebörd blir tydligare genom att sättas in i samband med upphovsmannen psykiska liv bör sådana referenser ingå i tolkningsarbetet.

Trots att Gadamer uppmanar forskaren att vara öppen för textens sanning, d.v.s. den giltighet som finns inneboende i texten finns det ibland skäl till misstankar om att textens upphovsman t.ex. skönmålar sig själv eller överhuvudtaget tillrättalägger något. Det finns inga garantier att sådant inte sker. En viss misstänksamhet är därför av nöden. Det är viktigt att spegla textens budskap mot den kontext i vilken författaren formulerar sig för att

pröva författarens uppriktighet. Emedan en hermeneutisk förståelse är situationsbunden och kontextuell erbjuder kontexten en möjlighet att förstå varför t.ex. en text verkar vara tillrättalagd och sålunda i varje fall förmedla en sanning.

Denna öppenhet inför ett studieobjekts möjliga sanning leder inte alltid till ett resultat i form av förståelse och man måste till sist kanske avvisa eller förklara fenomenet historiskt eller psykologiskt (Gadamer 1997, 147–154; Ödman 1999, I, 22; Lübecke 1982, 162–176; Warnke 1995, 116; Ödman 1979, 32–33).

En kontroversiell fråga beträffande den hermeneutiska forskningsprocessen gäller vilka möjligheter det finns att kontrollera om de tolkningar man kommit fram till äger någon giltighet. En del forskare anser att tolknings- och förståelseprocesserna inte är lämpade för formalisering medan andra anser att det inte finns något svar på frågan. Även P-J Ödman har behandlat den historiska hermeneutiken och hans resonemang kring verifikationen har jag funnit värd att beakta. Enligt Ödman bör man utgå ifrån att också valideringen är en dialektisk process. Forskningsmaterialet och teorin om dess helhet bör betraktas som likaberättigade led i dialektiken.

Teorin eller hypotesen beträffande helheten måste prövas mot det tillgängliga forskningsmaterialet. Ifall de inte är samstämmiga måste helhetstolkningen revideras. Det är inte fråga om någon slutgiltig verifikation utan egentligen om en giltighetsprövning eftersom tolkningar av mänsklig verksamhet även är beroende av uttolkaren d.v.s. forskaren. Men precisionen blir allt mera exakt ju längre forsknings- och prövningsprocessen pågår, men slutbilden, tolkningsinnebörden är alltid subjektiv och individuell.

Ödman återger med hänvisning till Trankell, två formella kriterier för den historiska hermeneutikens del gällande kontrollen av tolkningarnas giltighet, som även jag strävat till att följa i min avhandling:

– ifall en tolkning lämnar en väsentlig del av den information som föreligger oförklarad, kan tolkningen inte anses ge en säkerställt riktig beskrivning av den bakomliggande verkligheten.

– för att en tolkning skall kunna accepteras som en säkerställt riktigt beskrivning av den bakomliggande verkligheten, måste den vara ensam om att ge en restlös och rimlig förklaring till den föreliggande informationen (Ödman 1979, 86 ff.; Lagerroth 1980, 80 f., 204, 234 ff.; Gadamer 1977, 4 f., 44 ff.).

Att tolka och förstå och att åstadkomma en slutbild av abnormundervisningens etablering i Finland under 1800-talet och de involverade personerna innebär sålunda, att med hjälp av de förenämnda metodiska vägarna förstå hur abnormundervisningen växte fram ur de befintliga premisserna på grund av enskilda aktörers handlande.

Undersökningen inriktas, på basen av den från i inledningen antydda vaga hypotesen beträffande de klerikala ståndspersonernas och borgerskapets insatser för befrämjande av folk- och abnormundervisningen, på samhällsförhållandena, idéströmningarna, bildningsfrågorna, miljöerna och de rådande mentaliteterna i Finland under den aktuella historiska perioden samt personhistoria för att kunna koncentrera forskningen kring den förmodade avgörande substansen i skeendet.

Eftersom det i hermeneutiken inte är möjligt att formalisera ett tolkningsförlopp, måste den enskilda forskaren för varje enskilt fall själv välja en logisk strategi, som det aktuella problemet och föreliggande data möjliggör och fordrar. För att i föreliggande avhandling i möjligaste mån undvika att komma till en måhända förhastad slutgiltig tolkning i ett för tidigt skede utan beaktande av yttre verklighet, del- och helhetsstrukturer samt existentiella faktorer har diskurserna en något deskriptiv karaktär, dock med en genomgående hermeneutisk tendens då det gäller person- och miljöstoffet. Den hermeneutiska ansatsen förstärks och utvidgas allt mer mot de sista kapitlen för att de enskilda aktörernas interaktion både i lokalsamhällets miljö och i samhället i stort skall möjliggöra en så total förståelse som möjligt för de omständigheter, som var centrala då det gällde att bygga upp abnormskolesystemet i Finland på 1800-talet och sålunda skapa en så adekvat slutbild av skeendet som möjligt.

I kap. 1.2. (Vägen till ämnet) har jag uppställt fyra diskurser utgående från fem perspektiv mot vilka forskningsuppgiften reflekteras. Diskurserna ger ur hermeneutisk synpunkt bättre möjligheter till fördjupning av frågeställningarna i de fem perspektiven och underlättar därigenom förståelsen av fenomenen.

Begreppen bildning och bildningsprocessen utgör väsentliga delar i avhandlingen och det hade därför varit motiverat att bilda en särskild diskurs för detta ändamål. Det har dock ansetts vara mest ändamålsenligt att behandla denna aspekt inom ramen för diskursen i idéhistorien (kap. III) p.g.a. att innehållet nära ansluter sig till de övriga frågorna i samma diskurs.

Understrykningarna av källhänvisningar syftar till att underlätta uppsökandet i källförteckningen.

1.6. Begreppsbildningen

Den terminologi som i dag används i samband med handikapp är inte densamma som användes under 1800-talet för att inte tala om termerna ännu längre tillbaka i tiden. Ur skolhistorisk synpunkt är det egentligen överflödigt att avgränsa och definiera t.ex. ordet ”synskadad” eller ”utvecklingsstörd” eftersom dessa ord ännu inte fanns förrän långt in på andra hälften av 1900-talet. Ord och uttryck ändras m.a.o. under tidernas lopp även till sin betydelse.

Speciellt då det gäller äldre tider får man se alla handikapp mer generellt. Våra dagars differentiering av olika handikapp fanns inte förr utan de handikappade sågs som en del av den heterogena gruppen fattiga. En vanför (= funktionshindrad, rörelsehindrad) tiggare, en dövstum och en sinnesslö (idiot = utvecklingsstörd) kunde gå under samma begrepp. Det gemensamma för dessa individer var att de behövde extra hjälp av utomstående (Vägen till människovärde 1990, 13–17; Förhammar 1991,18–24).

I det gamla Grekland betydde ”idiot” ”en privat person”. Senare innebar uttrycket ”vanlig man”. Därefter kom ordet att be-

tyda "lekman utan yrkeskunskap". Sen följde "en okunnig, illa orienterad person". Under senare delen av 1800-talet användes ordet idiot parallellt med beteckningen sinnesslö eller "andesvag". Sinnesslöa indelades vidare i bildbara och obildbara. Situationen var problematisk och mångtydig och ordbruket var brokigt. Exempel på andra ord som användes i stället för sinnesslö var "blödsinnig", "förståndssvag", "svagsint" och "imbecill". Som ett allmänt begrepp på personer med något handikapp eller sjukdom användes uttrycken "usla", "vanlottade".

I Sverige hade man till folkräkningen år 1890 skapat en regel som möjliggjorde att på ett meningsfullt sätt skilja mellan sinnessjuka och idioter. De som "förut ägt sitt förstånds fulla bruk" skulle betraktas som sinnessjuka medan "sådana, som från barndomen varit mindre vetande och aldrig ägt fullt förstånd skulle klassificeras som "idioter". Först i slutet på 1800-talet började man även i Finland skilja mellan utvecklingsstörda och mentalt sjuka (Östrem 1983, 7–8; Alopaeus 1873, 54 ff., Förhammar 1991, 18–24).

I Sverige har dövstum, vanför, sinnesslö helt försvunnit. I Finland har sinnesslö med dithörande begrepp såsom idiot, imbecill, debil i slutet av 1950-talet övergått till efterbliven och senare till utvecklingshämrad och utvecklingsstörd liksom i Sverige. Samtidigt ändrades vård till omsorg.

Ordet "vanför" försvann i Finland helt i början av 1970-talet och har blivit funktionshindrad, motoriskt handikappad eller rörelsehindrad såsom i Sverige. Ursprungligen var vanför liktydigt med icke arbetsför. Prefixet "van" var uttryck för en negation och vanför angav att en person inte fyllde måttet. I slutet av 1800-talet förändrades betydelsen till det som i våra dagar benämnes rörelsehindrad.

Utvecklingen från dövstum till döv började i Finland på 1940-talet och var avslutad vid 1950-talet. På 1800-talet hette det "dövstum" eller "dumbe" (=stum). Det har senare förlorat sitt finala b och lyder nu dum (Vägen till människovärde 1990, 13–17; Plit 1984, 14; Förhammar 1991, 24).

Hörselskadad tillkom på 1950-talet som ett gemensamt begrepp för barndoms- och vuxendöva.

Ordet blind avser i Finland egentlig blindhet, d.v.s. total blindhet. Numera används allmänt synskadad i officiella texter. Termen blind lever dock fortfarande kvar (Vägen till människovärde 1990, 13–17; SOU 1982:19, 17).

Ur semantisk och begreppssynpunkt är våra dagars uttryck ”utvecklingsstörd” det mest problematiska. Pastor C.H. Alopaeus, en av abnormskolepionjärerna, använde uttrycken ”förståndssvage”, ”blöde, blödsinnige”, ”sinnesslöe, halffånige” och ”idioter”. Som huvudbegrepp använde han ordet ”förståndssvag” men även ”blödsinnig” och överlät en närmare klassificering åt läkarkåren. Däremot skiljde han mellan blödsinniga och kretiner.

Ordet ”blödsinnig” var troligen ett lån från tyskan där man redan i början på 1800-talet använde uttrycken ”Blinde, Taubstumme, Blödsinnige” (Alopaeus 1873, 56-62; Hill 1851, 601 f.).

I Tyskland var man även i början av 1800-talet klar över att man bör skilja emellan ”taubstumme” (=dövstum) och ”blödsinnig” (=blödsinnig) d.v.s. sinnesslö. Svårigheter förekom dock att skilja mellan dessa två handikapp.

Vid de gemensamma nordiska mötena för abnormskolelärare under slutet av 1800-talet fanns det en särskild sektion, som behandlade frågor i anslutning till rörelsehindrade barn. För deras del använde man uttrycket ”lytta och vanföra”. Med lyte avsågs själva skönhetsfelet medan vanförheten avsågs själva oförmågan att utföra normala rörelser (Hill 1851, 601 f.; Alopaeus 1873, 69; Walter 1903, 286; Haglund, P.1915, 370).

I denna avhandling används handikapp, handikappade som en sammanfattande benämning för de undersökta grupperna, som går att identifiera under tidigare århundraden. Det gäller de s.k. ”klassiska handikappen”, vilka gick relativt lätt att identifiera, d.v.s. uttryckta i 1800-tals terminologi: blinda, dövstumma, sinnesslöa (idioter, andesvaga) och ”vanföra”, lytta.

Specialomsorg används i avhandlingen, som ett övergripande begrepp för att ange vilka organisatoriska åtgärder, som av omgivningen vidtogs gentemot handikappade som inte klarade sig utan andras hjälp, t.ex. genom inrättande av hospital och helge-

andshus (vilka senare blev sjukhus) inom fattigvården (rote-systemet, bortauktionering, fattiggårdar samt i abnormanstalter/skolor, där abnormundervisning meddelades och vilka senare under 1900-talet kom att benämnas specialskolor där specialundervisning meddelades. Därtill förekom filantropi, d.v.s. enskilda personer eller grupper av personer utövade osjälvisk hjälpverksamhet bland de fattiga. I min licentiatavhandling har jag gett en historisk bakgrund för dessa olika former av specialomsorg.

Ordet specialundervisning, som togs i bruk först i samband med läropliktslagen 1921 i samband med införandet av hjälpskoleundervisning utnyttjas däremot i avhandlingen som ett överordnat begrepp innefattande även abnormundervisningen (Jossfolk 1999, 20–46).

Över huvud används i avhandlingen uttryck, som utnyttjas i den källa eller litteratur, som hänvisningen gäller. Ifall det är fråga om att allmänt hänvisa till någon av de handikappgrupper som behandlas användes benämningarna 1) blind, 2) döv (hörselskadad), 3) utvecklingsstörd eller sinnesslö. Av stilistiska skäl eller för klarhetens skull kan det bli nödvändigt att avvika från dessa principer, varför begreppsanvändningen inte är helt konsekvent genomförd. Betydelsen av ifrågavarande begrepp bör då framgå av sammanhanget. De handikappade hör m.a.o. till någon av de tre kategorierna.

För de olika typerna av skolor för handikappade användes under 1800-talet omväxlande orden läroanstalt, institut, skola, varför uttrycken kan anses som synonyma (Alopaeus 1873 55 ff.; Hendell 1874, 65 ff.; Stenius 1870, 74 ff., Hedman 1888, 23 ff.).

Den första dövstumskolan grundades i Finland år 1846 i Borgå. I fortsättningen tillkom flera abnormskolor för handikappade (= abnorma) så att det i slutet av 1800-talet fanns sex statliga och fyra privata sådana. Dessa skolor var avsedda för dövstumma, blinda och sinnesslöa (andesvaga). Skolor för sinnesslöa kallades under adertonhundratalet för idiotskolor/sinnesslöskolor. Därtill fanns det speciella anstalter för epileptiker, vilka liksom inte heller vanföra behandlas i avhandlingen. De

gemensamma nordiska mötena om abnormundervisningen kallades ”Möten för abnormsaken”. I denna avhandling avses med detta begrepp den idé, som de involverade personerna, abnormaktörerna samlades kring och arbetade för och som syftade till organisatoriska och pedagogiska åtgärder för att möjliggöra för de abnorma att erhålla bildning (Hendell 1877, 95; Östrem 1983,7; Ehrnroth 1912, 266–270; Alopaeus 1889, 3–37; NMA 1903; NMA 1912).

Under den undersökta perioden genomgick det finländska samhället genomgripande förändringar, varvid det tidigare rådande ståndssamhället med de fyra stånden d.v.s. adel, präster, borgare och bönder småningom under senare delen av 1800-talet började upplösas. På grund av byråkratiseringen och ståndsnivelleringen fick de s.k. ofrälse ståndspersoner till vilka bl.a. hörde officerare, tjänstemän, jordbrukare (som inte var adelsmän eller bönder) samt företagare utanför skråväsendet redan under 1700-talet allt större betydelse. Denna grupp kom att bilda en borgerlig medelklass inom ståndssamhällets ram.

Under 1800-talet började man allt mer allmänt i stället för beteckningen ”herrsskap” för det ledande ytskiktet använda begreppen ”bildad”, ”det bildade ståndet”, vilka täckte och förenade alla ståndspersoner och som utgjorde den väsentliga skiljelinjen mellan ståndspersoner och allmogen (arbetande klassen). Uttrycket avsåg inte enbart en person som skaffat sig en viss mängd kunskap eller förnäma bildningsideal och manér utan generellt en medborgare tillhörande en gemenskap, som kallades ”den bildade klassen”, (”fi sivistyneistö”). Nedbrytningen av ståndsväsendet och dess definitiva försvinnande har mycket ingående beskrivits av bl.a. Wirilander (1974); Jutikkala (1954) och Halmesvirta (1994). Likaså beskriver Varis ståndssamhället i Helsingfors under Nikolai I:s tid och dess successiva upplösning under senare delen av 1800-talet (Varis 1950, 46–78, 98, 134–137; Wirilander 1982, 319 ff.; Jutikkala 1954, 134–143).

Den beskrivna utvecklingen saknade inte kritiska tongångar. Ibland kunde uttrycken ”ståndsperson” och ”medelklassen” eller

”den bildade medelklassen” uppträda sida vid sida isynnerhet om vederbörande ville ideologisera ordet ”bildning”. Genom att begagna ordet ”medelklass”, som inte definierades särskilt noggrant, tog man ställning både uppåt och nedåt i ståndshierarkin. Representanterna företrädde det lärda ståndet (=prästerskapet, lärare), borgarna och de lägre tjänstemännen och uppfattade sig som den ”uppåtstigande, bildade klassen och hade en något mer begränsad betydelse än det bildade ståndet (Häggman 1994, 25–26).

Begreppen bildad (de bildade) och ståndsperson avgränsas i denna avhandling enligt samma princip som Virilander och Häggman följt. ”Ståndsperson, herrskapsståndet” (fi. säätyläinen, säätyläistö) innefattar således både adel och ofrälse, både lärda och olärda oberoende av om de bodde på landet eller i städerna och oberoende av om de var inlemmade i riksdagens ståndindelning eller stod utanför den (Virilander 1982, 30).

Endast ifall det gäller något speciellt sakförhållande, som blir bättre belyst ifall en persons eller gruppens egentliga ståndstillhörighet påpekas, anges denna.

Då det gäller borgare ställer det sig besvärligt att begränsa begreppet ”herrskep”. Häggman hänför med hänvisning till Virilander förmögna köpmän, som skaffat sig bildning till herrskap och således varande ståndsperson. Även i denna avhandling följs samma princip.

Genom borgerskapets kraftiga frammarsch under 1800-talet kom borgerligheten, som avspeglade sig i det dagliga livet i synnerhet i städerna att sätta sin prägel på hela samhällslivet bland herrskapsfolk i allmänhet (Häggman 1994, 24 f.; Virilander 1982, 91–94).

Bland den konservativa allmogen gick attitydförändringarna långsamt och ännu på 1870-talet uppbars den lärda bildningen enligt dem av det klerikala ståndet d.v.s. prästerskapet dit även lektorerna räknades, trots att de inte behövde vara teologer (Virilander 1982, 60–71; Jutikkala 1954, 135–137).

Den behandlade perioden utgör ett brytningsskede inom olika sektorer av mänskligt liv i hela Europa och även i Norden. Såsom

Klinge påpekat blev 1800-talets stora lösenord "emancipation" d.v.s. frigörelse från det aristokratiska ståndssamhället. Det fram-brytande medborgarsamhället, som höll på att utformas genom denna process innebar både ekonomisk emancipation genom aktiebolagsformen och frihandel, politisk emancipation (i Finland endast delvis fram till 1906) och emancipation då det gällde världsåskådningsfrågor. Det sistnämnda innebar i Finland frigörelse från kyrkligt (klerikalt) tvång genom att kyrkliga och statliga uppgifter skiljdes åt i och med den nya kommunallagen 1865. De religiösa väckelserörelserna, främst pietismen och frikyrkorörelserna särskilt baptismen intog här framträdande positioner i processen. Naturvetenskapernas starka frammarsch under senare delen av 1800-talet och isynnerhet Darwins teori om arternas uppkomst (darwinismen) ledde till att tidigare uppfattningar om världen och livet blev föremål för debatt såväl i religiösa som världsliga sammanhang.

Alla dessa former av emancipation skedde i hägnet av den europeiska liberalismens vågsvall, som omstrukturerade tidigare låsta positioner av ekonomisk, politisk, social och religiös art. Detta innebar enligt Håkan Andersson (1979) nya frågeställningar ur pedagogisk-teoretisk synvinkel. Kollektivism kontra individualism; intellektualism kontra karaktärsfostran; formell kontra materiell bildning. Liberalism är en gemensam benämning för å ena sidan en bestämd livsåskådning och å andra sidan benämningen på en bestämd statlig, samhällelig och ekonomisk tankeriktning. De personer, som verkade i liberal anda förenades, oberoende av formell ståndstillhörighet, av en gemensam tro på framsteg inom alla sektorer av samhällslivet, även på det andliga området. Liberalism och frisinne används i avhandlingen, om inte särskilt påpekas, synonymt och betecknar inte någon politisk eller annan liberalism utan är en multipel beteckning på den frisinnade mentalitet, som var förhärskande bland vissa personer inom den bildade klassen under 1800-talet i Finland och som yttrade sig inom olika sektorer av mänskligt samliv.

Parallellt med liberalismen uppträdde i Finland fennomanin

(fennomaner), den finsk-nationella rörelsen, som ville befrämja det finska språket och skapa en finskspråkig kultur. Motrörelsen, svekomanin (svekomaner) verkade i sin tur för att bibehålla det svenska språket (Jokipii 1937, 19; Klinge 1994, 228 ff., 326–330; Andersson 1979, 39 ff.).

Begreppet ”bildning” intar en viktig position i avhandlingen. Hela den brokiga skalan av ingredienser som inryms i ett samhälles liv av ideologisk, politisk, ekonomisk, religiös o.a. art responderas mot olika krafters strävan till att uppnå ett visst mått och slag av bildning. Bildnings- och andra sällskap och föreningar kallas här ofta associationer.

Med folkundervisning avses den undervisning, som meddelades på kyrkans försorg och som närmast syftade till att förbereda folkets barn för konfirmationen. Undervisningen syftade till läskunnighet och i bästa fall skrivkunskap. Med ”folk” avses här, liksom det samtida uttrycket, människor som inte hörde till den bildade klassen d.v.s. allmogen och arbetarna (Hyötyniemi 1942, 90–105; Somerkivi 1979, 17; Leinberg 1883, 1–5; Heikel 1921, 39 f.).

Till åtskillnad från den bildning, som var förhärskande bland ståndspersonerna och där bildningen inhämtades i lärdomsskolor och universitet, senare även närmast bland borgarna i realskolor och fackskolor, avses med ”folkbildning” en enhetlig, nationell allmänbildning, som krävdes av folket i det medborgarsamhälle och i den spirande nationalstat, som höll på att växa fram och där ståndssamhällets bindningar och hierarkier ersattes av individuella rättigheter och friheter. I målsättningen för bildandet av folket, vilket skulle ske genom inrättandet av folkskolor, ingick som viktiga element förutom kunskaper och färdigheter även karaktärsbildning. Samtliga utnyttjade termer i avhandlingen är bundna till den undersökta tidsperiodens fenomen och till den miljö där de förekom (Se t.ex. Iisalo 1968, 24–25 f; Hakaste 1992, 31).

Tillkomsten av abnormskolorna på 1800-talet i Finland skedde inom ramen för en samhällsutveckling, som isynnerhet

under senare delen var speciellt genomgripande och djupgående. Trots att begreppen integration och segregation inte fanns ännu på 1800-talet (orden uppträder först fr.o.m. 1970-talet inom pedagogisk vetenskap) existerade fenomenet, liksom i våra dagar. Ett gott exempel på segering är 1800-talets ståndindelning, som motiverades med dess gudomliga ursprung och som var rotad i religiösa föreställningar om samhället (Virilander 1982, 12, 22 f.; SOU 1980: 34, 12).

En dylik idé om segering, d.v.s. avskiljande och/eller särskiljande av individerna från varandra, byggde under tidigare århundraden liksom i våra dagar på de rådande, grundläggande värderingarna i samhället. Inom skolvärlden har man även använt uttrycket ”differentiering”, som en synonym till segering då man velat framhålla att enskilda individer eller samhällsgrupper avsiktligt behandlats olika i utbildning och undervisning.

Motsatsen till segregation är integration d.v.s när man aktivt och medvetet försöker sammanföra individerna/människorna såväl i samhället som i skolan.

Man kan ställa frågan om problematiken vid tiden för abnormskolornas tillkomst var densamma som i vår tid då begreppen integration kontra segregation ideologiskt är bundna till idén om jämlikheten och jämställdheten, vilka är avsedda att förverkligas i den demokratiska grundskolan (Emanuelsson 2000, 9–21; Rosenqvist 2000, 23–36).

Mentalitetsbegreppet är problematiskt då det inte kan preciseras till ett vetenskapligt brukbart begrepp, men det är ett ändamålsenligt nyckelord för nödvändiga tvärvetenskapliga ansatser. Ordet är väsentligt i avhandlingen då det gäller att karakterisera vilka eventuella omständigheter av politiska, personliga, ideella, religiösa o.a. omständigheter, som förenade de olika aktörerna bland abnormskolepionjärerna i deras intresse och aktivitet för abnormskolesaken.

Flera forskare har försökt definiera mentalitetsbegreppet. Löfgren påpekar att ett problem med mentalitetsbegreppet är dess vaghet. Begreppet kan inbegripa en brokig samling kulturella

former t.ex. normer, världsåskådningar, trossystem, rutiner, reaktionsmönster, handlingsmallar, vanor och traditioner (Löfgren 1986, 17). Även Takala anger att begreppet är obestämt. Rissanen anger enligt Takala att ”mentalitet är det grundläggande sättet att uppleva världen, som är karakteristiskt för en viss tidsålder och en viss kultur” (Takala 1986, 57, 66). Allardt anger att termen mentalitet betyder ”att det i en befolkning finns vissa gemensamma dispositioner att fortlöpande handla, tänka och känna på ett bestämt sätt”(Allardt 1986, 24). F. Braudel ger enligt Ödman benämningen ”ett norm- och tankemönster”. P-J Ödman själv definierar mentaliteten såsom ”den helhet, vars olika delar består av vår ideologi och världsbild i samspel med känsla och fantasi” (Ödman 1987,14; Ödman 1998, 17–18). Jussila menar att det är viktigare att hålla i minnet att det existerar olika slag av mentaliteter än att fila på olika abstrakta definitioner av mentalitet” (Jussila 1986, 91–92).

I föreliggande avhandling syftar begreppet mentalitet på enskilda och kollektiva attityder av samhälleligt, religiöst, ideellt och personligt slag, som förenade olika aktörer inom olika grupperingar i 1800-talets finländska samhälle.

1.7. Den svåra gränsdragningen

Forskningsuppgiften har karakteriserats som pedagogikhistorisk. Termen pedagogik har då uppfattats täcka begreppen fostran, undervisning och bildning. Avhandlingen formar sig därför till nyttjande av ett speciellt perspektiv: miljöerna och personerna ur historiskt,- idéhistoriskt- och mentalitetshistoriskt perspektiv. Studien är likväl baserad på organiseringen av abnormundervisningen och de engagerade personernas insatser inom denna form av specialomsorg. Härigenom får den hermeneutiska ansatsen en relativt stark framtoning.

Den historiska forskningen ger i denna studie den nödvändiga ramen och totalbilden fullbordas av de övriga perspektiven.

De historiska företeelserna är lika verkliga som dagens. Olikheten ligger i tidsfaktorn. Den historiska forskningen strävar efter säker kunskap om verkligheten i det förflutna. Den rekonstruerar och tolkar denna verklighet. Som vetenskap är den därför beroende av spår eller rester, som bevarats till eftervärlden (Sjöstrand 1970, 12).

Historiemetodiken yttrar sig – såsom jag har uppfattat den – i att åtminstone huvudförloppet har en tydlig kronologi som i sig även innefattar en viss processtanke. Då det gäller idéhistorien, miljöhistorien, personhistorien och mentalitetshistorien utgår de från sina speciella perspektiv.

Historieforskningen kräver, liksom övrig forskning objektivitet. Detta kräver i sin tur att nödvändigt källmaterial insamlas, att ett om möjligt allsidigt stoff eller material bedöms så att fakta kan framhävas och inget stoff, som är ägnat att ge en allsidig helhetsbild utesluts.

Bland ytterligare faktorer som krävs för att fylla objektivitetskravet bör framhållas att inget väsentligt stoff får uteslutas t.ex. på grund av forskarens egna attityder och åsikter samt att källorna skall behandlas och vägas mot varandra utgående från respektive författares eventuella avsikter. Härav följer att källkritiken är speciellt viktig.

Hermeneutiken och historievetenskapen harmonierar relativt väl med varandra. Då det gäller personhistorien torde en viss avvägning ske på grund av att historien vill ge en sann helhetsbild av ett fenomen medan hermeneutiken utöver detta vill ge en levande djupbild av det mänskliga hos samma fenomen (Dahl 1967; Kuikka 1991, 119–128; Ödman 1986, 177–196).

Enligt Gadamer har humanvetenskaperna egentligen inte någon egen metodik. Att i nuet åstadkomma en någorlunda adekvat bild av verkligheten i en förgången tid, att å ena sidan försöka ge en riktig bild av det finländska samhället under 1800-talet och att å andra sidan via diskurser, fördjupningar skildra detta och dess personer med ledning av vissa perspektiv och forskarens intentioner, att med den tyske historieskrivaren L. von

Rankes uttryck utforska: ”hur det egentligen förhöll sig” är krävande.

Ingen känd metod kan återställa det förgångna i ursprungligt oförändrat skick med dess specifika kultursfär, vilken i sin tur även den var stadd i ständig förändring. Men ett försök måste göras om man vill få en bild av abnormundervisningens tillkomst i vårt land på 1800-talet. Det krävs naturligtvis en noggrann prövning av källornas sanningsvärde. Utgående från hermeneutiska tankegångar är det dessutom angeläget att kunna se människan även som subjekt med subjektiva tankar, vilket speciellt i miljö- och personskildringen samt beträffande mentaliteten kan innebära djupa sanningar (Helenius 1998, 73; Lagerroth 1980, 227 ff.).

De flesta av de i abnormsaken etablerade personerna tog, förutom beträffande själva organiseringen av abnormskolorna ställning till olika pedagogiska och rent didaktiska frågor. I avhandlingen ligger huvudintresset dock på själva organiseringen, men även pedagogiska och didaktiska frågor berörs. Detta sker dock endast perifert och i avsikt att bättre klargöra olika frågeställningar i samband med själva huvudproblematiken.

1.8. Precisering av syften

Utgående från de perspektiv, som i det föregående aktualiserats kan syftet ytterligare preciseras till att försöka besvara följande frågor i anslutning till huvudsyftet:

1. Det finländska samhället omformades under 1800-talet inom olika sektorer, som påverkade samhällsstrukturen och miljön. Vilken betydelse hade den aktuella politiska situationen i landet, den rådande samhällsstrukturen, miljöerna och de olika politiska, sociala och religiösa krafterna för etableringen av abnormundervisningen? Vilket inflytande hade den lokala miljön och den där rådande mentaliteten på abnormskolesaken och de engagerade personerna?

2. Hur påverkade tidsandan och de rådande samhällsliga, politiska, religiösa och filosofiska idéströmningarna etableringen och utvecklingen av abnormundervisningen under 1800-talet i Finland? Var grundandet av abnormskolor en isolerad företeelse eller en del av en större bildningsprocess och vart avsåg denna utveckling att leda?
3. Den pedagogiska situationen genomgick genomgripande förändringar under den undersökta perioden. Vad var syftet med de bildningssträvanden, som existerade i samhället och vilka var målgrupperna? Hur bidrog detta till utformningen av abnormundervisningen och på vilket sätt avvek den från utformningen av det allmänna folkskoleväsendet?
4. Enskilda personer engagerade sig aktivt för de olika bildningssträvandena. Vad var orsaken till de aktuella personernas engagemang för olika bildningssträvanden och speciellt deras engagemang för abnormskolesaken? Vilken samhällsposition och social tillhörighet hade de? Vilka av de engagerade personerna gjorde de största och mest avgörande insatserna då det gällde administrativa frågor, lokala insatser och abnormundervisningen? Fanns det kopplingar mellan de enskilda abnormskolepionjärerna i form av samverkan i vad man kunde kalla ett "nätverk" och Var? När? och Hur? fungerade detta i så fall? Vilken idériktning, världslig eller religiös, representerade de? Hur tänkte de, vilka var motiven och vilket var deras handlande?

1.9. Dispositionen

I inledningskapitlet presenteras samt diskuteras vägen till forskningsuppgiften, de teoretiska premisserna, tidigare forskning på området, källmaterialet samt metodproblemet. Utgående från denna referensram, som avser att utgöra ett instrument för den vidare undersökningen har jag i fortsättningen för avsikt att fullfölja den utgående från fyra diskurser med ledning av de fem

perspektiven, som anges i inledningskapitlet på följande sätt:

I andra kapitlet behandlas utgående från diskursen i pedagogikhistoria autonomi och 1800-talets ståndssamhälle, fattigvårdsproblematiken, specialomsorgen och abnormundervisningen i lagstiftningen på 1800-talet, den kyrkliga folkundervisningen, tidigare skolor, uppkomsten av de första institutionerna för abnorma i Europa och uppkomsten av abnormundervisningen och dess etablering i Norden, grundandet av abnormskoleväsendet i Finland, kontakterna till de övriga nordiska länderna i samband med abnormskolelärmötena samt lärarutbildningsfrågan.

III kapitlet skiljer sig till uppbyggnaden från de övriga genom att behandlade teman överlappar varandra, varför det ansetts mest ändamålsenligt att behandla dessa inom samma diskurs. Diskursen är uppbyggd kring 1) olika bildningssträvanden 2) folkbildningssträvandena i Finland före folkskolan 3) den politiska och religiösa liberalismen samt det nationella uppvaknandet 4) de religiösa strömningarna och deras inverkan (pietismen och bap-tismen) samt darwinismen och dess betydelse.

IV kapitlet behandlar som en särskild diskurs de personer, som engagerade sig för abnormsaken.

V kapitlet upptas av en diskurs i miljö och mentalitet, som dels vill ge en bild av bildnings- och skolmiljöerna i fem städer som en gemensam faktor, dels framhålla skillnaderna i dessa miljöer isynnerhet via de olika personligheter, som blev aktörer för och i abnormskolorna.

I kapitel VI görs ett försök att skapa en helhetsbild av abnormskolornas och undervisningens organisering och etableringen i Finland under 1800-talet med dess speciella profileringar samt presenteras sammanfattande reflexioner och tolkningar av bakgrundsfaktorernas inverkan på abnormskolornas uppkomst och etablering och de involverade personernas motiv och betydelse i denna process.

Till sist diskuteras forskningsmetodiska aspekter och implikationer för fortsatt forskning.

II Diskurs i pedagogikhistoria

2.1. Automin och 1800-talets ståndssamhälle

För att förstå kontrasten till situationen i våra dagar är det skäl att i någon mån belysa samhällsförhållandena före och vid tiden för specialundervisningens begynnande i Finland.

Då Finland blev ett autonomt storfurstendöme under det kejserliga Ryssland 1809 var det till en början ett tämligen obestämt geografiskt begrepp. En klarare geografisk kontur fick landet tack vare freden i Nystad 1809 och genom återförening med ”Gamla Finland” 1811. Finland fick en ny identitet vid lantdagen i Borgå tack vare Alexander II:s regentförsäkran där det hette att Finland blivit upphöjt bland nationernas antal” (Steinby 1991, 262; Klinge 1983, 50; Jussila m.fl. 2000, 18–25).

Därtill behövdes också en nationell ideologi. I slutet av 1820-talet hade en nyvaknad nationell känsla och en aktiv fosterländskhet vuxit fram i de akademiska kretsarna.

Grunden åstadkoms främst genom ett inflytande från Åbo Akademi. Ärkebiskop Tengström följde en lojalitetslinje och den nya nationella ideologin anpassade sig därefter. A.I. Arwidsson, som förebådade nationalismen förvisades däremot från universitetet på grund av ryska påtryckningar (Steinby 1991, 24–31, 206, 263).

Föreningen med tsar-Ryssland innebar inte några dramatiska förändringar inom förvaltning och skolväsende. Konung utbyttes visserligen mot kejsare, men samhällets hierarkiska uppbyggnad förblev densamma. En förordning om inrättande av en censuröverstyrelse i anslutning till universitetet med tre höga ämbetsmän inrättades 1829. Censuren betraktades dock som en självfallen del av förvaltningen och togs som en naturligt inslag.

Det gamla lärdomsskolväsendet bibehölls och något större intresse för att ändra den kyrkliga folkundervisningen fanns inte heller.

Kronans ämbetsmän och tjänstemän förblev kvar på sina poster efter det ryska intåget (Steinby 1991, 68; Jussila m.fl. 2000, 15 f.).

Såttillvida kan man säga att situationen förändrades att Finland blev ett autonomt område med institutioner, som kännetecknar en egen stat: en egen regering, egen centralförvaltning och början till en egen ekonomi. Detta innebar även att Finland inom den kejserliga allmänna politiken själv bar ansvar för utvecklingen av sitt skolväsende.

Det svenska språket förblev kulturens och administrationens språk i enlighet med de önskemål som Finland framlade vid Borgå lantdag. Skolväsendet kunde tack vare detta fortsätta utan större, från Rysslands sida kommande krav.

Grundlagarna och andra lagar och rättigheter förblev vid det gamla, likaså bibehölls religionen, den evangelisk-lutherska kyrkan med tillhörande skolväsende. Det betydde att pedagogierna, trivialskolorna och gymnasiet fortsatte att verka som förut. Hela den brokiga traditionen med 1762 års bestämmelse om sockenskolor för den kyrkliga folkundervisningen förblev likaså i kraft.

Under den svenska tiden hade de ekonomiska och mentala banden utvecklats så starkt att Finland blivit en organisk del av den svenska kulturkretsen kring Östersjön. Allt detta gjorde att svenskheten och idéströmningar västerifrån fortsatte att påverka förhållandena i Finland även i fortsättningen. Förbindelserna med S:t Petersburg var mindre livliga och under hela 1800-talet upplevdes Finland av ledande kretsar i den ryska metropolen som en ödemarkskoloni.

Det låg dock i den enväldige kejsarens makt att bestämma hur de stora linjerna i Finlands skolväsende skulle dras upp trots att han inte blandade sig i detaljer. Den praktiska organiseringen av skolväsendet sköttes av kanslikommissionens eklesiastikavdelning. På landsbygden fungerade fortfarande sockenstämmorna som de lokala förvaltningsorganen (Therman 1947, 194–225; Jutikkala 1956, 14–44).

Nikolai I:s tid karakteriserades av formalism och stel konservatism. De makthavande försökte bevara ett socialt status quo och med alla medel hindra de lägre klasserna att stiga på den sociala rangskalan. Det finländska samhället var ännu till medlet av 1800-talet socialt sett stillastående och byråkratiskt. Finland

styrdes i kejsarens namn av Kejserliga senaten vars ledamöter kom från en synnerligen begränsad krets inom överklassen. Det översta skiktet bestod av en svensktalande ståndspersonklass, som i sig innefattade olika schatteringar inom vilka stånd och tjänsteställning verkade att gå i arv från far till son. Att avancera till ämbetsman, som ansågs som ett ideal under denna tid, lyckades endast för någon enstaka allmogeyngling. Det nedersta samhällskiktet bestod av ett växande landsbygdsproletariat under den egentliga bondeklassen. Någon medelklass i verklig mening existerade inte. Det förekom inte heller någon egentlig stånds-cirkulation.

Även inom borgerskapet fanns en social uppdelning i tre olika skikt och inom köpmännen i två. Den tydligaste gränsen gick dock mellan ståndspersonerna och borgarna å ena sidan och handens arbetare å den andra (Jutikkala 1956, 15 ff.; Waris 1964, 134–137, 188–198; Wrede 1999, 200–202).

Livet i Helsingfors under den Nikolaiska eran skildras livfullt och detaljerat av Zachris Topelius i hans artikelserie, ”Anteckningar från det Helsingfors, som gått”. Den stränga rangdistansen underströks bl.a. av fjorton olika tilltalsregler. Speciellt var universitetet misstänkta tillhåll för rabulister och farliga politiska idéer.

Då associationer saknades gav sällskapslivet de naturliga kontaktmöjligheterna. Men de olika stånden ordnade sina egna sammankomster. Det gällde att ”innehava en ställning, ett anseende, en bildningsgrad” (Topelius 1968, 46–70; Waris 1950, 134–137).

Då man betraktar det finländska samhället i stort framstår det åtminstone socialt sett att i alla avseenden ha varit lika statiskt som på 1600-talet ännu under förra delen av 1800-talet. Det var ett utpräglat agrarsamhälle och ståndssamhälle med klara klassgränser där den självförsörjande landsbygden och lantbruket dominerade. Befolkningen i samhällets lägsta skikt ökade snabbast varför pauperismen blev ett centralt problem redan på 1840-talet. Vid seklets slut (1890) stod ännu ca tre fjärdedelar av Finlands folk utanför eller under den traditionella stånds-

indelningen och saknade politiska rättigheter.

Levnadsstandarden var låg och bostadsförhållandena och hygienien var usla om man undantar ett fåtal, men skillnaderna var stora mellan olika landsdelar. De fattiga var verkligen fattiga. Epidemier fick lätt fotfäste, vilket kunde leda till livslånga handikapp. Isynnerhet led befolkningen i de östra och nordliga delarna stor nöd. Därtill kom missväxtår, som ytterligare ökade misären (Waris 1964, 188–198; Jossfolk 1997, 49–52).

Det var först efter Krimkriget och den därpå följande fredsperioden på 1850-talet, som samhället började genomgå mer djupgående förändringar. Nya näringar och nya ideal bröt fram. Nu började gränserna mellan de olika stånden brytas ner. Kunskap, individuell bildning och materiellt välstånd blev allt mer utslagsgivande och mellanskiktets (medelståndets/klassens) betydelse ökade allt mer även i befolkningens övre skikt. Utvecklingen ledde till att herrskapsståndet småningom transformerades till den bildade klassen. Processen påskyndades av sekulariseringen och industrialiseringen samt inriktningen på medborgerliga reformer såsom folkbildningssträvandena och en humanare fångvård.

Utvecklingen gick emellertid långsamt och människornas uppfattningar och föreställningsvärld förblev länge vid det gamla t.o.m. sedan ståndsgränserna i praktiken hade upphört att existera. Trots förändringarna kvarstod en klar gräns mellan allmoge (kroppsarbetare) och övriga. Den väsentliga skillnaden mellan ståndspersoner (herrskapsståndet) och allmogen var bildningen, vilket också hade sina yttre kännetecken i fråga om levnadsvanor och dylikt (Waris 1950, 136; Waris, 1964, 188–198; Knapas 1999, 357; Häggman 1994, 24; Virilander 1982, 113, 320–356).

Under Alexander II började en reformperiod, vilket innebar frigörelse av det ekonomiska livet, befrämjandet av kulturlivet och folkundervisningen och ett återupptagande av ståndslantdagens verksamhet 1863. Västerifrån anammades en stark idéströmning, liberalismen, som fick framträdande representanter även i lantdagen. Redan på 1840-talet började den ekonomiska

liberalismen att på allvar få fotfäste även i Finland och även staten började spela en aktivare roll inom ekonomin. Det gamla skråväsendet avskaffades och fullständig näringsfrihet genomfördes. Det innebar att större industrianläggningar grundades. Kommunikationerna underlättades av de första järnvägsbyggena på 1860-talet och vid 1860-talets lantdagar lades grunden för å ena sidan den kapitalistiska industrialismen och å andra sidan för medborgarsamhället och nationalstaten (Jokipii 1993, 22; Steinby 1991, 78, 91; Steinby 1968, 11 ff.; Häggman 1994, 70, 211).

En annan sida av reformerna var en ny syn från tsarryslands sida gentemot fennomanin. Snellman blev som hegelian övertygad om nationalitetens betydelse för den politiska utvecklingen i Finland. Trots att han tidigare varit suspekt i tsarryslands ögon genom sina skrivelser i Saima blev Snellman utnämnd till professor vid kejsarliga universitetet i Helsingfors 1863. Finskan blev protokollspråk vid sockenstämmorna i finska socknar 1858 och bannlysningen av finsk litteratur upphävdes 1860. Fram till 1858 var emellertid alla skolor svenskspråkiga.

Den första finska lärdomsskolan grundades 1858 i Jyväskylä och ett finskt folkskollärarseminarium i samma stad 1863. Tack vare Snellmans s.k. språkreskript 1863 blev finska språket jämbördigt med svenskan under en 20 årig övergångstid.

Genom grundandet av den högre elementarskolan i Jyväskylä 1858, ändrat till elementarläroverk 1866 och lyceum 1873 ville de finska- och nationellt sinnade visa att högre bildning var möjlig även på finska (Jokipii 1993, 22 ff.; Klinge 1994, 166 ff.; Ramsey 1993, 42–44).

2.2. Staten, kyrkan och fattigvården

För att klargöra fattigvården och behandlingen av de handikappade före 1800-talet undersöktes detta, men resultaten är endast till en del relevanta för denna studie. Formerna för den specialomsorg utom hemmet, som kunde komma de handi-

kappade till del i Finland i början av 1800-talet var sedan långt tillbaka hospitalen, fattigstugorna (gårdarna), rotesystemet och bortauktionering.

Genom den kejsrerliga förordningen av år 1852 angående allmänna fattigvården i Finland förpliktades varje socken att uppgöra ett reglemente för fattigvården. Först genom kommunalförfattningarna år 1865 och 1873 blev fattigvården en angelägenhet för den borgerliga kommunen. Emedan varken 1852 års fattigvårdsförordning eller den förordning, som utfärdades år 1879 uttryckligen förbjöd rotesystemet fortsatte man i många kommuner att följa det gamla systemet emedan det var det mest förmånliga. Endast långsamt vann en mer human och tidsenlig syn på fattigvård insteg.

I varje händelse var 1852 och 1879 års fattigvårdsförordningar de första, i vilka ingick omnämnande av specialomsorg även för handikappade.

I 1852 års fattigvårdsförordning (§ 20) där fattiga och nödlidande indelades i fem olika kategorier berörs handikappade i kategori 2, där ”vanföre” nämns bland sådana som är ”i behov av andres skötsel och vård och icke själva kunna med något slags arbete till sitt underhåll bidra”.

Enligt 1879 års förordning skulle kommunen bistå barn under 15 år då det var i behov av vård eller underhåll. Prästerskapet och andra myndighetspersoner skulle införskaffa särskilda uppgifter om barn, som inte fick saklig vård hemma. Genom samma förordning befriades prästerskapet från sin urgamla uppgift att handha ansvaret för fattiga och nödlidande.

Vid sidan av den offentliga fattigvården bedrevs filantropisk verksamhet, som syftade till att isynnerhet i städerna rädda barnen från tiggeri, rotegång och bortauktionering. Under perioden 1850-1870 grundades ett stort antal barnhem av fruntimmersföreningarna. Motsvarande kommunala verkade i anslutning till fattiggårdarna av vilka den första började sin verksamhet i Helsingfors 1881 (Jossfolk 1999, 20–29; Vuornos 1971, 76, 94, 128; FFS 1852.03.22. o. 1879.17.03.; Kaukovalta 1940,23; Sandholm 1973, 45 f.).

2.3. Specialomsorgen och abnormundervisningen i lagstiftningen på 1800-talet i Finland

Eftersom majoriteten av eleverna i abnormskolorna kom från fattiga förhållanden tangerade de åtgärder, som vidtogs från samhällets sida inom fattigvården även abnormundervisningen eftersom den kommunala fattigvården var en av de få former av specialomsorg som kom de handikappade till del. Den huvudsakligaste formen av specialomsorg långt in på 1800-talet var hospitalen, fattighusen, rotesystemet och utackorderingen. Genom abnormskolesystemets gradvisa uppbyggnad och tillväxt från medlet av 1800-talet tillkom sålunda ytterligare en kategori.

1852 års fattigvårdsförordning innebar ett betydande framsteg för barn jämfört med tidigare förhållanden genom att man fäste speciell vikt vid uppfostran och utbildning av barn, som tagits om hand av fattigvården. Man skulle enligt förordningen undvika att placera barn i fattighus utan istället borde de tas om hand av en ”fosterfamilj” under så lång tid som möjligt för att de skulle få möjlighet att lära sig något lämpligt arbete för att kunna bli goda samhällsmedborgare.

Målsättningen och ideologin var således densamma som avspeglade sig i abnormskolornas målsättning.

Genom tillkomsten av kommunallagen 1865 försvagades den kyrkliga församlingens ställning då det gällde fattigvården eftersom ansvaret härigenom överfördes till kommunala nämnder.

Enligt § 2 i 1879 års förordning angående allmänna fattigvården ålåg det kommunen bl.a. att ”Till vård och nödortfigt underhåll förhjelpa vansinnige, vanføre samt af långvarigare sjukdom eller ålderdomssvaghed lidande, hwilka sakna omvårdnad af annan”.

Varje kommun var också skyldig att uppgöra ett reglemente för fattigvården. Därmed kom även frågan om effektivare statlig kontroll att aktualiseras. Fattigvårdsförordningarna var trots sina brister föregångare till dagens differentierade lagstiftning om specialomsorgen för handikappade. Det ålåg länets guvernör att

övervaka att de fastställda förordningarna efterlevdes, men p.g.a. talrika andra uppgifter kunde verksamheten inte bedrivas effektivt. Den nya fattigvårdsförordningen gav även alla medborgare obegränsad rätt att flytta och fr.o.m. 1883 kunde arbetarna fritt säga upp sig och byta arbetsplats. Flyttningsrörelsen från landsbygden till industrierna ökade. De handikappade syntes och uppmärksammades allt mer (Jossfolk 1999, 152–153; FFS 22/3 1852; FFS 1879 N:10 17/3 1879; Renvall 1956, 129–130; Jutikkala 1956, 129–130).

Ett starkt stöd i sin strävan att ordna undervisning för dövstumma och andra abnorma hade de aktiva abnormvännerna i den nya kyrkolagen § 45, där det stipulerades att då ett barn inte kunde erhålla undervisning i hemmet skulle det ovillkorligen hänvisas till en skola. Då det gällde ett gravt handikapp, t. ex. dövhet var det ju omöjligt för föräldrarna att undervisa barnet hemma. Blinda barn var härvid i en något bättre ställning. Även i förordningen angående kommunalförvaltningen på landet stadgades om den omvårdnad som gällde dövstumma barn (KL 1869; Hendell 1877, 186; TPF 1878; Rinne-Jauhiainen 1988, 261).

På senatens uppdrag utarbetade C.H. Alopaeus 1879 tillsammans med U. Cygnaeus i stor hast ett förslag till "Förordning angående abnormskoleväsendet i Storfurstendömet Finland". Förslaget, som berörde sinnesslöa, skrevs av F.K. Lundberg i Jakobstad. Avsikten var att åstadkomma en koordinering av verksamheten kring abnormskolorna samt att bringa dem närmare det allmänna skolväsendet. Enligt förslaget skulle samtliga underställas skolöverstyrelsen. Målet var att "bibringa döfvstumma, blinda och förståndssvaga sådana insikter att de kunde bli nyttiga medlemmar i samhället"(I Da 1, Dska-Å, La-Å).

Lärokurserna skulle vara desamma som i folkskolan och undervisningen ha en praktisk inriktning. Den slutliga texten färdigställdes av U. Cygnaeus. Små meningsskiljaktigheter uppstod. Bl.a. ville Alopaeus att föreståndaren skulle vara prästvigd, men Cygnaeus ansåg inte att det var nödvändigt blott han ägde en grundlig yrkesutbildning och fullständiga kunskaper i båda språken.

Abnormskolorna skulle underlyda skolöverstyrelsen och inrättas i huvudstaden, stiftstäderna och på seminarieorterna för folkskolelärare ”utan att vara förenade till ett läroverk” (I Da 1, Dska-Å, La-Å).

Förslaget förverkligades aldrig. Ifall det hade gjort det hade det måhända längre fram kunnat leda till ett enhetligt, övergripande skolsystem för abnorm- och folkskoleundervisningen.

I stället tillsattes en kommitté med Alopaeus som ordförande. Utgående från kommitténs förslag utfärdades en enhetlig lagstiftning. Den nya förordningen gällande abnormskoleväsendet gavs 30.6.1892. I den ingick även bestämmelser om behörigheten för abnormskolelärare. Den följde i stort sett förslagen i kommittébetänkandet. I ledningen för det enhetliga abnormskoleväsendet skulle utses en inspektör. Finska statliga dövskolor inrättades i Åbo (1860) och Kuopio (1862) och svenska i Borgå (1846) och Jakobstad (1863). I Jyväskylä och St: Michel inrättades två nya finska dövskolor. Blindskolan i Helsingfors (1865) blev tvåspråkig och blindskolan i Kuopio (1871) förblev finsk som tidigare. Sinnesslöanstalterna i Jakobstad (1877) och Perttula (1890) skulle underställas de sociala myndigheterna medan döv- och blindskolorna fortsättningsvis skulle lyda under skolöverstyrelsen (Se bil. 2 och 3); (FFS N:0 24 1892; Cs VIII. RA.; Alopaeus 1889, 21–31; Nurmi 1988, 212–215).

Genom 1892 års abnormskoleförordning konsoliderades verksamheten i abnormskolorna, som dittills hade arbetat med tidsbegränsade statsbidrag. Ålderskillnaderna kunde vara stora i skolorna och undervisningen i dövstumskolorna skedde huvudsakligen med teckenmetod och vid sidan därav undervisades i talmetoden för dem som hade fallenhet för det. Det fanns för få skolor och någon indelning i olika avdelningar förekom inte heller utan svagt begåvade undervisades tillsammans med andra. Studietiden var ej närmare fastställd. Dessutom hände det att man tog emot såväl finsk- som svenskspråkiga elever till samma skola. De ekonomiska ramarna var också olika för abnormskolorna. I de rikare städerna erhöll skolorna betydande donationer och även i

övrigt var de bättre rustade (Oma maa III, 382; Helling 1946, 66; FFS 1892.06.30; ZC:s VIII.RA.).

2.4. Den kyrkliga folkundervisningen

Förutsättningen för att kunna åtnjuta den kunskap, som kyrkan förmedlade var läskunnighet. Prästernas visitationsprotokoll i Finland visar att de inte hade någon tanke på att läsfärdigheten kunde utnyttjas även till att utvidga folkets vetande inom andra kunskapsfält än det religiösa.

En viktig faktor var emellertid att undervisningen tack vare reformationen skulle meddelas på folkets språk. Från att tidigare inom den katolska kyrkan närmast ha varit fråga om att förmedla det religiösa budskapet via bilder blev det nu aktuellt med en på modersmålet baserad undervisning.

I slutet på 1700-talet och i början av 1800-talet var det hennens uppgift att vid sidan av den kyrkliga undervisningen, som handhades av kapellanen eller klockaren lära barnen innehållet i katekesen. Så snart barnet lärt sig att läsa behjälpligt fick det i fortsättningen lära sig innehållet utantill.

Handikappade kunde delta i kyrkans undervisning beroende på prästens inställning. Hos många präster fortlevde dock långt in på 1800-talet gamla fördomar om synden som orsak till något handikapp (Lönbeck 1887, 1 ff.; Plit 1984, 39–40; Iisalo 1968, 14 ff.; Pärssinen 1911, 292; Leinberg 1901, 356 f.).

Det är huvudsakligen från senare delen av 1700-talet, som de s.k. sockenskolorna, ofta ambulatoriska mera allmänt började organiseras i vårt land. Man kan även finna enstaka pionjärer från denna tid, som utförde pedagogiska storverk bland allmogen ute i bygderna. En sådan var t.ex. sockenskolmästaren Johan Fredrik Hörning (1750–1824), som verkade i Nilsjö och senare i Rantasalmi. Hans undervisning omfattade bokläsning och kristendoms-kunskap samt mot särskild avgift även skrivkonsten.

En annan omtalad folkupplysare var Olof Vibelius, lands-

hövdingen i J.L. Runebergs "Landshövdingen". Han inrättade med egna medel år 1806 i Kuopio en slöjdundervisningsanstalt för fattiga barn. Halva dagen fick eleverna läsa i bok och kristendomens första grunder och under den andra halvan av dagen fick de spinna och sticka strumpor av ull, lin och bomull.

Det utredningsmaterial som blev resultatet av 1768 års cirkulär överfördes att skötas av sällskapet "Samfundet Pro Fide Christianismo" grundat 1771 i syfte att befordra kristendomens tillväxt och utövning i Sverige. Sällskapets pedagogiska reformsträvanden var inspirerade av pietism och moderata upplysningsidéer (Somerkivi 1979, 17; Hyötyniemi 1942, 90–105; Leinberg 1883, 1–5, 22; Tegborg 1980, 43–47; Wichmann 1903, 68–75).

Emedan kyrkoförsamlingarna i städerna var skyldiga att ordna undervisning för sådana barn, som inte fick lära sig hemma kom i främsta rummet fattiga och värlösa barn i fråga. Fattigvårdsmyndigheterna i Helsingfors upprätthöll sålunda en s.k. fattigskola fr.o.m. 1817. I första hand var den avsedd för arbetarbarn och föräldralösa och utomäktenskapliga barn i fattiggården. På liknande sätt grundades fattigskolor även i en del andra städer. Undervisningen bestod av något läsning, räkning och religion (Waris 1950, 138; Fsk-H, 11 ff.).

2.5. Föregångare och tidiga elementära skolor

Förutom den av kyrkan bedrivna religiösa undervisningen meddelades elementär undervisning i de statsunderstödda offentliga skolorna d.v.s. pedagogierna (ombildade till lägre elementarskolor 1843) och trivialskolornas apologiklasser. Apologiklasserna var ett slags borgarskola, som meddelade elementära grunder i realbildning – föregångare till reala fackskolor i motsats till den i gymnasiet härskande humanistiska bildningen.

Merparten av pedagogierna fanns i städerna eftersom de tillkom i samband med grundandet av nya städer. Det fanns även pedagogier på några orter på landsbygden bl.a. i Lojo (1626),

Saltvik (1639) och Kimito (1649). Där inpräntades ett slags elementära baskunskaper i skrivning, räkning och kristendoms-kunskap. Vid slutet av 1700-talet och början av 1800-talet var pedagogiernas status obestämd och vacklande. Många av pedagogierna hade förfallit till "latläsarskolor" och om de var i verksamhet sysslade man även där endast med innanläsning och kristendoms-kunskap. Undervisningsspråket var svenska, som finska folket inte förstod.

Cleve ansåg inte pedagogierna vara folkskolor om man med folkskola avsåg en läroinrättning, som meddelade nationell bildning via nationalspråkets litteratur och dessutom stod öppet för hela folket.

En speciell form av skolor var de privata, ambulatoriska skolor som i början av 1800-talet uppstod i Tammersforstrakten (Ahlmans skolor), i Kajana (Antells skolor) och i Österbotten (Alopaei skolor). Isynnerhet fick Ahlmans skolorna stor betydelse för diskussionerna kring folkupplysningen genom att de avsåg att ge en djupare och vidare kunskap än kyrkans kristendomsundervisning (se närmare kap. 3.1.2.).

Närmare idén om folkskolor var måhända de s.k. "söndags-skolorna", som prästerna på uppmaning av biskop J. Tengström anordnade i sina församlingar för att ersätta en obefintlig hemundervisning eller för svagt begåvade barn. Ett något annat slag av "söndagsskolor" var de som kaplanen i Nurmijärvi, J.F. Bergh startade med rötter i väckelserörelsen. Ytterligare ett helt annat slag av "söndagsskolor" var den undervisning, som gavs på kvällstid i städerna för att utveckla borgar-och arbetarbarnens yrkeskunnighet. Också här var läroämnena kristendoms-kunskap, läsning och skrivning (Leinberg 1901, 356 f. o. 365 f.; Lönnbeck 1887, 18 f.; Stenius 1938, 37; Virilander 1980, 304 f.).

2.6. Internationella strömningar kring abnormundervisningen

Liksom folkskoletanken i Finland hade sin bakgrund i internationella förebilder gäller detta i lika hög grad även abnormskoleundervisningen. Det är därför av betydelse att undersöka internationella influenser även då det gäller abnormundervisningen.

Den franska revolutionens slagord, frihet, jämlikhet och broderskap förblev under lång tid endast planer till pappars ur pedagogisk synpunkt. Då fransmannen Denis Diderot (d. 1784) krävde att alla barn skulle få uppfostran och undervisning sträckte han sig inte längre än till att konstatera att alla människor inte är lika begåvade. Det samma gällde Eberhard von Rochow trots hans yttrande att ”ett bondbarns själ är ett ting av lika stort värde som själen hos ett barn av högre stånd”. J.J. Rousseau, som anses ha lagt grunden till individualpedagogiken, ville i sin inkonsekvens inte ha något att göra med något sjukligt eller avvikande. ”Jag skulle ej befatta mig med ett sjukligt eller abnormt barn, om det än kunde uppnå en ålder av åttio år. Jag kan ej med ett barn som aldrig skulle gagna sig själv eller andra” (Rousseau, Emile, 25).

T.o.m. nyhumanisterna, som på 1700-talets senare hälft ställde upp ädla principer och underströk vikten av uppfostran till humanitet och allmän mänsklighet, koncentrerade sig på en ensidig förstånds bildning för ett fåtal. Samhällsskicket och dess utvecklingsnivå, de sociala förhållandena, de gångna seklernas barlast gjorde att tiden ännu inte var mogen för en allomfattande folkbildning. Detta hindrade inte att enskilda stora andar såsom t.ex. Comenius redan på 1600-talet förebådade den kommande folkbildningen (Ottelin 1944, 185; Sjöstrand 1970, 71 f.).

Tack vare revolutionen sammanfördes dock statsnyttan med idén om människans medfödda rättigheter, som småningom tvingade fram en mera liberal och demokratisk syn på skolfrågorna. I en rapport om den offentliga undervisningens organisation från nationalförsamlingen hette det att varje med-

borgare skulle ges möjlighet att ”utveckla de gåvor han fått av naturen”.

Revolutionen ledde till en ökad sekularisering inom olika samhällsområden och speciellt inom undervisningen.

I de protestantiska länderna och särskilt i Tyskland blev brytningen mellan stat och kyrka inte så tvär som i Frankrike. I Frankrike ledde en extrem förnuftstro till att kyrkan och religionen uppfattades som ett utslag av djup vidskepelse och okunnighet.

I varje händelse uppfattades under upplysningens tidevarv de resultat som mänskligheten uppnått inom naturvetenskaperna, tekniken och näringslivet som ett resultat av empiriskt vetande och mänskligt förnuft. Detta i sin tur bidrog till att ge näring åt en stark optimism och en tro på att mänskligheten gick mot nya framsteg. Likaså fanns en stark övertygelse om att uppfostran var avgörande om man ville få fram de specifikt mänskliga egenskaperna hos individerna.

I en sådan rationell atmosfär kunde även uppfattningen om orsakerna till blindhet och andra handikapp leda till konkreta åtgärder för att hjälpa handikappade. Omtanken om avvikande individer förstärktes under upplysningstiden och riktade sig mot olika grupper av skyddslösa i samhället. En del välgörare gjorde sig till talesmän för slavar, fångar och sinnessjuka, andra för blindas, dövas och utvecklingsstörda. Man kan även anta att de reella förändringar på folkundervisningens område som skedde under inflytande av pedagoger och upplysningsfilosofer såsom Rousseau, Pestalozzi, Franke o.a. banade väg för nytänkandet (Ottelin 1944, 185; Sandström 1975, 112; Sjöstrand 1970, 71 f.).

Blindundervisningen

Det var emellertid först då fransmannen Valentin Haüy år 1784 öppnade ett blindinstitut i Paris, som undervisningen av blindas blev mera känd och kunskapen därom spred sig vidare. Eftersom han var samtida med Pestalozzi kan man anta att han stiftat bekantskap med hans verksamhet och pedagogiska idéer.

För att eleverna skulle få de riktiga föreställningarna om det

som undervisades, fanns det hjälpmedel såsom t.ex. modeller och reliefer i geografi och naturkunnighet, som de kunde vidröra. Även en bok avsedd för blinda utkom i Paris år 1786. Bokstäverna var gjorda i relief och kunde därför läsas av både seende och blinda. En blindskrift där bokstäverna markerades med upphöjda punkter i olika positioner presenterades av fransmannen Louis Braille i början på 1800-talet.

Ryktet om Häüys pedagogiska framgångar bland blinda spred sig vida och han inbjöds t.o.m. av Alexander I till Ryssland där en blindskola grundades i Petersburg år 1807. Även i England grundades motsvarande institut i Liverpool 1791.

Häüy följde principen om att de blinda skulle få en praktisk eller industriell utbildning. Han sysselsatte sig mycket med problematiken kring läsning och skrivning.

Efter franskt mönster grundades även blindskolor i Wien och Berlin år 1806. I Förenta Staterna grundades den första blindskolan år 1832 i Boston (Tsokkinen 1984, 16; Lyytikäinen 1928, 385; Stenius 1870, 74–76; Kuotola m.fl. 1988, 191).

Samtidigt med att de första blindskolorna uppstod började de även bidra till de äldre blindas undervisning och hjälp. En av de tidiga banbrytarna för de blindas undervisning J.W. Klein framhöll att ”varje blindanstalt fordrar för sin fullkomning en vård- och arbetsanstalt, vari ett antal blinda kunna finna omvårdnad” (Lyytikäinen, K. 1903, 105).

I samklang med denna sin grundsats grundade han år 1825 i Wien ”Das Haus der Blinden”, som tog emot såväl blinda, som fått undervisning och slutfört sin kurs i den skola som han själv startat som även äldre blinda, som inte fått någon undervisning. Utom i musik meddelades undervisning i repslageri, korgflätning och skomakeri.

Trots att antalet blinda i Wien uppskattades vara högt, mottog endast fyra personer Kleins anbud. Det togs som ett bevis på att de hellre såsom förut gick från hus till hus, tiggande och trakterande något slags instrument. Man övergick därför till att ta emot endast sådana elever, som genomgått skolan för blinda barn och äldre

blinda som verkligen ville lära sig något hantverk.

Då intresset för undervisningen och vården av blinda hade väckts och flera skolor grundats började man även i början av 1800-talet bilda föreningar till stöd för verksamheten. I Wien grundade den i föregående nämnda J.W. Klein en dylik förening år 1826. Man grundade också arbetsanstalter för blinda där de fick arbeta under gemensam ledning.

I England uppstod ett stort antal dylika blindvårds- och arbetsanstalter, som uppskattades mycket mer än blindskolorna. I själva verket blev undervisningen i början av 1800-talet en bisak emedan huvudvikten lades på att de blinda skulle lära sig något hantverk. En del anstalter utvecklades t.o.m. till särskilda, stora arbetslokaler där ett hundratal blinda sysselsattes och där de även fick kost och logi. Denna form av fabriksmässig hantverksutbildning och utövande förde med sig missbelåtenhet och problem bland arbetarna emedan åldersskillnaderna var stora och individerna stod på olika utvecklingsstadier (Stenius 1874, 74–123; Lyytikäinen, K. 1903, 103–107).

I medlet av 1800-talet lanserade ledaren för blindanstalten i Dresden, doktor Karl August Georgi en ny idé för att undvika att det uppstod liknande missförhållanden som rådde vid blindvårdsanstalterna och vid de stora arbetshusen. Den blinda skulle ges hjälp genom självhjälp. På initiativ av Georgi började man ordna blindvården i Sachsen så att man inte dirigerade de utdimitterade eleverna från blindskolan till vård- och arbetsanstalter. Istället försågs de med arbetsredskap, material och kläder och fick bosätta sig på orter där avsättningen av produkterna var säkerställd. De besöktes allt emellanåt av personalen vid skolan.

Det sachsiska blindvårdssystemet vann erkännande i övriga Europa och Georgis idéer spridde sig också till Norden (Stenius 1874, 74–123; Lyytikäinen 1903, 108–109).

Dövundervisningen

Joh. Conrad Amman (d. 1724) undervisade 14 döva personer i början på 1700-talet och lärde dem också att tala och även förstå

tal. I slutet på 1700-talet gjorde även portugisen Pereira i Paris några lyckade försök.

Den franske munken Charles de l'Épée konstruerade på 1760-talet en "tyst" metod d.v.s. ett teckenspråk. Det var även han som startade den första skolan avsedd för dövstumma år 1770. Tidigare var det allmänt att sammankoppla dövhet med sinnesslöhet. de l'Épées metod utvecklades ytterligare av R-A. Sicard.

De som gjorde försök med att undervisa döva gav även ut beskrivningar av metoden. Isynnerhet spreds Bonnets, Holders, Ammans och Wallisius, Hellmonts och du Hamels beskrivningar.

Den första dövstumskolan öppnades av den tidigare nämnda de l'Épée i Paris 1770. Han använde sig av teckenspråk, som han ansåg vara den dövstummes naturliga modersmål.

Den första dövskolan där man lärde ut talspråk och att avläsa andra personers tal på läpprörelser grundades av den tyska pietistiskt influerade filantropen Samuel Heinicke i Leipzig år 1778. John Wallis utvecklade ytterligare en tredje metod, den s.k. skrivmetoden. De flesta skolorna började som privata men övertogs småningom av staten.

Pestalozzis inflytande på den praktiska pedagogiken visade sig även i abnormundervisningen redan i början på 1800-talet i form av ett närmade av abnormundervisningen till folkskolans undervisning. Detta gällde isynnerhet de sinneshandikappade. I Preussen och andra tyska stater grundades t.ex. kombinationer av folkskollärarseminarier och dövstumskolor och gemensamma skolor för blinda och dövstumma. Bl.a. blev lärarseminariet i Weissenfels vallfartsort för besökare från hela Europa. Det var här som U. Cygnaeus mottog starka intryck under sin europeiska studieresa i slutet på 1850-talet (Hill 1851, 601 ff.; Argillander 1762, ff.; Plit 1984, 30; Hendell 1874 65–77).

Undervisning av utvecklingsstörda

I forna aktstycken hittar man inte något omnämnande om arten och skötseln av utvecklingsstörda. Ifall de överlevde hade de troligtvis ännu svårare omständigheter att leva under än andra

handikappade. Visserligen omnämns utvecklingsstörning så tidigt som år 1530 av schweizaren Paracelsus och i slutet av 1600-talet beskrev engelsmannen Willis hur utvecklingsstörda borde skötas.

Fransmannen Ph. Pinel (1745–1826), som förestod La Bicetre-asylen i Paris fick av myndigheterna tillstånd att avlägsna bojorna från de sinnessjuka. Då de placerats i rena, ljusa rum ute i staden blev många av dem till stor förvåning för skeptikerna, så friska att de kunde lämna asylen. Pinel utvecklade en teori om att sinnessjukdom har sin rot i miljöfaktorer. Idiоти är medfött och kan inte behandlas, sinnessjukdom är en sjukdom som går att bota.

Pinels elev, Esquirol (1745–1826) ansåg att sinnessjukdom var ett degenerationstillstånd, som var progressivt och arvsbetingat och följde fyra faser: nervösa symptom – neuros – psykos – idiotti. Det sista stadiet kunde inte åtgärdas enligt Esquirol (Östrem 1983, 79; Alopaeus 1873, 54–73).

Det skulle ändå dröja ända till år 1837 innan den första egenliga skolan för utvecklingsstörda grundades. Det var i Paris och initiativtagare var Edouard Séguin (1812–80). (Enligt C.H. Alopaeus skulle emellertid läraren Goggenmoos vara idiotundervisningens grundläggare genom att han anlade den första läroanstalten för blödsinniga i Salzburg på 1830-talet). Tidigare spärrades de in på sinnessjukhus. Han var elev till J.M.G. Itard, en fransk läkare, som anses vara den första som på ett vetenskapligt sätt försökte undervisa utvecklingsstörda (Argillander 1771; Moberg 1982, 31; Aitokallio-Turunen 1980, 141; Alopaeus 1873, 54–73).

J.M.G. Itard (1774–1838) arbetade på dövinstitutet i Paris där han genomförde en undersökning av tal- och hörselorganen hos eleverna. Han hade efterträtt dövskolans pionjär, de l'Épée. Itard godtog inte den diagnos Pinel ställt för Victor, en vild gosse från Aveyron, som infångats av tre jägare år 1797. Gossen kunde inte något språk och avgav endast oartikulerade ljud. Han undersöktes av Pinel, som gav diagnosen ”obildbar idiotti – mer lågstående än ett djur”. Itard ansåg att orsaken till Victors efterblivenhet var att han aldrig kommit i kontakt med människor och att han kunde bli

en civiliserad människa om han fick sociala förebilder.

Utgående från L'Abbé Condillacs tankar i skriften "Traité des sensations" 1777 om att människans själsliv, såväl innehåll, aktivitet som uttrycksformer är ombildningar av enkla sinnesintryck ville han pröva Condillacs teori i praktisk pedagogik. Det var alltså fråga om liknande tankegångar som i Rousseaus *Émile*, där känselträningen ingick som ett viktigt element i pedagogiken.

Efter fem år av idogt arbete var Itard tvungen att meddela att han kommit till samma slutsats som Pinel tidigare (Egidius 1983, 35; Östrem 1983, 86–89).

Eduard Séguin arbetade vidare utgående från Itards resultat. Han var egentligen läkare, men gjorde stora insatser inom pedagogiken eftersom han kom att ägna en stor del av sitt liv för de utvecklingsstörda. Från Rousseau och Fröbel hade Sequin lärt sig att varje ålder har sina egenheter och sin uppgift i personlighetsutvecklingen (Egidius 1983, 35).

Han ägde en klar filosofisk-politisk utgångspunkt för sitt arbete med de utvecklingsstörda. Séguin anammade Henri de Royvroy de Saint-Simons filosofiska tankar i dennes huvudverk "Den nya kristendomen". Enlig saint-simonisterna var det en kristen plikt att hjälpa upp underklassen till en existensnivå, därifrån individen kunde utveckla sina enskilda anlag och bli medlem i det omgivande samfundet.

Séguin formulerade det politiska budskapet så att det gällde att "sträva efter en samhällelig tillämpning av evangeliernas principer för snabbast möjliga utveckling av de lägst ståendes och fattigastes villkor genom alla medel och samhällsåtgärder, men främst genom kostnadsfri utbildning" (Östrem 1983, 93–99).

Séguin gjorde noggranna observationer under sitt kartläggningsarbete beträffande undervisning av utvecklingsstörda och kom fram till att de har alla de psykiska egenskaper som alla andra människor äger, men de saknar vilja. Som metod framhöll han sinnesträning, som dock endast var en del av en behövlig helhetssyn på människan. Efter aderton månaders arbete kunde Séguin meddela att en av hans elever, som tidigare klassats som

idiot kunde tala, skriva och räkna.

Séguin såg undervisningen som en syntes av moralisk (social), intellektuell och fysiologisk funktion. I sitt pedagogiska tänkande framstår Séguin som en modern pedagog. Från Norden kom t.ex. Keller från Danmark för att hämta impulser till de första åtgärderna för undervisning av utvecklingsstörda i Norden. Séguin emigrerade senare till USA där han gjorde stora insatser för de utvecklingsstörda speciellt i New York. Den moderna syn som Séguin stod för hade dock enligt Moberg inte tillräcklig genomslagskraft för att bli mer allmänt accepterad (Moberg 1982, 31; Östrem 1983, 93–99).

Väsentliga impulser även till Norden beträffande omsorg och undervisning av utvecklingsstörda gav J.J. Guggenbühl (1816–63). Han studerade medicin och blev intresserad av den s.k. kretinismen (dvärgväxt) med tillhörande idioti. En del experter höll före att det var fråga om en rasmässig degeneration. Schweiz var särskilt utsatt för sjukdomen. Det är troligt att orsaken var en sköldkörtelsjukdom och att utbredningen följde samma gränser som struma. Det är förståeligt att det presenterades olika åsikter eftersom man ansåg att kretinism och alla andra former av förståndshandikapp var en yttring av ett och samma fenomen (Östrem 1983, 103).

Påverkad av nyromantiska strömdrag lät Guggenbühl bygga anstalten "Abendberg" år 1841 i Berner Oberland 1200 meter över havet, där eleverna skulle få alpluft och sund kost. Den övergripande framtoningen i Guggenbühls idéer var religiös. Av den gudomliga försynen hade enligt honom Schweiz blivit utsett till att lysa för andra nationer. Guggenbühl kartlade och gjorde sina observationer och fann i samband härmed "flere af dem (klienterna) med utmärkande isolerade andeförmögenheter, särskilt hvad den religiösa känslan beträffar" (Östrem 1983, 100 f.).

Isynnerhet i England fick hans idéer stor genomslagskraft och där samt i Tyskland och Frankrike inrättades motsvarande anstalter. Östrem anser att man kan finna ett nära samband mellan Guggenbühls verksamhet och "agitationsresor" och uppbygg-

naden av institutioner i Europa från mitten av 1800-talet till dess slut. År 1852 fastslog en tysk läkare att alla kretinare var idioter, men att varje idiot dock inte var kretinare. Man kunde m.a.o. inte sätta likhetstecken mellan kretinism och idioti (Alopaeus 1873, 54–73; Östrem 1983, 100 f.).

Det förekom även anstalter med ett blandat klientel såsom pastor Jean Bosts inrättning i Laforces ”den evangeliska familjen”, en stor uppfostringsanstalt för protestantiska flickor, som inte ”vunnit inträde i någon eljest för dem passande inrättning”. ”Bethesda” som var en inrättning för sinnesslöa och obotligt sjuka flickor, ”Ebenezer” för fallandesjuka flickor samt ”Siloe” för gossar som ”var krymplingar eller obotligt sjuka, sinnesslöa eller halffåniga, blinda eller behäftade med någon sjukdom”. Antalet barn var ca 200 (Alopaeus 1873, 59–60).

I Tyskland inrättades mellan åren 1840–1870 ca 30 anstalter för utvecklingsstörda. C.W. Saegert öppnade 1844 en idiotanstalt i Preussen och 1857 grundlades i M'Gladbach i Rhenprovinsen en evangelisk kretinananstalt med namnet ”Hepheta”. En av de mest kända var Löhes anstalt i Neudettelsau i Bayern grundad 1854.

Pinel, Itard och Séguin representerade en medicinsk syn med tonvikt på möjliga organiska orsaker till utvecklingsstörning. I skuggan av denna fanns den kristligt humanpsykologiska och socialpedagogiska synen. Isynnerhet från 1850 framåt behandlades idiotin ur medicinsk synpunkt och det var främst de tyska läkarna som var aktiva. Till detta bidrog Darwins (1809–1886) naturvetenskapliga teorier och forskningen kring rashygien, som kom att spela allt större roll då det gällde inställningen till utvecklingsstörning. Sålunda lade bl.a. J.L. Down (1828–1896) fram sin teori om mongolism som ett resultat av rasegenskaper under inflytande av Darwins skrifter. Dessa rasteorier kom att inverka menligt på utvecklandet av undervisningen för utvecklingsstörda långt in i framtiden och steriliseringslagar antogs i flere länder i början på 1900-talet bl.a. i staten Indiana i U. S. A. år 1907. Darwins teorier påverkade även tänkandet bland lärare och vetenskapsmän i Finland (Hedman 1912, 330–340; Alopaeus

1873, 56–65; Östrem 1983, 117; von Wendt G.1912, 50–54; Björkman A. 1912, 308–330).

2.7. Abnormundervisningen etableras i Norden

2.7.1. Abraham Argillander

Under påverkan från initiativen och verksamheten i Mellaneuropa fann de nya strömningarna även sin väg till Norden. Det vetenskapliga intresset i Sverige stod vid den här tiden på sin höjdpunkt bl.a. med sådana namn som Carl v. Linné och hans främsta lärjunge, Pehr Kalm. Den senare var den mest renodlade representanten för 1700-talets upplysning och rationalism i Finland.

Till samma grupp av rationella upplysningsmän hörde salpetersjuderidirektören i Österbotten, Abraham Argillander (1722–1800), den första personen i Finland och i Norden, som började med dövstumundervisning. Han ingav år 1762 en skrift till Kungliga vetenskapsakademien i Stockholm med titeln: ”Försökt sätt att lära Dumbar läsa och tala”.

Av företalet framgår det att Argillander insänt sin skrift redan tidigare och att Akademien funnit att den förtjänade att utges ”till god anledning för de Föräldrar, hwilka hafwa den sorgen, at något af Deras Barn är stumme, eller, som det i allmänhet kallas, Dumbe hälst ingen förut på Wårt Språk något skrifwit i det ämnet”. Akademien hade dock inte funnit något lämpligt sätt att publicera Argillanders rön varför det förblivit liggande i manuskript. Då arkiatern och riddaren af Rosén von Rosenstein utgav sin bok ”Om Barns Sjukdomar” yppade det sig ett tillfälle att medta Argillanders skrift som bilaga (Argillander 1771).

I företalet konstateras vidare att “den vittberömda berniska rådsherren Presidenten von Halle, uti tredje tomen, af sina Elementa Physiologiae, L. IX. Sekt. IV de Longuela ”redan grundligt avhandlat ämnet” och att det därför kanske hade varit bäst att göra en översättning av hans arbete. Var och hur Argillander fått uppgifter om de utländska rönen framgår inte av

hans egen skrift där han tvärtom konstaterar att de lärdas skrifter är sällsynta isynnerhet på landet och att han själv inte lyckats få se någon av dem. Kungliga vetenskapsakademien var i varje händelse angelägen att utge ett svenskt original om hur man kunde undervisa dövstumma för den ”som Wil åtaga sig sådan underwisning, och som sjelf vidare eftertänker saken samt öfvar sig” (Argillander 1771).

Enligt Argillander ålägger ren människokärlek att söka hjälpa sådana ”uslingar”, som är stumma. Fullkomligt stumma är enligt honom sådana personer, som inte förstår tal och inte kan ge uttryck för sina tankar medels tal, utan enbart använder tecken. Han ansåg att orsaken till stumheten sällan berodde enbart på fel på hörselorganet ty ”det tycktes Wara omöjeligt att kunna länge lefwa och tillika wara lam på läppa, käfta, tunga, gom eller Larynx, emedan matens förtärande i sådant fall blefwe omöjelig” (Argillander 1771).

Argillanders första och kanske enda elev var Wolfgang Henrich Helsingius f. 30 november 1749, som var döv från två års åldern. Han var son till prosten i Idensalmi, magister Henrich Helsingius samt svåger till Argillander. Man hade försökt bota hans dövhet med bl.a. elektricitet och mineralvatten, men ingenting hade hjälpt.

Under Argillanders handledning lärde sig gossen att inom några månader “läsa rent såväl skrifven som tryckt stil, säga efter, när han ser en talandes mun, skrifva vad han säger eller ser andra säga och sedan någorlunda tala samt förstå kort tal och skrift”. Argillander hoppades att kunskapen om hur man kunde undervisa döva skulle utvecklas vidare så att man kunde hjälpa de döva.

Argillanders skrift ger en utförlig beskrivning av hans tillvägagångssätt då han undervisade sin elev. Steg för steg och mycket konsekvent och enligt vissa fonetiska regler lärde han ut det svenska alfabetet. Och för att Wolfgang skulle ha anledning att komma fram med tal följdes lärare och elev ständigt åt på promenader i skog och mark och färder ute på sjön (Argillander 1771; Alopaeus 1889, 3).

Argillander ger även råd beträffande hur en lärare för en ”stum” bör vara beskaffad. Han får inte ha ett felaktigt talesätt utan bör kunna uttala varje bokstav rent. Läromästaren bör ha ett ”roligt och muntert sinne”. Medan han undervisar bör han besinna att han har en elev som av hjärtat vill lära sig. Om svårigheter möter beror det dels på okunnighet, dels på att eleven inte rätt begripit ens mening. För den skull skall man inte ge saken förlorad. Alla svårigheter går att övervinna om endast lusten lever kvar hos eleven. Argillander varnar för forndomdags skolors tvingande medel, som gör mer ont än gott isynnerhet då man undervisar ”Stummar”.

Det är intressant att konstatera att Argillander använde och beskrev talmetoden vid samma tid som S. Heinicke i Tyskland skisserade upp labialmetoden. Argillander sällar sig till de upplysningsmän, som likt Linné, Kalm o.a. av tidens stormän i enlighet med tidens anda ville utforska tillvaron (Argillander 1771; Helling 1946, 8).

2.7.2. J. A. Bierkén och Per Aron Borg i Sverige.

Norden fick sin första blindskola i Manilla i Stockholm år 1807 då P.A. Borg öppnade ett blindinstitut där. Han hade studerat blindundervisningen vid V. Haiÿs institut i Paris. I Köpenhamn började dövskolan sin verksamhet 1807 och kungliga blindinstitut grundades år 1811. Det ansågs på sin tid vara det modernaste i Europa. Danmark införde också läroplikt för döva redan år 1811.

I Norge inrättades den första dövstumskolan 1824 i Trondheim och det första blindinstitutet år 1861 i Kristiania.

Johan af Bierkén i Sverige, f. d. kanslisten vid Konungens kansli meddelade i ”Inrikes Tidningar” N:o 109 1806 att han erhållit följande uppgifter om antalet dövstamma i riket: Uppsala stift 14, Skara stift 80, Vexjö stift 109, Calmare stift 37 och Carlstads stift 47. Bierkén konstaterade vidare ”Att de dövstumme kunna emottaga undervisning, äfven lära tala, är ej allenast vid de i andra länder inrättade Institutur, utan äfven här i landet långt före detta utrönt”. Han hade även i augusti år 1804 annonserat om att

han var villig att undervisa dövstumma, men fick inte några anmälningar (Plit, 1984, 30–31; Leinberg 1884, 532 ff.; BaM 1913, 75).

Enligt ett betyg utfärdat av prosten F.B. Schwerin och borgmästaren Carl P. Wahrenberg i Sala, som Bierkén bifogade befanns ”dövstumme Gustaf Adolph Wahrenberg, 12 år gammal, vid anställd examen kunna: genom tecken tillkännagifva bemärkelsen af de Nomina Substantiva, som skrefvos för honom, och sjelf skrifva namnen på de ting, som man visade honom; classificera djuren i fyrförde djur, foglar och insekter; skilja ting från varelser; addera och riktigt prononcera de fleste bokstäfver; samt jemväl aflade prof af sitt begrepp om relationer och om verborum olika tempora”.

I en skrivelse 27 april 1807 riktad till ”Stats Sekreteraren Friherre M. Rosenblad” ökar Bierkén summan i sin tidigare uppgjorda förteckning med 213 personer i Åbo stift. Han meddelar samtidigt att hans snart färdigställt en avhandling om ”Den vid Franska Institutet för dövstumme brukeliga undervisnings-methode” och att han använt Abbè Sicards bok, ”Cours d’instruction d’un sourd muet de naissance” innehållande de l’Epées ”älskade lärjunge och värdige efterträdares spekulationer” gällande undervisningen av dövstumma. Avhandlingen tänkte han låta granskas av Svenska Akademien (Leinberg 1884, 532 ff.).

I ett nytt brev till kanslersgillet 21 dec. 1807 bifogar Bierkén en fri översättning av Sicards avhandling. I samma brev ondgör Bierkén sig över att han inte erhållit uppgifter från alla stift och antog att det totala antalet skulle vara över 1000. Orsakerna finner han främst i att: 1) de flesta är fattiga och oförmögna att stå för kostnaderna, 2) de framsteg som gjorts utomlands var obekant i riket, 3) många annars upplysta personer anser att det är onödigt, huvudsaken är att de dövstumma kan utträta grovt arbete, 4) på grund av egennytta och vinningslystnad hindras mången dövstum från att erhålla undervisning i rädsla för att de kunde bli tillräckligt skickliga för att sköta en ärvd förmögenhet.

Bierkéns avsikt var nu att grunda en skola i Sala. Av hans

sammanställning framgår att det då inom Uppsala stift fanns 11, inom Linköpings stift 9, inom Skara stift 11, inom Strängnäs stift 4, inom Växjö stift 14, inom Kalmar stift 6 och inom Carlstads stift 15. I Åbo stift fanns det 24 och i Borgå stift 5 personer under 20 år som kunde tänkas bli elever i hans skola. Total fanns det 99 barn under 20 år .

Av en specialförteckning framgår att det år 1807 i Åbo stift fanns 213 dövstumma, ”hvaraf 36 svagsinte, sinnessvaga o. tokige”. I Borgå stift fanns det 48 dövstumma, ”hvaraf 1 tokig”.

Bierkén konstaterar vidare i brevet att han tänkt sig att undervisningen skulle förenas med något hantverk, så att de dövstumma själva kunde tjäna sitt uppehälle. Här hänvisar han till förhållanden i Danmark, där enligt tidningsuppgifter hantverksmästare mottagit elever utexaminerade från Institutet i Kiel och till Paris där många dövstumma sysselsattes i boktryckerierna.

Medels Kungl. Maj:ts beslut 12 juli 1808 erhöll Bierkén tillstånd att under två år på försök inrätta en allmän skola för dövstumma med ett litet bidrag ur statsmedel (Leinberg 1884, 536 ff.).

Föräldrarna önskade att Per Aron Borg skulle bli präst och han började studera teologi och filosofi vid Uppsala universitet och blev fil.mag. 1796. Han hade emellertid inte någon bestämd övertygelse i religiösa och filosofiska frågor och började därför studera läkarvetenskap.

Han ändrade än en gång studiebanan och avlade kansliexamen och blev tjänsteman i kanslikollegium. Då han inte fann någon möjlighet till avancemang på tjänstemannabanan slutade han sin tjänstgöring på inrikescivila expeditionen och började ge privata lektioner i musik. Det var i detta sammanhang, som han kom i kontakt med den då 25-åriga blinda Charlotta Antonia Seijerling från Åbo, som kunde spela och sjunga efter gehör. Enligt Borg önskade hon ”lära sig dess teori samt finna någon utväg, dels att läsa noter, dels att uppteckna sina egna kompositioner och smärre poetiska alster” (Prawitz 1913, 28–32).

Den avgörande händelsen, som gjorde att P.A. Borg kom att ägna sig åt dövstumundervisningen var ett framgångsrikt skåde-

spel av fransmannen Bouilly, som handlade om en dövstum och uppfördes på teatrarna runt om i Europa från slutet av 1700-talet. I Stockholm uppfördes skådespelet första gången år 1801 och fanns på repertoaren i 20 år.

Dansken, med.dr Castberg, som av sin regering sändes på studieresa för att ta reda på dövstumundervisningen i andra länder, konstaterade att han sett skådespelet uppföras både i Berlin, Wien och Toulouse. Skådespelet väddjade till åhörarnas känslor och var troligen en bidragande faktor till att åtgärder vidtogs såväl i Köpenhamn som i Stockholm för att åstadkomma skolor för dövstumma. I varje fall klarnade P.A. Borgs livsuppgift sedan han sett Bouilles skådespel (Sv.biogr.lex.; Prawitz 1913, 28–32).

P.A. Borg anhöll år 1808 om årligt statligt understöd för att kunna utvidga sin tidigare startade undervisning av Antonia Charlotte Seyjerling till att omfatta ett ”Undervisningsinstitut avsett för blinda, dövstumma samt jemväl sådana Personer, hvilkas outvecklade Sinnesförmögenheter pläga gemenligen, genom en antingen försummad eller förvänd behandling, urarta till ursinnighetens hjälplösa tillstånd”.

P.A. Borg ansåg att man kunde göra de handikappade individerna till verksamma och nyttiga samhällsmedlemmar istället för att förvara dem i hospitalet och fattighusen. Anstalten hade tydligen ett rätt så brokigt elevmateriel. Detta var början till den svenska blind-och dövstumundervisningen (Prawitz 1913, 31 ff.; Wagsson 1955, 150–153; Leinberg 1884, 536 ff.).

A. Seyerling (f. 1782) var hemma i Åbo och hade förts till Stockholm av sin mor för att ”af Oculistens hand” eventuellt kunna återfå sin syn. Hon hade förlorat sin syn ”genom kopporne redan i 4:e året”. Alla försök att ge henne synen åter var dock förgäves. Då Borg kom i kontakt med A. Seyerling gjorde han flera försök att undervisa henne. Han hade ännu inte då enligt egen utsago gjort några studieresor eller bekantat sig med några skrifter om undervisning av blind.

Borg konstaterade att eleven redan hade de nödvändiga kunskaperna i religion. Franska och tyska inlärdes genom över-

sättningar och talande. Men Borg ansåg att det även var viktigt att hon lärde sig skriva varför han tillverkade en maskin genom vilken A. Seyerling blev i stånd att ”skrifva en redig och läslig Stile” (Wagsson 1955, 150–153).

Borg lyckades också lära eleven spela med användande av sina ”musikaliska maskiner”, vilket musikaliskt arbete som helst ”äfvén de mäst ofattlige”. Hon fick genomgå prov i musik för krigsrådet Ahlström gällande såväl teori som praktik i sång, harpa och zittra.

Seyerling fick dessutom lära sig att spinna, sticka och sy slätsöm. Allt detta lyckades Borg lära henne på ett och ett halvt år. Det berättas att hon t.o.m. blev inbjuden att uppträda inför hovet i Petersburg. Hon erbjöds även anställning vid institutet i Petersburg och stannade kvar där till år 1823 då hon flyttade till Sverige. Kejsarinnan betalade både moderns skulder och dessutom tillförsäkrades hon en pension för sin ålders höst.

Även den andra i ordningen av eleverna, som utgick från Borgs institut var hemma i Finland. Han hette Joh. Nicl. Brandt och var en dövstum, sårad flykting. Efter en tids vård lärde han sig skomakaryrket, och gick senare till sjöss (Wagsson 1955, 152; Leinberg 1884 ff.).

Genom Kungl. Maj:ts beslut den 19 juli 1808 erhöll Borg tillstånd att inrätta ett undervisningsinstitut för blinda och dövstumma. För ändamålet erhöll han 1808 ett årligt anslag på 675 kr. P.A. Borgs institut kom att bli ”modersinstitutet” för samtliga dövstummanstalter i Sverige och Finland. P.A. Borg studerade också dövstumundervisningen i Frankrike och blev mycket gripen av de ansträngningar, som gjordes i de l’Epées skola för att genom tecken undervisa de dövstumma. Under år 1811 undervisades 32 barn i Borgs institut, varav 16 frielever.

I kanslersgilletts utlåtande till Kungl.Maj:t framgår att den hoppades att Borg skulle kunna utvidga verksamheten till att omfatta också ”Vansinnige”. Borg hade även lyckan att få Hedvig Elisabet Charlotta att åta sig att vara institutets beskyddare samma dag som hon korades till drottning (Hendell 1877 II, 176; Sv. biogr. lex.; Leinberg 1884, 553).

Den 8 maj 1808 kunde P.A. Borg föranstalta den första examen vid blindinstitutet. I närvaro av "institutets Stiftare och Föreståndare, Protocolls-Secreteraren och Riddaren af Kongl. Wasa-Orden, Per Aron Borg" inspekterade herrar och damer, som skänkt medel till institutet, Borgs inrättning. Man kunde konstatera att det rådde ordning och snygghet. Varje barn hade egen säng med lakan, sängkläder av tagel, hemmastickat ylletäcke samt en byrå.

Gästerna besökte också verkstäderna där eleverna undervisades i skräddar-, skomakar-, snickar-, svarvar-, målar- och bokbinderihantverken. Eleverna hade redan hunnit så långt att de själva kunde förfärdiga skor och kläder för hela inrättningens behov. För flickornas del syftade uppfostran "icke annat än att genom meddels skicklighet i att spinna, sticka, wäfwa, twätta, brygga, baka och laga mat bibehålla dem inom de nyttiga och aktningssärdar arbetande Classen". P.A. Borg och alla gossar var klädda i institutets egen uniform (SFH III, 206; Wagsson 1955, 150–153).

Då det gällde undervisningsmetoderna konstaterade revisorerna med Jakob De la Gardie i spetsen, att "af ordningen vid Föreläsningarne röjdes äfven synbart Stiftarens afsigt att åt undervisningsmetoden, åtminstone i Elementar-Skolor, Wilja gifva en riktning, som iakttager mensklige förståndets ledning från det enklaste begrepp till de Swårare: en metod, wisseligen af alla den rätta och naturlige".

Borg strövade tillsammans med sin hustru, sin medlärare och sina elever genom flera landskap till fots år 1811 för att skingra vidskepligheten och fördomarna mot dövstumma, som fanns bland befolkningen på landsbygden.

Borg flyttade år 1812 institutet till Övre Manilla på Djurgården i Stockholm. Det blev emellertid ganska snart en brytning mellan P.A. Borg och direktionen för institutet, som ledde till att han var tvungen att ta avsked år 1817. Då hade endast ett tiotal blinda erhållit undervisning. Han upprättade då ett enskilt institut på Manhem bredvid Övre Manilla avsett för dövstumma. Detta sammanslogs dock snart med det allmänna institutet. Manilla-skolan

tog in både döva och blinda. P.A. Borgs son, O.E. Borg öppnade emellertid ånyo år 1846 med ett särskilt statsanslag Manilla-institutet för blinda gossar och följande år för flickor. Emellertid visade det sig att det inte var lyckat att i undervisningen sammanföra blinda och dövstumma varför blindavdelningen utbröts år 1878 och Institutet för blinda bildades. År 1888 förlades det till Tomtebodas utanför Stockholm (SFH III, 206; Wagsson 1955, 150–153).

År 1823 tog P.A. Borg tjänstledigt och vistades i Portugal. Där upprättade han landets första institut för dövstumma i Lissabon. Han blev också inbjuden till Brasilien, men reste inte dit. Under P.O. Borgs resor och även efter hans död förestod hans son Ossian Borg institutet. Det var under denna tid som finländaren Karl Oskar Malm studerade i Manilla-institutet. Det handalfabet för dövstumma som P.A. Borg utarbetade användes vid dövstumundervisningen i Sverige, Finland och Portugal (Sv. biogr. lex.; Wagsson 1955, 152).

Redan under 1830-talet bekantade sig besökare från Finland med Manilla-institutet och dessa besök fortsatte även under de följande årtiondena. Generalguvernör F.W.R. Berg i Finland stod i kontinuerlig kontakt med O.E. Borg och därför studerade även blivande abnormskolelärare i Finland vid Manilla-institutet. Åtminstone följande personer från Finland studerade där under åren 1861–74: Achilles Sirén (1861), Charlotta Ahnger (1861), Selma Åkerstedt (1863), L. Eklund (1864), Mathilda Linsén (1864), J.E. och Alexandra Stenberg från dövstumskolan i Kuopio (1868), Amalia Roos (1879), K.M. Stenius (1870), Lovisa Sahlberg (1871), G.K. Hendell (1872, som hjälplärare), och Knut Lundberg (1874) (Plit 1984, 52, 247; Alopaeus 1889, 3–31; Kuotola 1988, 192).

Något allmänt intresse att utöka antalet dövstumskolor fanns inte i Sverige förrän på 1860-talet då man började upprätta ett flertal undervisningsanstalter av enskilda personer och av lands-ting. Under åren 1859–1884 uppkom 15 dövstumanstalter varav 6 länsanstalter (SFH III, 203 f.).

2.7.3. Anstalter för och undervisning av utvecklingsstörda

Danmark gick i täten för undervisningen av utvecklingsstörda i Norden. Sinnessjukläkaren dr Hybertz öppnade år 1855 en privat idiotanstalt på Gamle Bakkehus invid Köpenhamn. År 1870 tillkom en asyl för icke bildbara idioter. Över ingången kunde man läsa: ”Herre! de äro dina, ty du hafver skapat dem och din odödliga anda bor uti dem.” Flera av alumnerna led dessutom av epilepsi.

I Köpenhamn fanns även en annan privat anstalt för andesvaga barn inrättad av theol.kand. J. Keller. Den uppkom från den tidigare inrättade anstalten för dövstumma då man märkte att elevernas oförmåga till tal inte berodde på dövhet (Alopaeus 1873, 69).

I Norge togs det första initiativet till undervisning av utvecklingsstörda först år 1874 trots att landet redan år 1845 hade över 2000 ”blödsinniga”. Det var J.A. Lippestad och H. Hansen som startade ”Eftermiddagsskolen for aandelig abnorme Born” och det utgick från den konkreta situationen i den vanliga folkskolan. Eleverna kom från folkskolans vanliga klasser och meningen var att de skulle återvända dit. De var båda lärare vid Balchens dövskola i Kristiania, som verkat sedan år 1848. Lippestad och Hansen gick senare skilda vägar genom att Lippestad inrättade ett skilt institut för eleverna, medan Hansen fortsatte enligt den tidigare modellen (Alopaeus 1873, 69; Östrem 1983,140–143).

Redan år 1857 hade medicinalrådet C.U. Sondén i Sverige i tidskriften ”Hygiea” i uppsatsen ”Om Idioters uppfostran och undervisning”, hänvisande till Séquin, yrkat på omhändertagandet av sinnesslöa. Pastor B.J. Glasell var den första som rent praktiskt ägnade sig åt utvecklingsstörda i sitt hem i Göteborg, men undervisningen saknade enligt en av hans medlärare ”plan och ordning”. Han uppfostrade några sinnesslöa barn fr.o.m. 1863 under fyra års tid. En efterföljare till honom var Emanuella Carlbeck, tidigare baptist, som i Skövde 1866 inrättade Sveriges egentliga första uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn, där hon också tog hand om dem som vårdats i Gasells hem.

Då Alopaeus besökte anstalten lade han märke till att man där

även klädde internerna i tvångströjor till natten. Orsaken var troligen att förhindra att de skulle onanera, vilket uppenbarligen uppfattades som en stor synd.

I Stockholm började en skola för sinnesslöa barn sin verksamhet år 1870, upprätthållen av stiftelsen ”Föreningen för sinnesslöa barns vård”. Anstalten förestods av fröken Lundell. En särskild förening bildades i Sverige år 1868 för vård av sinnesslöa barn. Sedan den svenska riksdagen år 1878 utvidgade statens bidrag inrättades ett stort antal nya anstalter i landet. Sverige införde skolplikt för döva år 1889, för blinda 1896 och för utvecklingsstörda år 1945 (SFH III, 203–212; Alopaeus 1873, 72).

2.7.4. Anstalter för lytta och vanföra

Även då det gällde de rörelsehindrade var det Danmark som visade vägen för de andra nordiska länderna. De lytta och vanföra intog en speciell ställning inom abnormundervisningen emedan man i Danmark och troligtvis även i de övriga skandinaviska länderna drog en skarp gräns mellan dem och andra abnorma. Personer, som sysslade med frågan, deltog dock i de nordiska mötena för abnormsaken där de bildade en särskild sektion (Leuning-Borch 1903, 301).

Pastor Hans Knudsen och frk. Johanne Pedersen öppnade år 1872 en liten skola i Köpenhamn där medicinsk och pedagogisk sakkunskap samarbetade. Vid en läkarkongress i Köpenhamn år 1884 väckte bl.a. skolans elevarbeten stor uppmärksamhet. Enligt danskt mönster grundades en arbetsskola i Göteborg hösten 1885 av dr Olof Carlander, som deltog i kongressen och där blev djupt intresserad. Liksom i Danmark stöddes verksamheten av filantropiska föreningar, som insamlade medel för att kunna upprätthålla den. Även i övriga Norden togs exempel av Danmark (NMA 1903 254–269; NMA 1912, 366).

2.7.5. Organiseringen av abnormskolorna i Finland

Impulserna till anordandet av abnormundervisning i Finland kom från de Skandinaviska länderna och främst från Sverige. En del

förmögna föräldrar till blinda och dövstumma barn sände dem till Manilla-institutet i Stockholm för utbildning så länge institutet ännu tog emot elever från Finland. I november 1845 ingick ett meddelande att Manilla-institutet inte längre stod öppet för elever från Finland på grund av att antalet inträdessökande till institutet var så stort. Visserligen fanns det både institut för blinda (1807) och döva (1810) även i Petersburg, men språkliga och andra praktiska skäl gjorde att dessa inte kom i fråga för elever från Finland.

Under förra delen av 1800-talet uppmärksammades abnormundervisningen blott litet i tidningspressen i Finland. Den första artikeln ingick i Åbo Tidningar och samma tidning beskrev de dövstummas historia (Vuolle 1993, 39; Plit 1984, 50).

C.O. Malms privata dövstumskola i Borgå

Om man bortser från salpeterdirektör Abraham Argillanders första trevande försök i början på 1760-talet att undervisa en dövstum enligt sin talmethod, var Carl Oskar Malm som utexaminerats från Manilla-institutet den första, som öppnade en skola för abnorma 1846 i Finland, d.v.s. den privata dövstumskolan i Borgå.

Malms gynnare vid Borgå Tidning, lektorn, prosten J.E. Öhman tog upp ämnet i Borgå Tidning 5 nov. 1845 och nämnde, efter en redogörelse om Manilla-institutet, att det inte längre tog emot elever från Finland. Därför borde man på privat väg försöka åstadkomma en likadant institut i Finland. Öhman ansåg att Heinola var en lämplig placeringsort med tanke på att det var en billig ort och att där fanns lokaliteter.

Trots att prosten J.E. Öhman och A.F. Sirén flitigt skrev om behovet av en dövstumskola i Finland hade det till en början ingen annan verkan än att domkapitlet i Borgå insamlade uppgifter om antalet dövstumma i landet, vilket befanns vara 1466. En ansökan sändes in via domkapitlet tillsammans med ett tal hållet av Borg vid 1843 års examen i Manilla-institutet. Uppgifterna om antalet dövstumma meddelades Överstyrelsen för medicinalväsendet, där man behandlade frågan ur medicinsk och inte pedagogisk

synvinkel. På medicinalstyrelsen kände man endast till tre dövstumma i Finland varför hela frågan förföll. (Alopaeus 1889, 1–31; Plit 1984, 50; BT 8.11.1856; DfA 1.17).

Det totala elevantalet i Malms skola var mellan åren 1846–56 endast 13. Orsaken var troligtvis att eleverna kom från fattiga hem, som inte hade råd att på en gång erlægga undervisningskostnaderna till skolan och bekosta barnens skolgång i Borgå. En annan orsak var troligen att hela saken var så ny och okänd i landet.

Lärokursen vid Malms skola varade 6–9 år och ”pantomim-språket” var huvudspråket. Undervisningen omfattade läsning, skrivning, räkning, religion och ”vetenskapernas elementer”. Undervisningen var rätt så teoretisk, men siktade tydligt mot en allmän, medborgerlig bildning i motsats till den kyrkliga katekesundervisningen. C.H. Alopaeus som redigerade Borgå Tidning åren 1856–58 visade sig redan då vara en varm vän till de dövstumma och uppmuntrade och gjorde reklam för Malm och hans skola.

Emedan C.O. Malm själv varit elev vid Manilla-institutet är det naturligt att grunden för undervisningen i Borgå blev ”Manilla metoden” d.v.s tecknen, handalfabetet och skrivningen. Samma undervisningsmetod tillämpades även i de dövstumskolor, som dels på statligt dels på privat initiativ grundades under de följande årtiondena. Några fasta lärokurser tillämpades inte. I samma anstalt och i samma klassrum undervisades såväl barn som äldre (Alopaeus 1889, 1–31; Helling 1946, 23–26, 49).

I september 1853 anhöll Malm på nytt hos kejsaren om understöd eller att en statlig skola skulle inrättas. Han bifogade en noggrann plan för ett dövstuminstitut, förslagsvis inrättat i Åbo eftersom Borgå, liksom alla småstäder enligt Malm inte lämpade sig som förläggningssort. Helst hade han velat placera institutet i närheten av Helsingfors för att bättre kunna påverka de höga ämbetsmännen. Å andra sidan fanns de flesta dövstumma enligt Malm i Åbotrakten, nära hälften av hela antalet i hela landet.

Från kyrkligt håll fanns det en strävan att ansluta dövstumundervisningen till kyrkans inremission. Kyrkoherden i Tohma-

järvi, E.J. Andelin gjorde även en framställning om att man skulle grunda en dövstumskola i Kuopio. Malms verksamhet var känd åtminstone bland många präster och han föreslogs t.o.m. som lärare i Kuopio.

Tre år efter det att Malm sänt in anhållan om statsstöd fick han meddelande om att han skulle få ett personligt understöd om 200 rubel om året tills ett offentligt institut kunde upprättas, vilket skedde då skolan övertogs av staten år 1863. I verkligheten visade det sig alltså att Malm hade sitt största och säkraste stöd i sin hemstad Borgå (Alopaeus 1889, 5; Plit 1984, 50; Solstrand-Pipping 1991, 141–159; Heikinheimo 1955, 490; BaM, 20–27).

Borgå Tidning fortsatte att stöda Malm i tidningsartiklar och genom att 1854 presentera O.E. Borgs bok ”Om institutet för döfvstumma och blinda i Sverige” eller samma år som den utkom. Tidningen hänvisade till Malms studier vid Manilla-institutet och framställde en förhoppning om att C.O. Malm skulle bli Finlands Pär Aron Borg. Manilla-institutets föreståndare O. Borg uppmunttrade och gav C.O. Malm goda råd per brev. Borg ansåg att finska staten egentligen borde ta hand om dövstumundervisningen. Han presenterade även detaljerade förslag i brevväxlingen med Malm. Tydligt hade Malm i sin brevväxling med sin förra lärare tangerat frågan om inrättandet av en fullständig dövstumskola i Finland.

Det statliga anslag som C.A. Malm beviljades för dövstumskolan i Borgå visade sig vara otillräckligt och i en artikel 29 april 1856 föreslog Alopaeus att ett dövstuminstitut skulle inrättas och det lämpligast skulle ske så att en lantegendom skulle uppköpas. Där kunde eleverna bruka jorden varvid även skolan kunde underhållas åtminstone till en del.

Beträffande ekonomin för övrigt skulle det ”anförtros åt samma kristliga kärlek, som bidragit till dess reorganisering”. Troligtvis avsåg Alopaeus frivilliga bidrag från de religiös-filantropiska kretsarna i Borgå. I en artikel i Borgå Tidning 1857 redogjorde Malm för ett omfattande förslag som han utarbetat med tanke på en offentlig statsanstalt för döfvstumma och

innehållande även kostnadsberäkningar (BaM, 20–27, 76–88).

På privat väg insamlades även medel för Malms skola och år 1857 utsågs en bestyrelse med inflytelserika personer som medlemmar. Större och mindre bidrag började också inflyta från olika delar av landet och bl.a. skänkte finska kadettkåren i Fredrikshamn 100 rubel år 1858. Bestyrelsen arbetade oförtrutet vidare på att man skulle få till stånd en statlig dövstumskola.

Från statsmaktens sida visades intresse för abnormskolesaken utom av referendariesekreterare G.M. Waenerberg även av landshövdingen i Nyland (1848–58), J.M. Nordestam, som senare blev vicesalman i ecklesiastikdepartementet (1858–82) samt av generalguvernör W.R. von Berg.

Vårterminen 1859 upptar elevförteckningen 20 namn, varav 2 är prästsöner, 5 barn till borgare, 2 vaktmästares döttrar, 1 soldatson, och 10 bondbarn. Av dessa var ca. hälften frielever eller fick understöd. Tack vare en förbättrad ekonomi kunde man nu också flytta in i en rymligare lokal i garvaren Backmans gård vid Ågatan i Borgå.

I februari 1858 anhöll dövstumskolans styrelse på uppmaning av generalguvernör Berg på nytt om statsmedel med J.L. Runeberg som första undertecknare. Anhållan understöddes av en grupp åbobor med kommerserådet E. Julin, troligen samma person som igångsatt ortens Bell-Lancasterskola, som första undertecknare. Denna gång lyckades man utverka bidrag för ett statligt dövstuminstitut, som skulle placeras i Åbo (Helling 1946, 27; Alopæus 1889, 12; Plit 1984, 52; Voipio 1944, 63; Solstrand-Pipping 1991, 142–159).

En statlig dövstumskola grundas i Åbo

Förordningen om en statliga dövstumskola i Åbo gavs 16.12.1858. Malm kvarstod som lärare i Borgå till år 1959 och efterträddes av C.H. Alopæus. Det är förståeligt om Malms besvikelse var stor då Åbo-institutets stadgar fastställde att föreståndaren måste vara ”fullsinnad”.

Samtidigt med beslutet om en statlig skola i Åbo beslöts att skolan i Borgå skulle upphöra tillsvidare. Så blev det nu inte. Den

energiske A.F. Borenius, som tjänstgjorde som gymnasielektor och prost i Borgå åstadkom att skolan år 1861 kom under domkapitlets inseende liksom övriga skolor och kunde fortsätta sin verksamhet. Skolan återinvigdes, men nu som statsanstalt år 1863.

I prosten Henrik Heikel hade Alopæus en varm förespråkare i Åbo. Det ankom på domkapitlet att utnämna den blivande föreståndaren och Heikel var domkapitelsledamot. Heikels och Alopæus religiösa uppfattning var tämligen lika. Därtill kom att Alopæus var präst och sålunda kunde konfirmera eleverna vid dövstumskolan. ”Jag hoppas ... att Alopæus söker och erhåller denna tjänst ... På denna plats behövs sannerligen en allvarlig kristen, full af uppoffrande kärlek”, yttrade H. Heikel till Borenius i ett brev 14 februari 1859 (Helling 1946, 38–39; FFS 1858.12.16; Dfa, 1.23). Såväl Malm som Alopæus sökte föreståndartjänsten i Åbo. Vid första valomgången förklarades såväl Alopæus som Malm inkompetenta. Bägge sökande besvarade sig. Malm kontaktade direktor Borg vid Manilla-institutet, som medels ett brev till domkapitlet rekommenderade Malm för tjänsten ifråga. Malm besökte också prosten Henrik Heikel i Åbo för att nedvärdera Alopæus lämplighet som föreståndare och lärare. Slutresultatet blev att Heikel förlorade förtroendet för Malm.

På uppdrag av prosten Heikel avfattade hans vän Borenius ett intyg till förmån för Alopæus med bl.a. utlåtande av föreståndaren för kungliga dövinstitutet, Heiberg i Köpenhamn. Efter en ny utnämningssomgång valdes C.H. Alopæus 25.4.1860 till föreståndare för dövstuminstitutet i Åbo. Skolan invigdes till sin bestämmelse den 20 januari 1860 av domprosten T. Renvall och öppnades den 1 september samma år i närvaro av bl.a. H. Heikel (Alopæus 1889, 7; Helling 1946, 42–43).

C.O. Malm flyttade nu med en del av sina elever till Åbo. Till en början tjänstgjorde Malms bror, vicehäradshövding G.E. Malm som t.f. föreståndare. Samma år övertogs uppgiften av C.H. Alopæus, som fått sin utbildning i Manilla. En annan lärare var Amanda Schalberg, som på prosten T.T. Renvalls uppmaning inhämtade åtbördsspråket vid Manilla. Tidigare hade hon under-

Den statliga dövstumskolan vid Agricolagatan 1 i Åbo började sin verksamhet 20 januari 1860. Skolan var den första av samhället upprätthållna folkskolan i Finland. Här auskulterade även blivande dövstumslärare. Den första föreståndaren, C.H. Alopaeus arbetade 25 år i skolan. Enligt C.O.Malm, som verkade där 1860–1863, var skolan både "ett gymnasium och universitet för eleverna".

visat H. Heikels barn och verkat som lärare vid småbarnsskolan i Åbo.

Några större kontroverser uppstod inte mellan Malm och Alopaeus p.g.a. kampen om föreståndarskapet vid dövstumminstitutet i Åbo, vilket också Alopaeus antecknade då han började sin tjänstgöring där. Hans utrikesresa hade enligt Alopaeus förskaffat honom större aktning i Malms ögon.

Efter C. H. Malms död 1863 anställdes även bl.a. J. Ahlman, som också han hade fått sin utbildning i Manilla-institutet. Han var från Haparanda och behärskade såväl svenska som finska. Härefter kunde undervisningen ske såväl på finska som svenska beroende på föräldrarnas modersmål. Även överåriga elever ingick bland eleverna. Dövstumskolan i Åbo var den första statliga skolan för dövstamma i Finland. Då skolan öppnades var antalet elever 8 fl.

och 9 g. Av pojkarna var 3 sinnesslöa. Redan den 25 maj 1861 konfirmerades de första dövstumma, 3 flickor och 2 pojkar i Spinnhuskyrkan i Åbo och följande söndag begick de Herrens nattvard. Läsåret 1888–89 steg elevantalet till 80. En del var döva från födseln, andra hade förlorat hörseln genom sjukdom eller slag (Dir:s prot. 2.10.1860, I Ca 1 Dska-Å, La-Å; A: s brev till B 1860. 09.01 samt 1860.10.22. BS. RA; Alopaeus 1889, 8–9; Dahlström 1954, 192; I Ha 1, Dska-Å, La-Å; I Hb 1, Dska-Å, La-Å).

Eftersom fröet till dövstumundervisningen hämtades från Manilla-institutet, blev också här metoden densamma som i ”modersinstitutet”. Teckenmetoden var nödvändig redan p.g.a. att det ingick dövstumma eller döva personer i lärarpersonalen. En del av eleverna undervisades dock i tal. Fr.o.m. 1887–88 fick skolan egna lokaliteter. Läroämnena var desamma som i landets folkskolor om än inte av samma omfång. Enligt reglementet hade skolan i uppgift att meddela teoretisk, allmän folkbildning i likhet med dövstumskolan i Borgå. Med tanke på ämnesomfånget och undervisningen var skolan den första av samhället upprätthållna, tidsenliga folkskolan i vårt land (Nurmi 1988, 212).

Åboborna ihågkom skolan med olika slag av gåvor isynnerhet i samband med större högtider. Dessutom skänktes bl.a. böcker och kläder åt skolan. Det visade sig att det bland eleverna även fanns sinnesslöa. T.ex. 1861 fanns det 43 elever varav 3 blödsinniga. De flesta var barn till torpare, bönder och drängar, men det fanns också barn till skeppare, murare, rusthållare och godsförvaltare. De praktiska arbetena bestod av hantverk, snickeri, skomakeri, nätbinding, skrädleri, färgeri, svarveri och för flickor handarbeten (Dir:s prot. 6.09.1860 o. 1.10.1861, I Ca 1,1Ha 1, Dska-Å, La-Å; FFS 1858.12.16; Alopaeus 1889, 7–10).

Heikels dövstumskola i Pedersöre/Jakobstad

Anna Heikel, dotter till Henrik Heikel, som blivit kyrkoherde i Pedersöre, inrättade tillsammans med sin far en skola för dövstumma år 1861 i Pedersöre. Då C.H. Alopaeus besökte orten sommaren 1862, deltog han i undervisningen där och kunde admittera 25 av

Dövstumskolan och dess internat i Pedersöre. Kyrkoherde Heikel lät på egen bekostnad uppföra byggnaderna på prästgårdens marker. De stod färdiga 1863. Det första läsåret 1863–1864 hade skolan 12 elever. Skolan erhöll statsbidrag fr.o.m. 1866. I början på 1880-talet var elevantalet över 100 och den flyttade på grund av utrymmesbrist till Jakobstad.

42 elever till nattvard. Han kunde även konstatera att det fanns ett stort antal dövstamma i trakten och att intresset för saken var stort.

Då elevantalet växte beslöt kyrkoherde Heikel att på egen bekostnad uppföra skolbyggnader på mark tillhörande prästgården. De blev färdiga 1863 och till en början bekostade kyrkoherden undervisningen helt och hållet själv. Läsåret 1863–64 hade skolan 12 elever. De var barn till torpare, bönder och backstugusittare. De flesta fick understöd av fattigkassan i respektive kommun (Dka-Å, SkA 20).

Genom kejsarens beslut år 1866 fick Finland en fjärde statsunderstödd dövstumskola, den i Pedersöre. Liksom de övriga abnormskolorna fick även Pedersöre dövstumskola rätt att uppbära kollekt för skolans verksamhet. På grund av att elevantalet ökade kunde inte skolbyggnaden inrymma alla hugade elever, varför den flyttades till Jakobstad 1877. I motsats till förhållandena i Åbo var dövstumskolan i Jakobstad en internatskola. Redan i början av 1880-talet hade antalet elever stigit till 111,

varav 24 elever kunde inrymmas i internatet (Ank.skr. 1859–1901, I Ea 1, Dska-Å, La-Å; FFS 1865 N:o 32; KE I 1927, 383–384; Heikinheimo 1955, 281–282; Alopaeus 1889, 16–18).

En finsk dövstumskola grundas i Kuopio

Ett år efter att skolan i Pedersöre börjat sin verksamhet öppnades den första dövstumskolan för enbart finska elever, nämligen dövstumskolan i Kuopio. Skolgrundadet motiverades med det stora antalet dövstamma på orten.

Tillkomsten av dövstumskolan i det inre av Finland var till stor del en följd av Alopaeus initiativ och ansträngningar och med kraftigt stöd från Borenius sida. Vid synodalmötet år 1856 hade Kuopio stift uttalat en förhoppning om att man skulle grunda en sådan i Kuopio. Troligen på lektor P.A. Aschans försorg företogs en undersökning av antalet dövstamma som fanns i domkapitlet, vilket meddelades Alopaeus, som hade för avsikt att besöka staden sommaren 1861. Antalet, 115 dövstamma visade sig vara högre än det som tidigare antagits på basen av en statistik från år 1848 (A:s brev till B 1860.10.22 o. 03.28. o. 1861.09.24. RA. BS.; BB 27.7.1861; Alopaeus 1889, 14).

I samband med Alopaeus besök ordnades skriftskoleundervisning. Samtidigt sände domkapitlet in en ansökan om inrättandet av en dövstumskola i Kuopio. Anhållan bifölls av kejsaren och skolan kunde börja sin verksamhet år 1862 ledd av föreståndarinnan, fröken E. Kjöllersfeldt, som hade biträtt Alopaeus i skriftskolan. Hon hade tidigare verkat som hembiträde hos Heikels i Åbo och som småbarnsskolelärare och som lärare vid dövskolan i Åbo. Som religionslärare fungerade G.E. Roos, religionslärare vid gymnasiet och senare hans dotter A.G. Roos. Antalet elever var i början få, men ökade till ett femtiotal i slutet av 1880-talet. Skolan saknade internat och trots ansträngningar av såväl Alopaeus som skolans föreståndare förblev skolan ett externat. På grund av det heterogena elevmaterialet, de knappa anslagen och disciplinsvårigheterna beredde skolan bekymmer såväl för Alopaeus som myndigheterna.

I dövskolan i Kuopio användes till en början teckenmetoden. Då Kjöllerkeldt år 1874 avgick från sin tjänst övertogs föreståndarskapet av magister G.K. Hendell från Åbo. Han hade auskulterat i Manilla år 1872 och tack vare honom togs talmetoden i bruk vid dövskolan i Kuopio.

Hendells plötsliga död hösten 1878 gjorde att frågan om bristen på lämpliga dövstumslärare blev ännu mer uppenbar och Alopæus konstaterade att det inte fanns någon person i Finland som utan specialstudier kunde utnämnas till hans efterträdare. Sedan anstalten brunnit ner i mars 1879 var man tvungen att upphöra med verksamheten och situationen stabiliserade sig först då folkskoleläraren G. Killinen, som fått sin utbildning i Sverige övertog föreståndarskapet.

Utöver de nämnda skolorna fanns det enstaka små, privata dövstumskolor på några orter i övriga delar av landet, med obetydliga statsbidrag t.ex. fröken Helena Ingelius dövstumskola "Hefata" i Hvittis (fi. Huittinen), fröken N. Helenius i Lojo och Elisabeth Elfving i Uleåborg (G.K. Hendell 1878, 7–8; Alopæus 1889, 13–18; Plit 1984, 162–171, 251).

Blindskolan i Helsingfors grundas

Då det gällde de blinda saknades exakta siffror över antalet i Finland. Därför föranstaltades en räkning av dem år 1862. Det är troligt att initiativet till undersökningen togs av Manilla-skolans föreståndare O.E. Borg. Han riktade sig i en skrivelse till generalguvernör Berg där han hoppades att man även i Finland skulle vidta åtgärder för att få igång blindundervisningen. Som en förberedande åtgärd föreslog han att man skulle beräkna antalet blinda via prästerskapet.

Enligt de uppgifter som inkom befanns det att antalet var 4591 och av dessa var 255 i undervisningsåldern 7–18 år. Utgående från dessa siffror väckte Uno Cygnaeus frågan om åtgärder för att kunna inrätta ett blindinstitut i landet. Cygnaeus hade börjat fungera som inspektör för folkskoleväsendet år 1861 och kunde därför som tjänsteman agera för åstadskommandet av blindundervisning i landet. Skolöverstyrelsen skulle i enlighet med 1866 års folkskoleförord-

ningen placeras i Helsingfors, varför det måhända ur hans synpunkt föreföll naturligt att placera det kommande blindinstitutet i huvudstaden (Nurmi 1988, 147–148; Alopaeus 1889, 19–21; Kuotola m.fl. 1988, 192–206)

Cygnaeus motivering för undervisning av de blinda var socioekonomiska och diakona. De blinda utgjorde en stor börda för samhället och därför skulle undervisning av blinda även ge ekonomiskt, positivt utfall. Ur kristlig-religiös synpunkt var det även motiverat att ta hand om dem. Referendariesekreteraren vid eklesiastikexpeditionen, G.M. Waenerberg gav tanken sitt fulla stöd och han ansåg att såväl Alopaeus som Cygnaeus var ledande experter på abnormundervisningens område i Finland (Lönbeck 1910, 116; Lönbeck 1890, 30; Plit 1984, 217).

Efter sin studieresa i Mellaneuropa vidtalade Cygnaeus folkskollärarinnan, professorsdottern Johanna Mathilda Linsén, att studera blindundervisningen i det övriga Europa. Efter hennes hemkomst gjordes en anhållan om inrättandet av en blindanstalt i Helsingfors. Genom kejsarligt reskript av den 15 juni 1865 beslöts att en provisorisk blindskola skulle grundläggas i Helsingfors för svensktalande blinda med Mathilda Linsén som föreståndare. M. Linsén hade nämligen lovat att ta emot föreståndarskapet endast ifall skolan var svenskspråkig. Hon fick i uppdrag att rådfråga U. Cygnaeus och C.H. Alopaeus vid uppgörandet av reglementet. Enligt förslaget till reglemente var anstaltens ändamål ”att genom de blindas kristliga uppfostran och undervisning samt deras sinnesförmögenheter och kroppskrafters stärkande söka ej mindre bereda dem en lyckligare lefnadsställning i tiden än ock att rikta deras blickar mot evigheten” (Dksb-H; Kuotola m.fl. 1988, 192).

I juni 1868 och 1875 utfärdades nya reskript och skolans ställning förbättrades. I det senare bestämdes att ändamålet med blindskolan i Helsingfors var att uppfostra landets svensktalande blinda till kristliga och nyttiga medborgare. Skolan var främst avsedd för flickor, men också gossar kunde intas som elever. Fortfarande arbetade dock anstalten på provisorisk bas ända till år 1892 (KE II 1929; Lyytikäinen K 1903, 82–84; Alopaeus 1889, 20; Nurmi 1988,

149–150; Tsokkinen 1984, 20–21).

Trots att undervisningen och uppehållet i skolan var avgiftsfria anmälde sig endast en elev det första året och det andra 5 elever. Först det sjunde läsåret nådde elevantalet upp till det uppställda målet 12 elever. Orsaken till det svaga intresset var att föräldrarna inte ville sända sina blinda barn till skolan, dels för att de kunde hjälpa till hemma i någon mån och dels i hopp om att få fler allmosor. Dessutom var skolspråket svenska. Linsén skrev talrika artiklar och hade en vidlyftig korrespondens för att väcka större intresse för sin sak bland prästerskapet och andra inflytelserika personer. Hon fick en intresserad medarbetare i föreståndare C.H. Alopæus vid dövstumskolan i Åbo.

Våren 1867 publicerade M. Linsén en berättelse om blindinstitutets verksamhet sedan starten 1865. Av berättelsen framgår att verksamheten vid institutet på allt sätt var ändamålsenligt ordnat trots vissa initialsvårigheter (KE II, 1929; Lyttikäinen 1908, 386; Lyttikäinen 1903, 82; Kuotola m.fl. 1988, 91).

Linsén ansåg med hänvisning till förhållandena vid skolinrättningarna i Mellaneuropa att målen för den teoretiska undervisningen i stort sett skulle vara densamma som i folkskolan emedan största delen av eleverna kom från fattiga hem. Härvidlag hade Linsén tydligt tagit intryck av K.A. Georgi, som kraftigt kritiserat de missförhållanden som uppstått vid blindvårdsanstalterna och vid de stora arbetshusen.

Eleverna vid institutet i Helsingfors skulle vara mellan 9–14 år gamla. Längden på studietiden var inte fixerad utan blev beroende av hur eleven klarade sig i skolan och andra omständigheter. Om det fanns orsak kunde elevens skolgång avbrytas antingen av institutet eller av föräldrarna eller av annan målsman. Ifall föräldrarna var helt medellösa skulle man vända sig till församlingen eller fattigvårdsmyndigheterna med förfrågan om de kunde erlagga kostnaderna för eleverna.

Blindinstitutets första elev, Olga Alexandra Grönlund hade studerat vid Manilla-institutet två år innan hon började i blindinstitutet i Helsingfors. Läroämnen vid institutet var religion,

Blindskolan i Helsingfors verkade först i Östra Brunnsparken. Åren 1872–1876 arbetade den vid Konstantinsgatan 22 (Sjötullsgatan) (bilden) och flyttade därefter till Manegegatan 5 d.v.s. samma hus där Lördagssällskapets medlemmar sammankom.

modersmålet (läsning och skrivning), räkning och mätninglära, naturkunskap, geografi och historia. Till undervisningen hörde dessutom träning av minne och känsel sinne och för de blinda lämpliga handarbeten såsom korgarbeten och mattvävning. Dessutom förekom också musik, sång och gymnastik. Lärostoffet var således lika omfattande som i folkskolan.

Reglementet för blindinstitutet baserade sig helt på de förebilder, som Cygnaeus, Alopaeus och Linsén stiftat bekantskap med under sina studieresor i utlandet. Reglementet hade en allmänt kristlig-human karaktär. Man spårar också en strävan till att blindinstitutet skulle förbereda de unga för ett yrke.

Under de följande åren ökade antalet elever till 40, skolan flyttades till Manegegatan 1872. Ett nytt, rymligare skolhus vid Första Linjen togs i bruk 1892. År 1898 blev blindskolan i Helsingfors finskspråkig med en svensk avdelning. Antalet

svenskspråkiga var då 19.

Som föreståndare verkade efter M. Linséns död Johanna Ingman, Amalia Roos, 1873–76 och Johanna Ingman, 1876–1903. Johanna Ingman f. 1845 var dotter till kaplanen i Kuopio och hade besökt stadens fruntimmersskola. M. Linsén handledde henne ett par år i blindskolan i Helsingfors. Före hon övertog föreståndarinnskapet för blindskolan efter M. Linsén gjorde hon en studieresa till Stockholm och Köpenhamn. Hon var även medlem av den abnormskolekommitté, som förberedde 1892 års abnormskoleförordning. Amalia Roos var dotter till kyrkoherden i Vesilax. Samtliga föreståndare vid blindskolan i Helsingfors var kvinnor ända till år 1903 (Tsokkinen 1984, 18 ff., 252; Lyytikäinen 1903, 82, 106–107; Heikinheimo 1955, 471; FH 1916, 316; Moldenhawer 1903, 78–79; Kuotola m.fl. 1998, 207–208; K-s, D-bl.1976, 125–126)

Den finska blindskolan i Kuopio

Redan vid 1867 års lantdag föreslog prosten N.J. Juselius från Kankaanpää att en finsk blindskola skulle inrättas. Enligt H. K. Majestäts reskript av den 27 mars 1868 skulle en finsk blindskola grundas ”någonstädes i landets sydöstra del”, helst i Kuopio stad. Därtill förordnades att ett stipendium skulle tilldelas en man, som under minst ett år skulle bekanta sig med blindskolor och blindvården i utlandet samt därefter förbinda sig att bli föreståndare för blindskolan.

Den statliga finska blindskolan i Kuopio grundades år 1871 på begäran av lantdagen, som sammankom år 1867 och var av försökskaraktär liksom skolan i Helsingfors för att man skulle få erfarenhet av huru verksamheten skulle läggas upp. Till direktor utsågs magister K.M. Stenius. Läroämnena i Kuopio var desamma som i Helsingfors (FFS N:o 30 1870; Alopaeus 1889, 21; Oma maa 1922, 525–527; Lyytikäinen 1903, 83).

Skolan var beräknad för 30 elever, 15 av vardera könet. Personalen bestod av direktorn, två lärare och en lärare i slöjd. Läroämnena var de samma som vid blindanstalten i Helsingfors. Lärokursen fick inte omfatta mer än fem år. Undervisningen var

kostnadsfri. För elev som var omhändertagen av fattigvården skulle kommun betala en lika stor summa som eleven även annars skulle kosta kommunen. Genom denna bestämmelse hoppades man att kommunerna lättare skulle sända blinda till skolan. Såväl i skolan i Helsingfors som i Kuopio skulle eleverna uppfostras till ”kristliga och nyttiga medborgare”.

Då skolan i Kuopio skulle börja hade endast en elev anmälts, men så småningom ökade antalet så att det hösten 1871 uppgick till 10 elever. Lärarna var i de flesta fall finskspråkiga eller kunde finska relativt bra. De flesta lärarna i blindskolorna åren 1865–1917 kom från prästfamiljer (Tsokkinen 1984, 24, 49, 55–56; Alopaeus 1889, 21).

Innehållet i den stadga för blindskolan i Kuopio, som godkändes 1870 utformades främst av K. Stenius. Som sakkunniga medverkade U. Cygnaeus, M. Linsén och H. Ingman. Enligt stadgarna var blindskolan i Kuopio avsedd för finskspråkiga elever. Den kristligt-humana tänkesättet hos de personer, som avfattade stadgetexterna avspeglades i stadgarna för skolan i Kuopio på samma sätt som var fallet med blindskolorna i Helsingfors motsvarande stadgar.

En jämförelse mellan reglementet för Kuopio-skolan och blindanstaltens i Dresden uppvisar stora likheter, om man också för Kuopios del inskränkt programmet. Så var t.ex. lärotiden kortare i Kuopio. I vardera lades stor vikt vid handarbete, som uppfattades som lika viktigt som andra ämnen. Däremot var den direkta yrkesutbildningen inte lika starkt understruken, som den kom att bli senare.

Vid blindskolan i Kuopio strävade man liksom i Dresden till att hjälpa eleverna även efter att de avgått från skolan. Eleverna fick nämligen behålla hälften av den penningssumma, som de förtjänat ihop på handarbeten under sin studietid. Föreståndaren var liksom i Dresden skyldig att resa omkring i bygden under semestern för att söka upp kommande blinda elever, men även för att hålla kontakt med fullvuxna blinda personer (Tsokkinen 1984, 23–26; Lyttikäinen 1903, 83–84).

K.L. Lundbergs idiotanstalt i Jakobstad

C.H. Alopaeus sände en flicka med "utvecklad idioti" från dövstuminstitutionen i Åbo till slöjdläraren i Pedersöre, F.K. Lundberg för att han skulle undervisa henne. Då Lundberg undervisat flickan någon tid beslöt han på C.H. Alopaeus initiativ anhålla om tillstånd att öppna en privat läroanstalt i Jakobstad för "andesvaga barn". Det var fråga om ett internat och enligt Lundbergs egen utsaga en "bildningsanstalt för andesvaga, slöa och idiotiska barn". Tack vare ett litet statsbidrag kunde en gård inköpas på skuld (Alopaeus, 1889, 22).

"Lärare Knut Lundbergs privata idiotanstalt i Jakobstad" inledde sin verksamhet år 1877 och undervisningsspråket var svenska. Skolan erhöll sedan den verkat någon tid, statsunderstöd med villkor att elevantalet var minst åtta. Fr.o.m. 1887 hemställde senaten om ett årligt anslag för skolan på 3000 mk under 5 års tid. K. Lundberg hade auskulterat i Manilla-institutet år 1874 och fungerade som slöjdlärare i Pedersöre i de av hävd pietistiskt och frikyrkligt influerade nejderna i norra Österbotten.

Skolans mål angavs enligt tidens sed i en enda lång, uttömmande mening: "Skolans mål är 1:mo att undanrödja de hinder, som hämma barnets utveckling och så vidt det efter en lämplig förberedelsestid kan ske, föra det därhän, att dess vidare undervisning kan i vanlig skola försiggå", "2:do att meddela de barn, som ej kunnat förberedas för den normala skolan, en fortsatt undervisning med det syftemålet, så vidt möjligt är, att bibringa barnet herravälde öfver sin kropp, att lära det göra något nyttigt med sina händer, att föra det till medveten tillvaro, att bibringa det en så hög intellektuell utbildning som möjligt, hvarvid särskild vikt lägges på meddelandet av nödig kristendoms-kunskap och en lefvande tillegnelse af kristendomens helgade sanningar, att genom undervisning och uppfostran dana barnet till en kristligt sedligt menniska, som kan lifnära sig sjelft, utan att falla familjen och samhället till last"(Alopaeus 1889, 21-22).

Förutom sinnesslöa elever undervisades i den lundbergska skolan också normala elever med olika slags talsvårigheter. Såsom

elever tog skolan emot 1) ”andesvaga (slöa och idiotiska) barn, som inte stå lägre än, att de kunna anses i någon mån mottagliga för undervisning och utveckling 2) normalt begåvade, hörande barn, som på grund av outvecklade tal och respirationsorganer (eller nervösa), organiska eller andra fel, stamma, läspa, icke kunna uttala alla språkets ljud och ljudförbindelser rent, eller eljest tala obegripligt, så vidt de nämnda abnormiteterna icke äro grundade på framträdande psykiska fel”. Skolans kurs var beräknad att vara åtta år. Den var indelad i fyra klasser med en två års kurs i varje klass. Barn mellan 8 och 15 år emottogs i skolan (Alopæus 1889, 21–22).

Bland undervisningsämnena fanns andhämtning, tal- och läsövningar, skriv- och åskådningundervisning, räkning, språkliga övningar, biblisk historia, katekes, geografi, naturkunnighet, ritning, gymnastik och sång. Vidare undervisades pojkarna i hantverk och flickorna i handarbete och hushållssysslor. Ifall undervisningen inte såg ut att leda någon vart under en provotid skulle barnet avhämtas av förälder eller målsman.

Av verksamhetsberättelsen under det sjätte läsåret framgår att ”vid vårterminens början intogs 2 nya idioter, vilka blefvo frielever, den ene af dem, en gosse om 8 år, hade hörsel, men saknade alldeles talförmåga, så att han kunde blott frambringa aljudet. Nu kan han läsa rent i bok och börjar äfven förstå det lästa”. Flera elever kunde efter någon tid återgå till en skola för ”fullsinnade” (Alopæus 1889, 25).

Skolans uppsamlingsområde var vidsträckt. Läsåret 1887–88 hade skolan 36 elever av vilka 1 var från Viborgs län, 3 från Kuopio län, 6 från Åbo län, 1 från Nylands län och 25 från Vasa län. Av dessa var 18 barn av ståndspersoner, 9 av bönder, 1 av landbonde, 3 av torpare, 1 av fiskare, 1 av inhysing, 1 av försvarskarl, 1 av sjöman och 1 av klockare. Elevernas sammansättning var m.a.o. mycket demokratisk ur social synpunkt. Den privata skolan hade ett knappt tilltaget statsbidrag, som inte ens hann till för att avlöna K. Lundberg, än mindre hans fru, som fungerade som husmor vid anstalten. Deras förmåner inskränkte sig till kost och bostad.

Arbetsdagarna var långa. Eleverna väcktes klockan sex. Dagen fylldes av läxläsning med avbrott för måltider och kortare raster. Arbetsdagen avslutades klockan 20. Varje helg och söndag hölls förklaring över dagens evangelium, varefter eleverna deltog i gudstjänsten i kyrkan. Den lundbergska skolan upphörde med sin verksamhet år 1892 (FALM 1901, 10–16; Alopaeus 1889, 21–31; Heikinheimo 1955, 28).

Den finska anstalten för andesvaga i Perttula

Det skulle dröja ända till år 1890 innan en ny anstalt, denna gång Uppfostringsanstalten för andesvaga i Perttula, avsedd för finskspråkiga elever, grundades. Bakom initiativet stod E.L. Hedman från Uleåborg, som år 1889 erhöll statsstöd för att grunda en uppfostringsanstalt för andesvaga barn i Helsingfors. Den lundbergska idiotskolan var obekant för Hedman, vilket förefaller egendomligt med tanke på att den hade haft elever från såväl Viborgs som Kuopio län.

Impulsen till Hedmans initiativ var troligtvis de starka intryck han fick vid ett besök i Norge redan i början av sina studier då han beledsagade sin sinnesslöa syster till sinnesslöanstalten i Thorshaugen utanför Oslo. Anstalten förestods av dövskoleläraren J.A. Lippestad, som kommit i kontakt med sinnesslöa barn i samband med att han undervisat dövstumma. Det var samma utveckling som man kunnat konstatera i andra länder d.v.s. att sinnesslöundervisningen har sina rötter i dövstumskolan. Hedman fick fungera som lärare vid Lippestads anstalt och följa dess administration i grunden. För att ytterligare få erfarenheter för att kunna starta ett liknande institut i hemlandet sökte han och fick ett stipendium för ett längre uppehåll i Norge för studier av hela den norska andesvageskolan (KE II, 377–378; Alopaeus 1889, 28; Hedman 1888, 365–388).

Fennomanhövdingen, senator Yrjö Yrjö Koskinen (f.d. Forsman) hade år 1885 utnämnts till chef för ecklesiastikexpeditionen, vilket innebar att han var ”skolminister”. Han hade redan tidigare visat intresse för abnormsaken i samband med tillkomsten av

blindskolan i Kuopio för finskspråkiga elever. Vid lantdagarna behandlades en mängd olika förslag till grundandet av framför allt finska skolor och de flesta förslagen godkändes.

Troligen uppmuntrad av Yrjö-Koskinen, men även av Alopæus, som i olika sammanhang tidigare även fört de sinnesslöas talan, gjorde Hedman upp ett program gällande uppfostran av sinnesslöa barn. Initiativet ledde till att senaten år 1889 beviljade lån och statsstöd för upprättandet av en finsk uppfostringsanstalt för andesvaga i Helsingfors.

År 1891 fick Hedman tillstånd att flytta anstalten från Helsingfors till Perttula utanför Tavastehus. Administrativt var den direkt underställd senatens ecklesiastikexpedition, men överfördes redan kring sekelskiftet till skolöverstyrelsen. Tillströmningen av elever var mycket stor, vilket krävde fler utrymmen varför staten övertog anstalten år 1895. Genom 1892 års förordning erhöll anstalten och de anställda samma rättigheter som övriga abnormskolor. Elevantalet som i början uppgick till 25 elever steg till 60 i slutet av 1890-talet.

Anstalten tog endast emot ”bildbara”, sinnesslöa elever. Undervisningen bedrevs åskådligt och man fäste stor vikt vid att uppfostra och utbilda eleverna för det praktiska livet. Hedman vidtog också åtgärder för att skapa möjligheter till auskultering för sådana personer som hade för avsikt att bli lärare vid sinnesslöanstalter. E. Hedmans hustru, E.M. Fleischer, var från Oslo och fungerade som lärare och föreståndarinna för elevinternatet (KE II, 377; FALM 1901 11–24; Alopæus 1889, 32).

Enligt Hedman fanns det år 1899 totalt 35 anstalter för andesvaga i Sverige och i Norge tre statsinstitut samt dessutom i Kristiania, Bergen och Trondhjem kommunalt underhållna särklasser (sinkerskolor) för abnorma barn. I Finland fanns det officiellt 2749 andesvaga av vilka Hedman beräknade att 5 á 600 kunde räknas till i skolåldern varande bildbara barn. Det betydde att ca 90 % blev utan uppfostran och undervisning (FALM 1901, 20–25).

Övriga abnormskolor

I samtliga abnormskolor var den övergripande målsättningen att fostra de abnorma till kristliga och nyttiga samhällsmedlemmar. Religionsundervisningen hade en framträdande plats och vid sidan av det religiösa målet utgjorde den i praktiken en del av skriftskolan.

En särskild grupp, som behandlades vid de nordiska abnormskollärarymötena i samband med diskussionerna om sinnesslöa elever var epileptikerna. Liksom i Norden och andra länder grundades även i Finland särskilda anstalter för dessa. Den äldsta började sin verksamhet i Räckhals år 1889. ”På initiativ av några varmhjärtade damer”. Dessutom fanns anstalter i Vaajasalo, Kuopio och i Uleåborg. Förutom vård gavs även undervisning vid dessa anstalter. Föreståndare för anstalten i Räckhals var Anna Sainio.

Dessa anstalter, liksom t.ex. anstalterna för ”Lytta eller vanföra barn” var vad man i våra dagar skulle kunna kalla sjukhusskolor där internerna fick såväl medicinsk vård som undervisning. Förebilden var den tidigare nämnda skolan för vanföra som den danska pastorn Hans Knudsen öppnat i Köpenhamn i början på 1870-talet.

I Helsingfors grundades sålunda en motsvarande klinik år 1890 med Signe Häggman som föreståndarinna. Hon hade fått sin utbildning på statlig bekostnad i Köpenhamn hos ”Samfundet som antager sig vanfore og lemlaestede”.

I Finland fanns därtill en arbetsskola för lytta i Nykarleby grundad av frk Heikel, dotter till den frisinnade skolmannen och filantropen, prosten Henrik Heikel. Den flyttade först till Jakobstad och år 1904 till Juthbacka. De finländska skolorna var alla privata (Sievers 1912, 365–371; LEHOS, 83, NMA 1903, 254–269; NMA 1912, 366, Lyttikäinen, L. 1912, 88).

2.7.6. De nordiska abnormskollärarymötena

Under senare delen av 1800-talet började olika lärarkategorier i de nordiska länderna samlas till gemensamma skolmöten. I dessa

möten deltog även abnormskolelärare och de inbjöds t.o.m. att informera om abnormskolesaken. Så skedde t.ex vid det sjätte nordiska skolmötet i Köpenhamn 1890 då pastor Malling-Hansen inbjödits att hålla ett föredrag om dövstumundervisningen (Nskm 1890, 474–480).

Ett mycket viktigt inslag då det gällde utvecklandet av abnormundervisningen i Finland var de gemensamma möten, som ordnades för de nordiska abnormskollärarna. Det första mötet ägde rum år 1872 i Köpenhamn troligen på initiativ av Manilla-direktorn O.E. Borg, som också fungerade som mötesordförande. J. Keller från Danmark framhöll de goda erfarenheter man fått av de föreningar för abnorma, som grundats där. Från finländsk sida deltog C.H. Alopaeus i mötet. De nordiska lärarna sammankom därefter vart fjärde år ännu in på 1900-talet.

I flera föredrag och anföranden i samband med mötena uppmärksammades Rousseau, Fröbel och Pestalozzi, vilket visar att dessa hade en central betydelse även då det gällde abnormundervisningen (NMA 1912 ff.).

Kanske viktigare än mötet i Köpenhamn var det möte som hölls i Stockholm år 1876. Stockholmsmötet var talrikt besökt. Inalles räknades 134 personer. De flesta deltagarna var från Sverige, 88 personer, 20 var från Danmark, 18 från Norge och 8 personer från Finland d.v.s. hela lärarkåren från Åbo och Borgå dövstumskolor. Som president för mötet fungerade J. Keller, föreståndare för de ”Kellerska anstalterna” i Köpenhamn. C.H. Alopaeus valdes till viceordförande. Man delade in sig i tre sektioner, motsvarande var sin grupp av abnormskolan (dövstum-, blind- och idiotskolorna). Alopaeus höll även en föreläsning ”Om det inre lifvet och uppfostran i den abnorma skolan”. Direktör O.E. Borg presenterade den blinda och dövstumma Magnus Olsson från Dalarna, som med hjälp av en apparat konstruerad av O.E. Borg bringade sin hälsning till kongressmedlemmarna. Deltagarna besökte även Manilla-institutet, där man övervar års-examina. Vidare besöktes ”Skolan för sinnesslöa barn” och ”Tysta skolan i Stockholm”(Hendell 1877, 95–103).

En redogörelse för diskussionerna vid mötet i Stockholm samt därav följande åtgärder i Finland redovisas i bil.3.

2.7.7. Lärarutbildningen

Alopaeus, som vid den statliga dövstumskolan i Åbo även hade ett ansvar för utbildning av dövstumslärare, mottog delvis sina impulser beträffande lärarutbildningsfrågan från Manilla-institutet, dels hänvisade han också till förhållandena i Preussen där dövstum-institutet i Berlin utgjorde normalskola.

I själva verket var frågan om lärarutbildningen en av de mest centrala i de kontakter, som Alopaeus och O.E. Borg upprätthöll med varandra. Alopaeus uppmanade sina lärarkandidater att bedriva fortsatta studier i Manilla-institutet och tack vare Alopaeus auskulterade många finländare där under åren 1861–1874. Själv gav Alopaeus privat handledning i kommunikation i Åbo och speciellt försökte han rekrytera blivande eller färdiga folkskolelärare.

Vid Manilla-institutet hade man börjat med utbildning av blind- och dövskolelärare redan i början av 1860-talet. År 1873 grundades där ett döv- och blindskolelärarseminarium. Som auskultanter skulle man i främsta rummet välja personer med folkskollärarexamen. Utbildningen omfattade två år varefter lärarexamen avlades inför en speciell examensnämnd. I Finland krävdes ingen speciell examen utan kristligt sinnelag, god vandel samt lämplighet för lärarkallet var kriterierna i enlighet med reglementet för läroanstalten för dövstumma från år 1858 (Plit 1984, 148–149, 247–248; Prawitz 1913, 387–393).

I fråga om kompetenskraven för föreståndare och lärare vid abnormskolorna var förslagen i 1890 års kommittébetänkande tämligen lika de förslag som ingick i 1889 års förordning gällande dövundervisningen i Sverige. Enligt 1892 års abnormskoleförordning gavs folkskolelärarna möjlighet att specialisera sig till abnormskolelärare. Av föreståndarna krävdes högskoleexamen (KB: 1890. N:o 1; Plit, 1984, 251–253; Alopaeus 1878, 299–307; FFS N:o 24, 1892).

III Diskurs i idéhistorien

Under de senaste åren har idéernas och världsbildens betydelse för människornas beteende uppmärksamrats allt mer inom forskningen (Klinge 1997, 5).

1800-talet utgör en idéhistorisk viktig period i Finlands historia och den kom att medföra politiska, ekonomiska, kulturella, sociala och religiösa förändringar i landet.

Det är därför orsak att även beakta vilka strömningar och idéer, som rörde sig under denna period i Finland och som eventuellt påverkade skeendet.

Trots att kyrkan övervakade det religiösa livet och undervisningen kunde den inte hindra utländska impulser och kontakter. Kyrkans inflytande mildrades först då den nya kyrkolagen trädde i kraft 1869.

1800-talets första årtionden var den litterära romantikens tidevarv, men också de stora filosofiska systemens och de tyska filosofernas epok. I Finland fick den nationella ideologin sin näring från romantiska och nyhumanistiska strömningar och idéer från tysk filosofi blandat med fennomanska idéer. Det påverkade även skolan och utbildningen. I akademiska kretsar och i lärdomsskolan syftade bildningen vid sidan av det nationella och nyttyosynpunkter till en fördjupad mänsklighet, humanitet.

Den filosofiska debatten dominerades under en stor del av 1800-talet av Hegel och hans filosofi och den spelade en betydelsefull roll i finländskt tänkande. Isynnerhet spelade hans filosofi en viktig roll för synen på nation, stat och samhälle. Andra idéströmningar, som rörde sig i tiden var liberalismen, såväl den politiska som religiösa. Därtill reagerade olika religiösa väckelse-rörelser och särskilt pietismen mot enhetskyrkan. Det andliga arvet från upplysningen dog inte ut utan levde kvar och fortsatte att påverka det mänskliga tänkandet. Även den naturvetenskapliga materialismen hade sina förespråkare.

Då det gällde produktions- och samhällsförändringarna i Mellanuropa i medlet av 1850-talet kom de att ha stora verk-

ningar även i Finland. Då Ryssland övergav isolationismen efter Krimkriget fick de kulturella, samhälleliga och ekonomiska inflytandet från väster möjlighet att nå även Finland. Främst var det industrin som satte sin prägel på utvecklingen. Den expanderade i vårt land isynnerhet under 1870-talet, vilket ledde till att nya industrier anlades i södra Finland. Detta i sin tur hade som följd en flyttningström söderut.

Politiskt innebar brytningsskedet att det tidigare byråkratiska systemet luckrades upp och att ständerna via lantdagen kunde påverka utvecklingen.

De största åsiktsbrytningarna beträffande helhetssynen på landets utveckling uppstod mellan liberalerna och fennomanerna . Detta berörde även folkbildningsfrågan (Juva 1950, 51–52; Tiitta 1994, 54; Steinby 1991, 263; Isosaari 1961, 126; Wrede 1999, 431; Klinge 1983, 169 ff.).

3.1 Det europeisk bildningsarvet

3.1.1. Bildningssträvanden och skolfrågor

Lärda sällskap

Den kulturelit, som slog vakt om den latiniserade europeiska bildningen och som på den europeiska kontinenten samlades till lärda akademier och societeter, saknades i Finland. Orsaken var den torftiga miljön vid Åbo Akademi. Enskilda personer i Åbo tillhörde däremot redan på 1700-talet lärda samfund i bl.a. Stockholm, Uppsala och Lund. Det var fråga om slutna sällskap, som skydde insyn utifrån oberoende av om de sysslade med filantropi, didaktiska eller folkupplysande uppgifter. Sådana var t.ex. ”Det patriotiska sällskapet”, vars syfte var ”att se till att ljuset från de som visste divergerades till bondeklassen”, ”Upplysnings-sällskapet” samt ”Pro Fide et Christianismo”(Stenius 1987, 104 ff.).

Grundandet av sällskapet ”Samhället Aurora” 1770 i Åbo utgjorde början till uppkomsten av sällskap på finländsk botten.

Medlemmarna tillhörde akademien och hovrätten.

H.G. Porthan (1739–1804), som förkroppsligar upplysnings-tidens kultursträvanden i Finland var sällskapets centrala kraft då det gällde litterärt och vetenskapligt arbete. ”Aurorasällskapet” utgav ”Tidningar, utgifne af et Sällskap i Åbo” och den universiellt anlagda och patriotiska Porthan blev i egenskap av universitetslärare och huvudredaktör för sällskapets tidning en idol för en hel generation av finländska ämbetsmän och tidigare elever. Det var först genom Porthan, som man i Finland i större utsträckning började intressera sig för utländsk pedagogisk litteratur.

Porthans mest berömda pedagogiska skrift ”Utkast till undervisning för informatorer, rörande deras skyldigheter och kloka förhållande”, som låg till grund för hans pedagogiska föreläsningar, var den första systematiskt utarbetade skolpedagogiken i Finland (Stenius 1987, 104 ff.; Wichmann 1903, 37 ff.; Burman 1999, 108–109; Kindstedt 1999, 315–316).

I Finland tog man intryck av nya idéströmningar även direkt från Mellaneuropa utan omväg via moderlandet och Porthan, som kanske var mer nyhumanist än rationalist, hade redan i slutet av 1770-talet arbetat på att upphöja pedagogiken till en vetenskap.

I upplysningsfilosofins pedagogik ingick även en social aspekt. Samhället bestod av enskilda individer och därför skulle även hela samhället förkovras och utvecklas. Friedrich Gabriel Resewitz, som verkade sju år som präst i Köpenhamn utarbetade på 1770-talet ett program för medborgarfostran och realbildning. Han förde även fram tanken på ett från prästeståndet självständigt lärarstånd. Hans program spriddes även till grannländerna och bl.a. kom ärkebiskop Jacob Tengström att utnyttja hans teorier (Pärssinen 1911, 13 f.; Broady 1984, 9–10; Sainio 1957, 1, 25–28).

Vid Åbo Akademi var den allmänna atmosfären vid denna tid ”mättad” med rationalism. Dock var många av de ledande bland lärarna och prästerna troligtvis närmast moderata neologer. Neologin, som ur pedagogisk synpunkt innebar att den gudomliga uppenbarelsen var en plan för mänsklighetens fostran och Kristi

återlösning, uppfattade därför följdriktigt bibeln som en uppfostringsbok.

Såväl Rousseau som Pestalozzi var kända namn även i Finland. Rousseaus ”Emile” t.ex. utkom på svenska i en förkortad version i Åbo 1805. Likaså förklarade Borgå domkapitel år 1808 att den till svenska översatta Pestalozzis ”Elementarbücher” skulle anskaffas åt präster och lärare.

I de akademiska kretsarna fann dessa pedagoger emellertid inte någon genklang. Orsaken var den att Pestalozzis pedagogiska verksamhet framför allt innebar uppfostran av fattiga barn och sålunda enligt de bildade ståndspersonerna i första hand krävde sociala och fattigvårdande åtgärder.

Såväl i Finland som i Sverige vände sig det pedagogiska intresset inom akademien därför enbart mot den bildade klassen trots att man på sina håll redan i början av 1800-talet började kräva en effektivare och bredare folkbildning. Typiskt för den äldre nyhumanismen var även idén om olika bildningsanstalter för olika samhällsklasser.

Visserligen fanns även enskilda lärda, som påverkades av de nya vindarna inom pedagogiken. En sådan var t.ex. biskop Tengström som berörde behovet av nationell fostran i samband med Finska Hushållningssällskapet och frågan om de s.k. Ahlmanska skolorna. Tengström tog även initiativet till grundandet av ett pedagogiska seminarium i Åbo efter modell från Tyskland och Danmark (Takolander 1926, 16 f., 185 f.; Isosaari 1961, 13 f.; Sainio 1957, 25 f., 37–38; 112; Pärssinen 1911, 354).

Den tidigare idéutvecklingen

Under 1700-talets sista decennium tillkom tre betydelsefulla och betydligt öppnare sällskap än de tidigare nämnda. Den drivande kraften i samtliga var teologieprofessorn och ärkebiskopen Jakob Tengström. Kärnan i medlemskåren rekryterades bland lärarna vid universitetet i Åbo.

”Musikaliska sällskapet” (1790) fick en filantropisk anstrykning

genom att en del konserter arrangerades för välgörande ändamål.

”Läsesällskapet i Åbo” tillkom 1798 och en motsvarande förening hade grundats i Vasa redan tidigare (1794). Läsesällskapen utgjorde ofta ett tvärsnitt genom de högre stånden. Efterhand grundades läsesällskap på olika orter i landet.

Även någon enstaka fabrikör och rådman tillhörde sällskapet i Åbo, vilket antyder att det framväxande borgerskapet började få plats bland societeten. Då magistrar prästvigdes och sökte sig tjänster i andra landsdelar ville de inte förlora kontakten med det intellektuella livet och inskrev sig därför som medlemmar i läsesällskapet. Man kunde nämligen låna böcker på distans (Stenius 1987, 23–25; Mickwitz 1999, 220–221; Burman 1999, 116 ff.).

”Finska hushållningssällskapet” inledde sin verksamhet i Åbo 1797 efter förebilder av motsvarande sällskap i Stockholm men även i Tyskland, Danmark och England. Syftet var att lyfta av en del av universitetets ansvar för spridning av praktiskt användbar universitetslärdom bland bönderna. Sällskapet ordnade pristävlingar, utgav skrifter och sysslade med bokutgivning. Man skickade också ut instruktörer för att muntligt sprida information.

Till sällskapet kunde höra ”upplysta och redliga medborgare af alla stånd”, vilket betydde att även bönder, som deltog i den materiella produktionen kunde antas som medlemmar. Verksamheten fick härigenom karaktären av en slags upplyst offentlighet. I de olika sällskapen försökte man genom samtal och diskussioner bedöma hållbarheten i nya inströmmande idéer och medlemmarna kunde härigenom upprätthålla såväl nationella som internationella kontakter.

J. Tengström utarbetade själv efter mönster från Campe, Salzmann och Basedow ”Läsövningar för barn” och ”Tidsfördrif för mina barn” samt avhandlingen ”Om Ahlmanska skolornas tjänligaste inrättning”, vilket visar hans stora intresse även för folkbildningen (Stenius 1987, 23–25; Mickwitz 1999, 220–221; Burman 1999, 116 ff.; Wichmann 1902, 56 ff.)

En stor del av Åbostudenterna blev landsortspräster. Av natur-

liga skäl var bokliga intressen vanliga bland präster och många av dem ägde stora bibliotek med vars hjälp de fortsatte att bilda sig efter avslutade studier. På prästgårdarna kunde ett mångfasetterat kulturliv blomstra och sätta sin prägel på hela den omgivande bygden. Det berodde mycket på prästens person vilken inriktning det kulturella livet kring prästgården sedan tog.

Även i många herrgårdar kunde man visa upp rika boksamlingar. Högläsning var vanligt och man kunde fördjupa sig i främmande folks seder bl.a. via reseskildringar. Språket kunde lika gärna vara franska som svenska. Man färdades i vagnar och slädar mellan herrgårdarna och litteraturen ingick som en viktig beståndsdel i detta sällskapsliv vid sidan av mat, dryck och dans. Syftet var att göra såväl gossar som flickor till bildade män och kvinnor.

Det uppstod även flera borgerliga kulturella sällskap i Finland under 1800-talets första decennier där man kunde samlas för att utbyta åsikter kring bl.a. bildningsfrågor. Man tog modell efter den europeiska salongskulturen där samvaron mellan medlemmarna var mer informell än i de akademiska sällskapen. Syftet med de borgerliga litterära salongerna var att odla nya kulturella värden och idéer genom att diskutera och kommentera tongivande europeisk litteratur (Kindstedt 1999, 315–316; Burman 1999, 116 ff.; Klinge 1997, 102–107).

Olika bildningsideal

Bildningens väsen uppfattades på olika sätt inom olika idériktningar i Europa under 1700- och 1800-talet. Såväl pietismen som upplysningsfilosofin underströk betydelsen av det individuella och jämlikheten. Båda var enligt Sainio ett slags andliga revolutionsrörelser och utgjorde förutsättningen för problematiseringen av edukationsprocessen under 1700-talet efter den statiska kyrkliga enhetskulturen. Filantropismen (realismen), som karakteriserades av rationalism och utilitarism ökade i betydelse efterhand som borgarståndets värde och samhällliga betydelse ökade. Det pietistiska bildningsidealet förde fram

behovet av att höja hela folket i kristligt, intellektuellt och materiellt avseende. Inte endast klerikalerna utan varje individ skulle ha del i det andliga prästadömet.

I Sverige började det nyhumanistiska bildningsidealet, mer än någon annan präglad av W v. Humboldt, att få allt större genomslagskraft i början av 1800-talet. Det var en aristokratisk idérörelse där bildningen var ett mål i sig utan anknytning till kommande levnadsbana (Pärssinen 1911,10, 233; Sjöstrand 1970, 77 o. 82 f.; Sainio 1957, 9–10; Lundgren F. 1909, 135; Lundgren U. 1986, 24; Takolander 1926, 66).

Principen om människans bildbarhet presenterades i skriftlig form från medlet av 1700-talet till början av 1800-talet bl.a. av Rousseau, Kant, Fichte, Schleiermacher och Herbart.

Broady menar att begreppet ”bildning” såsom det importerades till Sverige och började uppfattas i början av 1800-talet kan knytas till traditioner i den medeltida mystiken. Människan bär Guds bild inom sig. Genom synden har denna bild rivits ner och splittrats. Genom att utveckla sina förmågor kan människan på nytt bygga upp sin Gudsbild. Begreppet bildning är också anknutet till det konkreta ordet ”bilda” d.v.s. forma, skapa.

Huvudtanken hos kulturfilosofen J.J. Herder var att ”människan blir människa endast bland människor”. Bildning betyder att människan ”bildar sig” d.ä. att hon höjer sig till humanitet. Fichte ansåg att människan från början endast ”är antydd och skisserad”. Hos honom innebar begreppet ”bildbarhet” det oavslutade hos människan, inget är på förhand fastslaget, hon måste själv bilda sig. Bakom Fichtes tankar finner man enligt Broady den borgerliga frihetsidén som Kant formulerat i sitt svar på frågan ”Vad är upplysning” och som avslutas med uppmaningen ”Sapere aude!/Våga vara vis! Ha mod att använda ditt eget förstånd ! Själv använde Kant oftast ordet kultur i stället för bildning medan Hegel, som även han såg individen som en aktiv kunskapssökare, konsekvent talade om bildning och självbildning (Broady 1984, 4 f.; Uljens 1998, 56, 87 f.).

Det är av intresse att notera att då man i Tyskland började

inrätta idiotanstalter under förra hälften av 1800-talet och gjorde skillnad mellan ”bildungsfähig” (=bildbar) och ”nicht bildungsfähig”(icke bildbar) godtogs detta inte av vissa abnormpedagoger såsom C.H. Alopaeus i Finland eftersom han definierade ordet bildning som ”Guds avbilds återupprättande i människans hjärta”. Följdriktigt ansåg han att ”hela ifrågavarande indelning af menskliga individer borde bortfalla emedan ingenting är omöjligt för Gud” (Alopaeus 1873, 65).

Offentliga skolor för de bildade

Skolväsendets var sedan medeltiden och in på 1800-talet en institution anpassad enbart för ståndssamhällets behov. Systemet utgick från en sträng arbetsfördelning. Inom jordbruket gick kunskapen från far till son och någon särskild skolgång ansågs därför inte nödvändig.

Latinet och grammatiken var enligt den gamla humanistiska principen formellt bildande och utgjorde ett centralt uppfostringsmedel. Bland dem som besökt lärdomsskolan fanns förutom präster även andra lärda manspersoner lämpliga för tjänstemannabanan. Upplysningsstidens strävan till mångsidighet och realism tillsammans med den ekonomiska utvecklingen förde småningom med sig allt fler uppgifter för lärdomsskolan, men dess prägel av utbildningsinstitution för präster förändrades inte. Allt ivrigare försök att inplanta naturvetenskapliga och ekonomiska ämnen hade föga framgång. Lärdomsskolan var emellertid i början av 1800-talet utsatt för ett allt större tryck med krav på reformer.

Då statsmakten inte förmådde förnya skolväsendet togs initiativ även från privat håll för att hämta in nya europeiska strömningar i landet såsom av O. Gripenberg, E. Bergenheim, J.H. Avellan och A. Laurell (Hakaste 1995, 66–68; Iisalo 1968, 24–28; Ruutu 1956, 81).

Enligt 1843 års skolordning, den första officiella för enbart Finland, skulle det finnas fyra olika slags lärdomsskolor: Trivialskolan bytte namn till elementarskolan (lägre och högre). Den 4-åriga högre elementarskolan ledde till gymnasiet. De två

högsta klasserna var uppdelad i en lärd, för prästutbildning avsedd linje och en real (civil) linje. Även gymnasiet var uppdelat enligt samma princip. Vilka huvudprinciper man värnade om framgår av att skolordningen förbjöd lärarna att presentera felaktiga uppfattningar om religionen och samhällsordningen.

Medan det sedan 1700-talet funnits pensioner och enklare privata skolor för flickor i några städer tillkom nu statliga flickskolor för "bildade föräldrars flickor". Sedan den första skolan öppnats 1844 i Helsingfors grundades ytterligare flickskolor i Kuopio och Vasa (1857) samt i Uleåborg (1859). Efter 1856 års skolordning uppstod flera privata flickskolor på 1860-talet såsom i Tavastehus, Björneborg, Gamlakarleby, Björneborg, Tammerfors, Åbo (Heurlinska, som blev statlig 1859), Fredrikshamn, Heinola, Jyväskylä, Lovisa, Borgå, Nyslott, Sordavala, Villmanstrand och Joensuu. Isynnerhet under 1870- och 1880-talen ökade antalet finska flickskolor. Vanligen började de som privata för att senare förstatligas. Ett tvåårigt lärarinneutbildningsinstitut verkade sedan 1868 i anslutning till fruntimmersskolan i Helsingfors och ett motsvarande finskt vid den finska flickskolan fr.o.m. 1883. Närmare hälften av de folkskollärarinnor, som utdimmiterades från Ekenäs seminarium 1871–96 hade genomgått fruntimmersskola (Cavonius 1988, 260 f.).

Karakteristiskt för de finska flickskolorna var Topeliuskulten med dess religiöst-fosterländska idealism, som präglades av den äldre fennomanins familje- och hemuppfattning.

Med kvinnobildning syftade man närmast på en uppsättning moraliska egenskaper, som fruntimren d.v.s. den bildade klassens kvinnor borde besitta. Till denna "hjärtats bildning" kunde ännu fogas en bredare allmän bildning för att kvinnan skulle kunna uppfylla den roll, som krävdes av henne som hustru och mor. Systemet utgick från en sträng arbetsfördelning.

Då det gällde bondeklassen kunde unga flickor finna en bildningsväg genom att ta tjänst som hus- eller innepiga på en herrgård, ett boställe eller en prästgård. Det kunde även gälla ett rusthåll eller anställning i städerna hos borgarna. Präst- och

herrgårdsfruarna gjorde härvid en viktig insats då det gällde filantropisk verksamhet och upplysning om vikten av hygien och uppförandeseder. I många fall kunde det hända att flickorna hade möjligheter att fördjupa sin ev. läskunnighet genom tillgång på böcker. Troligtvis tillägnade de sig även i någon mån värdfamiljens kultur (Iisalo 1968, 24–35; Klinge 1997, 104–105, 163 f.; Wichmann 1903, 76–84; Kuikka 1970, 14–18).

I 1856 års skolordning bibehölls grundragen i lärdomsskolan. Undervisningen gavs på finska endast i lägre elementarskolan. Genom 1872 års skolordning ersattes gymnasierna av lyceer och elementarskolorna förvandlades till realskolor.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att 1800-talets första decennium innebar att pedagogiken levde på arvet av det förra århundradets kristliga uppfostringsideal. Sainio påpekar att den finska teologiska pedagogiken under 1800-talet var kyrklig, hegeliansk, herbartiansk och nyhumanistisk. Där fanns även ett starkt filantropiskt inslag. Samtidigt finner man även idéer från Rousseau och Pestalozzi i de pedagogiska tankeströmningarna. Det klassiska bildningsidealet blev emellertid förhärskande inom den lärda skolan och vid universitetet.

Genom Snellmans inflytande utvecklades hegelianismen fr.o.m. 1840-talet till nationalfanatism. Professorerna Cleve och Th. Rein företrädde en moderat hegelianism och nationalitetsfrågan överskuggades senare av de stora nationella och samhällseliga frågorna (Iisalo 1968, 35, 97 ff.; Wichmann 1902, 102–107; EE-berättelse 1870–87, 151; Forsell, P 1999; 299; Kuikka 1969, 14–18).

Den reala bildningen, som importerades till Finland under ”Nyttans tidevarv” innebar ett erkännande av att ekonomisk bildning för med sig nytta för hela samhället. Det utländska exemplet kom från Berlin, där J.J. Hecker grundat en ”ekonomisk-matematisk realskola” 1747. I Finland blev Browallius, P. Kalm och även J. Tengström ivriga förespråkare för denna nya, reala allmänbildningen, som även innebar långtgående socialpedagogiska reformkrav (Iisalo 1968, 26; Sainio 1957, 137 f.).

Privatskolor för de bildade

Bland bildningsreformatörerna i början av 1800-talet kom Odert Henrik Gripenberg att få stor principiell betydelse. Han hade anammat de filantropiska och socialpedagogiska tankarna från Salzman i Schepfenthal och Pestalozzi i Yverdun. De skolor han grundade, bl.a. Finlands första högre realläroverk i Tavastehus för gossar 1812 och Finlands första fruntimmersskola i Helsingfors 1835, var ämnade för högreståndets barn, men de hade även många frielever. Speciellt viktigt var att han även via landets första pedagogiska tidskrift "Veckoblad för uppfostran", som utkom med 27 nummer spred de nya pestalozzianska idéernas målsättning och metoder bland de bildade kretsarna i landet (Lönnbeck 1887, 50; Jossfolk 1997, 56–57; Iisalo 1968, 26; Sainio 1957, 137 f., 144 f.; Wichmann 1903, 64–68).

Medlemmarna inom Lördagssällskapet visade även ett stort intresse för pedagogiska och överhuvudtaget bildningsfrågor. Då universitetet flyttades till Helsingfors och nya ämbetsverk grundades ökade antalet ämbetsmannafamiljer. Trivialskolan i staden ansågs inte god nog för deras söner. Hellre lät man någon informator ta hand om sönernas undervisning och många av Lördagssällskapets medlemmar skaffade sig extra inkomster genom att ge privatlektioner.

Om man ser till hela landet fanns det vid denna tid bland de offentliga läroverken åtta trivialskolor varav endast en i Helsingfors. De var fyrklassiga. Därtill kom de tvåklassiga gymnasier, som fanns i Åbo, Borgå och Viborg.

Historieprofessorn J.H. Avellan hade redan 1829 grundat "Avellanska privatskolan för gossar" där han försökte tillämpa de nya filantropistiska och pestalozzianska pedagogiska idéerna. Skolan upphörde dock fyra år senare (Steinby1991, 72 f.).

Påverkade av nyhumanistisk anda grundade sex av Lördagssällskapets medlemmar, närmast på initiativ av J.J. Nervander och delvis inspirerade av Avellan ett privat lyceum, "Helsingfors lyceum" efter modell från Danmark. Skolan frekventerades främst av söner till högre tjänstemän, professorer, officerare och för-

mögna köpmän.

Landets förnämsta män, bl.a. Runeberg, Snellman, Nervander och Topelius, verkade under längre eller kortare tid vid skolan.

En tredje banbrytande privatskola grundades år 1840 av fil.dr och ärkebiskop Edvard Bergenheim i Åbo. Som ung studerade han i Dorpat, där hans intresse för den reala bildningen väcktes. Som fil. kand. verkade han dessutom i Gripenbergs elementarskola i Fredrikshamn där han påverkades av de pestalozzianska pedagogiska idéerna. Bergenheim besökte under sin studieresa på 1830-talet Preussen, där det redan då fanns ett långt utvecklat real- och borgarskolesystem. I Åbo fanns dessutom i motsats till Helsingfors en gammal och inflytelserik köpmannaklass. Efter hemkomsten grundade Bergenheim en realskola i Åbo. Huvudvikten lades vid språk (modersmålet, ryska, franska) och realia. Skolan var enligt Bergenheim avsedd att ”tillfredsställa majoritetens av ståndspersonerna bildningsbehov”. Även i Bergenheims anstalt ingick såväl hel- som halvpension.

Nervander gjorde också upp ett förslag till en teknisk skola och tekniska läroanstalter inrättades 1847 utom i Helsingfors även i Åbo och Vasa.

Trots att de nämna läroinrättningarna var elitskolor för ståndspersonernas söner spriddes tack vare dem ett vidare intresse för den nyare pedagogikens mål och metoder inom de bildade kretsarna i landet samtidigt som verksamheten visade på pedagogikens stora möjligheter även då det gällde folkbildningen. En del av abnormpionjärerna kom i kontakt med de nya pedagogiska tankegångarna redan under studietiden och utnyttjade dem senare i sin egen undervisning (Brev ang. lärov. G 1, Dk-Å, La-Å; Steinby 1991, 71 f.; Sarlin 1904, 46 ff.; Iisalo 1968, 26–27, 86; Pärssinen 1911, 362–371).

Bildning via associationer

Efter att läsesällskapen en god bit in på 1800-talet fört en tynande tillvaro fick de förnyad aktualitet på 1840-talet och t.ex. i Åbo var Läsesällskapet öppet för alla. Många föreningar upprätthöll t.o.m.

egna lånebibliotek.

Associationsrörelsen blev en modesak även på det lokala planet och det grundades nykterhetsföreningar (främst på landsbygden), fruntimmersföreningar (i städerna), sällskapsklubbar, frivilliga brandkårer och sparbanker. Ett delvis gemensamt drag för samtliga var viljan att förbättra de mindre bemedlades sociala situation och att i någon mån överbrygga ståndsskrankorna. Överhuvudtaget var städerna en god grogrund för associationerna genom att de olika sociala elementen möttes i ett samarbete över stånds-, yrkes- och könsgränserna. Under ledning av liberala, bildade personer började man på 1860-talet grunda ett stort antal föreningar enligt principen ”hjälp till självhjälp”. Det var fråga om olika slag av upplysningssällskap. Syftet var att dels via filantropi och isynnerhet via en ökad bildning finna lösningar på pauperismen, som i sig inneslöt ytterligare problem. Samtidigt skapades kontaktytor mellan bildade och icke bildade (Stenius 1987, 159–170, 200; Jussila m.fl. 2000, 73).

Ett sällskap, som kom att få stor betydelse för den fortsatta bildningsprocessen i Finland var ”Lördagssällskapet” (1830). Många av medlemmarna var studiekamrater från Åbo såsom J.L. Runeberg, Fr. Cygnaeus, J.J. Tengström, J.J. Nervander, J.V. Snellman, E. Lönnrot m.fl. Trots att sällskapet aldrig formulerade något program visade verksamheten att man ville förbättra och utveckla det fosterländska samhället. Inom sällskapet rådde en fosterländsk anda och då de flesta medlemmarna på något sätt var knutna till universitetet spiddes de nya idéer även bland studenterna.

Tidningen ”Helsingfors Morgonblad” har angetts som en slags programförklaring av Lördagssällskapet. Fredrika Runeberg, som fungerade som värdinna för Lördagssällskapet och hennes väninnor fann även i sällskapet ett forum där de kunde skapa en egen intellektuell krets. Fredrika Runeberg fortsatte i mindre skala med sina salongstraditioner sedan familjen flyttat till Borgå 1837.

I slutet av 1840-talet grundade J.J. Tengströms dotter, Natalia Tengström ”Kronohagssällskapet” vars verksamhet utvidgades till

att även gälla samhällliga frågor såsom barnuppfostran, utbildning och välgörenhet. Medlem i sällskapet var bl.a. J.V. Snellmans hustru och många av de övriga medlemmarna tillhörde bemärkta släkter (Steinby1991, 71–80; Kindstedt 199, 315–316; Wrede 1999, 236).

Såväl J.J. Tengström, J.G. Linsén som A.I. Arwidsson hade som universitetsmän och även i tidningsartiklar fört fram den av Hegel inspirerade tanken om en finsk, nationell identitet, som kunde befrämjas genom utgivning av litteratur. Problemet var emellertid språket eftersom en finskspråkig, bildad klass saknades och största delen av folket talade olika finskspråkiga dialekter.

Det var därför ett betydelsefullt initiativ som togs inom Lördagssällskapet då man beslöt att grunda Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen kirjallisuuden Seura) 1831 med uppgift att sprida kunskap om fosterlandet och dess historia samt att skapa en finskspråkig, nationell litteratur. Under de första åren framhövdes de folkupplysande uppgifterna speciellt av representanter för det styrande skiktet inom litteratursällskapet (Varpio 1999, 351–355; Stenius 1987, 147).

Grundandet av Helsingfors lyceum genom Lördagssällskapet var ett tecken på att romantikens och nyhumanismens pedagogiska idéer hade spritt sig även till Finland. I motsats till det gamla läroverket, som betjänade prästutbildningen uppfattades Helsingfors lyceum som en plantskola för den humanistiska bildningen. Tonvikten i skolans program låg på moderna språk och realämnen. Till rektor utsågs A.A. Laurell, senare professor i dogmatik. Han tillhörde Lördagssällskapet och var en av Finska litteratursällskapets stiftare. Laurell hade också en tid tjänstgjort vid O. Gripenbergs elementarskola och anammat Pestalozzis didaktiska tankegångar beträffande inläring, varför tanklös minnes- och utantilläsning inte tolererades i skolan.

Laurell publicerade även två häften ”Afhandlingar i uppfostningslära”. Enligt Laurell innebar bildning detsamma som uppfostran. Allmän bildning innebar ”en uppfostran, som utvecklar individen till en sådan nivå av andlig odling, kunskap och förmåga

att han kan utföra sitt arbete och sköta samhällets gemensamma angelägenheter”. Laurells nämnda publikation innebar att pedagogiken bland uppfostringsteoretikerna svängde från upplysning till idealism. Han förebådade de idéer om familj och stat, som Snellman, Topelius o.a. senare presenterade. Laurell, som till en början hade en dragning till hegelianism för att senare bli eklektiker såg familjen och staten som ett sedligt samfund, vars huvuduppgift var att fostra individerna till sedliga medborgare. Pedagogiken togs därigenom med som det viktigaste redskapet i uppbyggnaden av staten (Sainio 1957, 185; Häggman 1994, 179–180; Päivänsalo 1971, 48–50; Steinby 1991, 72 f.)

Stor vikt lade Laurell vid idén om Guds bilden i människan. Ett av uppfostrans mål var att återställa denna bild. Tanken återgick på den medeltida skolastiska metafysiken som innehöll idén om en bevarad rest som förblivit oförstörd i samband med syndafallet. En fostran baserad på denna idé innebar att man byggde på denna reminiscens samt att all fostran bör vara kristlig. Bland abnormlärarna utgick åtminstone C.H. Alopæus från samma idé och flera andra var troligen påverkade av liknande tankegångar (Se närmare kap. IV) (Päivänsalo 1971, 49–50).

Städerna som bildningsmiljöer

Förutom Åbo utgjorde Borgå tidigt centrum för en rik kulturell miljö. Gymnasiet, som förmedlade hela den klassiska bildningstraditionen och det nyaste inom naturvetenskaperna lockade t.o.m. elever från Helsingfors. Mycket tyder på att biskopen i Borgå, M.J. Alopæus anlade en pietistisk syn på såväl undervisningen som religionen. Detsamma kan sägas om hans två söner, som även de var lärare vid gymnasiet. Man kan anta att detta även i någon mån påverkade andan i lärarkollegiet mot en mer frisinnad, religiös riktning. Miljön vid gymnasiet hade drag av såväl lärd vetenskaplighet som kontakter med folket eftersom man även odlade ett intresse för folkkultur och finska språket. Det förutsattes även att blivande präster kunde finska eftersom miljön i inlandet i stiftet var finsk.

I Borgå liksom i flera andra städer i Finland grundades på initiativ av borgerliga kretsar småbarnsskolor, goss- och flickskolor med medel som insamlats eller donerats av inflytelserika, förmögna borgar- och tjänstemannafamiljer främst för att tillgodose borgarnas egna bildningsbehov, men även på filantropiska grunder. I direktionerna invaldes de främsta representanterna för borgerskapet och som lärare uppträdde högreståndskvinnorna oftast som oavlönade, frivilliga övervakare eller lärarinnor.

Frågan om småbarnsskolor behandlades också i tidningarna i samband med folkskolediskussionerna på 1830-, 1840- och 1850-talen. De bildade skapade inte endast i Åbo, Borgå och Helsingfors utan även i Vasa, Jakobstad, Uleåborg, Kuopio, Jyväskylä o.a. städer en aktiv, kulturell miljö, som utgjorde en viktig förutsättning då det gällde att åstadkomma en bildningsprocess som gällde hela landets befolkning.

Väckelserörelsen, som även fick en del anhängare bland universitetsfolk och ståndspersoner, bidrog genom sina krav gentemot enhetskyrkan och sin praktiska verksamhet bland allmogen till ett ökat bildningsmedvetande och ett ökat intresse för en bredare folkbildning (Mickwitz 1999, 220–221; Wichmann 1903, 50–51; Klinge 1997, 110–123; 164–165; Lönnbeck 1887, 54; Viitanen 1947, 81–82; Rein, Th. 1904).

3.1.2. Folkbildningssträvanden

Tanken på en folkundervisning föddes i Europa inom den teologisk-pedagogiska tankevärlden tack vare reformationen, men det var som tidigare konstaterats (kap. 2.4.) fråga om kristendomsundervisning som syftade till nattvard och konfirmation. Efter tillkomsten av Kanslersgillet 1801 ökade intresset även i Sverige / Finland för spridning av en djupare och vidare bildning bland de breda folklagren. Ett konkret resultat var den speciella form av ambulatoriska sockenskolor, som uppstod i trakten av Tammerfors (Ahlmans skolorna). De tillkom genom privata donationer och i synnerhet kom Ahlmanska skolorna, som verkade ända in på

1840-talet att få betydelse genom sin koppling till Finska hushållningssällskapet grundat 1797. Enligt assessor Ahlmans testamente skulle medlen användas för avlöning av sockenskolmästare för fattiga. Totalt inrättades sex skolor och de var de första skolorna som inte var underställda kyrkan.

Då biskop Jakob Tengströms i sin inlaga ”Om Ahlmanska sockenskolornes tjenligaste inrättning” framförde tanken på behovet av en breddning av folkundervisningen ingick där inte några politiska målsättningar. Hans intentioner gick ut på att väcka det finska folket från deras slöhet och oduglighet till en högre bildningsgrad och lycka. Hans idéer innehöll socialreformatoriska tankar påverkade av upplysningen, Pestalozzi och filantropism. Besläktade tankar finner man även i sekreterarens i Hushållningssällskapet K. Böckers (d. 1841) uttalanden och bakom de skolor, som grundades av J.K. Antell i Kajanaland samt Alopaei skolor i Österbotten (Wichmann 1903, 55–56; Hyötyniemi 1942, 100; Bruks.o. fskl, Ahlmans s.k. handl.1841–1886, GII 2, 18, Dk-Å, La-Å; Isosaari 1961, 12 ff.)

Hushållningssällskapet, vars inflytande efterhand sträckte sig till alla verksamhetsgrenar, blev medelpunkten för den spirande nationalkänslan som började göra sig gällande under 1800-talets förra hälft i Finland. På 1830-talet ville Böcker utvidga Ahlmanska skolornas läroplan med geografi, historia, naturalhistoria och teckning. Han hade tagit intryck av Pestalozzi och kom på så sätt att påverka den offentliga diskussionen då det gällde att höja folkbildningen. De Ahlmanska skolorna misslyckades dock i sina upplysningsförsök. Orsaken var främst att man saknade lämpliga lärare och försökte ersätta bristen genom att använda växelundervisning (Hyötyniemi 1942, 90–119; Wichman 1903, 70–71; Stenius 1938, 38).

I de Ahlmanska skolorna anammades den filantropiska idériktning, som representerades av Basedow, Salzmann och Campe med betoning på värdet av materiell kunskap och nyttyosynpunkter. I sin verksamhet höjde de sig knappast över den tidens barnaskolor beroende på att allmogen inte kände behov av annan

undervisning än kyrkans (Lönbeck 1901, 24 f.; Fagerlund 1930, 74 ff.; Wichmann 1904, 55; Hyötyniemi 1942, 100; Klinge 1996, 137–143).

Fattigskolor

Även Bell-Lancasterskolorna var avsedda för undervisning av barn från de fattigare folkklasserna. De introducerades av den år 1814 tillsatta ”Kejsrerliga kommissionen för reglering af de allmänna undervisningsanstalterna”. Undervisningssystemet hade utvecklats i Indien på 1700-talet och kom via England till Finland genom affärsmannen, akademiapotekaren J.E. Julin, som grundade den första skolan i Åbo 1820. Fem år senare öppnades på initiativ av borgerskapet en motsvarande skola i Helsingfors efter mönster av skolan i Åbo och normalskolan i Stockholm. Den fick namnet ”Helsingfors stads elementarskola”. Bell-Lancaster-skolorna var egentligen avsedda som en nödlösning för undervisning av barn i storstäder där urbaniseringens och industrialiseringens negativa effekter gjorde sig märkbara. Skolorna blev även billiga då man utnyttjade mer försigkomna elever som hjälp.

Skolorna skulle ta emot alla barn som enligt prästerskapets och fattigvårdsnämndens vetskap annars skulle bli utan skolgång. Enligt skolans reglemente i Helsingfors skulle undervisning meddelas i ”för allmän mänsklig bildning oundärliga kunskapsstycken”. Trots att folkbildningstanken var uttalad pekade ordalydelsen på att syftet åtminstone för flickornas del var att skaffa tjänstefolk och husmödrar som hemhjälp för de högre stånden.

Då Snellman blev ordförande för direktionen 1857 började han genast vidta åtgärder för att avskaffa ”den tankedödande och för lärjungarnas bildning ofruktbara växelundervisningsmetoden”.

I Vasa verkade skolan i anslutning till fattiggården och den var avsedd för både flickor och gossar, vilket inte annars var vanligt. Målet var att få bort de svagaste i samhället från gatorna, ge dem trygghet och vård så att de kunde växa upp till goda medborgare. Läroämnena var stavning, innanläsning, skrivning, aritmetik och nödiga insikter i kristendomskunskap.

Sin största utbredning hade Bell-Lancasterskolorna på 1840-talet. Trots att de inte ens i förbund med söndagsskolorna hade större framgång, visade de på möjligheterna av allmänna skolor för den stora massan av folket. Innehållsmässigt var undervisningen något bredare än kyrkans. En möjlig orsak till att skolorna inte fick lika stor betydelse i Finland som i andra länder kan vara den låga industrialiseringsgraden. Det fanns ännu inte så stora mängder sysslolösa barn i städerna att inte de gamla institutionerna kunde klara av problemen (Fsk-H, 22 f.; Mäkelä 1987, 313–315; Somerkivi m.fl. 1979, 13–19; Wichmann 1903, 72; Hyötyniemi 1942, 119–123; Klinge 1996, 137–143).

Genom att reformer inom undervisningsväsendet gällt de offentliga skolorna såsom t.ex. 1843 års skolordning kom de att beröra endast städerna. Härigenom kom bristen på skolor på landsbygden att framträda ännu tydligare (Lönbeck 1887, 50–51).

Ännu på 1840-talet hade majoriteten av den bildade klassen i Finland understött tanken på en förberedande ambulerande skola för skriftskolan. Nu började allt fler röster bland dem höjas för fasta skolor för meddelande av allmän, medborgerlig bildning samt grundandet av seminarier för lärarutbildningen. De centrala bakomliggande krafterna var de tidigare antydda socialreformatoriska reformtankarna, som hämtade sin näring från upplysningen, filantropismen och Pestalozzi (Isosaari 1961, 12–13; Lönbeck 1887, 67–68; Iisalo 1968, 21).

Ett vaknande intresse för folkbildningen

De spirande folkbildningssträvandena gav upphov till den första offentliga folkskolediskussionen i Finland, som varade från 1800-talets början till medlet av seklet. Den fördes dels i de av Hushållningssällskapet utgivna handlingarna, dels i särskilda tidningar och böcker. Redan på 1830-talet föreslog sällskapets sekreterare, att varje barn borde gå i skola sex veckor i 6–10 års åldern och tre veckor i 10–14 års åldern .

Vilken grad av bildning ansåg då Böcker att allmogebarnen borde nå? I utlåtandet om Ahlmansskolorna anger han att ”en och

hvar, utom bokläsning och kristendom, borde bibringas insigt i skrivande och räknande, hvartill ännu kunde och borde fogas det allmännaste af geografien, historien och naturalhistorien” (Brev ang. lärov. G I, 11 o 12; G II II o.18, Dk-Å,La-Å).

Det fanns en misstro bland prästerna mot ett utvidgat bildningsideal, vilket bl.a. yttrade sig i deras utlåtande över Böckers betänkande. Ingen av de sexton präster, som uttalade sig ville att det meddelades annan undervisning än läsning och kristendoms-kunskap i skolan för allmoge-barn. Man kan ställa frågan om det inom de bildade klasserna fanns någon klar uppfattning om vad som avsågs med en folkbildning? Enligt dem var det bättre att den arbetande klassens barn ”kvarstod på sin nuvarande bildningsgrad så länge de ännu i religiöst afseende äro illa eller intet bildade”.

Inställningen bland allmogen var därtill ofta att studier bara var lämpliga för sjukliga ynglingar, som inte klarade av kroppsarbetet hemma (Schalin 1898, 17; Lönnbeck 1887, 35, 46).

”Boklig bildning” behövdes emellertid allt mer i alla stånd på grund av att naturvetenskaperna och ekonomin blev allt mer jämbördiga med teologin. Såväl ekonomin som samhällsutvecklingen i stort tvingade fram en differentiering i form av lekman-fakulteter och sektioner vid universiteten för civiltjänstemän, jurister, läkare, kameralister o.a. det praktiska livets män. Något generaliserat kan man säga att utvecklingen ledde till att samhällets ”bildade” övre skikt småningom omgestaltades från ett herrskapsstånd till en ”bildad klass”. Efterhand började man använda uttrycket ”bildad” och ”den bildade klassen” jämsides och synonymt med det gamla uttrycket ”ståndsperson” eller ”herrskapsstånd”.

Betecknande för den diffusa situationen beträffande vad som avsågs med tidens bildning och vart man eventuellt syftade då det gällde att sprida ”bildningens ljus” till de breda samhällslagren framgår av att det inte ens fanns någon benämning på finska för det svenska ordet ”bilda” ännu i början på 1800-talet trots att ordet ”bildad” = ”bilden” införlivades i det svenska språket redan på 1600-talet.

Den första som använde det finska uttrycket "sivistää" (bilda, hyfsa) i tryck var R. v. Becker i Turun Wiikko-Sanomats 1820–22. Enligt Becker borde man befrämja upplysningen och folkbildningen genom att bilda sederna och uppförandet (tapojen ja käytöksen sivistäminen). Detta skulle ske genom att inrätta skolor för folket. Sitt ursprung hade ordet i Savolax där det användes av befolkningen i betydelse "släta ut, stryka, avtorka, borsta, slipa". Vi finner m.a.o. att det gällde samma föreställning som fanns redan hos romarna, som använde uttrycket "eruditus" (= den från råhet befriade). En äkta romare skulle dessutom prydas av "decorum" d.v.s. det som förlänas av det passande i tal, skick och later. Det var m.a.o. inte enbart fråga om att förmedla kunskap utan även uppfostran skulle ingå som en väsentlig del då det finska folket skulle bildas.

Betydelseinnehållet i ordet "sivistys" (= bildning) vidgades småningom till att omfatta såväl den moraliska, sedliga förfiningen som det intellektuella (Virilander 1982, 324, 354; Cleve 1904, 290–291).

I flera ledande europeiska stater uppstod i början av 1800-talet som en följd av de nya idéerna ett andligt klimat, som var öppet för samhällseliga reformer och som även befrämjade uppkomsten av en folkbildning i pestalozziansk anda. I motsats till de under föregående århundradet verksamma läs-, skriv och räkneskolorna i Tyskland utvecklades skolorna till verkliga "folkbildningsskolor". I Preussen fanns det 1840 redan 38 lärarseminarier och 7 hjälpseminarier, som leddes av framstående pedagoger i pestalozziansk anda. Det var isynnerhet Adolf Diesterweg som genom att utveckla lärarutbildningen ville åstadkomma en bredare folkbildning så att eleverna skulle kunna bilda sig på egen hand. Såsom tidigare nämnts fanns det i vissa delar av Tyskland en strävan att jämsides och t.o.m. integrerat med folkskolan utveckla abnormundervisningen. Från att där tidigare ha drivits av privata, filantropiska intressen vaknade småningom ett statligt intresse för att även de abnorma skulle bli delaktiga av den allmänna folkbildningen (Isosaari 1961, 12–13; Lönnbeck 1887, 67–68; Iisalo 1968, 21).

Bakom låg också en humanistisk-filantropisk ideriktning för-

ankrad i tanken att varje individ skulle ha en möjlighet att utveckla sitt eget människovärde. Tankarna, som spriddes bl.a. via romanlitteraturen och fann jordmån bland ståndspersonerna och isynnerhet bland kvinnorna ledde till att uppmärksamheten bland de välbeställda allt mer började riktas mot de miserabla förhållandena bland de lägre samhällsklasserna.

Folkundervisningen började allt mer uppmärksammas även av statsmakten i vårt eget land. Syftet var att kyrkan och skolväsendet skulle rikta in sin verksamhet på att höja moralen, öka religiositeten och förbättra sederna bland de breda folklagren. Det var inte endast C.H. Alopaeus, som sökte orsakerna till abnormiteter i ett osedligt och syndigt liv. Det var tydligt relativt allmänt att de bildade förband fattigdomen, nöden, abnormiteter och den höga barndödligheten bland allmogen med idén om att allt detta var familjens och individens eget fel p.g.a. deras osedliga leverne.

Enda möjligheten att råda bot på osedligheten var bildning. Det gällde alltså inte endast att meddela kunskap utan lika mycket att hyfsa det ”råa och obildade” finska folket. Idealet var den borgerliga familjen, med dess sedliga hemliv.

Folkbildning även för de abnorma?

Via denna ”folkpedagogik” nära besläktad med den kyrkliga undervisningen ville statsmakten också dämpa missnöjesyttringar och motverka revolutionsidéer och samhällsfientlig propaganda, vars följder var uppenbara vid denna tid ute i Europa (Ruin 1906, 1–20; Isosaari 1961, 12–13; Iisalo 1968, 21; Häggman 1994, 197).

I detta sammanhang bör man inte bortse från de liberala vägröjare, som i samband med den liberala perioden under Alexander II underblåste och förstärkte det frisinnade klimatet inom samhällets alla områden. Isynnerhet spelade tidningspressen en viktig roll i att upplysa de bildade om deras plikt gentemot sitt folk. Parallellt härmed fanns en stark ström av väckelsereliositet även bland stånds-personerna, som påverkade utvecklingen både då det gällde folkbildningen och därmed även abnormundervisningen (Se även 3.2 och 3.3.).

Förändringarna i de ekonomiska och samhällsliga förhållandena, lantdagens återupplivande, folkskoleförordningens tillkomst och den småningom tilltagande industrialiseringen ledde till att även de sociala frågorna och därmed frågor i anslutning till kontroll av de sociala förhållandena började uppmärksammas mer från statligt håll under senare hälften av 1800-talet. Under samma period ökade befolkningen, vilket förorsakade tilltagande arbetslöshet och därtill hörande större sociala problem.

Den nya lösningen blev ett system med fattiggårdar, d.v.s. kommunalhem istället för det gamla rotesystemet. Följden var att bybornas ansvar för sådana som inte kunde klara sig på egen hand avtog medan samhällets i motsvarande grad ökade. Denna utveckling gav även utslag då det gällde de abnormas fostran och utbildning. De handikappade började uppmärksammas mer än tidigare (Oma maa I 1908, 256–258; Oma maa VII 1960, 462–463; FFS 1852.03.22. o. 1879.17.03.).

Vid tiden för lantdagen år 1882 var situationen beträffande de abnorma den, att i en översikt som det allmänna utskottet gjorde konstaterades att antalet skolor för blindundervisningen var tillräckligt. De statistiska uppgifterna över de dövstumma var ännu inte klarlagda varför man inte kunde beräkna behovet av skolor för dem. Beträffande de sinnesslöa fattades beslut om att det skulle uppgöras en behövlig statistik varefter nödiga åtgärder skulle vidtas. Det kunde även konstateras att abnormundervisningen i Finland var eftersatt i jämförelse med övriga Norden.

Flera avvikande meningar antecknades i vilka framfördes att det inte var statsmaktens sak att sköta om sinnesslöundervisningen överhuvudtaget utan verksamheten kunde hänföras till ”den kristna barmhärtigheten” och den privata välgörenheten. Vid en senare genomförd förfrågan beräknades antalet sinnesslöa i skolåldern vara 1 225 (FFS N:0 24 1892; Cs VIII. RA.; Alopaeus 1889, 21–31; Nurmi 1988, 212–215).

Beträffande abnormundervisningen var det till en början främst dövstumassociationen i Borgå med C.O. Malm, J.E. Öhman, J.L. Runeberg, A.F. Borenus och C.H. Alopaeus som förde

fram kravet på en folkbildning även för de abnorma. De tillhörde samma övre skikt av bildade liberaler, som förde fram tanken om en enhetlig, nationell bildning för hela befolkningen.

De statliga åtgärder, som vidtogs för att slutgiltigt lösa frågan om en allmän folkbildning samt U. Cygnaeus insats i samband härmed, vilket ledde till utfärdandet av den första folkskoleförordningen 1866 har tidigare utförligt behandlats av ett flertal forskare (Lönbeck 1887, Stenius 1938, Halila 1949, Cavonius 1966, Nurmi 1988 m.fl.), varför här endast behandlas några för avhandlingen relevanta frågor, nämligen den nationella frågans koppling till folkbildningen och utfärdandet av den första folkskoleförordningen 1866.

3.1.3. Det nationella uppvaknandet och folkbildningen

I samband med att folkskolefrågan aktualiserades kom den även att ingå som en viktig del i nationalstatsidéns framväxt. Den finsk-nationella väckelsen hade sitt ursprung i Åbo under 1700-talet. Under intryck av Herder och Ossians sånger utgav Porthan det banbrytande arbetet *De poesi fennica* (1766–78), där den finska folkdiktningen behandlades. Hans nyromantiska tankegångar hade stort inflytande och till hans lärjungar hörde även sådana som skalderna Kellgren och F.M. Franzén. Isynnerhet kom den sistnämnda att ha stor betydelse för väckandet av de nationella känslorna i Finland.

Under romantikens högflod i Sverige influerades även Finland av de tyska idéerna. Diktaren Adolph Ivar Arwidsson (1791–1858) propagerade lidelsefullt för finsk odling och genom sina debattartiklar i Åbo Morgonblad och *Mnemosyne* blev han en vägröjare för idén om en finsk nation med finskan som nationalspråk och en egen kultur. Han tvingades av politiska skäl att överflytta till Sverige 1823 (VLH II 1971, 295–297; Mickwitz 1999, 216–217; Junnila 1979, 182 f.).

Ännu större betydelse för väckandet av den finska nationalkänslan hade J.L. Runebergs diktning om finsk allmoge och finsk

natur. Redan i Åbo hade Runeberg fångats av de mest kända åboromantikerna J.G. Linsén, F.M. Franzén och J. Tengström. Såväl Comenius som Ratke hade krävt modersmålet som grund i all bildning, men de vann inget gehör då humanismen främst framhöll värdet av det klassiska. Men det humanistiska bildningsidealet innehöll även en nationell komponent därför att mänskligheten uttryckte sig nationellt genom språket och poesin.

Runeberg, Snellman och Lönnrot kom därigenom att stå som symboler för den finsk-nationella idévärld, som kom att utformas under 1800-talet. De utgick i sin världsåskådning från en humanistisk och altruistisk patriotism. Klinge ser Runeberg fr.o.m. 1830-talet såsom skaparen av den ”officiella nationalismen” främst genom sina episka verk ”Elgskyttearne” och ”Fänrik Ståls Sägner”. Kejsaren själv hade uppställt samma mål för hela sitt ryska imperium. Enligt Klinge byggde alla tre sin världsåskådning på idéer, som framförts tidigare av J.J. Tengström.

J.J. Tengström (1787–1858), vilken verkade som professor i filosofi vid Helsingfors universitet 1827–1848 ansåg att de bildade var skyldiga att vårda nationens andliga kultur och därför måste förnyelsen av samhället börja i de högre samhällsskikten. Det finska folkets egentliga segrar var ”kulturens segrar” (VLH 1971 II, 295–297; Klinge 1997, 174–182; Stormbom 1989, 83–85; Jutikkala 1965, 224; Halmesvirta 1990, 284; Cavonius 1982, 8).

Den s.k. finska rörelsens centralgestalt, J.V. Snellman var såväl som filosof som pedagogisk tänkare lärofader till Hegel. Hegels syn på historiens förlopp som en ständig förändring och utveckling fann en god grogrund i den rådande politiska situationen i Finland och den passade även Snellman utmärkt.

Enligt Hegel måste nationen vara enspråkig. Fennomanin, i det stora hela utformad av Snellman upptog därför i sin uppfostringsteori idén om en enhetlig, nationell finskspråkig bildning. Kraftigt påverkad av J.J. Tengström konkretiserade han sina idéer i ett nationellt färgat program.

I motsats till den bildade klassen och ämbetsmannabyråkratin, som visserligen besatte en bildningskapasitet men saknade en

finsk nationalitet och dessutom talade fel språk, bestod nationens kärna av folket, som dock var isolerad från bildningen. Målet var alltså inte endast att byta ut svenska språket mot finska utan att överge den tidigare dominerande enhetskulturen och skapa en helt ny bildning.

Påverkad av Fichte underströk Snellman nationalspråkets och den nationella fostrans stora betydelse genom vilken en äkta nationalanda kunde skapas hos folket. Ett folk som ställs utanför en allmänmänsklig bildning kunde enligt honom inte utvecklas till ett civiliserat folk. Även Snellmans budskap innehöll liksom tidigare Beckers genomgående socialreformatoriska krav och förslag, men det överskuggande idealet var att skapa en idealistisk nationalanda.

Den nya patriotismen krävde därför enligt Snellman ett närmande mellan den bildade klassen och folket. Associationsidéen, som var så karaktäristisk för 1800-talet, kom sålunda enligt Snellmans tolkning att omfatta hela befolkningen. Med tankar från J.J. Tengström utformades talessättet ”De bildade bör nationaliseras och nationen bör bildas”.

Däremot var Snellman sval då det gällde religionen, påverkad som han var av Hegels rationalism (Klinge 1997, 174–182; Jutikkala 1965, 224; Halmesvirta 1990, 284; VLH 1971 II, 297).

Fennomanins frammarsch var Snellmans tidning Saimas förtjänst. Snellman ställde sig i stark opposition gentemot den enligt honom diffusa skandinavismen och liberalismen. Motståndare till fennomanerna t.ex. J.J. Nervander och Z. Topelius ansåg att rörelsen hotade vetenskapen och skulle leda till en brytning med den europeiska bildningen. Isynnerhet var Nervander orolig för följderna av den radikala fennomanin. Enligt Nervander hotade ”den äkta och veritabla fennomanin” vetenskapen och bildningen liksom pietismen hatade vetenskap och förnuft. För Nervander och hans meningsfränder innebar Snellmans brådstörtade reformiver ett avståndstagande från den europeiska kulturen.

På Snellmans initiativ och med borgarnas benägna hjälp grundades både i Kuopio och Helsingfors skolor för ”vanligt folks”

barn med finska som undervisningsspråk. Snellman åstadkom också att det lästes något finska i den privata svenska flickskolan i Kuopio, men p.g.a. föräldrarnas motstånd blev finskan frivillig.

Snellmans budskap fann genklang hos den bildade klassens ungdom och de började propagera för idén om ”Yksi mieli – yksi kieli” (Ett sinne – ett språk) t.o.m i skarpare ordalag än tidningen Saima. Under 1840-talet bildades sällskap där alla förstädigades att tala finska oberoende av modersmål. Då ståndspersoner sökte sig till allmogens sällskap bidrog detta till att stärka den finsk-nationalistiska rörelsens demokratiska karaktär.

Då Jyväskylä seminarium började sin verksamhet fann Snellmans idéer genklang även inom seminariet och i början på 1870-talet antog de nationella reaktionerna t.o.m. häftiga uttryck (Isosaari 1961, 13 f. o.102; Junnila 1979, 139, 159; Rein, Th. 1904, 125–127; Steinby 1991, 306)

Då det gällde nationalitetsfrågan och folkbildningsproblematiken hade Snellman en självständig syn beträffande principerna för dess verksamhet. Han ansåg att folkskolans uppgift främst var att meddela kunskap varigenom bildningsnivån skulle höjas vilket i sin tur skulle främja den ekonomiska utvecklingen. Mot varandra stod å ena sidan jordbruket, landsbygden och inlandet (fennomanerna) och å andra sidan städerna och kustbygden (liberalerna). Många präster var emot att folkskolan skulle ges en fostrande roll. Fennomanerna var nationalistiska, liberalerna poängterade betydelsen av internationella kontakter och internationella perspektiv. De förra ställde sig ointresserade till industrin med dess praktiska inriktning medan de senare förde fram utvecklingen i England som förebild. Fennomanerna såg i liberalernas idé ett försök att leda in de finskspråkiga på en lägre utbildningsnivå än de svenskspråkiga. För fennomanerna var kärnfrågan språket. Endast ett enhetligt finskspråkigt skolsystem, som ledde till universitetet garanterade att folkets barn gavs samma möjligheter att avancera i samhället som herrskapsbarnen (Klinge 1983, 169 ff.; Jutikkala 1965, 228 ff.; Laamanen 2000, 27–34).

Diskussionen om folkskolan försiggick framför allt i tidningspressen. Trots att praktiskt taget alla tidningar i någon form engagerade sig i folkskoledebatten fördes den främst mellan J.W. Snellman och S.G. Elmgren, redaktör för tidningen Morgonbladet. Målgruppen var den bildade klassen och debatten fördes i hög grad i Hegels anda.

Från kyrkligt håll underströk även F.L. Schauman betydelsen av det nationella, men isynnerhet det religiösa. Enligt honom var nämligen äkta bildning till sin karaktär alltid nationell och religiös. Även han underströk att skolan skulle vara en ”undervisande” skola. Professor Z.J. Cleve, inflytelserik medlem av 1865 års skolkommitté, var såväl personligen som till sitt hegelianska tänkesätt en frände till Snellman (Ramsey 1993, 42, 44; Stenius 1938, 7 f.; Tiitta 1994, 57 f.; Iisalo 1968, 123; Laamanen 2000, 27–34).

För övrigt berörde debatten i tidningspressen i mycket en eventuell folkskolas målsättning, undervisningens innehåll, lärarnas utbildning, statens förpliktelser då skolor skulle inrättas m.m.

Det är uppenbart att även företrädarna för abnormsaken liksom största delen av de bildade i landet var mycket patriotiskt sinnade och uppmärksamt följde med hur folkskolefrågan avancerade. Detta framgår såväl av deras brevväxling som reseberättelserna. Det är också naturligt. Många av dem var representerade i lantdagen. Flera hade sina rötter i nationalskaldens hemstad Borgå och hade dessutom kontakter till universitetskretsar och kända patrioter.

Enligt Cygnaeus skulle folkskolan bygga på religiös, biblisk-kristlig grund samtidigt som han underströk den sedliga och fysiska fostrans betydelse. Juva tolkar Cygnaeus tankar kring medborgerlig bildning och mänsklig bildning som en liberal kristlighet (Juva 1950, 116).

I folkskolans initalskede uppstod alltså två diametralt motsatta åsikter om folkskolans uppgift, som möjligen kom att ha betydelse för hur abnormundervisningen gestaltade sig. Mot varandra stod U. Cygnaeus idé om en ”fostrande” arbetsskola och den snellmanska kunskapsmeddelande, ”undervisande” skolan. Trots

att det har sagts att Snellmans pedagogiska idéer inte nämnvärt påverkade riktlinjerna för landets skolväsende (Jutikkala 1965, 220–225; Päivänsalo 1954, 49) kan man inte bortse från vissa ur hela undervisningsväsendets synpunkt marginella följder. Om Cygnaeus ursprungliga förslag godkänkts hade kanske planerna på att inbegripa abnormskolorna som en del av folkskoleväsendet haft större möjligheter att förverkligas. Kompromissen, som blev resultatet av de två oförenliga linjerna, innebar att vågen svängde över till förmån för den snellmanska linjen. Folkskolan närmade sig både beträffande läroämnena och skolans uppgift den lägre elementarskolan. Positivt var att man genom folkskolan hade skapat en egen organisation för meddelande av bildning för folket.

Den kommitté, som i Finland i slutet på 1870-talet tillsattes för att dryfta om finska språket nått en sådan utveckling att vetenskaplig undervisning kunde meddelas i läroverken talar om ”den allmänna folkbildningen”, ”den borgerliga eller reala” och ”den lärda bildningen”.

En stor tvistefråga var om folkskolan skulle utgöra en egen helhet eller fungera som bottenskola för lärdomsskolan. I opposition till Cygnaeus motsatte sig åtminstone Snellman, Cleve och F.L. Schauman tanken på folkskolan som bottenskola och frågan förblev öppen även i fortsättningen. Den slutliga lösningen innebar att abnormundervisningen helt avskiljdes från den egentliga folkskolan (Lönbeck 1887, 50; EE-br, 110; Jossfolk 1997, 56–57; Iisalo 1968, 26, 116 f.; Cleve 1938, 62–63; U.C.:s skrifter 1910, 420 f., 497; Juva 1950, 116; Nurmi 1988, 214).

Beträffande folkskolefrågans lösning hänvisas till bil. 4. Sätillvida är frågan viktig emedan abnormskolefrågan till en början delvis sammankopplades med folkskolefrågan. Se även U. Cygnaeus kap. 4.2.

3.2. Liberalismen

Den inre utvecklingen i de skandinaviska länderna präglades sedan 1840-talet av liberalism och anhängare av dessa idéer arbetade medvetet för att Finlands andliga samhörighet med västerlandet skulle bestå. Tidigast framträdde de liberala och demokratiska stämningarna i Norge, där kommunal självstyrelse infördes 1837.

Liberalismen var den allt dominerande samhällspolitiska rörelsen på 1860-talet i Finland och dess framträdande påverkade såväl samhället som de politiska förhållandena. Det var inte fråga om en isolerad företeelse utan om en del av den europeiska liberalismen, som i sin ursprungliga skepnad innefattade de två viktiga komponenterna demokrati och mänskliga rättigheter.

På det andliga området hade den sin motsvarighet i den religiösa liberalismen. Liberalismen fick sin näring från humanismens människosyn och reformationens betonande av individens frihet och egenvärde. Frisinne och individualism var i allra högsta grad allierade. Liberalismen blev även ett starkt vapen mot den rådande byråkratin.

Under Nikolai I:s regeringstid kunde inte de progressiva idéströmningarna ute i Europa i nämnvärd grad ännu göra sig gällande då individen inte offentligt fick ha någon annan övertygelse än den som kyrka och stat dikterade. Såväl Arwidsson som Snellman tystades för att de framförde liberalt betonade tankegångar. T.ex. Snellmans Saima, som pläderade för att pressen skulle vara en fri opinionsbildare, drogs in 1846.

I jämförelse härmed öppnade sig en helt ny situation under Alexander II:s regering under vilket de liberala opinionerna kunde framträda öppet. Starkt stöd fick de bl.a från Aftonbladets utgivare August Sohlman i Sverige. I Finland hörde A. Schauman och R. Lagerborg, vilka senare stod bakom Hufvudstadsbladet (1864) och Helsingfors Dagblad (1862) till de ledande liberalerna. Det senare blev huvudorganet för den liberala rörelsens bildade skikt. Redan i oktober samma år som tidningen grundades ingick

en ledare, som behandlade frågan om prästerskapets befriande från världsliga uppgifter, den kyrkliga församlingens avskiljande från kommunen och statliga och samhällliga rättigheter för oliktankare ”sektarister”.

Framsteg och utveckling, andlig och materiell kommunikation och öppenhet mot förändringar var liberalismens honnörsprinciper.

I vårt land märktes de nya liberala idéyttringarna klarast vid universitetet, kring vilket de bildade, som blivit delaktiga av den västerländska kulturen, var samlade. I samband med kröningsfesten hösten 1856 tockades stämningarna av F.L. Schauman då han framförde kravet på att lantdagsarbetet skulle återupptas. Parallellt med den politiska liberalismen trängde även den ekonomiska liberalismen fram och fick sitt genombrott efter kejsar Alexander II:s besök i mars 1856 (Therman 1947, 228; Landgrén 1999, 426–427; Juva 1950, 97 ff.; Schauman 1892, 173 ff. o. 219 ff.).

En viktig faktor då det gällde att sprida de liberala idéerna var tidningspressen. En av de främsta att föra fram förslag till reformer i liberal anda var fr.o.m. början av år 1855 tidningen ”Wiborg, tidning för litteratur, handel och ekonomi”. Till raden av individuella friheter fogade tidningen ytterligen associationsprincipen. Det gagnade samhället bäst då människorna frivilligt slöt sig samman för att driva sina gemensamma intressen utan inblandning från statens sida.

Med C.I. Qvist som redaktör tog tidningen även ställning i frågor som gällde folkbildningen och förhållandet mellan kyrka och stat. Han väddade till de bildade att ställa sig i spetsen för en ”andlig väckelse” av hela folket för att förjaga likgiltigheten och håglösheten.

Redan innan domkapitlet avgav sina utlåtanden om betänkan- det 1856 i folkskolefråga förde han fram den enligt honom viktigaste huvudprincipen gällande folkupplysningen och folkskolans uppgift: ”hela folket skulle fostras till medborgare”. Härigenom visade liberalismen, trots att den underströk idén om andlig och kulturell frihet att staten dock måste medverka då det

gällde undervisningen p.g.a. den enorma uppgiften. C.I. Qvist var även den första som offentligt förde fram kravet på att kyrka och stat skulle skiljas åt (Juva 1950, 125 ff.; Zilliacus-Knif 1985, 52).

I början av 1850-talet bildades den liberala rörelsens kärna av landets kulturella elit kring tidningen ”Morgonbladet” och A. Schauman, som genom sin skandinavisk, västerländska orientering kom att misshaga bl.a. J.V. Snellman, som satte nationalitetsidéen främst. Socialt sett representerade de samhällets toppskikt. Många var adliga och de övriga hade sina rötter bland landets ledande släkter.

Snellman ville inte ge de s.k. ”dagbladliberalisterna” ensam äran för de liberala framstegen. Snellman hade ju redan på 1840-talet medverkat i den svenska tidningen Freja, som företrädde en moderatliberal linje och i tidningen Saima och Litteraturbladet gett sitt stöd för folkskoletanken, yrkat på socialpolitiska reformer, näringsfrihet och allmän val.

Ett centralt, gemensamt och dominerande element i tänkandet bland såväl liberaler som fennomaner var patriotismen. Fr.o.m. 1860-talet var de tongivande tidningarna såväl i Österbotten, Helsingfors, Åbo och Borgå språkrör för de liberala idéerna (Zilliacus-Knif 1985, 173; Juva 1950, 138, 181, 230; Landgrén 1999, 427).

Ledande språkrör för den religiösa liberalismen i Finland var tidningen ”Wasabladet”, som i början av 1860-talet förde fram den religiösa liberalismens idéer d.v.s. tron på en ständig utveckling, frihet till en egen religiös övertygelse samt rätt att bilda fria associationer. I Åbo Underrättelser förmedlades de liberala tankarna från Sverige av kritikern, boktryckaren och förläggaren J.W. Lilja. Det gav upphov till offentliga diskussioner om följderna av de nya liberalistiska idéerna för det religiösa livet.

Helsingfors Dagblad förde fram ett liknande liberalt, religiöst program som Wasabladet. Man kritiserade den hierarkiska kyrkan och pläderade för religiös liberalism och skiljsmessa mellan stat och kyrka.

I grunden var det en reaktion mot den dominerande byråkratin. Den centrala frågan gällde vilka idéer, som skulle domi-

nera i ett fritt medborgarsamhälle (ÅA:s brevsamlingar. Max 154:3 1862; Juva 1950, 138 ff., 175; Jutikkala 1985, 796).

I Finland omfattades liberalismen isynnerhet av adeln och borgerskapet. Ideologin slog främst rot i städerna och kustbygden. Fennomanin fann sina anhängare bland prästerskapet och bondebefolkningen.

Om 1860-talet innebar en stor brytningstid gällde detta även följande årtionde då Finland upplevde viktiga förändringar. Industrialiseringen tog fart på allvar, järnvägsförbindelser öppnades till Ryssland och Europa via S:t Petersburg, vilket allt påverkade även skolfrågorna. Det gällde att få det allmänna skolväsendet att tjäna landet på bästa sätt. Här ville liberalerna gå in för ett praktiskt realskolesystem medan fennomanerna utgående från de religiösa traditionerna och den idealistiska filosofin ville betona de andliga värdena. I vilket fall som helst hade den kyrkliga enhetskulturens och ståndssamhällets gradvisa upplösning från 1860-70-talets början ett klart samband med den industriella utvecklingen.

Efter de liberala strömningarna gick utvecklingen i Finland på 1870-talet allt mer i en kapitalistisk riktning, vilket bl. a. innebar en brytning med det tidigare byråkratiska styrelseskicket varvid ständerna kunde påverka besluten och utvecklingen via lantdagarna.

För liberalerna spelade språket inte någon avgörande roll. Det finska språket skulle få sin berättigade roll då tiden var mogen. Å andra sidan borde det svenska språket ges möjligheter att utvecklas jämsides med det finska. Den s.k. ”språkstriden” där skolfrågorna spelade en väsentlig roll började egentligen först på 1870-talet och nådde sin kulmen i slutet av 1800-talet. Då det gäller abnormundervisningen framträder vissa perifera tecken åtminstone på irritation p.g.a. bristen på abnormskolor för finsktalande barn, men några större konflikter torde inte ha förekommit. (Jutikkala 1965, 229–236; Klinge 1983, 169 ff.; Näsman 1979, 82–84).

Nationalitetsfrågan tillsammans med de liberala idéerna

påverkade i hög grad den pedagogiska debatten. Medan tyngdpunkten tidigare hade legat på att fostra individen till en lydig undersåte i staten och medlem av kyrkan betonades nu de individuella rättigheterna och individens ställning som en fri medborgare.

Även idén om samundervisning av flickor och gossar, kvinnofrågan, nykterhets- och ungdomsföreningarna o.a. föreningar och senare arbetarrörelsen var en följd av den liberala andan (Grauers 1961, 27–28; Näsman 1979, 82; Juva 1950, 10 ff.; Isosaari 1961, 126).

Liberalismen fann även fotfäste bland prästerskapet. Den religiösa liberalismens främste företrädare inom prästeståndet i Finland i medlet av 1800-talet var F.L. Schauman som modigt framställde önskan om att lantdagen skulle sammankallas. Han var även den centrala personen bakom den nya kyrkolagen 1869, som skiljde kyrka och stat åt och införde religionsfrihet.

I jämförelse med våra dagar synes religionens och trons andel i kulturlivet och i samhället ha varit överväldigande. Den klassiska liberalismen, med en antirysk inställning liksom skandinavismen hade ett politiskt inflytande i Finland under en relativt kort tid från 1850-talets mitt till 1870-talets slut.

Det kejserliga universitet fick under perioden en central betydelse för hela Finland i att bygga upp den nya medborgerliga andan i enlighet med europeiska förebilder. Redan under 1840-talet hade boken blivit en del av det borgerliga vardags- och familjelivet och tack vare den utbredda läsningen bildades en opinion, som möjliggjorde den liberala utvecklingen. Nu blev tidningar, tidskrifter och olika publikationer även opinionsbildande. Läsning av tidningar, reseskildringar, världsklassiker blev en del av den borgerliga livsstilen och dess litterära ideal. Fenomenet var gemensamt för det s.k. bildningsborgerskapet i hela Europa och förutsättningen var den läsande, urbana och bildade familjen (Juva 1950, 92, 140; Klinge 1997, 173 ff.; Jokipii 1937, 23; Knapas 1999, 356 ff.; Vrede 1999, 238; Näsman 1979, 82 ff.).

3.3. Pietismen och andra religiösa strömningar

Det religiösa livet i Finland har tagit intryck av olika religiösa strömningar. I städerna uppstod isynnerhet under 1800-talets sista kvartal frikyrkliga rörelser, med medlemmar även från den bildade klassen bland vilka den äldsta är baptismen. Pietismen uppstod i Europa som en reaktion mot den lutherska ortodoxin, den neologiska teologin och den vetenskapliga religionskritiken. Kännetecknande för 1700-tals pietismen med Spener och Francke som främsta representanter, var kravet på ett kristet liv och betydelsen av missionsplikt gentemot hedningarna. Grundtonen var kravet på syndabekännelsen och bestämda former för omvändelse. Medan kyrkan predikade Guds straffdom underströk pietisterna den personliga frälsningens betydelse. Ett grunddrag var även en praktisk människokärlek. Individens ställdes i centrum framom kollektivet. I detta avseende förde pietismen fram samma grundtema som rationalismen, dock formulerat på ett religiöst sätt. Det pietistiska bildningsidealet förde också fram behovet av att höja hela folket i kristligt, intellektuellt och materiellt avseende. Folkbildning, uppfostran, socialt engagemang och missionsverksamhet var viktigt. Andliga sånger och musik uppskattades och i tonerna såg man en förädlade makt. Det var ett återupplivande av det urkristliga, bibliska bildningsidealet. Inte endast klerikalerna utan alla skulle ha del i det andliga prästadömet (Lundgren 1909, 32–34; Lund m.fl. 1967, 199–200; Åkerblom 1972, 226).

I Finland slog pietismen först rot i Österbotten där landshövdingen redan i slutet av 1600-talet uppmanade skolornas rektorer att förhindra spridningen av pietismens ”irrläror” bland eleverna.

Genom att de österbottniska stapelstäderna hade livliga förbindelser med Stockholm kom de starkaste pietistiska inflytelserna från Tyskland via Sverige. Bland pietisterna i Österbotten fanns också ett stort intresse för missionen. Tack vare kontakterna till Sverige, där ett missionsällskap grundats 1835, ivrade man för insamlingar för hednamissionen.

Det ryska kejsardömet byggde på den teokratiska patriarka-

lismen. I linje härmed motarbetades också väckelserörelserna och för att styra in ”läseriet” på rätta banor grundades Bibelsällskapet 1812 med kejsaren själv som dess beskyddare.

En självständig gren av pietismen var herrnhutismen, som ännu kraftigare underströk missionsplikten. I Finland levde den kvar bl.a. i Vasa bland de högre stånden ännu sedan den försvunnit i övriga delar av landet. Den herrnhutiska fromheten innebar ett nytt inslag i det religiösa livet i Österbotten. Den fann anhängare också bland en del präster såsom Elias och Jonas Lagus, den senare betraktad som rörelsens stora ledare i Österbotten (Wrede 1999, 269; Näsman, N.1979, 50 f.; Mäkelä 1987, 356–357).

Den s.k. senare pietismen gjorde sig gällande även i Finland fr.o.m. början av 1800-talet med början i norra Savolax och Karelen och med Paavo Ruotsalainen som ledare. Rörelsen spriddes även till Österbotten och småningom till olika delar av Finland.

Genom att pietismen fick sin genomslagskraft genom sina andliga ledargestalter såsom prästerna G. Malmberg, J. Lagus, Fr. Östring, O.H. Helander och L. Stenbäck fick den en prägel av bildning och påverkade härigenom intresset för läsning bland allmogen.

Kyrkan gav kvinnorna rollen av passiva bedjare. Enligt biskoparna var kvinnans förstånd utvecklade, varför kyrkan borde vara en manlig institution. Väckelserörelserna hade däremot inga dylika begränsningar.

Pietismen framställde även reformkrav gentemot kyrka och stat. Bl.a. skulle prästerskapet frigöras från kommunala och världsliga uppgifter, och förbudet mot fria sammanslutningar skulle slopas. Den beredde även jordmånen för en allmän folkbildning genom den ökade läsfärdigheten och läslusten .

Att pietismen på 1830- och 40-talet även fick anhängare bland en del intellektuella, borgerliga och högreståndspersoner berodde på att religionen på 1800-talet uppfattades som det centrala livsinnehållet. Den pietistiska väckelserörelsen nådde även universitetet där Lars Stenbäck blev den samlande gestalten. Han var den enda skolmannen bland 1840-talets pietistiskt

influerade präster i Södra-Österbotten. L. Stenbäck som innehade den första professuren i pedagogik vid Helsingfors universitetet (1855–56), blev skaparen av den finländska pietismens egentliga pedagogik och var bland de första pedagogerna i Finland som underströk lärarpersonlighetens betydelse i undervisningen. Denna synpunkt liksom betonandet av individualismen visar idésläktskap med U. Cygnaeus. Däremot kritiserade Stenbäck U. Cygnaeus folkskoleförslag för att det färgats av Diesterwegs liberala och anti-kristliga idéer (Iisalo 1968, 54–55, 153; Päivänsalo 1971, 57–63; Wrede 1999, 266 ff.; Lönnbeck. 1887, 54; Jansson 1985, 56 ff.; Mäkelä 1987, 356–358; Juva 1950, 108–111).

Under 1850-talet närmade sig Stenbäck den s.k. bibliska riktningen, som representerades av den tyska teologen J.T. Beck. Enligt denna riktning kunde allt som sades i bibeln tas som sanning, det som inte sades kunde förklaras med hjälp av vetenskapen. I sina uttalanden om pedagogikens målfrågor betonar Stenbäck tanken om personlighetens helande, som han tydligt lånat av Karl v. Raumer, som i verket "Geschichte der Pädagogik" ger uttryck för ett starkt humanistiskt och nationellt bildningsideal i sitt angrepp gentemot finlantropi. Det är även troligt att hans pedagogiska tankegångar påverkades av den tyske teologen och pedagogen Christian Palmér, vars verk "Evangelisk Katechetik" och "Evangelische Pädagogik" även utkommit i svensk språkdräkt. Pedagogiken liksom den praktiska teologin hade i dessa föreställningar samma funktion. De kristliga elementen var de centrala och i bägge fallen handlade det om själavård. Återställandet av Guds-bilden och fostran till medlemskap i Guds rike lyftes fram som centrala pedagogiska mål (Iisalo 1968, 54–55, 153; Päivänsalo 1971, 57–63; Wrede 1999, 266 ff.; Lönnbeck. 1887, 54; Jansson 1985, 56 ff.; Mäkelä 1987, 356–358; Juva 1950, 108–111).

En splittring inom pietismen ledde till den evangeliska rörelsen, som fick stor anslutning i Södra Finland och där rörelsens ledare Fr.G. Hedberg underströk trons betydelse och återopade Luther och bekännelseskriterierna. Det ledde till att Luthers skrifter började översättas och spridas med stor iver i Finland.

Både från den kulturella elitens sida och från kyrkligt håll sågs pietismen till en början med oblida ögon. Dessutom hade Finlands anslutning till det ryska imperiet förstärkt den kyrkliga konservatismen. På 1830-talet kritiserades rörelsen av J.L. Runeberg (Den gamle trädgårdsmästarens bref) och E. Lönnrot i Helsingfors Morgonblad. Ärkebiskop vid tiden för den senare pietismens framträdande var E.G. Melartin och han var en avgjord motståndare till rörelsen. Enligt biskopen i Borgå fram till 1864, C.G. Ottelin, hade kristendomen knappast gjort mänskligheten lyckligare och han utlyste en regelrätt krigsförklaring mot pietismen. Han hade även observerat att det låg en dold strävan till nationalitet i pietismen, vilket ej dög. I biskop Ottelins vokabulär var orden demokrati och revolution praktiskt taget synonyma.

Däremot stod Z. Topelius nära den pietistiska rörelsen. Överhuvud ledde väckelserörelserna till en reaktion mot neologin och åstadkom en ny anda bland prästerskapet. Pietismen och överhuvudtaget de andliga väckelserörelserna, som delvis hade samma målsättning som liberalismen påverkade på ett avgörande sätt innehållet i den nya kyrkolagen (Klinge 1997, 236–237; Rosenqvist 1911, 82 ff.; Iisalo 1968, 153–154; Juva 1950, 184, 215 ff.; Mäkelä-Alitalo 2000, 235).

Verkningarna av väckelsen var betydande även för den nationella rörelsen, folkbildningen och det sociala samvetet. Vid olika möten träffades människor från olika samhällsklasser och upplevde en gemenskap, som var ovanligt i det rådande klassamhället. Väckelserörelserna hade stor genomslagskraft i trakter med små klasskillnader såsom i Österbotten, Savolax, Karelen och delar av Egentliga Finland och Satakunda. Nyland och Tavastland med sina herrgårdar påverkades däremot mycket litet.

Den religiösa debatten i Finland mellan 1830 och 1880 gällde inte så mycket sekulariseringen som de folkliga väckelserörelserna kontra kyrkan, vilket även är naturligt med tanke på att hela samhället och alla kulturyttringar, oberoende av individuella, religiösa åsikter var genomsyrade av djupt rotade, sekelgamla kristliga värderingar. Den gamla kyrkligheten lösgjorde sig först

småningom från upplysningstidens påverkan och närmade sig väckelserörelserna (Iisalo 1968, 153–154, 215; Juva 1950, 184, 215 ff.; Rosenqvist 1911, 82 ff.).

Redan på 1850-talet ändrades inställningen gentemot väckelsen i en positiv riktning. Som orsak anger Juva den religiösa liberalismens utbredning bland den bildade klassen och dess kritik av kyrkan.

Såväl liberalismen som pietismen uppvisade även flera gemensamma drag såsom intresse för humanitära, filantropiska och sociala insatser, rätt till fria sammanslutningar, prästerskapets frigörelse från världsliga uppgifter, intresse för folkbildning och en allmän kulturell vakenhet. Det är tydligt att den svenske romantikern och liberalen Geijer hade stort inflytande på en del såväl högkyrkliga som pietistiska präster i Finland vid denna tid.

T.o.m. Lars Stenbäck citerade honom i sin kritik mot högkyrkligheten. Då Stenbäck efter sin ena termin som professor i pedagogik återvände till Österbotten talade han ivrigt för grundandet av folkskolor och folkbibliotek. Den religiösa liberalismens huvudmotståndare var m.a.o. inte pietismen utan ortodoxin.

Vid sidan av väckelseprästerna, som krävde en demokratisering av och en djupare religiositet i det kyrkliga livet fanns det även inom vissa kretsar en dragning till den nyevangeliska väckelserörelsen. Påverkade av frikyrkliga förebilder i vårt västra grannland, där den s.k. Evangeliska fosterlandsstiftelsen i liberal anda arbetade för fri kristlig associationsverksamhet började en grupp västnyländska präster i brytningen mellan 1850- och 60-talet arbeta för grundandet av ett missionsällskap i Finland. F.L. Schauman, G.M. Waenerberg m.fl. andra liberalt sinnade ställde sig i spetsen då idén skulle realiseras. Missionsarbetet fick också stöd från regeringens sida då Finska missionsällskapet bildades i januari 1859. I en artikel i Helsingfors Tidningar 1859 förde G.M. Waenerberg starkt fram den liberalistiska associationsprincipen (Rosenqvist 1911, 82 ff.; Iisalo 1968, 153–154, 215; Juva 1950, 184, 215 ff.).

Samma personer var även aktiva vid försöket att grunda ett sällskap för inre missionen. Initiativet mötte dock motstånd på politiskt håll. De ledande inom missionssällskapet beslöt då att istället ägna sig åt spridande av religiösa skrifter. Enligt F.L. Schauman innebar missionsarbetet att man utförde en bildningsuppgift och att man därigenom befrämjade humanitet. Flera av abnormpionjärerna var även aktiva inom missionsverksamheten. Missionssällskapets ordförande G.M. Waenerberg bidrog aktivt till att fru Karamzin kunde öppna en diakonissanstalt i huvudstaden 1867 och han valdes till styrelsens ordförande 1868. Såväl frikyrkligheten och olika former av mission hade sina rötter i pietismen, herrnhutismen och äldre lokala väckelserörelser i Sverige.

Missionstanken färgade även av sig på frågan om hur abnormundervisningen skulle organiseras. Bl.a. ansåg F. L. Schauman att arbetet bland de abnorma inte skulle ske inom ramen för inremissionen utan att man borde bilda särskilda föreningar för detta ändamål. Den tyska inremissionens företrädare Ch. Palmérs religionspedagogiska idéer, med dess frälsningsmotiv påverkade starkt förutom företrädare för abnormundervisningen även religionsundervisningen i skolorna i Finland. Det religiösa, kyrkliga och andliga skulle prägla skolans undervisning (Juva 1950, 184, 215 ff.; Rosenqvist 1911, 82 ff.; Iisalo 1968, 153–154, 215)

En ny kyrkolag utfärdades 6 dec. 1869. Det var främst ett verk av F.L. Schauman, som i sitt arbete påverkades av pietistpräster med deras krav på strängare kyrkotukt, från lekmännen som krävde större inflytande, från frikyrkligt håll med krav på föreningsfrihet och från kulturliberalerna som yrkade på att kyrka och stat skulle skiljas åt. I den nya kyrkolagens liberala anda utlovades även religionsfrihet, som i praktiken dock inte kunde förverkligas (Juva 1950, 159 ff, 252; Wrede 1999, 266 f.; Näsman 1979, 64 ff.; Takolander 1927, 121 ff.; Jokipii 1937, 23).

Bland de frikyrkliga rörelserna fick baptismen sin största utbredning i Österbotten. Den vann insteg där genom syskonen Anna och Viktor Heikel, som i sin tur påverkats av ålandsbaptismen. Till

Åland kom denna frikyrkliga rörelse från Sverige genom predikanten C.J.M. Möllersvärd, som utsänd av den svenska avdelningen av Evangeliska Alliansen besökte Föglö sensommaren 1854. Sedan Anna och Viktor H. döpts i Sverige 1868 grundades flera baptistförsamlingar i den vidsträckta församlingen i Pedersöre.

A. Heikel höll söndagsskola i prästgårdens drängstuga och s.k. konventiklar med uppläsning och bön söndagsmorgnar före gudstjänsten. En mer genomgripande spridning av rörelsen skedde då trakten började besökas av baptister från Sverige. Det första baptistbesöket i Österbotten gjordes av smeden, riksdagsmannen J. Nyqvist från Umeå sommaren 1870. Då döptes färgardottern Alba Hellman från Vasa och bonden J. Grägg från Pedersöre. Följande vecka döptes bl.a. A. Niss i ån nedanför sin hemgård av predikanten E. Rosén från Sundsvall. A. Niss blev omtalad som en färgstark personlighet bland de finlandssvenska baptisterna (Åkerblom, 1972, 226–235; Birck 1952, 387–394).

Även Munsala blev en central härd för rörelsen i de norra socknarna i Österbotten. Till Monå i Munsala nådde baptismen 1870 via bonden J. Gästgifvars. Två av hans dövstumma barn gick i Anna Heikels skola. Sedan svensken H.O. Lindgren gjort en predikokampanj i trakterna våren 1872 följde flera dop. Kyrkoherden i Munsala fr.o.m. 1878, N.G. Emeleus var också en stark förespråkare för baptismen trots att han inte blev omtalad i tidningarna.

Från Jakobstad spriddes rörelsen till områden där radikalpietismen från 1700-talet tidigare verkat såsom Vörå, Purmo, Övermark och Esse, vilket tyder på att baptismen fyllde ett tomrum, som den småningom avtonande pietismen lämnade efter sig. Baptismen spriddes senare även till Karelen och slutligen på 1880-talet till Helsingfors (Pedersöre folkskolor 1950, 13–16; Jokipiï 1937, 141 f.; Åkerblom, 1972, 226–235; Birck 1952, 387–394).

Då det gäller folkbildningen var den baptistiska väckelsens ledare mer aktiva, och uppoffrande och snara till handling än som var vanligt på 1800-talet. Baptisterna grundade egna skolor av

vilken den mest kända är Peter Stormåns skola (på ”stugutatje”, som folket sade) i Ytterpurmo. Andra skolor grundades bl.a. även i Esse, Monå, Pensala, Yttermark, Petalax och Nämånäs. Troligtvis togs initiativet till skolan i Ytterpurmo av kretsen kring familjen Heikel.

I början på 1890-talet uppstod en allvarlig schism bland baptisterna i Jakobstad kring frågan om dopet, vilket ledde till att Anna Heikel grundade friförsamlingen i Jakobstad.

Baptisterna kom ofta i konflikt med den yttre samhällsordningen genom sitt krav på större rättigheter för dissidenter i en del frågor. Dock präglades perioden 1870–1900 av liberalism och frikyrka. (Pedersöre folkskolor 1950, 13–16; Birck 1952, 387–394; Jokipii 1937, 141 f.; Åkerblom, 1972, 226–235).

3.4. Darwinismen och dess påverkan

Då Darwins teorier blev närmare kända på 1860-talet även i Finland via tidskrifter och tidningsskrivelser blev de en faktor, som påverkade världsåskådningen bland en del bildade. Hans evolutionsteori blev närmare känd utanför naturvetenskapliga kretsar då tidningen ”Wasabladet” publicerade en artikel 1861. Darwins teori tycktes utesluta tron på en allenarådande Gud, som med sin styrande hand ingrep i världens händelser och den enskilda människans liv. Den nationella väckelsen med sin idé om ett kristligt samhälle hade föga gemensamt med sådana tankar. Anhängarna fanns bl.a. bland de mer frisinnade naturvetarna isynnerhet under senare delen av 1860-talet emedan utvecklingstanken även var ett väsentligt drag i liberalismen. Det ledde ideologiskt till att man letade efter nya källor till kunskap istället för en blind tro på gudomliga makters spel (Jokipii 1937, 58 f.; Wrede 1999, 433; Juva 1950, 293, 299–200).

Utvecklingstanken vann också genklang hos vissa kretsar bland den bildade ungdomen, men fick till en början inte något omfattande stöd bland de bildade som helhet. Tvärtom betraktades

naturvetenskaperna och religionen i allmänhet som bundsförvanter åtminstone då det gällde de religiöst frisinnade. Från 1850-talet framåt uppstod dock prästbrist genom att den bildade klassen blev allt mer likgiltig för kyrkan och genom att de som fungerade som lärare fick räkna sig till godo dubbla tjänsteår, vilket innebar en stor lockelse för många präster.

Darwins teorier började fr.o.m. 1860-talet småningom bryta ner de hävdvunna religiösa tankegångarna. Detta skedde inte smärtfritt utan många t.o.m bittra fejder utkämpades mellan konservativa och liberala anhängare. F.L. Schauman gick bl.a. i sin tidningen "Sanningsvittnet" 1869–1873 till motangrepp och ansåg att de vetenskapliga premisserna för darwinismen var dåligt grundade, men han förmodade att de nya teorierna om människans ursprung och kampen för tillvaron skulle komma att revolutionera grunderna för det mänskliga livet, som utstakats av religionen och moralen.

Samtida förgrundsgestalter såsom Snellman, Topelius, Lönnrot och Yrjö-Koskinen var alla motståndare till darwinismen. I vetenskapliga kretsar var det främst genom prof. J.A. Palmén, som darwinismen blev "officiellt" dominerande vid universitetet i början på 1880-talet. Hans företrädare W. Mäklin var en avgjord motståndare till darwinismen (Isosaari 1961, 101–103; Iisalo 1968, 228; Juva 1950, 291 ff.; Jokipii, 1937, 60–61).

Då det gäller abnormundervisningen kom de darwinistiska teorierna att färga av sig isynnerhet på diskussionerna kring sinnesslöhet. Föredrag och diskussioner kring bl.a. rashygien förekom bl.a. vid det sjätte nordiska mötet för abnormsaken i Helsingfors och olika förslag framfördes bl.a. isolering, tvångsterilisering och andra åtgärder för att begränsa att "dåliga" arvsanlag åstadkom problem i samhället, som var svåra att åtgärda (Hedman 1912, 33–340; Björkman 1912, 323–330; Wendt 1912, 50–54).

IV Diskurs kring de i abnormsaken engagerade personerna

Då det gällt att avgöra vilka personer, som bör behandlas inom ramen för diskursen kring de i abnormsaken engagerade personerna har utgångspunkten varit att i första hand medta grundare av abormskolor eller personer, som i egenskap av föreståndare för en dylik skola gjorde betydande insatser för abnormundervisningen. Uno Cygnaeus försvarar sin plats genom den centrala roll han spelade i egenskap av överinspektor för folkskolorna och G.A. Helsingius i egenskap av landets första fattigvårdsinspektor, den högsta statliga tjänstemannen under 1800-talet inom fattigvården i Finland. Båda bidrog till utformningen av abnormundervisningen.

4.1. Carl Oskar Malm – en banbrytare för dövundervisningen

Det skulle gå nästan ett århundrade efter Argillanders banbrytande framträdande i upplysningstidens anda innan dövstumundervisningen på nytt återupptogs i Finland av Carl Oskar Malm (1826–63), som år 1846 grundade en privat dövskola i Borgå.

C.O. Malm föddes 1826 på Storwahe rusthåll i Eura socken. Fadern, A.G. Malm var ursprungligen sämskmakare från Heinola, men efter skolgång avancerade han via en kanslistjänst vid häradet till stadsfiskal och politierådman i Borgå. Han skötte också mantalsskrivningarna samt krono- och kamrertjänsterna i staden.

Modern hette Katarina Juliana, född Tandefelt. Efter hustruns död 1838 gifte han om sig med Christina Emerentia af Enehjelm. Farfadern var gift med en adelsdam, varför C.O. Malm till hälften

var adlig (Mäkelä-Alitalo 2000, 261; Heikinheimo 1955, 490; Alopaeus 1889, 4).

Strax efter Carl Oskar Malms födelse märkte föräldrarna inte att han skulle ha lidit av några fel i sinnesorganen. Men då han inte lärde sig att tala såsom andra barn kom de underfund med att han var döv.

I det frågeformulär, som sändes till ”Det Allmänna Institutet för Döfstumma och Blinda i Stockholm” anges att ”den Amma Sökanden hade och vilken efter kort vistelse i huset besvärades av Skabb och klåda, så att Gossen däraf smittades till den grad, att den blodaktiga materia någon tid från öronen uttrann, förorsakat felet” (BaM, 8 ff.). Carl Oskar fick även utslag på kroppen och huvudet och botades med salvor. Senare hade han kikhosta och i 7 års åldern mässling. Läkarvård hade sökts både i hemlandet och i Stockholm utan resultat.

Det är osäkert vad som orsakade dövheten, men då fadern fyllde i frågeformuläret, som skulle sändas till Manilla-institutet, var Carl Oskar redan fullkomligt döv. För övrigt var han frisk och rask. Han var glad och livlig och ville ha ständig sysselsättning. Samtidigt kunde han vara något envis, inbunden, avundsam, men trots allt välvillig. Han var synnerligen ambitiös och tyckte om att klä sig fin. Innan han sändes till Stockholm hade han antagligen i hemmet fått undervisning i att ”skrifva stil och ziffror”. Han hade fallenhet för snickeri och den utbildningen fick han även i Manilla (Helling 1946, 12–18; BaM, 8 ff.).

Carl Oskar var 8 år då han sändes till Stockholm. Han var först privatelev hos dövstummläraren J.G. Holz och inskrevs som elev vid Manilla 1840. Carl Oskars föräldrar var relativt förmögna och måste räknas till de förnämsta kretsarna i Borgå. Carl Oskar ärvde en förmögenhet efter sin mor, vilket möjliggjorde hans vistelse i Stockholm. Han kom att vistas vid Manilla sammanlagt 11 år.

Malm verkade även som hjälplärare i institutet någon tid. Han blev nämligen antagen av direktor O.E. Borg som dennes ”biträdande underlärare och den förste bland de döfstumma kamrater,

som efter tur hade uppsikt öfver de döfstumma”. I de anteckningar som han gjorde framgår att han läste om förmiddagarna och lärde sig snickra på eftermiddagarna. Hans håg stod tydligt till lärarkallet och han hade även läst litteratur om de dövstumma i olika länder. På basen av sina studier om förhållandena i andra länder slöt sig Malm till att antalet dövstumma med hänsyn till folkmängden måste vara rätt så stort även i Finland. Han började därför reflektera över att eventuellt bli dövstummlärare och fick också stöd för sina tankar av såväl sina lärare som många svenskar.

I en uppsats skriven i Manilla-institutet behandlar han temat ”En döfstum utan uppfostran är olycklig både för sig själv och andra”, vilket visar vilka tankar som rörde sig i hans sinne (Helling 1946, 12–18; BaM 8 ff.).

Vid tiden för Malms vistelse i Manilla-institutet inlärdes språket ”i skriftens och handalfabetets form med åtbördsspråket som förklaringsmedel”. Manilla-institutet införde talmetoden först år 1862. Teoretisk undervisning meddelades 5 timmar om dagen under sommarmånaderna och 4 1/2 timme om dagen under vintermånaderna. Slöjden och hantverksundervisningen d.v.s. snickeri, svarveri, skråreri, skomakeri och smedyrket upptog 4 timmar per dag utom lördagarna.

Gymnastiken var i hög grad satt på fäfet. Däremot ägnade man sig flitigt åt simning, som var föreståndarens speciella privatintresse (Prawitz 1913, 220, 230 o. 232; Alopaeus 1889, 4; Helling 1946 11–13).

C.O. Malm var tydligen en mönsterelev i alla avseenden. Manilla-institutets slutomdöme om Malms studietid var synnerligen hedrande. Han hade alltid visat ett ”sedesamt, stadgat, dygdigt och gudfruktigt uppförande”. Uppmärksamheten hade varit utmärkt, likaså flit och läraktighet. Han ägde en ren och läslig stil och hade inhämtat ovanlig kunskap i svenska språkets förståelse och skrivande. Han hade genomgått större kurser i svensk historia och geografi samt populär naturkunnighet, i isynnerhet astronomin. Ytterligare hade han uppfattat det viktigaste av allmän historia och

geografi ävensom genomgått aritmetiken och det enklaste av geometrin. För sina insikter i snickaryrket erhöll han betyget Berömligt. Malm lärde sig senare ytterligare genom självstudier tyska, franska och engelska. Finska lärde han sig så mycket att han behjälpligt kunde undervisa nybörjare.

Den 7 september år 1845 begick C.O. Malm den heliga nattvarden i Kongl.slottskapellet i Stockholm med ”Berömligt godt betyg af Hr Doktor Pettersson”. Han lämnade Manilla-skolan och återvände till Borgå 1845 som primus bland alla de elever som ditills besökt institutet. T.o.m. vid simpromotionen fick han betyg för ”Utmärkt skicklighet i simkonsten” (BaM, 8 ff.; Helling 1946, 15; Alopaeus 1889, 4–5).

En kort tid efter sin återkomst till Finland åtog sig Malm att såsom hemlärare undervisa två dövstumma pojkar i Björkö socken vid Viborgska viken, nämligen prosten J.H. Siréns dövstumme son Sten samt David Hirn. Det gav honom möjlighet att under sju månaders tid ytterligare pröva sin pedagogiska förmåga som dövstumlärare. Hans disciplar gjorde goda framsteg och Malm kunde konstatera att ” – dessa framgångar, jemförda med de Sw. döfstummas i Sthm äro ovanliga”.

Då Malm som färdig dövstumlärare gav en historisk översikt av dövstumundervisningen på åtbördsspråket vid öppnandet av den första statliga dövstumskolan i Åbo 1860 dröjde han särskilt vid Manilla-institutet och antydde att han önskade bli en annan Borg, ”trots att hans bidrag endast varit en följd av Guds vilja och han endast varit ett ringa verktyg då det gällt att bana väg för de dövstumma till bildning”.

I alla Malms skrifter och brev, som han senare skrev framgår att han var djupt religiös. Hans religiositet uppvisar en innerlighet och förtröstan, som väcker frågan om han möjligen hyste sympatier för pietismen. Isynnerhet under sin tid som lärare i Borgå hade han möjligheter till kontakt med pietistiska kretsar. Andra uppgifter anger att han var anhängare av Emanuel Svedenborg. I varje händelse var studiet av Bibeln en kär sysselsättning för honom. I hans tal vid dövstumskolans invigning

i Åbo skönjer man en mytisk, kristlig-religiös föreställning om att Guds rike och himmel kunde förverkligas i dövstumskolan genom uppfostran och undervisning via Ordet och Tron.

Det är också tydligt att han representerade det liberala frisinne, som präglade de övriga abnormskoleföregångarna. Sålunda hade han kontakt med den liberalt sinnade J.W. Lilja under sin Åbotid och fick bl.a. genom hans förmedling sig tillsänt den liberala "Björneborgs tidning", ett blad som senare drogs in av myndigheterna (Zilliacus 1985, 67; Landgrén 1999, 429; SAKL,15 f.; ÅA:s brevsamlingar 1 Lilja J.W. max. 154:3 1862; Dfa 1.16, 1:18; BaM, 39, 58).

C.O. Malm hade aptit på lärdom. Han var mycket begåvad och hade förutom ett stort ordförråd en utomordentlig stilistisk förmåga. Han läste obehindrat böcker på svenska, tyska och franska. Han ägde även ett omfångsrikt bibliotek. Malm var en duktig schackspelare, sysslade med fotografering och framkallning och åkte med egenhändigt konstruerade vattenskidor på ån i Borgå och Åbo. Några av Malms elever blev fotografer med egen ateljé t.ex. Hirn och Klingenberg. Det sistnämnda draget i Malms intressesångfald är anmärkningsvärt då man betänker att fotograferingskonsten utvecklades fr.o.m. 1840-talet då bilden vid sidan av böcker och tidningar började påverka allmänheten. Malm var synnerligen intresserad av hälsofrågor och ägde över 100 skrifter om hälsa och hade bl.a. samlat 2000 exempel på personer som nått hög ålder. Malm ville ständigt öka sin pedagogiska kompetens och besökte bl.a. dövstuminstitutet i Petersburg 1846. Sommaren 1859 besökte han bl.a. dövstuminstitutet i Stockholm, Köpenhamn, Halle, Hildesheim, Schleswig och Hamburg.

Då dövskolan i Åbo började sin verksamhet förordnades Malm fr.o.m. 9 febr. 1859 på förslag av styrelsen i Borgå till lärare i Åbo tills en ordinarie föreståndare utsetts. Av de 32 eleverna var den yngsta 9 och den äldsta 27 år varför man förstärker att Malm hade arbetsdryga dagar isynnerhet som i skolan undervisades på tre språk (svenska, finska och pantonomi och pojkar och flickor skulle undervisas skilt. Senare fick han till sin hjälp frk. Amanda

Schalberg. Malms tidigare elever har vittnat att hans undervisning var levande, mångsidig och åskådlig. Han högaktades av de dövstumma och gjorde stort intryck på sina elever. Malm framhöll att skolans uppgift var att bana väg för den dövstumma till bildning, den var både en skola, ett gymnasium och ett universitet.

I Malms pedagogik ingick en missionstanke, d.v.s. att genom god uppfostran och undervisning kunna omvända dövstumma "hedningar" i Finland till kristna människor. Han påtalade sambandet mellan fattigdom och abnormiteter och genom sin lärargärning ville han bekämpa den uråldriga åsikten att de dövstumma var abnorma då det gällde själsförmögenheterna (Bam, 8 ff.; I Ha 1, Dska-Å, La-Å; I Hb 1, Dska-Å, La-Å).

Eftersom C.O. Malm själv var döv och hade fått sin undervisning i Manilla-institutet, där man använde teckenspråket ända till början av 1860-talet omnämns inte undervisning i talmetoden i reglementet för dövstumskolan i Åbo (Plit 1984, 93–101; A: s brev till B 1859. 07. 08. BS. RA.; Prawitz 1913, 222).

Att Malm även kunde vara vidsynt visas av att han under sin tid som lärare i Åbo kom till insikt om betydelsen av att dövstumma vid sidan av teckenspråket även lärde sig "tungans språk". Malm behärskade inte själv talspråket. Han föreslog inrättandet av en andra lärartjänst 1862 med motiveringen att den nya läraren skulle undervisa i ljudtal. Största delen av organisationsarbetet hann Malm ordna innan C.H. Alopaeus tillträdde föreståndarskapet (Dir:s prot. 7.10.1862 o. 4.11.1862, I Ca 1, Dska-Å, La-Å; BaM, 36–37).

Malm hade tydliga planer på att inrätta en egen fotoateljé i Åbo. Han skisserade upp ett veritabelt filantropiskt-socialt program, som han hade för avsikt att förverkliga med de influenta medlen från sin "Blivande ateljé för välgörande ändamål". Av intresse är att notera huru bidragen skulle disponeras. Det visar förutom hans religiöst-filantropiska sinnelag även hur vittomfattande hans intressen var. Förteckningen upptar ett trettiotal ändamål. Han nämner bl.a. bidrag till Fruntimmersskolan i Åbo, för flickskolas inrättande i Åbo, för småbarnsskolor och barn-

C.O. Malms arbets- och sovrum har återställts i Dövförbundets fastighet i södra Haga i Helsingfors. Fotografierna på väggen föreställer hans far och mor. C.O. Malm hade aptit på lärdom och ägde ett omfattningsrikt bibliotek, som tyvärr inte existerar längre.

trädgård i Åbo, folkbiblioteket, bildningscirkeln, agro-industriell utbildning för dövstumma, läromedel för fattiga, dövstummas undervisning, nykterhetsarbetet, intelligenta barns uppfostran, ett nytt badhus för hantverkare och arbetare där de kostnadsfritt kunde bada, premier till bönder och torpare som anlägger trädgård jämte odlingar, missionsarbetet, teknisk skola och ridskola, symaskiners anskaffande till de lägre kvinnoklasserna, simskolas inrättande i Åbo (med rent vatten – icke i ån), honorar till författare till nyttiga skrifter för att sprida bildning till allmogen, blinda barns uppfostran samt ”ngt gott lust-rekreation- och promenadställes förskönande i Åbo samt folknöjen, såsom gymnastiska täflingar, segling och rodd” (Dfa, 1.20 o. 1.21; BaM, 20–59, 74–108).

Malm umgicks också med planer på att ge ut en svensk

ordbok och grammatik för dövstumma. Då skolan öppnades måste dylika rekvireras från Sverige. Dessutom hann han skriva koncept åtminstone i botanik, zoologi, matematik samt finsk och tysk grammatik.

Döden avbröt Malms ideella planer. Han avled 36 år gammal efter en kort tids sjukdom (lunginflammation?) den 8 juni 1863. Han efterträddes i Åbo av Johan Ahlman, som även verkat som lärare vid Manilla-institutet. Under Malms livstid var landets kulturella och ekonomiska liv ännu i sin linda. Desto märkligare var det att han också ägnade sin tid till att fundera ut olika slags reformer utanför de dövstummas värld. Ett resultat av Malms folkbildningssträvanden var bl.a. folkbiblioteket i Åbo där hans hörande bror G.E. Malm blev folkbibliotekets första bibliotekarie (BaM, 32–55, 100–106; Dir.prot. 4.12.1860, I Ca 1, Dsk-Å, La-Å; Dfa, 1.11.1.25; Solstrand-Pipping 1991, 141–159; Allardt 1927, 274).

4.2. Uno Cygnaeus och de abnorma

Folkskoleidéns genombrott i Finland hade som tidigare framgått (kap. 3.1.2.–3.1.4.) en mångfasetterad bakgrund. En förgrundsge-
stalt vid folkskolans utformning var U. Cygnaeus och hans betydelse i samband härmed är såsom i kap. 3.1.2.framhölls relativt väl utforskad, varför en grundligare penetrering av hans insatser gällande folkskolan förbigås i denna studie.

Däremot beskrivs och analyseras hans betydelse för abnormskolväsendets tillkomst i Finland. Det är också skäl att nämna de många tillfällen under sin levnad där U. Cygnaeus framhöll vilken stor betydelse de liberalt sinnade personerna, senator H.V. Furu-
hjelms och referendariesekreteraren G.M. Waenerberg hade för folkskolan och lärarutbildningen. U. Cygnaeus verkade inte som abnormskolelärare, men genom sin ställning som överinspektör för folkskolorna med uppgift att organisera folkskoleväsendet och grunda nya skolor kom han även att påverka utformningen av

abnormskoleväsendet.

En del intressanta uppgifter, som kan ha haft betydelse för hans syn på de abnorma är skäl att nämna. Som liten ansågs han vara intellektuellt efterbliven. Han kunde bl.a. inte läsa ännu som åttaåring. Han var svag och klen i sin ungdom och även senare kunde han inte andas djupt utan endast ”snabbt och såsom i feber” (Lönbeck 1890, 13–14).

Fadern dog ung och Uno Cygnaeus blev efter hemundervisning och genomgången trivialskola och gymnasium student i Åbo 1828. Som studiekamrater hade han bl.a. J.Ph. Palmén, från 1868 chef för ecklesiastikexpeditionen och F.L. Schauman, professor i praktisk teologi vid Helsingfors universitet 1847–65 och biskop i Borgå stift från 1865. De skulle båda senare bli viktiga kontakter för Cygnaeus och isynnerhet med Palmén hade han en livlig brevväxling. Efter Åbo brand 1828 flyttades universitetet till Helsingfors och U. Cygnaeus promoverades till magister där år 1836. Han tog prästexamen år 1837 och prästvigdes i Åbo (Lönbeck 1890, 13–14; Nurmi 1988, 21; U.C:s brev till Palmén. RA.).

Uno Cygnaeus kom under sina studier i kontakt med en mängd olika trosriktningar, vilka sträckte sig från upplysningstidens huvudriktning, neologin via Hegels förmedlingsteologi och Schleiermachers romantiska idéer till pietism. Allt detta måste ha verkat kaotiskt. Cygnaeus blev till en början intresserad av Hegels idéer, men senare säger han i ett brev till Snellman, syftande på Hegel, att han ”aldrig kunde begripa vad ingen människa kan förstå” varken beträffande filosofin eller teologin. Senare kom Cygnaeus ihåg R.V. Frosterus med värme och kallade honom ”ljusets apostel i teologiska fakulteteten”. Frosterus hade en dragning mot upplysningstidens rationalism och hans liberalism framträdde bl.a. i lantdagen (Lilius 1946, 99; Nurmi 1988, 25–26).

Det fanns även i den unga Cygnaeus personlighet och karaktär någonting som bar släktskap med pietisten A.H. Francke, kanske en viss förtvivlan över de ungas okunnighet. Det utlöste

hos båda ett krav på ökad hängivenhet för arbetet på att höja ungdomen ur misären. Enligt Ottelin bör Cygnaeus närmast betraktas som liberal även om han ansåg att ”de djupa ledens” uppfattning även borde utrönas (Ottelin 1934, 31 o. 39).

I början av sin studietid hade Cygnaeus planer på att bli psykiater. Av hans skrifter framgår att han under sin tid som direktor för seminariet i Jyväskylä för seminaristerna poängterade betydelsen av observationer av psykopatologiska drag i och för en riktig behandling av abnorma barn.

Då Cygnaeus var sjuk, vilket hände ganska ofta under hans livstid, orkade han ibland endast läsa högst 1/2 timme per dag. Förutom sitt svaga bröst led han av återkommande tungsinne. Då vände han sig till Waenerberg, Palmén och Furuhjelm. Waenerberg försökte i brev trösta honom: ”Egen älskade vän! Med bedrövelse erfar jag af ditt bref att du åter börjat krassla och tillföljd deraf är till sinnet nedstämd ... Hvad skall jag säga dig till uppmuntran och tröst i din sjukdom och dina bekymmer? Jag vet ej annat än att hänvisa dig till den outtömliga tröstekällan, Guds nåd i Kristus vår frälsare. Jag vet att du funnit denna källa ... ” (W:s brev till U.C. 17.12.1867. RA.).

Även Furuhjelm ville stöda U. Cygnaeus på det personliga planet. Med anledning av U. Cygnaeus sons (Uno) död skrev Furuhjelm ett gripande brev till Cygnaeus: ”Af egen erfarenhet känner jag hur bitter en sådan förlust är för faders- och modershjärtat och hur mycket reflexion det fordras för att kunna med Job utropa: Herren gaf och Herren tog – välsignadt vare Herrens namn” (F:s brev till U.C. 24.9.1865. RA.; Lilius 1946, 110).

Uno Cygnaeus hade enligt Juva samma romantisk-kristligt frisinnade inställning till religionen som E.G. Geijer i Sverige och den för folkupplysningsfrågor kände politikern och skriftställaren Agathon Meurman i Finland. Överhuvudtaget verkar det som om den svenske romantikern och liberalen Geijer skulle ha inspirerat den finska kyrkliga kritiken mot den rådande upplysningstidens utilistiska läggning bland prästerskapet i Finland. Iisalo gör gällande att det karakteristiska för U. Cygnaeus religiositet var att

han betraktade hela livet utgående från en religiös grundsyn. Hans protestantiska religiositet var färgad och fördjupad av väckelse-rörelserna och romantiken. Liksom många andra av abnormskole-vännerna var även U. Cygnaeus involverad i finska missionssäll-skapets arbete (Sirenus brev till U.C 1854–86. RA.; Juva 1950, 115–116 o. 159; Iisalo 1968, 156).

I Cygnaeus pedagogiska tankevärld förenades idéer från Pestalozzi, Diesterweg och filantropi. Varje barn skulle meddelas allmän, medborgerlig bildning och därigenom ges möjligheter att förverkliga sina naturliga möjligheter i en av samhället upprätt-hållen skola. Det var det effektivaste sättet att höja folket sedligt och intellektuellt. Han var även en stor beundrare av Fröbel. Det kristliga sinnelaget och hängivenhet för lärarkallet exponerades även i hans syn på den praktiska undervisningen. Skolan var en helig plats, ett tempel och undervisningen en gudstjänst. Däremot synes Cygnaeus själv som lärare ha varit stel, stram och dyster trots att han rekommenderade livlighet i undervisningen (Lilius 1946, 120; Cavonius 1965, 14–22; Sjöstrand 1970, 107–108).

En betydelsefull studieresa

På sin drygt ett år långa studieresa 1858–59 bekantade sig Cygnaeus även med abnormundervisningen i olika länder. Hans iakttagelser under resan ger en god bild av abnormundervisningen vid denna tid ute i Europa.

Efter att ha besökt Manilla-institutet i Stockholm reste Cygnaeus till Köpenhamn där han uppehöll sig två veckor. Där fanns en dövskola, som grundats på initiativ av Peter Atke Cast-berg och hade startat sin verksamhet 1807 samt ett namnkunnigt institut för blinda, Kungliga blindinstitutet, som börjat sin verk-samhet 1811.

Det var fransmannen de l'Épées anstalt i Paris som stått som modell för såväl dövinstitutet i Stockholm som det i Köpenhamn. Castberg hade år 1803 stiftat bekantskap med såväl franska som tyska läroanstalter. Danmark införde som det första nordiska land

läroplikt för döva år 1817.

I Köpenhamn var kontrollen så noggrann att folkskoleinspektorn i Köpenhamn, professor Borgen försäkrade att det fanns knappast ett enda barn som inte erhöll skolundervisning. I professor Borgen fann Cygnaeus enligt sin egen uppfattning den första person, som något djupare hade bekantat sig med den tyska pedagogiken (Lönbeck 1910, 81; Vuolle 1993, 49; UC:s skrifter, 71).

Nästa anhalt var Hamburg där Cygnaeus' avsikt var att studera Frøbels barntädgårdar, vilket han även gjorde nästan dagligen. Han åhörde också änkefru Louise Frøbels föreläsningar för blivande barntädgårdslärarinnor. Tack vare J.D. Georgens arbete, som innehöll ett stycke med namnet "Erziehung durch Arbeit zur Arbeit" hade Cygnaeus redan tidigare stiftat bekanskap med hennes pedagogiska verksamhet. Cygnaeus var begestrad över Frøbels pedagogiska idéer och det förefaller klart att han tog mycket djupa intryck av vad han såg och upplevde i de barntädgårdar, som han besökte. Cygnaeus åsikt var att barntädgårdarna i sinom tid skulle "verka så välsignelserikt på familjelivet och samhället, att flertalet nu ej har ens en aning därom" (UC:s skrifter, 75).

Sin vana trogen besökte Cygnaeus i Hamburg även en blindskola. Han följde med undervisningen under ledning av "en älsklig man" vid namn Richard, som själv var blind sedan 25 år tillbaka. Här kunde han även se huru barnen följde de upphöjda bokstäverna då de läste Nya Testamentet. I geografin följde man terrängförhållandena o.a. med hjälp av reliefkartor. Även i andra ämnen kunde Cygnaeus konstatera vilka utmärkta resultat man kunde åstadkomma vid undervisningen av blinda (UC:s skrifter 122).

Ur de brev som Cygnaeus sände till sin fru Axianne framgår det att Cygnaeus även beundrade föreståndaren för realskolan W. Lange för hans moderna världsåskådning. W. Lange var en utpräglad panteist: "Kristus var endast en människa, visserligen ej en alldeles vanlig människa och Gud världsanden, icke en person" (UC:s skrifter, 125–127; Nurmi 1988, 97).

Till Berlin anlände Cygnaeus i slutet av februari. Han fick nu

även möjlighet att föra samtal med den redan då ålderstigna seminariedirektorn A. Diesterweg, som gått i bräschen för de pedagogiska reformerna i Preussen. Cygnaeus hade redan tidigare läst den frisinna skolmannens skrifter och tagit märkbart intryck av dem.

Diesterweg hade i sin tur tagit starka intryck av Pestalozzis grundidé om att människan är ett med självverksamma krafter begåvat väsen. Enligt Diesterweg måste skolan ha pedagogiska fackmän i stället för kyrkliga tjänstemän och den måste få arbeta oberoende av kyrkan.

Till sitt livs slut kämpade han för en folkbildning på pestalozziansk grund. Diesterweg hade grundat pedagogiska tidskrifter, bildat lärarföreningar, skrivit ett otal pedagogiska artiklar och utgett läroböcker. Då Diesterweg av Cygnaeus fick höra att folkskolan i Finland skulle emanciperas från kyrkan sade han: ”Ni är framom oss – därtill hafva vi ej fått det och få ej heller på länge”. Diesterweg uppmanade Cygnaeus att även besöka J.D. Georgens uppfostringsanstalt Levana i Liesingen (Nurmi 1988, 97; UC:s skrifter 125–127; Diesterweg 1850, 332 ff.; Diesterweg 1851, 567 ff.).

Det är mycket troligt att Cygnaeus och också andra skolmän i Finland särskilt via Diesterwegs publikationsverksamhet fick kännedom om vad som rörde sig i skolvärlden isynnerhet i Tyskland, Österrike och delvis även i Frankrike. Diesterweg utgav på 1850-talet bl.a. ”Wegweiser zur Bildung für Deutsche Lehrer” i samarbete med flera av dåtidens främsta tyska pedagoger såsom Bormann, Hentchel, Knebel, Luben, Mager, Mädler, Schmidt och Wrange.

Den framstående blindläraren J.O. Knie, som verkade som överlärare i blindanstalten i Breslau, samt den berömde Friedrich Moritz Hill, överlärare vid lärarseminariet i Weissenfels medverkade också som författare i dessa publikationer. En av dessa böcker tillägnades Friedrich Fröbel. I publikationerna gavs även didaktiska anvisningar och facklitteratur recenserades (Diesterweg 1850, 3; Diesterweg 1851, 567 ff., 596 ff.).

Helhetsintrycket då Cygnaeus jämförde med förhållandena i

Finland framgår av hans anteckning i hans dagbok: ”Vi äro i teorin inom den pedagogiska vetenskapen (uppfostringsvetenskapen) 100 år efter vår tid och i praxis 50 år efter teorin”. Han fördömde dock de preussiska ”regulativen”, som vid tiden för hans resa var i kraft och som i detalj bestämde undervisningsinnehållet och metoderna.

Ingenstädes hade han heller fått möjligheter att bekanta sig med sin älsklingsidé ”uppfostran till arbete”, vare sig i Skandinavien eller i Tyskland (Lönnbäck 1910, 86–89; UC:s skrifter, 119).

Sedan Cygnaeus bekantat sig med Frankes anstalter i Halle begav han sig till Weissenfels där dövskolan fungerade som övningsskola för lärarseminariet. Här lärde sig kommande lärare att utnyttja åskådning i undervisningen, d.v.s. det centrala i Pestalozzis metod. Överhuvudtaget var Cygnaeus uppmärksam på undervisningen i dövstuminrättningarna emedan han ansåg att ”elementar- och folkskolläraren har mycket att inhämta af lärare för döfvstumma (och blödsinnige)”. Cygnaeus fann det förträffligt att seminaristerna genom umgänget med döfvstumma blev tvungna att öva sig i ett åskådligt undervisningssätt och på det sättet ”kureras från den härskande ovanan att själfva hålla tal i klassen i stället att söka få barnen att tala” (UC:s skrifter, 47–48 o. 88).

”Att en döfstum talar, förekommer väl dig lika omöjligt, som att en blind ser; men så är det dock ej”, utbrister Cygnaeus efter att ha följt med undervisningen vid seminariet i Weissenfels. Där följde man den tyska talmetoden och Cygnaeus konstaterade att metoden användes i hela Tyskland, Schweiz, Holland ”och jag tror Danmark”. Själv samtalade Cygnaeus över en halv timme med en lärare som varit döfstum sedan födelsen. Cygnaeus förstod allt vad han sade och var mycket imponerad över hans prestationer.

Fördelen med den tyska talmetoden framom den franska teckenspråksmetoden framhöll Cygnaeus, var att de döfvstumma kunde klara sig bland hörande. Dessutom förekom det mindre lungåkommor bland talande döfvstumma eftersom de var tvungna att öva upp och anstränga sina lungor. Förutom att man åskåd-

liggjorde huru munnen skulle ställas för att uttala orden lät man barnen känna på strupen, vilket enligt Cygnaeus verkade vara ett förträffligt medel.

Det är tydligt att folkskollärarseminariet i Weissenfels gjorde ett djupt intryck på Cygnaeus. Det hade grundats av C. Wilhelm Harnisch. Som dövsläroare fungerade där bl.a. F.M. Hill. Tack vare Hill, som mottagit starka intryck av Harnisch och Diesterweg fästes större uppmärksamhet vid elevens egen personlighet, åskådningen (t.ex. bildtavlor), en induktiv språkundervisning och en målinriktad undervisning (= folkskolans lärokurs).

En ledande pedagogisk tanke vid dövstumskolan i Weissenfels var m.a.o att undervisningen av döva i princip inte didaktiskt skulle avvika från den allmänna undervisningen.

Preussen var det enda land, som införde systemet att undervisa dövstumma tillsammans med hörande elever i folkskolan. Idén hade Hill möjligen fått av Grase, som utvecklade tanken i sin bok: ”Durch Gesicht und Tonsprache der Menschheit Wieder gegebene Taubstumme” (Diesterweg 1851, 601–618; UC:s skrifter, 88–89, 132–133).

Sedan Cygnaeus bekantat sig med de flesta skol- och uppfostringsanstalter i och omkring Leipzig antecknade han att ”doktor Kerns anstalt för blödsinniga i byn Gohlis var en av de intressantaste”. Det är uppenbart att denna anstalt rörde hans känsliga sinne djupt. Det var den första han sett dittills och återkommen hem erinrade han sig stället ”med blödande hjärta”. Kern och hans frus arbete fordrade enligt Cygnaeus en så kolossal kärlek att han inte ”kan betvifla ur hvilken källa den kommer; dessa människor må nu i dogmatiskt afseende tänka lika eller olika med mig”, skriver Cygnaeus.

Orsaken till elevernas tillstånd fann han ”i de förvridna samhällsinstitutioner och olyckliga sociala förhållanden” som lett till att de olyckliga ”försjunkit till djuriskhet”.

Efter att ha gjort ett besök i Tysklands äldsta dövstuminstitut under dr Eichler kunde Cygnaeus igen konstaterar att det ”ej dög att slå omkring sig med floskler och lärda fraser” vid

undervisningen av abnormala (UC:s skrifter 87–88 o. 133).

Efter besök i Fletscherska Schullehrer-Seminar med dess nyare pedagogiska principer följde slottet Liesingen utanför Wien, inrättat av den medicinskt och pedagogiskt utbildade doktor J.D. Georgens och fröken Gayette. Den var den enda anstalten där man enligt Cygnaeus i praktiken försökt tillämpa principen om ”uppfostran till arbete”. I anstalten i Liesingen, som getts namnet Levana, försökte man vidareveckla Frøbels idé om arbetsuppfostran och tillämpa systemet genom alla skolstadier. I början var anstalten avsedd för de rikas och adelns sinnessvaga barn. Snart märkte man dock att det var nödvändigt att även ta emot friska, fattiga barn för att kunna göra jämförelser. I anstalten fanns även en läkare emedan verksamheten skulle bedrivas på medicinsk-pedagogisk grund.

Liesingen omfattade 40–50 rum och inhyste 1) en vårdanstalt (Pflegeanstalt) för sjuka och friska dibarn under ledning av läkare, pedagoger och äldre kvinnliga sköterskor, 2) en bildningsanstalt för hälsovårdare samt 3) en sjukavdelning för botande av idiotiska barn såväl kretiner som icke kretiner. Behandlingen var såväl medicinsk som pedagogisk.

Cygnaeus hänvisar till en beskrivning i boken ”Ekendals resa 2” där kretiner karakteriserades som ”olyckligt missbildade och själssvaga människor. Deras hufvuden äro ofantligt tjocka och platta, ansigtsdragen plumpa, ansigtets, händernas och fötternas muskler slappa, ögonen röda och utan lif, de äro böjde för omåttlighet i mat och dryck och för orenlighet, oförmögna af all högre bildning” (UC:s skrifter 94–101).

Liesingen omfattade dessutom 4) en kindergarten och en allmän skola samt 5) en yrkesskola (lärlingsskola) för trädgårds- och åkerbruksarbete.

Cygnaeus fann att man i Levana isynnerhet bedrev undervisningen i naturvetenskaperna på ett för folkskolan speciellt lämpligt sätt, på ett helt annat sätt än annorstädes. Man strävade till att uppfostra eleverna till ”en viss frändskap med världsaltet, med himmelen och jorden, till ett lif i, med och enligt naturen”,

vilken man lärde dem att tolka ”såsom den stora bok, hvare Gud uttalar sin allmakt, vishet och kärlek”.

Enligt Cygnaeus var det ”just detta samlif med naturen, denna upphöjda, idealistiska och estetiska uppfattning af skapelsens under, som utgjorde den Fröbel-Georgenska skolans stora företräde. En dylik estetisk uppfattning av naturen utgjorde också enligt Cygnaeus det bästa korrektivet mot samtidens materialistiska tendens (UC:s skrifter, 51–52 o. 96).

Trots en hel del bristfälligheter som Cygnaeus kunde anteckna, var han full av beundran över vad han upplevde i Liesingen, vilket visas av att han antecknat arbetsscheman och andra detaljer i sina resebrev. Han uppskattade den sociala inriktningen där och Georgens självuppoffring för ”folkets uppfostran”. Det är uppenbart att Cygnaeus stärktes i sin uppfattning om det praktiska arbetets stora betydelse i all skoluppfostran.

Det som brast i Liesingen berodde mycket på brist på dugliga lärare, men ”Levana-idén” som sådan föll Cygnaeus i smaken. Det som Levana mest hade kritiserats för – en del skolmän hade t.o.m. ansett att regeringen borde ha förbjudit den – var att anstalten även tog emot abnorma barn. Detta var fallet både i Kindergarten och i nybörjarklasserna. Cygnaeus ville inte ta ställning varken för eller emot, men själv hade han aldrig sett ”så försonliga och sinsemellan fördragsamma barn som i Levana” (UC:s skrifter 94–101, 145).

Besöket i Schweiz

Cygnaeus styrde nu färden till Schweiz. Där yppade sig möjligheter för honom att göra jämförelser mellan det schweiziska och tyska folkskoleväsendet. Det schweiziska var utmärkt enligt Cygnaeus bedömning, men många skolor i Tyskland använde sig av en mer utvecklad metodik i vissa ämnen, såsom räkning, teckning och musik.

Framförallt såg Cygnaeus folkskoleväsendets företräde i Schweiz i kommunernas intresse, den noggranna kontrollen, de täta lärarkonferenserna, folkskolans praktiska tendens samt lärarnas

bildning. Överallt var seminarierna internat (UC:s skrifter 52, 102–103).

I Zürich fästes Cygnaeus uppmärksamhet vid stadens ”Waisenhaus”, som han fann bättre än mången annan motsvarande inrättning, samt dövstumanstalten. I anstalten förkastade man helt tanken att anställa dövstamma som lärare. Eftersom de saknade hörsel kunde de omöjligt korrigera elevernas felaktiga uttal, vilket ju krävde fint gehör. I anstalten fanns även blinda elever (UC:s skrifter, 148).

Trots att Cygnaeus vistades blott en dag i Wettingen, kom hans besök där att ha stor betydelse för folkskoleväsendets utformning i Finland. Aargauer – seminariet i närheten av byn Wettingen – blev den modell, som Cygnaeus utgick ifrån då han utformade läroplanen och arbetsordningen för det kommande seminariet i Finland. I sin reseberättelse har Cygnaeus tryckt en del av seminariets i Wettingen läroplan och andra texter.

En annan läroinrättning i Schweiz, som Cygnaeus besökte var lärarinneseminariet ”Einwohner-Mädchenschule” i Bern, där de första lärarinnorna för seminariet i Finland utbildades. Seminariet leddes av den ansedda pedagogen G. Frölich.

Kvinnornas uppfostran var vid denna tid i långsam takt på väg mot en förändring. Äldre bildade kvinnor hade vistats på pensionat, där uppfostran syftade till att kvinnorna skulle lära sig umgängeskonsten. De yngre hade redan besökt flickskolor. Det var Cygnaeus aktning och stora tillit till kvinnan som uppfostrare som hade öppnat vägen för dem till lärarseminarierna. Följdriktigt framförde han i sin reseberättelse ett förslag om att ”åtminstone 6 lärare och 2 lärarinnor måtte sättas i tillfälle att vid utländska bildningsanstalter för lärare både teoretiskt och praktiskt förbereda sig för sitt viktiga kall”.

Då Cygnaeus resa vad kostnaderna beträffar översteg alla hans kalkyler beslöt han att avstå från sina planer på att besöka England och Norge och återvände över Hamburg, Danmark och Sverige till sitt hemland i slutet av oktober år 1859 (Voipio 1944, 11; Nurmi 1988, 112–115; UC: s skrifter, 54–64 o. 90–94).

Fortsatt intresse för abnormundervisningen

Genast efter sin hemkomst sände Cygnaeus sin reseberättelse till senaten. Senaten gav honom nu i uppdrag att utarbeta ett fullständigt förslag för folkskolväsendet i Finland. Efter kommittéberedning och offentlig granskning i tidningspressen utfärdades Finlands första folkskoleförordning år 1866. Från olika håll hördes opposition och t.o.m. ett biskopsmöte behandlade Cygnaeus påstådda angrepp gentemot prästerskapet i hans reseberättelse där frågan lydde: ”Har Finlands presterskap gjort sig skyldigt till de tillvitelser som i pastor Cygnaei till Kejsrerliga senaten inlemnade reseberettelse framställas som orsaken till folkbildningens låga ståndpunkt och bör presterskapet härvid tåga?” (SBS. Kart 13, 14. RA).

Redan år 1861 hade Cygnaeus utnämnts till överinspektör för folkskolorna och öppnade i egenskap av ämbetsman det nygrundade folkskollärarseminariet i Jyväskylä 1863. Där verkade han som t.f. direktor åren 1863–69. Invigningen av seminariet var en märkesdag för hela landet ty senast som någon läroanstalt av betydelse hade öppnats var år 1640 då universitetet i Åbo grundades.

Sedan han blivit direktor för seminariet i Jyväskylä och överinspektör för folkskoleväsendet tog han del av och påverkade gestaltningen av undervisningen av de abnorma trots att abnormundervisningen egentligen inte hörde till hans tjänsteåligganden som överinspektör. Det visas av hans insats för att åstadkomma den första blindskolan och i hans arbete för att försöka integrera abnormundervisningen med den vanliga undervisningen. Ännu så sent som våren 1863 ville U. Cygnaeus åstadkomma en central läroanstalt för döv-, blind- och sinnesslöundervisningen i anslutning till seminariet i Jyväskylä. Bakgrunden var tydligen hans iakttagelser under sin studieresa i Europa 1859 och Alopaeus enträgna uppmaningar att beakta de abnorma i samband med att folkskolefrågan behandlades. Alopaeus förslag var att döv- och blindskolor skulle finnas i huvudstaden, domkapitelstäderna och i samband med seminarierna.

Som ett förslag i samband med dövstumföreståndarnas möte 1877 framlades att dövstumskolan i Pedersöre kunde verka som övningsskola för folkskollärarseminariet i Nykarleby ifall ett sådant grundades (TPFF 1877; Hendell, 1878 1–20).

Cygnæus deltog även i det två dagar långa mötet för abnormskolans föreståndare hösten 1877 i Helsingfors där man behandlade abnormskollärmötets i Stockholm diskussioner och resolutioner. På hans initiativ togs abnormundervisningen även upp på agendan för det fjärde folkskolemötet 1878. Hans intresse visade sig även däri att han gjorde flera besök i olika abnormskolor bl.a. i Åbo 1872 och 1878. Cygnæus invigde även blindskolan i Kuopio (Nurmi 1988, 173; Plit 1984, 156; Lönnbeck 1910, 110–120; Lönnbeck 1890, 28–29; Somerkivi m.fl. 1979, 53–54; FFS 1866. 05.11. N:o 12; Hendell 1878, 1–20; Vuolle 1993, 94–95).

4.3. Carl Henrik Alopæus – en idealist och missionär

En av de stora banbrytarna för abnormundervisningen i vårt land var Carl Henrik Alopæus (1825–1892). Han hörde till en släkt, som verkat inom gymnasiet och domkapitlet i Borgå. C.H. Alopæus var son till Henrietta Margareta f. Avellan och David Alopæus och sonson till Magnus Jakob Alopæus (1743–1818), som år 1809 blev biskop i Borgå stift. Också han var intresserad av skolfrågor och för höjandet av folkbildningen. Familjen M.J. Alopæus var känd för sin pietistiska anspråkslöshet. Han utgav bl.a. ”Borgå gymnasii historia” samt ”Förslag till ny skolinrättning i Rantasalmi” (Päivänsalo 1954, 29 o. 368; Klinge 1991, 4–9; Mäkelä-Alistalo, 234).

C.H. Alopæus far verkade först som häradshövding i Jockas domsaga, men 1823 flyttade familjen till Borgå. Fadern dog två år senare och änkan försörjde sina fem barn genom att hålla inackordenter och genom sömnad.

Efter studentexamen studerade han en tid, men insjuknade och avbröt sina studier. Som ung hade han önskat bli missionär

Carl Henrik Alopaeus var en av de främsta pionjärerna då det gällde att främja de handikappades folkbildning. Med dövskolan i Åbo som bas reste han omkring i landet och gav råd till föräldrar och talade med myndigheterna om behovet av bildning för döva, blinda och sinnesslöa. Han blev utnämnd till biskop i Borgå 1885.

bland hedningarna, men drömmarna fick skrinläggas p.g.a. att han led av en ögon- och lungsjukdom, vilken av läkarna betraktades som obotlig. Isynnerhet hade hans syn försvagats. Enligt tidens sed sökte han först bot vid olika kurinrättningar utan synliga resultat. En sjöresa med besök bl.a. i Holland, England och Portugal hade kanske en större inverkan. Han avreste 1847 och återkom i slutet av 1840-talet till Finland. Efter sin sjöresa beslöt han emellertid att bli lärare. Alopaeus återupptog sina studier och sedan han avslutat dem fick han tjänst som matematiklärare vid Högre elementarskolan och den privata flickskolan i Borgå.

Skolläraryrket och prästkarriären var i praktiken samma sak och även Alopaeus prästvigdes 1855 och gifte sig med domprostens dotter Amanda Nykopp. Han verkade även som präst i Reval där han en kortare tid tjänstgjorde som t.f. kyrkoherde i den svenska församlingen.

Alopaeus tog olika initiativ för att skaffa medel för abnormundervisningen genom missionsverksamheten. Han sände bl.a. en uppmaning till missionstidningarna om att missionsvännerna i landet skulle förbarma sig över de "inhemska hedningarna genom gåvor och förböner". Likaså samlade han in medel genom att hålla bibelförklaringar och "missionsböner" (A:s brev till B 1861.09.24 o. 1862.03.17. BS. RA.; Heikinheimo 1955, 26; Plit 1984, 16;

Helling 1946, 36; KE II, 105).

Alopaeus tog stort intryck av den tyskinfluerade inremissionen, vars främste representant var professorn och prästseminarieföreståndaren Christian Palmér och vars religiösa idéer kan spåras tillbaka till Pestalozzi.

I inremissionsideologin ingick ett frälsningsmotiv, som anslöt sig till den kristna fostran. De abnorma ansågs inte kunna skilja mellan ont och gott och kunde därför sjunka ned i ett djuriskt tillstånd. Alopaeus höll före att den kristna fostran var en fortsättning av den helande verksamhet, som Jesus bedrev. Abnormundervisningen blev härigenom en del av den evangeliska frälsningsverksamheten och det var kyrkans skyldighet att handha denna uppgift.

Ett typiskt drag i den tyska inremissionen var grundandet av anstalter. I idéerna ingick även att de abnorma skulle få sin utkomst genom eget förvärvsarbete.

I England uppstod under 1840-talet en ekumenisk rörelse, den evangeliska alliansrörelsen, med syfte att förena olika kristna trosriktningar. I Sverige grundades en filial år 1853. Alopaeus deltog i den svenska filialens årsmöte 1859. Han var positivt inställd till dessa strävanden och han kritiserade den svenska kyrkan för den splittring, som skett inom den. Via litteraturen mottog Alopaeus bestående impulser från den evangeliska alliansrörelsen. Under en studieresa i Tyskland 1860 tillbringade han två dagar av sin restid i Hermansburg för att övervara den årliga missionsfesten där.

År 1859 bekantade sig Alopaeus med diakonissanstalten i Stockholm och följande år besökte han troligen "Rauhes Haus" i Hamburg, som förestods av J.H. Wichern (A: s brev till B 1859. 07. 08. BS. RA.; Plit 1984, 21–23; Rosenqvist 1911, 82–95; A:s brev till B 1860.07.14. BS. RA.) .

Alopaeus kände väl till situationen inom kyrkan i Finland. Han förhöll sig negativt till den neologiska teologin. Däremot var han positivt inställd till väckelserörelserna och uttalade uppskattande ord om Paavo Ruotsalainen's bibelkännedom.

Ytterst positiv ställde sig Alopaeus till evangelisten F.G.

Hedberg, som han betraktade som en själasörjare och förmedlare av den rätta läran. Bland lärarna i teologiska fakulteten ställde han F.L. Schauman och A.F. Granfelt främst.

I Alopaeus religiösa och ideologiska idévärld uppstod en syntes med substans från pietismen och enhetskyrkan, vilken sammansmälte med den inre- och yttre missionstanken. Framom konfessionen poängterade han bibelns auktoritet samt ett kristligt sinnelag. Mest påverkad blev han i sin väckelsekristna teologi av den evangeliska alliansrörelsen. I sin dagliga gärning verkade han också i samma anda.

Drivkraften i Alopaeus engagemang för de dövstummas sak finner man i hans innerliga religiositet, äkta medkänsla och önskan att med uppoffring av egna ambitioner hjälpa de "vanlottade" (Helling 1946, 39; Plit 1984, 25; Rosenqvist 1911, 39–40; Jokipii 1937, 144).

Enligt vissa uppgifter besatt C.H. Alopaeus inte några speciella ledaregenskaper, medan t.ex. U. Cygnaeus ansåg att han var en utmärkt ledare. Alopaeus var innerlig och ödmjuk, flitig och ansvarsfull till sin natur. Detta gjorde stort intryck på de personer som kom i kontakt med honom. Under Alopaeus biskopsperiod tilltog den frikyrkliga rörelsen i styrka och det ledde till kontroverser mellan rörelsen och de konservativa, högkyrkliga krafterna. I sådana religiösa stridsfrågor intog Alopaeus en förståelsefull, frisinnad, förmedlande och tolerant attityd. Han fungerade som ordförande för ett stort alliansrörelsemöte 1885 i Tammerfors och tack vare sin personlighet kunde han hålla ihop de stridiga viljorna under mötesdagarna. Strax efter gick den frikyrkliga rörelsen sina egna vägar (KE II,105–106; Plit 1984, 233; Selén 1997, 411 f.).

Från statligt håll hade man i medlet av 1870-talet planer på att inrätta en inspektörstjänst för blind- och dövundervisningen. Alopaeus önskemål var att tjänsteinnehavaren även skulle ha hand om de utvecklingsstörda såsom fallet var i andra länder men saken förföll då man på Cygnaeus initiativ strävade till att åstadkomma en tjänst som medhjälpare åt honom själv.

C.H. Alopaeus utgav flere skrifter gällande abnormundervisningen, vilket visar att han helt hade uppgått i sin uppgift att föra abnormundervisningen framåt i landet. Som exempel kan nämnas ”Kort handledning till döfstummas uppfostran och undervisning i hemmen” och ”Vinkar angående blinda barns vård, uppfostran och undervisning i hemmen”. Bägge skrifterna översattes även till finska.

Han medverkade också någon tid vid utarbetandet av ”Nordisk Tidskrift for Abnormskolen”, som utkom i Köpenhamn. Han var även medarbetare i Nordisk Tidskrift for Blinde-, Dövstumme- og Idiotskolen, vilken utkom sedan 1867. Namnet ändrades 1875 till Nordisk Tidskrift for Blinde-Dövstumme og Aandsvageskolen. Som redaktörer fungerade föreståndaren för Köpenhamns blindskola, J. Moldenhawer och föreståndaren för skolan för döfstumma och utvecklingsstörda i Köpenhamn, J. Keller. Han medverkade även med artiklar i bl.a. ”Organ der Taubstummen und Blinden anstalten in Deutschland”.

Ännu sedan Alopaeus flyttat till Borgå och blivit domprost fortsatte han att intressera sig för utvecklingen av abnormundervisningen och då Mikael Soininen år 1884 begav sig på en studieresa till Amerika bad Alopaeus honom att ta reda på huru utbildningen av döfstumma var ordnad där (Alopaeus 1889, 34–37; Voipio 1944, 86; Plit 1984, 228, 234–235; I Hb 1, Dska-Å, La-Å).

Alopaeus utlandsresor

Medan Alopaeus väntade på utgången av valet till döfstumskolan i Åbo gjorde han en studieresa till Danmark och Sverige. I Stockholm besökte han Kungl. Institutet för döfstumma och blinda (Manilla-institutet). Han uppehöll sig där ungefär en månad och satte sig in i undervisningen av döva såväl teoretiskt som praktiskt. Han fäste sig speciellt vid de dövas yrkesundervisning. Om kvällarna verkade han som hjälplärare och läste speciallitteratur. Han erfor där att alla var överens om att det krävdes ett oerhört tålamod i arbetet för de döfstumma.

Själv ansåg Alopaeus att det hade krävts större livlighet och

en snabbare uppfattningsförmåga av honom för att helt kunna anamma teckenspråket (A:s brev till B 1859.07.08. BS.RA.; Helling 1946, 45; Heikinheimo 1955, 26).

Alopaeus, som stod i ständig brevkontakt med O.E. Borg, värderade högt dennes erfarenhet och kompetens som pedagog. I ett brev till pastor Borenius 8.7.1859 berömmar han Borg, som enligt Alopaeus var ”som en far för sina barn”. Borg hade bekantat sig med närmare 20 abnorminrättningar i Danmark, Tyskland, Österrike, Belgien, Frankrike, England och Portugal.

Med honom diskuterade Alopaeus bl.a. frågan om skolans i Åbo reglemente. Alopaeus fick stort beröm för sin skolas reglemente av såväl Borg som samtliga lärare. Då Alopaeus anmärkte att det hade blivit ett hastverk på grund av tidsbrist hade Borg svarat: ”Möjligen ett hastverk, men derjämte ett konstverk” (A:s brev till B 1859.07.08, BS.RA.).

Borg ansåg att kravet att föreståndaren var skyldig att resa omkring i landet om somrarna vara en bra lösning. Borg var även förvånad över att minimitiden för skriftskolan i Finland omfattade endast ett halvt år.

I Köpenhamn besökte han Kongl. Danska Döfstuminstitutet, som grundats av Peter Atke Castberg. I institutet användes teckenmetoden. Han konstaterade att föreståndaren för den privata dövskolan, Johan Keller inte själv kunde teckenspråket. Skolan var avsedd för personer med hörselrester. I Köpenhamn besökte han även blind- och kretinskolorna. Alopaeus tog efter resan klart ställning för teckenspråket (Helling 1946, 44; Plit 1984, 65; A:s brev till B 1859.07.08, BS.RA.).

På sin resa bekantade sig Alopaeus även med blindundervisningen såväl i Stockholm som i Köpenhamn. Han var intresserad av om det fanns några nackdelar med att undervisa döva och blinda tillsammans såsom man gjorde i Manilla-institutet. Hans slutsats blev att det var bättre att undervisa dem separat.

I Köpenhamn stiftade Alopaeus även bekantskap med de utvecklingsstördas undervisning. Huvudmålet för undervisningen var att eleverna skulle klara sig på egen hand i det dagliga livet.

I medlet av augusti begav sig Alopaeus söderut till Tyskland. I Leipzig var resan nära att avbrytas på grund av svag reskassa. Där överraskades han emellertid av ett brev från Borenus innehållande en växel, som gjorde det möjligt att försätta studieresan. I Tyskland fanns det vid denna tid närmare 100 dövskolor. Flera av dem var grundade redan på 1700-talet såsom i Leipzig, Prag, Berlin och Wien. De flesta var internatskolor.

Alopaeus hade erhållit rekommendationsbrev till betydelsefulla föreståndare på olika orter av föreståndaren för dövskolan i Schleswig, L. Schwartz. Av Schwartz erhöll han även läsordningarna för 1860–61. Även i fortsättningen fick Alopaeus information från Schleswig. Alopaeus hade i mitten av juli 1860 redan besökt dövstumanstalterna i Hamburg, Schleswig, Hildesheim, Braunschweig, Halle, Weissenfels och Leipzig. Ytterligare hoppades han kunna besöka Dresden, Prag, Brunn (Brno), Wien Breslau (Wroclaw), Berlin och Ludwigslust.

Alopaeus fann att ljudmetoden hade sina stora förtjänster isynnerhet i det praktiska livet. Han kunde ändå inte övervinna sin motvilja ”i de högst obehagliga läten, hvilka frambringas af de döfstumma”. Han ansåg därför att teckenspråket var naturligare för de döfstumma. ”Bäst att tillsvidare behålla teckenspråket isynnerhet som det var nödvändigt så länge Malm var lärare”, skriver Alopaeus i ett brev från Leipzig till Borenus. Ingenting hindrade emellertid att bedriva talövningar med sådana elever som tycktes ha anlag för det, ansåg han (A:s brev till B 1860.07.14. BS. RA.; B:s brev till A 1860 06. 30; Helling 1946, 43; Plit 1984, 66).

Under sin tid som föreståndare vid dövskolan i Åbo gjorde Alopaeus flere gånger besök i de övriga nordiska länderna. Åren 1871, 1872, 1876 och 1878 gjorde han korta besök på Manilla-institutet i Stockholm. År 1871 besökte han även andra dövskolor i Sverige och Norge. Han deltog även i de nordiska abnormskolläraernas möten 1872 och 1876.

År 1872 besökte Alopaeus dövskolan i Lund och skolan för utvecklingsstörda i Skövde samt 1876 dövskolan i Härnösand. Besök i anstalter som i Skövde upplevdes av Alopaeus som

högtidsstunder i livet ”oaktadt man ser framför sig individer, hvilka, hvad själslivet beträffar, stå ganska nära djuren”. Han hade också tillfälle att här konstatera vilken positiv inverkan sången och musiken hade på internerna. I dövstumundervisningen var man tvungen att helt och hållet undvara detta ”kraftiga” uppfostringsmedel, vilket gjorde ”att hjertat gerna förblir hårdt”. Sång och musik ansågs även bland pietisterna förädlande (Åkerblom 1972, 226; Plit 1984, 64–66; Alopaeus 1873, 70–73).

Föreståndare för dövstumskolan i Åbo

I Åbo blev Alopaeus känd för sin grundlighet, vilken nästan gränsade till pedanteri. Mycket bottnade i hans strävan att skydda eleverna från alla de faror som enligt honom hotade dem. Han ville bl.a. att eleverna skulle bära en symbol, som ett gemensamt igenkänningstecken då de rörde sig på stans gator.

Mycket energi gick åt till att skaffa en lämplig skollokal. Efter att först ha verkat vid Agricolagatan lyckades Alopaeus hyra in sig i ett fint möblerat borgarhem, vid Västra Strandgatan då ägarna flyttade till Sverige. Säkert en chockartad kontrastupplevelse för de dövstumma! Betydligt arbete gav organiseringen av yrkesutbildningen, emedan skolan saknade verkstäder. Alopaeus hade bekantat sig med verkstäderna i Manilla-institutet. Manilla-institutet hade t.o.m ett eget tryckeri sedan 1864. I Manilla var slöjdundervisningen viktig. I Åbo var man tvungen att göra avtal med mästare och gesäller ute i staden (Dir:s prot. 19.12.1863 o. 17.12.1866, I Ca 1, Dsk-Å, La-Å; Alopaeus 1889, 10; A:s brev till B 1860.09. 01. BS. RA.).

Liksom Cygnaeus bekantade sig Alopaeus med fru Fröbels undervisning och han anammade helt Fröbels principer och undervisningsmetodik. Alopaeus talade varmt för barnträdgårdar liksom Waenerberg och Cygnaeus, som båda hade skrivit om behovet av sådana även i Finland. I sin undervisning utnyttjade han åskådlighet, individualisering och strävan till enkelhet. Eftersom religionsundervisningen övervakades av kyrkan både i folkskolan och abnormskolorna även efter skolöverstyrelsens

tillkomst spelade religionsundervisningen en framträdande roll. För Alopaeus var religionsundervisningen även annars ett centralt ämne (A:s brev till U.C. 29.12.1860. RA.; A:s brev till B 1861.05.21. BS. RA.; UC:s skrifter 1910, 302).

Förutom att Alopaeus reste omkring i landet och gav råd och upplysningar kring frågor i anslutning till dövstumhet höll han också någon enstaka gång under kortare tider skriftskola för äldre dövstumma. Av naturliga skäl måste detta ske då han var ledig från skolan, alltså ofta om somrarna.

Dessa resor utsträckte sig till östra Finland och ända till Ingermanland dit han blev inbjuden av det lutherska konsistoriet för att meddela skriftskoleundervisning.

Där ansåg bönderna att han var en bedragare eller t.o.m antikrist eftersom han kunde göra sådant som var omöjligt för Gud, nämligen att lära döva tala. Ett par gånger hände det också att föräldrarna krävde betalning då Alopaeus hade fått undervisa deras arbetsföra barn.

Händelsen visar att man bland allmogen och den breda massan var full av vidskepelse och inte värdesatte undervisning och utbildning. Att använda dyrbar tid till undervisning var slöseri med tid och kraft. Barnen, även handikappade måste i mån av möjlighet tidigt ställa sin arbetskraft till förfogande för familjens uppehälle.

I mars år 1865 gjorde Alopaeus ett besök i S:t Petersburgs dövstuminstitut. Han hade erhållit en inbjudan att besöka institutet samma månad och beslöt att resa dit ev. via Sordavala. Dövstuminstitutet i S:t Petersburg inrymde 170 elever och var det största som han dittills sett. Den totala personalstyrkan var 59 personer. Enligt Alopaeus var disciplinen god och undervisningen av hög klass (KE II, 105–106; Brevkons. 1861–91, I Da 1, Dska-Å, La-Å; Alopaeus 1878, 305; A:s brev till B 1865.07.28. BS. RA.).

Alopaeus ansåg att eftersom teckenkommunikationen var en särskild metod var det möjligt att undervisa såväl finska som svenska elever i samma grupp. Alopaeus fick sina första impulser om användningen av teckenspråket av C.O. Malm. Han studerade

vidare i undervisning på teckenspråk under sin vistelse i Manilla-institutet där kommunikationen under såväl P.A. Borgs som sonen O.E. Borgs tid som föreståndare baserade sig på den s.k. ”franska” metoden. O.E. Borg tog intryck även av tyska förebilder, varvid teckenspråket och åskådningsundervisningen blev mera sekundär förutom i början då skriftspråket skulle förklaras. Förevisning av bilder och bildtavlor var enligt Alopaeus viktigt som åskådningsmetod. Överhuvudtaget underströk han vikten av åskådning och ett enkelt framförande (Plit 1984, 93–101; A:s brev till B 1859.07.08. BS. RA.; Prawitz 1913, 222).

Målet för undervisningen i Manilla-institutet var att eleverna skulle fostras till kristliga och nyttiga medlemmar av nationen. Alopaeus kallade själv sådana elever som inte erhållit en kristlig undervisning för ”döpta hedningar”. För Alopaeus innebar undervisningen av dövstumma ett slags missionsarbete. De dövstumma var hedningar i eget land och de skulle enligt Alopaeus därför kristnas.

Läroämnena i Åbo dövstumskola var desamma som i landets folkskolor.

Beträffande skolans uppgift och mål var Alopaeus en själsfrände till Cygnaeus. Alopaeus åsikter om den religiösa undervisningens och kyrkans centrala roll i denna utgjorde tydligen inte något avgörande problem för honom så länge undervisningen skedde i en kristlig anda. Därför hade han gärna sett att frågan om de abnormas undervisning hade tagits upp i Cygnaeus folkskoleförslag. I brev till U. Cygnaeus påtalade han detta och ansåg att folkskoleförslaget var bra men ”det finnes dock en del av folket som inte inrymmes i de af Herr Pastorn föreslagna skolorna nemligen de Döfstumma, De Blinda och De Blödsinnige”. Alopaeus påpekade att de blinda och sinnesslöa helt saknade uppfostringsanstalter. Han hänvisade också till utländska förebilder och anmärkte att lärarna åtminstone i Preussen var tvungna att även ta hand om undervisningen av dövstumma (A:s brev till U.C. 1861. 04.19. RA.; A:s brev till U.C. 29.12.1860. RA; Alopaeus 1889, 10; Plit 1984, 113 o. 211).

Alopaeus arbete för blinda och sinnesslöa

Av naturliga skäl kom Alopaeus att sysselsätta sig med frågor i anslutning till de sinnesslöas uppfostran i samband med sitt arbete för de dövstumma. Under sina resor gav han råd till föräldrar med sinnesslöa barn om hur de kunde vårda dem hemma. Genom egen erfarenhet hade han övertygats om att arbetet på de sinnesslöas uppfostran och undervisning inte var förgäves. Isynnerhet hade andlig musik och sång stor makt då det gällde de sinnesslöa, men framför allt ”bön till Honom, som gav de fåvitska vila” (Berättelser 1869–70, G III 3, Dka-Å, La-Å).

Han fäste också sin uppmärksamhet vid behovet av undervisning av blinda. Redan år 1860 framförde han i ett brev till Borenius önskemålet om att han skulle kunna göra något för ”de blinda och blödsinniga”. År 1863 utgav Alopaeus en finskspråkig bok avsedd för blinda, ”Lukukirja Sokioille”, som han lät trycka i Manilla. Även senare sände han skrifter med blindskrift bl.a. till Borenius för att han skulle dela ut dem vid Bibelsällskapets årsmöte.

Det är uppenbart att man bland abnormvännerna alltmer började fråga efter läroanstalter även för blinda (Alopaeus 1889, 34; A:s brev till B 1860.10.22. BS. RA.) .

Han informerade även i artiklar och brev om Moons och Brailles reliefskrift, vilka utnyttjades allmänt. Han hänvisade även kraftigt till förhållandena i Norge och Danmark, där bibelsällskapen hade låtit trycka bibeln för blinda.

Alopaeus fick även emotta böcker från Manilla-institutet av såväl Borg som Bergqvist för att delas ut i Åbo och Borgå. Han skaffade år 1863 delar av Nya Testamentet på svenska (Filipper- och Kolosserbrevet) avsedda för blinda. Provexemplar sände han till A.F. Borenius, Borgå gymnasium och till olika missionstillfällena med föreslag om att prästerna och lärarna skulle undervisa de blinda i avläsning av reliefskrift.

Alopaeus sände också ett av sina exemplar av blindskriften och bad att Borenius skulle dela ut den vid Bibelsällskapets årsmöte. Å andra sidan hjälpte även Borenius Alopaeus att få hans blindskrifter sålda. Tack vare ett statsunderstöd och med benäget

bistånd från Manilla-institutet kunde Alopaeus utge delar av Nya Testamentet på finska år 1865. Av naturliga skäl redigerade han mycket mera litteratur på svenska än på finska. Tryckningen av blindskrift överflyttades år 1872 från Åbo till blindskolan i Kuopio.

I ett utlåtande till skolöverstyrelsen 1878 beträffande lämpliga icke religiösa böcker för blinda rekommenderade Alopaeus Zachris Topelius "Naturens Bok" samt "Boken om vårt Land". Sagorna skulle man lämna bort eftersom de ytterligare skulle öka de blindas fantasiliv. Alopaeus rekommenderade även natur- och historiska dikter av Runeberg eller någon fosterländsk diktare.

Det glädde honom att de blinda kunde lära sig läsa även hemma: "Jag har genom Luku-kirja Sokialle kommit till den glädjande erfarenheten att de blinda ganska väl i sina hem genom lämplig läsning af fullsinnade personer kunna komma till läskunnighet af upphöjd skrift".

Han fäste stor vikt vid att utbilda kunniga lärare. Under sin tid som lärare i Åbo anhöll han hos senaten om stipendier för blivande eller redan anställda lärare för dövstumma, blinda och sinnesslöa.

Sedan Alopaeus utnämnts till domprost (1881), för övrigt som den femte i släkten, och biskop (1885) i Borgå fortsatte han sitt arbete för "abnormsaken" och främst för de dövstumma.

Alopaeus avled 10 mars 1892 under en inspektionsresa endast några månader efter att förordningarna om abnormskoleväsendet i Finland utfärdats (Heikinheimo 1955, 26; A:s brev till B 1863.01. o 05.11. BS.RA.; Plit 1984, 212–216, 282–283, 287; Brevkons. 14.01.1865, I DA1, Dsk-Å, LA-Å, I Hb 1, Dska-Å, LA-Å; A till U.C. 15.12.1860, RA.).

4.4. Alexander Ferdinand Borenius – en innovatör och stöttepelare

Alopaeus stöd och stöttepelare i Borgå, prosten Alexander Ferdinand Borenius valdes till rektor för Borgå gymnasium år 1850

efter J.L. Runeberg, som avsågt sig återval. Före Runeberg hade rektorstjänsten skötts av lektorn och prosten J.E. Öhman. Borenius kvarstod i tjänsten till år 1862.

Borenius föddes 7.1.1808 i Nykyrka socken på Karelska näset där hans far Henrik Borenius var kapellan. Efter studentexamen och vidare studier utnämndes han till överlärare vid gymnasiet i Viborg. Han promoverades till fil.mag. år 1832. Sedan han en kort tid vikarierat som t.f. överlärare vid gymnasiet i Viborg utsågs han år 1834 till lektor i matematik vid gymnasiet i Borgå.

Borenius sysselsatte sig också med skriftställarskap och utgav bl.a. två avhandlingar på latin och en lärobok i aritmetik.

Sedan J.L. Runeberg lyckats genomdriva en ny skolordning år 1856 fick rektor möjlighet att ensam relegera elev på ett halvt år och därefter var det jämförelsevist lätt att upprätthålla ordningen vid gymnasierna. Trots att skolan fortfarande av en och annan stämplades såsom ”plantskola för osedlighet och lättja” drev Borenius som rektor kraftigt på god ordning. Likaså inskräppte han vikten av att ungdomen skulle förkovra sig i gudsfruktan, kunskaper och goda seder.

Då Borenius tillträdde sin lektorstjänst saknade gymnasiet helt en fysikalisk instrumentsamling och de äldre lektorerna motsatte sig varje användning av gymnasiets medel till anskaffning av dylika instrument, troligtvis för att de ansåg att de var onödiga. Genom privatlektioner skaffade han emellertid medel själv så att skolan småningom kunde uppvisa en egen instrumentsamling. Även de flesta övriga av gymnasiets samlingar tillkom tack vare A.F. Borenius nit (Strömborg 1883, 12–17; BT Nr 35 1856).

Med stöd av sin lektorsfullmakt blev Borenius prästvigd år 1837 och avlade präst- och pastorexamen 1842. Sedan han blivit älsta lektor vid Borgå gymnasium erhöll han 1852 fullmakt på Lapträsk prebende-pastorat, vilket han fick behålla även efter det att han erhållit avsked från sin lektorstjänst ända till sin död. Han valdes även till assessor i domkapitlet 1870.

Då C.O. Malm öppnat sin skola för dövstumma i Borgå tog

Borenus initiativet till en stödförening med uppgift att ta sig an de dövstummas sak. Borenus utsågs till styrelseordförande och verkade även som föreningens kassör. Under Borenus ledning fick man rätt snart ta emot rikliga bidrag för skolans underhåll och vården och undervisningen av de dövstamma. Borenus var deputerad i prästeståndet vid flere lantdaggar. Han utsågs år 1870 även till ett av de tre skolråd utsedda av Överstyrelsen, som hade att övervaka elementarläroverken. Härigenom kom han att fungera som skolråd och skolrådets ordförande för dövstumskolan i Borgå åren 1870–81. Vidare fungerade han som inspektör för dövstumskolan i Borgå åren 1861–1870 (Helling 1946, 30–31; Strömborg, 1883, 19–20).

Borenus uppfattades av sina elever som en klar, rättfram och rättvis lärare. Orsaken kan man kanske finna i hans karaktär. I allt vad han företog sig lär hans starkt utpräglade rätts- och plikt känsla ha framträtt och utgjort rättesnöret i hans handlande. Hans uppträdande uppfattades som okonstlat, naturligt och uppriktigt – ingen behövde tvivla på hans avsikter. Borenus hade dessutom en oförtröttlig energi och arbetsamhet och åtog sig förtroendeuppdrag såväl inom det offentliga som privata livet. Han var bl.a. ordförande i direktionen för Borgå Sparbank under 14 år (Strömborg 1883, 20).

Till sitt väsen var den frisinna Borenus enligt samtida vittnesbörd ”vänsäll och trofast”. I sällskap var han glad och fryntlig. Han ägde ett stort förråd av anekdoter, som han berättade med livligt intresse. Han var lätt tillgänglig och alltid tjänstvillig då det gällde att understöda hjälpbehövande. Ett utslag av Borenus gästfrihet var att han rätt ofta i sitt hem samlade talrika anförvanter och vänner för att i glada vänners lag idka en angenäm samvaro.

Han var lyckligt gift med dottern till prosten Ehrström i S:t Petersburg, Anna-Lovisa Gustava Ehrström. Hon dog redan år 1861. I äktenskapet föddes fem söner och två döttrar (Strömborg, 1883, 20–21).

Som lärare var Borenus mycket intresserad av sitt läroämne, hans undervisning var livfull. Naturlagarna lärde han ut expe-

rimentellt och åskådligt varigenom också eleverna hade lätt att följa med hans undervisning och lära sig. För att kunna vara så rättvis som möjligt förde Borenius noggranna anteckningar över sina elever, vitsordade dem efter varje genomgång av ett kortare pensum. Som elev hade han bl.a. den blivande referendariesekreteraren G.M. Waenerberg.

Borenius livliga temperament och lättrorlighet hade till följd att han ibland kunde komma i delo med andra personer, men det gick snabbt över och missämjan var åtminstone från hans sida snabbt glömd. Han var respekterad av eleverna trots sin stränghet, då hans uppträdande tillika uttryckte kärlek och förtroende (Strömberg 1883, 17; Rosenqvist 1911, 2–9).

Hur kom det sig då att Borenius ville ägna så mycket tid och intresse för dövstum- och andra frågor i anslutning till abnormundervisningen trots att han själv aldrig själv deltog i undervisningen av abnorma? En eventuell delförklaring kan man finna i att Borenius själv led av en lindrig stamning, som yttrade sig isynnerhet då han blev som mest ivrig.

En annan förklaring är de känslor, som uppväcktes inom honom vid mötet med C.O. Malm i samband med en bjudning i Borgå (Se närmare kap. 5.3). (Helling 1946, 35–36).

Vilken betydelse Borenius insatser hade kan man sluta sig av bl.a. C.H. Alopaeus, men även av andras yttranden vid olika tillfällen. Enligt Alopaeus ägnade Borenius dövstumskolan i Borgå ”en synnerligen och välsignelserik omsorg”.

Att Borenius hade stort inflytande på Alopaeus visar sig av att han direkt påverkade honom och hans handlingssätt i synnerhet i början av Alopaeus bana. Borenius kunde ge Alopaeus goda råd hur hans skulle agera gentemot myndigheterna i olika frågor. Bl.a. var frågan om att få till stånd ett elevinternat vid dövstumskolan i Åbo med jämna mellanrum uppe till diskussion.

Alopaeus religiösa indifferens avtog, sedan han blivit bekant med Borenius i Borgå. Borenius var tilltalad av Alopaeus stora fromhet och hans allt mer växande intresse för dövstumundervisningen. Han övertalade också Alopaeus att överta undervis-

ningen vid dövstumskolan i Åbo, vilket visar att han skärskådade dövstumundervisningen ur ett riksperspektiv.

I själva verket följde Alopaeus Borenius förslag i detalj då denne föreslog att Alopaeus först skulle göra en utlandsresa, där-
efter göra sig kompetent varefter han kunde utnämnas till före-
ståndare i Åbo.

Borenius och Alopaeus livliga brevväxling visar även i vilket nära förhållande de stod till varandra även sedan Alopaeus började verka mer självständigt. Sitt intresse för Borgå dövstum-
skola och utvidgningen av undervisningen även till andra delar av
landet hade de alltid gemensamt.

Borenius stod också i nära förbindelse med H. Heikel och hans
dotter Anna Heikel och hans åtgärder i samband med föreståndar-
valet i Åbo har redan tidigare berörts. Borenius stod också brev-
ledes i ständig kontakt med O. Borg, Heikels i Pedersöre, Waener-
berg o. a. personer av betydelse för abnormsaken (Helling 1946, 29
ff.; Plit 1984, 60, 75; Alopaeus 1889, 11–12; SBS. SA. RA.).

Borenius bidrog till kännedomen om dövstumundervisningen i
Finland genom att utarbeta artiklar bl.a. för den ansedda tyska tid-
ningen "Organ", som redigerades av föreståndaren för dövstum-
skolan i Fiedberg, doktor L.Chr. Matthias. Han redogjorde bl.a. för
C.O. Malms insatser på dövstumundervisningens område och
vilken influens Manilla-institutet hade på abnormskoleundervis-
ningen i Finland.

Alopaeus tillställde Borenius 3 ex. av tidningen "Organ", troligen
innehållande Borenius artikel i maj 1866, i samband med att han
sände sin bok "Om döfstummas uppfostran och undervisning" till
Borenius och vicepastor A. Sirén, som hade efterträtt Alopaeus i
Borgå. Förordet till boken hade skrivits av generalguvernör Berg.
Borenius hade som medlem av domkapitlet även goda möjligheter att
på nära håll och konkret tala för dövstumundervisningen. Via Alo-
paeus kunde han också erhålla undervisnings- och annan materiel för
dövstumskolan i Borgå. Sålunda fick han genom hans förmedling
Hills bildsamling för döfstumma, som han önskat sig (Plit 1984, 230;
A:s brev till B 1863.05.11, 1866.05.23 o. 1866.04.18. BS. RA.).

Borenius hade för vana att vände sig till inflytelserika personer, då han önskade få ett ärende avgjort i positiv riktning. Ett exempel är Borenius insatser då det gällde inrättande av en dövstumskola i Kuopio och Pedersöre. Han skrev ett varmt vädjande brev om saken den 16 april 1861 till senator F. af Brunér, en person med stor ämbetsmannarutin, mycket försiktig och ledamot av den finska kommittén i S:t Petersburg. Statssekretariatet hade den synnerligen viktiga uppgiften att förbereda de frågor gällande Finland som skulle föreläggas kejsaren för avgörande. Dessutom stödde Borenius tanken genom sina artiklar i Borgåbladet.

Det är troligt att kyrkoherden i Pedersöre, pastor Henrik Heikel diskuterade med Borenius innan han sände in sin anhållan om dövskolan i Pedersöre till senaten. Redan i samband med föreståndarvalet till Åbo dövstuminstitut i slutet av 1850-talet hade H. Heikel och Borenius kontakter med varandra kring dövstumfrågan och det är troligt att Heikel tog bestående intryck, som senare ledde till beslutet om att grunda en dövstumskola i Pedersöre (Schauman 1892, 399; Plit 1984, 181; Helling 1946, 34–45).

Borenius förde även en livlig brevväxling med referendarie-sekreteraren Waenerberg vid ecklesiastikexpeditionen. Ofta innebar önskemålen, som Cygnaeus och Borenius framförde till Waenerberg utgifter för statsmakten och han var därför tvungen att inte sällan meddela att någon fråga inte kunnat drivas igenom på grund av landets dåliga finanser.

Waenerberg höll såväl Cygnaeus som Borenius underrättade om huru folkskolefrågan framskred. Det är tydligt att Borenius i Waenerberg hade ett starkt stöd isynnerhet då han började arbeta för att upprätta en dövstumskola i Borgå. Waenerberg hoppades också att Borenius inte skulle tröttna och lämna rektoratet för gymnasiet (Rosenqvist 1911, 49 ff.).

Allt tyder på att Borenius verkade som en stark bakgrundskraft i nästan allt som hade att göra med abnormskoleväsendets utveckling på 1860-talet i Finland. Det var Borenius som tillsammans med J.L. Runeberg år 1857 grundade landets första dövstumskoleförening med Borenius som ordförande och

kassör. Det är troligt att Borenius hade en framträdande roll vid avfattandet av anhållan år 1858 om inrättandet av en statlig dövstumskola och det var mycket tack vare hans insatser, som den första statliga dövstumanstalten kom till i Åbo år 1860. Borenius hade även indirekt del i tillkomsten av dövstumskolorna i Kuopio och Pedersöre. Det var Borenius som övertalade Alopaeus att överta undervisningen för den nya statliga dövstumanstalten i Åbo. Det var Borenius förtjänst att dövstumskolan i Borgå fick positionen som statsanstalt (1863) och kunde fortsätta sin verksamhet efter Åbo-skolans tillkomst.

Borenius framstår som innovatören i den lilla kretsen av personer, som ursprungligen verkade som stödorganisation för Malms skola i Borgå, där det första synliga resultatet av dess verksamhet var tillkomsten av den statliga dövstumskolan i Åbo. Borenius avled den 5 april 1881 efter ett väl utfört livsverk (Wichmann 1902, 99; Strömborg 1883, 12–21; Helling 1946, 29 ff.; Plit 1984, 60, 75; Alopaeus 1889, 11–12; SBS. SA. RA.).

4.5. Henrik och Anna Heikel – pionjärer i Österbotten

Prosten Henrik Heikel och hans dotter Anna Heikel fick troligen stifta bekantskap med dövstumundervisningen redan i början av den statliga dövstumskolans verksamhet i Åbo under ledning av Alopaeus. H. Heikel och Borenius i Borgå var goda vänner, brevväxlade flitigt och hade mycket nära kontakter med varandra. Även på 1800-talet var det viktigt med rekommendationer av rätta personer och H. Heikel hade varit en varm förespråkare av Alopaeus till föreståndarskapet trots att de inte var personligen bekanta med varandra sedan tidigare. Det är troligt att Borenius hade påverkat hans inställning i positiv riktning. Såsom medlem av domkapitlet var H. Heikel även med om att utnämna Alopaeus till föreståndartjänsten. Han var även närvarande då dövstumskolan inledde sin verksamhet i Åbo.

Henrik Heikel hade studerat filosofi och naturvetenskaper och avlagt magisterexamen år 1832. År 1835 gifte han sig med F.L. Schaumans dotter W.J. Schauman. Svågern var professor i praktisk teologi vid Helsingfors universitet 1847–65 och biskop i Borgå stift från år 1865.

H. Heikel flyttade till Åbo 1835 och blev lektor i filosofi och naturalhistoria vid Åbo gymnasium. Hans progressiva och frisinnade läggning även i pedagogiska frågor visas av att han utarbetade en handledning i algebra för den högsta klassen i Laurellska lyceet i Helsingfors 1834 (Helling 1946, 39–40; ÅA:s brevsamling 2.).

I Åbo blev han också vald till ordförande för Åbo stads fattigvårdsdirektion och hans filantropiska intresse konkretiserades på olika sätt. Bl.a. hade han i mitten på 1850-talet skänkt 1000 silverrubel för grundandet av den första småbarnsskolan i Åbo. Han redigerade också en månadstidning med namnet ”Skoltidning” (Helling 1946, 39–40; KE I, 383; A:s brev till B 1860.09.01. BS. RA.).

Den heikelska släkten härstammade egentligen från ett hemman i närheten av Uleåborg och det är möjligt att H. Heikel hade en dragning till Österbotten eftersom han sökte och fick tjänst som kyrkoherde i Pedersöre år 1861. Hans far, Henrik Jakob var domare i Uleåborg och modern hette Anna Margareta Laurin.

Liksom många andra bland prästerskapet greps Heikel av de liberala och nationella idéströmningarna på 1860-talet i Finland. Från att ha verkat som censor i över tjugo år blev han nu under lantdagen 1863–64 den kanske ivrigaste förespråkaren för frisinne bland prästeståndet. Han valdes till företrädare för prästeståndet även år 1867, men dog före landagen avslutades.

Som person var H. Heikel ansedd som en visserligen allvarlig men frisinnad, human, fördragsam och förståelsefull person. Han anslöt sig inte officiellt till någon frikyrklig rörelse, vilket inte hindrade honom att umgås i frikyrkliga kretsar. Han inbjöd bl.a. några åländska baptister till sitt hem utanför Åbo för att närmare bekanta sig med deras åsikter. Ålänningarna hade blivit kallade till Åbo för att inför domkapitlet stå till svars för sina ”irrläror”.

Bekantskapen skulle längre fram komma att ha en avgörande betydelse för baptismens spridning i Österbotten genom hans barns övergång till baptismen (Sundqvist 1965, 204–207; Heikinheimo 1955, 281–284; Landgrén 1944, 14; Helling 1946, 40).

Åren 1860–61 auskulterade hans dotter Anna H (f. 1838) vid dövstumanstalten i Åbo. Hon hade genomgått Åbo Flickskola 1848–53 och hemkommen till Pedersöre började hon vid höstterminens början år 1861 tillsammans med sina systrar undervisa dövstamma i prästgården på Rosenlund. Undervisningen skedde till en början i prästgårdens matsal. Detta kunde H. Heikel meddela Alopaeus samtidigt som han uppgav att elevantalet uppgick till 17.

Då elevantalet växte beslöt prosten Heikel, troligtvis i samråd med Anna, att uppföra skolbyggnader för ändamålet på prästgårdens marker i Pedersöre. Anna Heikel hade även på 1860-talet tillsammans med sin bror Viktor grundligt studerat de folkskolor i Stockholm, som upprättats där enligt amerikanska förebilder. Alopaeus och Borenius följde också intresserat med faderns och dotterns verksamhet kring dövstumundervisningen i Pedersöre (Jansson 1985, 83–84; KE I, 383; A:s brev till B 1861.03.28. RA. BS. RA.; Sundqvist A. 1965, 214).

Följande sommar besökte Alopaeus Pedersöre för att hålla skriftskola. Under förberedelserna för konfirmationen fick han hjälp av Anna Heikel.

I samband med Alopaeus besök i Pedersöre sommaren 1862 diskuterade H. Heikel och Alopaeus frågan om att sända en anhållan om statsbidrag för dövstumskolan till senaten. Heikel avfattade en anhållan, vilken Alopaeus förordade.

I anhållan lovade prosten Heikel att själv uppföra skolbyggnader på prästgårdens mark. Alopaeus skrev ett mycket positivt förord där han konstaterade att det fanns 24 manliga och 17 kvinnliga dövstamma inom Jakobstads prosteri. Vidare hänvisade han till att föräldrarna inte ville och inte kunde sända sina dövstamma barn ända till Kuopio, Borgå eller Åbo. Ett internat skulle kunna inrättas med mycket ringa kostnader vartill ett

positivt beslut enligt Alopaeus skulle bidra till att skingra de fördomar och betänkligheter som ännu hystes mot dövstum-anstalterna. Ytterligare hänvisade Alopaeus till att Anna Heikel var en utmärkt lärare och mycket skicklig i teckenspråk.

Heikel hade en ingående rådplägning med Borenius innan han fattade sitt beslut. Troligt är att Borenius läst igenom texten innan Heikel slutligen sände in anhållan om saken till senaten (G III 3 o. 4, Dka-Å, La-Å; BS. RA.; Helling 1946, 35).

På hemvägen från Pedersöre träffade Alopaeus Waenerberg i Helsingfors. Waenerberg kunde informera Alopaeus om att anhållan om statsanslag till skolan i Pedersöre skulle bifallas. Detta gladdade Alopaeus som kunde meddela nyheten till Borenius. I samma brev uppstämde han en lovsång över prosten Heikel och hans dotter Anna för vad de åstadkommit i Pedersöre för de dövstumma (A:s brev till B 1862.09.15. RA. BS. RA.).

Till en början fick skolan i Pedersöre ett anslag på endast 250 rubel och rätt att uppbära kollekt från Åbo ärkestift. Följden var att Anna Heikel till en början utan lön tjänstgjorde som föreståndare och enda lärare. Hösten 1865 fick skolan en andra lärare då den döve Lorenzo Eklund anställdes. Han hade tidigare varit privatelev hos Malm i Åbo och undervisat vid dövskolan i Borgå. Vid Manilla hade han varit en månad vårterminen 1864.

Livet i dövstumskolan i Pedersöre var efter omständigheterna ordnad som i en bondgård. Överallt härskade en sträng ordning och en utomordentlig renlighet. A. Heikel samarbetade även med A. Svedberg, som bl.a. överlämnade en dövstum flicka till Pedersöreskolan (Dksa-Å. 20; 1863–70; KE I, 383–384; Åbo dövst:s skola, G III 3, Dka-Å, La-Å).

Prosten H. Heikel dog redan 1867 och ansvaret för verksamheten för de dövstumma i Pedersörenejden låg därefter helt på Anna Heikel. Hennes samarbete med Alopaeus fortsatte även efter faderns död.

I samband med en brevväxling mellan Alopaeus och prosten Albert Heikel i Övertorneå framgick det att det fanns mycket dövstumma även i den trakten. Tillsammans med Anna Heikel besöktes

bl.a. Övertorneå varvid även hon hjälpte till med undervisningen (A:s brev till B 1866.01.10. BS. RA.; BN 1879–83, 284; Alopaeus 1889, 16–18).

I samband med kontroversen med representanter för pietisterna kring religionsundervisningen, sedan hon övergått till baptismen 1868, blev Anna H. tvungen att lämna sin tjänst och det skulle dröja till år 1878 innan hon kunde återvända till skolan som föreståndare. Där verkade hon till år 1898 då hon avgick.

Anna Heikel var väl skickad som lärare isynnerhet för dövstumma. Hennes livliga temperament lämpade sig utmärkt för teckenspråket, som även användes i dövstumskolan i Pedersöre. Hon undervisade även två dövblinda. En av dem, ”blinda Maria”, lärde sig efter tio års studier att läsa och skriva blindskrift, att sy kläder och att känna igen folk på deras klädsel. För sina elever var Anna H. som en mor, som ledde dem, vakade över dem och bad med dem. Hennes käraste ämne var religion i vilket ämne hon undervisade ännu sedan hon slutat skolarbetet.

I april år 1872 hade Alopaeus för avsikt att sända en frigiven, döv straffånge till Anna H. i Pedersöre. Till Borenius skrev han att ”jag får överlämna honom såsom Pedersörebo i Anna Heikels varma vård. Måhända skall ingen hafva emot att hon ehuru Baptist, handhar de vanlottades själavård”. I Alopaeus ord anas hur han såg på kontroversen kring hennes trosuppfattning.

Anna Heikel avled i Jakobstad den 3 april 1907 (KE I; BN 1879, 83; A:s brev till B 1872 .04. 20. BS. RA.).

4.6. Gustav Kristian Hendell – en talesman för talmetoden

Föreståndare för dövstumskolan i Kuopio var till en början fröken Emilie Kjöllfeldt. Skolan hade stora initialsvårigheter, bl.a. elevbrist och brist på kontinuitet i skolgången samt disciplinsvårigheter. Sedan hon lämnat sin tjänst utsågs t.f. föreståndaren, magister Gustav Kristian Hendell till ordinarie föreståndare 1874.

Trots att Hendell inte var bland de allra första pionjörerna bland abnormskolelärarna kom han att få stor betydelse för utvecklingen av undervisningen av dövstumma. Hendell hade en borgerlig bakgrund. Föräldrarna var hemma i Åbo, där hans far var handlande. Student blev han från Åbo lyceum 1865 (Landgrén 1944, 104).

Hendell representerade en ny typ av abnormskolelärare, som ifrågasatte den hittills nyttjade organisationen och metoderna. Från sin skola i Kuopio propagerade han såväl i tal som skrift för att dövstumanstalterna skulle vara ”de facto” verkliga undervisningsanstalter, dit döfstumma barn ”intagas för att blifva undervisade”. Till detta krävdes professionella lärare (såsom i Preussen och Danmark). Motsatsen representerades enligt Hendell av ”franska asyler”, ”filantropiska inrättningar”, där de enda kvalifikationerna hittills varit ”ett fromt sinne och ett varmt deltagande för den döfstumme och hans hårda öde samt föregående sysslande med abcdarier”. Hendell tog helt parti för den s.k. talmetoden (=”tyska metoden”). Hendell fann meningsfränder i U. Cygnaeus och A. Sirén, som efterträtt Malm i Borgå.

Hendell ansåg att den dövstumme var en hedning i det kristliga samfundet utan undervisning. Dövstumanstalterna skulle vara desamma som folkskolorna var för de fullsinnade d.v.s. bildningsanstalter för det rent praktiska livet.

Man kan förmoda att många av prästerna i Kuopio-trakten var passivt eller öppet anhängare av pietismen, med tanke på den utbredning rörelsen hade där. Den pietistiska kretsen kring lektor J. Bergh i stadens gymnasium utövade också ett stort inflytande. Även Hendell verkade som lärare vid gymnasiet, men det framgår inte klart var hans religiösa sympatier låg. Då han berör religiösa spörsmål i sina skriftliga redogörelser ger det intryck av pietistisk influens. I varje händelse ansåg han att det viktigaste i skolan var den religiösa andan. Orsaken var den att religiösa sanningar inte kunde anammas via teoretiska spekulationer utan endast via känslan. Religion skulle meddelas ”på ett särskilt, det alldagligt moraliska, andliga lifvet fullt förklarande och tillfredsställande

sätt” (Hendell 1874, 74–77; Hendell 1877, 186; Voipio 1944, 11).

Hendell erhöill ett statsstipendium 1872 för att bekanta sig med undervisningen vid Manilla. Han bekantade sig också med verksamheten vid dövstuminstitutet i Åbo samt studerade dessutom mycket ingående verksamheten vid dövstumskolorna i Danmark, Norge och Tyskland. Som ett resultat av sin studieresa blev Hendell en entusiastisk talesman för införandet av talmetoden vid dövstumskolorna i Finland. I Kuopio verkade han också som lärare vid lyceet. Av de utländska dövstumläraryrarna blev han speciellt påverkad av M. Hill i Weissenfels, Heil i Leipzig, Graser i Tyskland och dr Mathias, utgivare av tidskriften ”Organ der Taubst. -u. Blindanstalten in Deutschland und den deutschsprechenden Nachbarländern”.

Vid dövstumskoleföreståndarnas möte i Helsingfors år 1877 inlämnade han tillsammans med A. Sirén en reservation, där han tvivlade på möjligheterna att konsekvent genomföra talmetoden i landet ifall inte lärarna fick möjlighet att studera i ”talmetodens hemländer” d.v.s. i Tyskland och Schweiz. Därför borde tillräckligt stora resestipendier beviljas. Hendell avled helt plötsligt och oväntat i Kuopio 1878 (Hendell 1874, 72–77; Alopaeus 1889, 13–14; Puuska 1896, 39).

4.7. Karl Fredrik Edvald Knut Lundberg

– ”de sinnesslöas vän”

K.F. Lundbergs personlighet beskrivs bäst i samband med hans verksamhet vid den idiotskola som han grundade i Pedersöre varför det ansetts ändamålsenligt att göra detta i anslutning till diskursen i pedagogihistorien (kap 2.7.3.).

K.F. Lundberg var egentligen snickarmästare och hemma i Stockholm. Han saknade lärarutbildning, men hans begåvning och intellektuella intressen gjorde att han började med barnundervisning. Han auskulterade vid Manilla-institutet 1874 och arbetade som ritlärare vid A. Heikels dövsstumskola i Pedersöre.

Läsåret 1876–77 finner vi honom som t.f. lärare vid nyinrättade Kyrkoby folkskola utanför Jakobstad. K.Lundberg beviljades 1876 tillstånd av senaten att inrätta en privat dövstumskola i Jakobstad där eleverna skulle undervisas enligt talmetoden. Orsaken till hans åtgärd var troligtvis att han inte antogs som lärare till dövskolan i Pedersöre p.g.a. Anna Heikels motstånd mot att talmetoden skulle införas i skolan. K. Lundberg fick 1879 senatens tillstånd att ändra sin privata dövstumskola till en ”uppföstringsanstalt för andesvaga eller blödsinta barn”. Idiotskolan var inrymd i Lundbergs egen gård vid Otto Malmsgatan 6 i Jakobstad.

Lundberg var bl.a. medlem av drätselkammaren och stadsfullmäktige i Jakobstad 1886–87. Därtill hade han andra kommunala förtroendeuppdrag. Han avled 1897 (Birck 1952, 357 EEB 1870–1977, 217–220).

Lundberg kan hänföras till den pietistiska kretsen kring kyrkoherden V. Helander i Pedersöre, som även var ordförande i skolrådet för Lundbergs idiotanstalt.

4.8. Mathilda Linsén – representant för kvinnoemancipationen

Då Uno Cygnaeus sökte efter en lämplig lärarinna för landets första blindskola vände han sig till professorsdottern Mathilda Linsén från Helsingfors och bad henne att ansöka om ett resestipendium för att studera blindundervisningen i utlandet. Att Cygnaeus valde en kvinna för uppgiften att planera och förestå den första blindskolan i landet var troligen ett uttryck för den tillit, som Cygnaeus kände för kvinnor som lärare och som han kraftigt underströk redan i sitt utlåtande i folkskolefrågan (Alopaeus 1889, 19–21; UC:s skrifter, 12).

Mathilda Linsén åtog sig Cygnaeus erbjudande och senaten beviljade henne ett resestipendium med villkoret att resan skulle vara minst ett år och att hon därefter skulle åta sig föreståndarskapet

för det blivande blindinstitutet. Före Linsén hade flera kvinnor på Cygnaeus begäran i början på 1860-talet besökt seminarierna i Schweiz för att bekanta sig med undervisningen där för att de senare skulle kunna sköta lärarinnestjänsterna vid landet första seminarium i Jyväskylä.

Troligen påverkades Mathilda mycket av sin far, professorn i ”värtaligheten och skaldekonsten”, Johan Gabriel Linsén, som var en av de självskrivna talarna och poeterna vid nästan alla universitetets festliga tillfällen.

J.G. Linsén var en representant för åboromantiken och en av de första, som offentligt tog den finska nationalitetsfrågan till tals. Han var en av Finska litteratursällskapets stiftare och var dess ordförande under flera år. Under studietiden påverkades han starkt av Pestalozzis idéer och deltog ivrigt i det pedagogiska seminariets övningar vid Åbo Akademi (BN 1879–83, 450–451; Schauman 1892, 101 ff.).

Aug. Schauman kallar G. Linsén ”en af tidens egendomligaste lärdomstyper. Hans lynne var sjuklingens ojemna och retliga”. Han led av en bröstsjukdom (tuberkulos?) sen ungdomen. Folk nalkades honom med en viss bävan. Minsta orsak kunde åstadkomma ett vredesutbrott, som ibland knappt hade någon hejd. Han hade varit olycksdrabbad som få. Vid Åbo brand miste han sin gård och all egendom. Inom ett år dog hustrun och alla fyra barnen.

Då Mathilda Linsén växte upp och fostrades i denna miljö kan man förmoda att även hon påverkades såväl av faderns pedagogiska idéer som hans patriotism, men även av hans lynne och sjukdom. Förövrigt var Mathilda Linséns bakgrund typisk för 1800-talets högreståndsdöttrar. Född i Helsingfors 1831 undervisades hon först hemma av sin far och skaffade sig därefter genom självstudier omfattande kunskaper. Hennes mor var född Hoeckert och system var gift med Aug. Schauman varför familjerna umgicks mycket med varandra (Schauman 1892, 101–103).

M. Linsén begav sig ut på sin utlandsresa i juni 1863 och återkom till hemlandet hösten 1864. Uno Cygnaeus hade under sin studieresa till Mellaneuropa till vissa delar följt samma rutt som

Mathilda Linsén kom att göra och det är troligt att M. Linsén och Cygnaeus tillsammans till stora delar gjorde upp hennes reserutt. Sålunda kom hon att besöka Köpenhamns kungliga blindinstitut, som förestods av J. Moldenhawer, K.A. Georgis blindinstitut i Dresden, skolan i Barby i Sachsen samt läroinrättningarna i Frankfurt am Main, blindskolan i Lausanne, Hirzel, Freiburg, Hannover samt på hemvägen Manilla-institutet, där hon även auskulterade. I Manilla-institutet undervisades vid den här tiden i praktiken döva och blinda i skilda avdelningar.

Den av Uno Cygnaeus omhuldade tesen ”Till arbete genom arbete” kunde även Mathilda Linsén stifta bekantskap med vid sitt besök vid Levana-anstalten i Schweiz liksom Cygnaeus tidigare gjort. Hemkommen sände hon till senaten en resebeskrivning och bifogade också ett förslag till reglemente för det kommande blindinstitutet, som utgjorde underlag vid planeringen av blindanstalten i Helsingfors. Hennes kristligt, humana livsinställning avspeglade sig i skolans reglemente, som hon gjorde upp tillsammans med U. Cygnaeus och C.H. Alopaeus. Det baserade sig på de intryck, som hon liksom U. Cygnaeus fått i de mellaneuropeiska blindskolorna och kanske främst i Tyskland, där man betonade yrkesundervisningens betydelsen (Heikinheimo 1955, 471; FH 1916, 316; Schauman del I 1892, 101).

Även Mathilda Linsén var säkert medveten om de olika möjligheter och strömningar, som fanns i tiden då det gällde blindundervisningen speciellt efter sin studieresa. Att den praktiska undervisningen inte framträdde tydligare i initialskedet av blindundervisningen berodde säkert på att hon ville treva sig fram tills mer erfarenhet hade vunnits. Hon fick dock inte möjlighet att länge verka för blindundervisningens sak. Hon dog nämligen den 5 februari 1872 endast 41 år gammal.

Linsén var intelligent och energisk och djupt engagerad i sitt arbete som föreståndare för blindinstitutet i Helsingfors. Hon såg blindundervisningen som en av Gud ledd verksamhet, som mycket långsamt gjorde framsteg. Till Hanna Ingman vid blindskolan i Kuopio skrev hon i ett brev 1871 att det säkert skulle

komma en dag då det skulle ljusna även då det gällde de blindas sak i Finland. Varför skulle Gud annars ha gett sin tillåtelse till blindundervisningen? Hon skrev talrika artiklar i olika tidningar och hade en omfattande korrespondens för att hos det inflytelserika prästerskapet och bemärkta personer väcka intresse för de blindas sak (Schauman del I 1892, 101; FH 1916, 316; Heikinheimo 1955, 471; Kuotola m.fl. 1988, 33).

Det är uppenbart att Mathilda Linsén satte in all sin energi och arbetskapacitet i sin uppgift. Hennes hälsa gav emellertid vika för ansträngningarna. K. Stenius skrev till kanslirådet Cleve vid pågående lantdag 1872 med anledning av hennes förtidiga död: ”Att överansträngning redan långt före detta hade undergrävt avlidne frk. Linséns krafter, är jag fullkomligt övertygad om” (K. Stenius brev till Cleve febr. 1872. Z.Cs. RA.).

4.9. Karl Mortimer Stenius – nydanare inom blindundervisningen

Vid 1867 års lantdag lade prosten Nils Jakob Juselius från Kankaanpää fram en petition i prästeståndet om att en blindskola för finskspråkiga elever skulle inrättas. Petitionen vann understöd bland ständerna och enligt H.K. Majestäts reskript av den 27 mars 1868 skulle en finsk blindskola grundas ”någonstädes i landets sydöstra del”, helst i Kuopio stad. Därtill förordnades att ett stipendium skulle tilldelas en man, som under minst ett år skulle bekanta sig med blindskolor och blindvården i utlandet samt förbinda sig att därefter bli föreståndare för blindskolan (Lyytikäinen 1903, 83; Tsokkinen 1984, 20).

Det statliga stipendiet på 4 000 mk tilldelades fil. mag. Karl Mortimer Stenius. I släkten Stenius fanns det många som visade intresse för pietismen. Fadern var kyrkoherde i Pielisjärvi och hade studerat såväl för Linné och Kalm och blev känd för sina insatser för att rensa forsar och härigenom åstadkomma bättre od-

lingsmarker.

Det är troligt att också K.M. Stenius influerades av pietismen isynnerhet då han gick i gymnasiet i Kuopio. Han fortsatte senare sina studier i Helsingfors universitetet och auskulterade i Svenska normallyceum i religion och språk (Tsokkinen 1984, 62; Voipio 1944, 11–17).

De intryck som Stenius fick under sin studieresa kom i hög grad att påverka utformningen av verksamheten i blindskolan i Kuopio. Reglementet för blindskolan i Kuopio kom därför att betona yrkesundervisningens betydelse i mycket högre grad än då det gällde blindskolan i Helsingfors.

Stenius avsikt var att först bege sig till Sverige. Årstiden var emellertid redan så långt framskriden att han inte kunde bege sig iväg sjöledes och han beslöt därför att resa landvägen via S:t Petersburg och Berlin till Sachsen. Stenius hade fått höra att Sachsens blindskoleundervisning var välorganiserad och att det dessutom fanns ett varmt intresse bland själva folket för de blindas sak. I Sachsen fördes också en annan noggrann statistik över abnormundervisningen i de flesta tyska stater (Stenius 1870, 73; Lyytikäinen 1903, 83).

Stenius beslöt att först besöka blindinstitutet i Dresden. Beträffande Berlin konstaterade Stenius att man i likhet med blindanstalterna i bl.a. München och Amsterdam förutom elementärundervisningen lagt största vikten vid undervisningen i musik. Endast de som inte hade anlag för musik fick undervisning i handarbete. Trots att musiken utgjorde ”den blindes halva liv”, som Stenius uttryckte det, ledde detta till att man i Berlin klagade över kringstrykande, blinda musikanter, medan ingenting blivit gjort för de blindas utbildning i något hantverk. Det var därför viktigt att man såsom i Dresden inte gjorde de blinda allt för skickliga i musik, vilket kunde leda till ett kringstrykande tiggarliv för att väcka medlidande. Stenius kunde också konstatera att man vid de flesta institut allt mer börjat ge akt på att bedriva en praktisk verksamhet, som enligt honom var det mest förnuftiga. Som exempel nämnde Stenius Paris, Wien, Dresden, Barby, Lausanne, Hanno-

ver, Köpenhamn, Stockholm och Friedberg (Stenius 1870, 173–176, 102).

I Dresden uppehöll sig Stenius i mer än tre månader. Han fann att alla blinda barn kunde tas emot i blindanstalterna. De enda som blev uteslutna var de blödsinniga och barn med svåra kroppsslyten och de med obotliga sjukdomar behäftade blinda barnen. Endast i förskolan i Hubertusburg hade man gjort försök med uppfostran av ”skenbart” idiotiska blinda.

Uppfostrings- och bildningsanstalten i Dresden hade igångsatts privat av dr E.G. Flemming år 1809. Anstalten förenades år 1825 med en arbets- och försörjningsanstalt. De blinda barnen togs emot i sju års åldern och undervisades i skolämnen och lättare handarbeten. Det fanns också tillgång till läkare och enligt Stenius hade flera tusen blinda tack vare operationer återfått sin syn. I 15 års åldern överfördes de unga till arbets- och försörjningsanstalten. Systemet ledde till stagnation då många blev kvar på anstalten hela livstiden.

Situationen blev ett annan då anstalten förstatligades 1830 och 1832 övertogs ledningen av dr Karl August Georgi varigenom en total omgestaltning av verksamheten skedde. Enligt Stenius hade dr Georgi näst Haüy ”kanske de största förtjänster om blindas undervisning och vård.” Under dr Georgi blev anstalten uteslutande en bildningsanstalt.

Stenius övertygades i Dresden om vikten av att ordna den tekniska utbildningen på en praktisk grund. Därtill kom att dr Georgi åstadkommit en förskola för en bättre barnuppfostran i Hubertusburg. Georgis idé om en understödsfond för blinda arbetare, så att de inte föll kommunen till last, fann Stenius också utmärkt. Tack vare sin skriftställarverksamhet hade dr Georgi enligt Stenius också arbetat för att sprida riktigare och mera praktiska åsikter om de blindas undervisning och utbildning.

Dr Georgis efterträdare vid dennes död 1867, direktor Reinhard fortsatte i sin föregångares spår. Det är tydligt att Stenius lärdomar i Dresden i högsta grad påverkade hans senare förslag och åtgärder (Stenius 1870, 78–81, Tsokkinen 1984, 24).

Blindanstalten i Dresden omfattade två skilda inrättningar nämligen en elementarskola och en arbetsanstalt. Eleverna började skolan i 10 års åldern och undervisades i 4 år eller m.a.o. tills de ansågs mogna för nattvardsgång.

Undervisningen hade samma mål som högre folkskolan. Eleverna indelades efter framstegen i två klasser. Stenius ansåg att systemet passade Finland som ett fattigt land bättre än systemen i Köpenhamn och Wien där eleverna delades upp i fem olika klasser.

Stenius anmärker att ”minnet är de blindas värld” och att undervisningen av de blinda underlättas av att de har så gott minne, en livlig föreställningsförmåga och att de är kunskapsförstående. De ämnen som enligt Stenius krävde åskådlighet och lättfattlighet och en annan behandling för blinda än seende var geografi, formlära, naturkännedom och särskild åskådningsundervisning, där man behandlade olika föremål ur det dagliga livets, näringarnas, såsom jordbrukets, industrins och handelns område (”allerlei”) samt läsning och skrivning. Det viktigaste ämnet enligt Stenius var religion. Han anköt till diskussionerna i Finland gällande det torra dogmatiserandet, men det berättigade ändå inte enligt Stenius till en ”förvänd” framställning av bibelns lära i skolorna. I Dresden omfattade religionsundervisningen 8 timmar i veckan.

Stenius citerade texten, som fanns skriven i blindanstaltens vestibul: ”Herr, mein Licht”. Genom dessa ord ville man tillkännage att ”endast Guds sanna kännedom och fruktan är det ljus, som har magt att upplysa äfven det djupaste mörker, vare sig lekamligt eller andligt, eller hvad mera: bådadera!” (Stenius 1870, 81–85).

Stenius gjorde jämförelser mellan dövstumma och blinda och konstaterade att de blinda är lyckligt lottade framför andra vanlottade, t.ex. de dövstumma ”för hvilka allt andligt är en svåröst gåta, emedan de sakna del i det enda exakta medelsättet, det lefvande ordet, språket. Liksom den blinde är nästan död för det yttre och jordiska, så är den döfstumme nästan död för det inre

och andliga.”

Stenius, som själv troligen anammat en pietistiskt färgad religiositet, hänvisade i sin reseberättelse till dr Georgi som sagt ”Huru olycklig och beklagansvärd måste icke den arme blinde vandringsmannen känna sig, hvars religiösa uppfostran blifvit försummad. Hvilka svåra förebråelser för hans vårdare och lärare, att hafva försummat detta vigtigaste och heligaste verk” (Stenius 1871, 84).

I Dresden meddelades musikundervisning utan noter och endast efter gehör, vilket Stenius fann mindre lyckligt. Det fanns tryckta noter i reliefskrift i Frankrike, Danmark och Sverige och kunde vara bra eftersom de blinda kunde få anställning som organist.

Då det gällde undervisningen i läroämnena som krävde en annan behandling än för seende var det enligt Stenius viktigt att genom reliefkartor i geografi, via föremål, genom vandringar i naturen etc. ge eleverna klara åskådliga föreställningar. I Stockholm och Lausanne träffade Stenius t.o.m. på tryckta läroböcker för blinda i geometri och där krävde man också utförlig bevisning av de geometriska uppgifterna. För övrigt kunde han konstatera att det var sällsynt med tryckta läroböcker för blinda i de blindanstalter han besökte.

Genom att den blinda med handen följer bokstävernas följd lär hon/han sig att läsa lika lätt och snabbt som en seende, konstaterar Stenius. Skillnaden ligger endast i det förmedlande sinnet och olikheten i skriften. I övrigt är lärogången densamma som för seende (Stenius 1870, 87–92 o. 104).

Stenius tog även upp de stora åsiktsbrytningarna beträffande den mest lämpliga skriften för blinda. Det fanns fem olika skrivsystem i bruk och av dessa dessutom fem olika modifikationer av det romerska alfabetet. Det som var allmännast i bruk av de olika skrivsystemen var den brailleska eller punktskriften uppfunnen av den blinde Louis Braille i Paris och Moons system i England.

Efter att ha gjort jämförelser mellan de olika alternativen stannade Stenius för att rekommendera Breslau Stafchel-skriften med vanligt alfabete för de blinda i Finland. Den var skarpast

utpräglad då punkterna var genomstungna och därför synnerligen lämplig i Finland där de blinda vanligen sysslade med hårt arbete och därför inte hade så väl utbildat känselsinne som människorna i söder. Vid sidan därav var det nödvändigt med den brailleska skriften. Brokigheten beträffande skrivsystem och tryckta böcker för blinda i Finland var trots allt mycket stor under 1800-talet i blindskolorna (Tsokkinen 1984, 137–144, Stenius 1870, 92–97).

Under sin studieresa gjorde Stenius noggranna kostnadsjämförelser. Bl.a. jämförde han framställningskostnaderna för olika slag av skrift för blinda. Vid sitt besök i Dresden lade Stenius också stor vikt vid att bekanta sig med de gymnastiska övningar som användes i undervisningen. De blinda led ofta av "lungtuberkulos, skroffler, bröstlidande och en kraftlöshet i muskulaturen", som gjorde dem odugliga till kroppsarbete. Därför hade dessa övningar mycket större betydelse för de blinda än de seende enligt Stenius (Stenius 1870, 100–101).

Den allt snabbare industriella utvecklingen i Europa uppmärksammades även av Stenius. Han anknöt till de blindas levnadssituation och framhöll vilken stor betydelse det har för den blinde att genom sina händers arbete skaffa sig sitt uppehälle i livet. En första förutsättning var enligt Stenius att barnet fick kraft och skicklighet till att utföra dugligt arbete. Isynnerhet skulle händerna uppövas tidigt. Vid fem eller sex års ålder borde det komma till förskola. Stenius ansåg att två små förskolor borde inrättas i Finland i skilda delar av landet för att kunna bereda dem möjligheter att sedan besöka den blindanstalt som skulle inrättas på statens bekostnad. Ändamålet med förskolan skulle vara att förbättra barnets fysiska förutsättningar. Genom vårdslöshet eller missbrukad ömhet kunde de blinda barnens hälsa vara så undergrävd att de inte kunde bruka sina händer eller ens gå. Den ledande grundsatsen var att lära det blinda barnet att hjälpa sig självt.

Lämpliga yrken för blinda efter avslutad skolgång, som var tänkbara nämner Stenius bl.a. skomakarhantverket, svarvning, snickararbete samt borstbinderi.

För att kunna hålla sig underrättad om förhållandena bland de blinda i landet företog Dresden-anstaltens direktor vidsträckta resor. Med hänvisning till de erfarenheter Stenius skaffat sig i Sachsen och i synnerhet i Dresden framhöll han vikten av att man skulle grunda en understödsfond för avgående elever så att han/hon kunde förses med nödiga verktyg och materiel.

Vid varje blindanstalt borde finnas en operationssal för blinda. I Dresden och andra institut i Sachsen fanns det en bestämmelse om att blinda som kunde botas inte fick tas emot i anstalten. Där hade man sört för att operationer verkställdes förrän en ansökan om intagning i institut beviljades. Stenius föreslog med hänvisning till förhållandena i Sachsen att man i Finland skulle grunda särskilda föreningar, som kunde understöda då det gällde kostnaderna för ögonoperationer (Stenius 1870, 104–123).

Efter två veckors uppehåll i Hubertusburg begav sig Stenius via Leipzig till blindinstitutet i Barby (grundat 1858), som förestods av inspektor Hebold. Han hade upfunnit en mycket användbar skrivapparat för blinda. Här var direktionen gemensam för blindanstalten och folkskollärarseminariet på orten. Stenius ansåg att åskådningsundervisningen förenad med "Heimathskunde" bedrevs illa. Överhuvudtaget gjorde undervisningen ett negativt intryck på honom. Samma var fallet i Linz, Nürnberg och München och Stenius gör gärna jämförelser med förhållandena, som han mötte i Sachsen.

I Österrike var folkskollärarna förpliktigade att emotta även blinda elever i de allmänna folkskolorna som inte kunde tas emot i de särskilda blindanstalterna. Stenius ansåg förfaringssättet möjligt i länder med stort antal blinda och få utbildningsanstalter. Förordningen i Österrike hade emanerat från grundsatsen att det var statens plikt att sörja för att alla medborgare fick undervisning ifall han/hon önskade det (Stenius 1870, 129–134).

Före hemresan besökte Stenius ytterligare Lausanne, Padua och Milano. Härifrån hade han inget nämnvärt att skriva om. Sedan han ytterligare besökt Bern, Zürich, Ilvesheim, Frankfurt

am Main, Hannover och Hamburg reste han via Köpenhamn till Stockholm. Blindinstitutet i Köpenhamn, som blivit statsanstalt år 1858 fann han vara ypperligt och institutet hade även en förskola. ”Forening for at fremme Blindes Selvvirksomhed” bestod enligt Stenius till stor del av ”medlemmar ur statens förnämsta stånd”.

Institutet i Köpenhamn leddes av Moldenhawer, som under vidsträckta resor i bl.a. England, Frankrike och Tyskland studerat blindväsendet i dessa länder. Den tekniska undervisningen i Köpenhamn omfattade repslageri och korgmakeri, skomakare- och borstbindararbeten samt flätning av mattor, knytning av nät och jaktväskor. Anstalten hade också ett relieftryckeri (Stenius 1870, 135–144).

Den sista anhalten på Stenius resa var Manilla-institutet, som då utgjorde en avdelning av Allmänna institutet för dövstumma och blinda. I allmänhet ansågs dylika kombinerade inrättningar vara av ondo för de blinda. Tack vare direktor O.E. Borgs ”utmärkt humana och människovänliga öfverinseende”, såg Stenius i Manilla-institut dock ett undantag som bekräftade regeln.

Undervisningen var även här på allt sätt väl ordnad och den tekniska undervisningen lämnade enligt Stenius mycket goda resultat.

Stenius uttalade i sin berättelse berömmande ord om blindanstalten för svenskspråkiga barn i Helsingfors. Den intellektuella undervisningen sköttes med synnerligen framgång av M. Linsén, men Stenius ansåg det nödvändigt att man vid institutet anställde en verkmästare i korgmakeri. Överhuvudtaget hade anstalten hittills blivit allt för mycket förbisedd liksom blindundervisningen i Finland överhuvud.

Det är tydligt att Stenius tog starka intryck av förhållandena i Sachsen och i synnerhet av undervisningen i Dresden. Han återkommer ständigt till de intryck han mottog där. Förslaget om en understödsfond intogs i 1890 års kommittéförslag både i fråga om blind- och dövskolor.

Den patriotism, som rådde vid denna tid i Finland förmärks även i Stenius avslutande ord i hans reseberättelse. ”Måtte Herren i nåd se äfven till detta arbete i fosterlandet och välsigna det. –

Måtte Herren blott gifva oss tålmod och tro” (KB: 1890 nr 1; Stenius 1870, 135–144).

4.10. Gustav Adolf Helsingius – Finlands första fattigvårdsinspektör

Civilingenjören, hovrättsrådet G.A. Helsingius (1855–1934) fick den otacksamma uppgiften att i egenskap av inspektör för fattigvården övervaka verkställigheten av 1879 års fattigvårdslag. Hans far var teol. dr och kyrkohistorikern G.Fr. Helsingius, fr.o.m. 1859 kyrkoherde i Lojo. Modern hette Rosina (f. Heurlin). Hennes syster Augusta Heurlin var banbrytare inom flickskoleundervisningen. Hon grundade och ledde Heurlinska skolan i Åbo under många år.

G.A. Helsingius gick i Åbo gymnasium, som betecknades som ärkekonservativt. I Åbo bodde han hos sin moster, Clementine Ekelund, som var verksam i olika välgörenhetsföreningar. Ibland tog hon med Gustaf Adolf till ett ”arbetshem för bettlande barn”. Där fick han se barnen sitta i långa rader som i en skola och arbeta med att sprita bast, drev eller annat (ÅGM 1944, 15; Piirainen 1958, 183; Söderling 1974, 91–92).

Redan som liten kände han starkt medlidande med det fattiga folket. Under de hårda nödåren 1866–68 sökte sig hopar av tiggare från de nordligare delarna av landet till södra Finland. Hans far gav honom i uppdrag att övervaka tiggarna, som samlades vid prästgården i Lojo så att de fick mat för att orka traska vidare. (Denna tidsperiod har skildrats av författaren K.A. Tavaststjerna i socialromanen *Hårda tider* 1891).

Helsingius far var som kyrkoherde självskrivnen medlem av fattigvårdsstyrelsen i Lojo och var även verksam för att befrämja folkskolans utveckling. Under sin tid i Åbo tog G.A. Helsingius del i både Bibelsällskapets och Evangeliska sällskapets i Finland verksamhet (Söderling 1974, 91–95; KE II, 403–404).

På generalguvernör Heidens uppmaning sökte och fick

Helsingius ett stipendium för att skaffa upplysningar om fattigvården speciellt i Sverige, Norge, Danmark och Tyskland. Han lämnade sitt ordinarie arbete och reste först omkring i eget land, besökte fattiga hem och samtalande med kommunalmän, präster, tidningsmänniskor och privatpersoner.

Sommaren 1886 reste han i Sverige, Danmark och Tyskland. Efter resan utnämndes han 1886 till fattigvårdskonsulent. På basen av sina iakttagelser skrev han två rapporter till senaten åren 1886–87. Speciellt viktigt var att Helsingius fortsatte att skriva i tidningarna om fattigvården och dess missförhållanden. Då Helsingius 1889 utnämndes till ordinarie fattigvårdsinspektör var han under lång tid den enda statstjänstemannen inom socialvården i Finland (KE II, 404; Söderling 1974, 105 o.116).

Under sin utlandsresa besökte Helsingius först Stockholm. I sin reseberättelse berörde han städernas fattigvård, fattiggårdarna i Sverige och Danmark samt Tysklands arbetarkolonier. Han fäste huvudintresset vid sådant som kunde tillämpas på situationen i Finlands landskommuner och dessutom ville han anskaffa så mycket facklitteratur som möjligt.

Helsingius fäste sig vid att tiggeriet upphört i Mälardalen och att Stockholm tog väl hand om sina fattiga. Även i uppfostringsanstalten för gossar och dito för flickor, på barnhemmet och prins Carls inrättning för fattiga barn i Stockholm rådde ordning och snygghet. Anstalterna hade till ändamål att ”kristligen uppfostra barn”.

Från Stockholm begav sig Helsingius ut på landsbygden och besökte flere landsorter med fattiggårdar (Helsingius 1887, 4–8).

Bland andra städer, som Helsingius besökte framhöll han särskilt fattigårdens höga standard i Göteborg och Karlstad. I Sverige hade man stiftat en ny fattigvårdslag år 1819, som var humanare än de tidigare bestämmelserna. Men även där gick utvecklingen långsamt trots att allt fler fattiggårdar uppfördes. Exemplet hade troligen tagits från Sleswig där sådana uppförts på 1850-talet. Principen var att avskräcka den arbetsföra befolkningen från följderna av sysslolöshet och lättja (the workhousetest). I

Sverige var alla tillfrågade enstämigt för fattiggårdar. En del av fattiggårdarna fungerade som försörjningsanstalter för gamla, sjuka och sinnessvaga medan de på andra orter hade karaktären av tvångsarbetsinrättningar. I vissa fattiggårdar intogs även barn.

Det förefaller tydligt att Helsingius utgående från sina erfarenheter i Sverige blev övertygad om behovet av en statlig fattigvårdstjänsteman och att hans förslag direkt baserade sig på förslag utarbetade av kamrer W. Reuter, som var fattigvårdstjänsteman vid fattigvårdsstyrelsen i Göteborg (Söderling, 1974, 109–110; Helsingius, 1887, 12–16, 23–29; Helsingius 1890, 11–14).

Följande anhalt var Köpenhamn. Där fann han en ”mångfald af olika fattigvårdsanstalter, asyler och försörjningsinrättningar” sammanlagt över hundra stycken. Han fäste sig särskilt vid ”Handarbetsskolan för vanföra barn” och förvånades över huru vanföra och lytta personer kunde utföra olika slags arbeten om de blott fick undervisning. Han såg barn sy och slöjda med en hand, den andra ersattes ”genom någon tång eller dylikt”.

Han jämförde med situationen i Finland där man i liknande fall ansåg att barnen var oförmögna till arbete och därför inte övades i någonting utan föll fattigvården till last. Barnen tvingades därför att gå sysslolösa resten av livet. Detta var fallet om än barnen var aldrig så litet missbildade. I Sverige hade man senare inrättat två dylika skolor. Helsingius ansåg att Köpenhamns fattigvårdsväsende hörde till det främsta i hela Norden. Vid sin avresa därifrån tog han med sig stora mängder nyttiga handlingar för senare studier.

Från Danmark begav sig Helsingius till Tyskland där han bekantade sig med s.k. arbetarkolonier eftersom sådana inte fanns varken i Sverige eller Danmark (Helsingius 1887, 10–16, 23–29; Helsingius 1890, 11–14).

I sin reseberättelse föreslog Helsingius att en fattigvårdstjänsteman skulle anställas med uppgift att bl.a. underrätta sig om vården av sinnesslöa och värnlösa barn inom respektive kommuner. Fortfarande skulle dock guvernörer, kyrkoherdar och

kronobetjente bibehålla sina tidigare skyldigheter beträffande övervakningen av fattiggården. Vid fattiggårdarna borde särskilda och dugliga föreståndare anställas.

Hösten 1886 och våren 1887 gjorde Helsingius forsknings- och studieresor i eget land. Han påträffade bl.a. kommuner som planerade kombinerade fattighus och barnhem såsom i Urdiala. I Finland uppfördes den första fattiggården av ny typ invid Helsingfors 1873 och i Borgå och Loimijoki år 1884 (Helsingius 1887, 40; Helsingius 1890, 11).

Efter sin resa i landet 1886–87 gjorde Helsingius upp en fattigvårdsstatistik över Finlands landskommuner på uppmaning av chefen för civilexpeditionen, senator W.v. Daehn. Rapporten gav en klar bild av i vilken ohållbar situation fattiga, handikappade barn befann sig i. De dövstumma, blinda och sinnesslöa hade man börjat ta hand om, men isynnerhet var problemet med de fattiga lytta och vanföra oåtgärdat. Bland fattighjonerna, som saknade stadigvarande bostad fanns bl.a. 2 656 minderåriga ”af oäkta börd”, 1 445 lama, blinda eller dövstumma samt 4 080 med andra kroppsslyten. Helsingius underströk bl.a. att barnen borde få stadigvarande bostad ”emedan deras fostran fordrar det” (Helsingius 1887, 46–48)

Till Helsingius tjänsteuppgifter hörde bl.a. att ”uppmuntra till bildande av välgörenhetsföreningar, spar-, låne- och nödhjälpskassor ävensom andra den kommunala fattiggården underlättande och befordrande inrättningar”. Efter exempel från Danmark och Sverige började man också i Finland att grunda fattiggårdar (kommunalhem). År 1894 fanns det redan 92 och ett decennium senare ca 150 dylika i landet (KE II 403–404; Heikinheimo 1955, 289; Söderling 1974 112,117).

Helsingius intresse för de vanföra och lytta väcktes troligen i samband med hans besök i Köpenhamn och han tog aktivt del då ”Föreningen för de lyttas bistånd” bildades i Helsingfors 1889 efter förebild av Knudsens skola i Köpenhamn. Till föreningens grundare hörde ”nio för filantropisk verksamhet intresserade frök-nar” bl.a. Finlands första kvinnliga läkare, Emma Rosina Heikel,

dotter till W.J. och H.Heikel i Pedersöre. Samma förening grundade också en arbetsskola för lytta i samma stad. Helsingius var även aktiv då "Föreningen för vården av fallandesjuka" grundades i Kuopio år 1898 (Heikinheimo 1955, 280–281; KE II 403–404; Söderling 1974, 117, 135–139; Sievers 1912, 365–371).

4.11. Edvin L. Hedman

– föreståndare för Perttula sinnesslöanstalt

E. Hedman (1863–1915) var son till en affärsman från Uleåborg och hade ursprungligen för avsikt att bli läkare. Medan han studerade vid universitetet i Kristiania (Oslo) övergav han tanken på läkarbanan och började studera lämpliga undervisningsmetoder för sinnesslöa. För att få praktisk erfarenhet verkade han därför också som lärare vid Thorshaugens sinnesslöanstalt utanför Kristiania (Oslo).

Impulsen till Hedmans initiativ att grunda en skola för sinnesslöa i Finland var troligtvis de starka intryck som han fick vid ett besök i Norge redan i början av sina studier då han beledsagade sin sinnesslöa syster till sinnesslöanstalten i Thorshaugen. Anstalten förestods av dövskoleläraren J. Lippestad, som kommit i kontakt med sinnesslöa barn i samband med att han undervisat dövstumma. Det var samma utveckling som man kunnat konstatera i andra länder d.v.s. att sinnesslöundervisningen har sina rötter i dövstumskolan. Hedman fick fungera som lärare vid Lippestads anstalt och följa dess administration i grunden. Efter avlagd fil.kand.examen 1886 sökte han och fick ett stipendium för ett längre uppehåll i Norge för studier av hela den norska andesvageskolan för att ytterligare få erfarenheter för att kunna starta ett liknande institut i hemlandet (KE II , 377–378; Alopaeus 1889, 28; Hedman 1888, 365–388).

Hedman gjorde också en kortare studieresa till Danmark och därefter år 1888 till Tyskland, Schweiz och England som statsstipendiat. Troligtvis på S. Yrjö-Koskinens förslag kallades Hedman 1888 också till medlem i abnormskolekommittén, som under

biskop C.H. Alopaeus ordförandeskap hade i uppgift att göra upp förslaget till förordning för abnormundervisningen.

Även Hedman greps, liksom många andra av tidens läkare, av intresse för de degenerations- och arvläror samt sterilisering som från Schweiz och USA spred sig till Norden kring sekelskiftet. Enligt Hedman var psykiska defekter och moraliska lyten underkastade ärflighetens lagar. Det var inte längre fråga om ett filantropiskt problem utan lösningen krävde åtgärder från samhällets sida. Samhällsåtgärder lämpade för psykiskt abnorma var enligt honom 1) ändamålsenlig, trygg uppfostran, b) ett definitivt system för kontroll och tryggande övervakning av andligt abnorma och 3) förhindrande av psykiskt degenererande individers fortplantning. För andligt undermåliga folkskolebarn rekommenderade han särklasser eller särskolor, som i en framtid kunde utvecklas till daginternat och arbetskolonier (Hedman 1912, 330–340; Wendt 1912, 50–54; Björkman 1912, 323–330).

Hedman gick ivrigt in för att grunda flera skolor för de sinnesslöa även i Finland. Vid det första finska abnormskolläramötet 1901 i Åbo konstaterade han att det ännu fanns många blinda, döva, lytta, andesvaga och epileptiska barn som inte fick undervisning ”på grund av fattigdom och ligkiltighet, af okunnighet och råhet eller av missriktad föräldrakärlek” (FALM 1901, 21–22).

Han beräknade att måhända endast en tiondel av de bildbara sinnesslöa kunde erhålla någonslags uppfostran, medan inte en enda av de ”till tusende” uppgående idioterna och inte heller många dövstumma sinnesslöa, eller epileptiker kunde beredas rum. Varken den kommunala fattigvården eller enskild filantropi kunde enligt Hedman klara av en sådan uppgift, varför staten borde träda till liksom i fråga om döv- och blindskolorna.

Hedman föreslog också att man såsom i Grenaa på Jylland skulle grunda en förening med uppgift att materiellt och andligt understöda blinda, dövstumma, andesvaga och lytta och verka för att förebygga t.ex. tuberkulos och ögonsjukdomar bland de abnorma (FALM 1901, 16–22).

Hedmans arbete för de sinnesslöa kan anses banbrytande med

tanke på den okunnighet och t.o.m. vidskepelse, som florerade bland människorna. Enligt Hedman kunde även bland de sinnesslöa förekomma associala tendenser och för sådana individer borde man inrätta särskilda uppfostringsanstalter där eleverna skulle sysselsättas med lantarbete. Hedman sysselsatte sig mycket med frågan om gränsdragningen mellan sinnessjukdom och sinnesslöhet. Ännu i början på 1900-talet togs enstaka sinnessjuka barn in i skolan för sinnesslöa och Hedman tog även upp saken till diskussion vid nordiska lärarmöten.

Hedman representerade den typ av abnormskolelärare och föreståndare, som inte var prästvigd och vars uttalanden och anföranden inte var genomsyrade av samma religiösa innerlighet som pionjärernas under 1860- och 70-talen t.ex. Alopaeus, A. Heikel och Stenius. Han tillhörde inte Bibelsällskapet och deltog inte i inremissionens arbete. Däremot deltog han flitigt i det kommunala livet och var en av grundarna av den lokala sparbanken. Hans livssyn och handlingar präglades dock av omsorg och humanism och han hade som målsättning att medmänniskorna och samhället skulle ta sig an vanlottade av alla kategorier, som behövde vård (NMA 1912, 328–339).

4.12. Valter Voldemar Forsius och abnormskoleförordningen 1892

V.V. Forsius verkade som inspektör för abnormskoleväsendet vid skolöverstyrelsen 1892–1925. Han var hemma i Borgå liksom flera andra av abnormskolelärarna. Han föddes 1856 i Heinola, var tre år gammal då familjen flyttade till Borgå där han växte upp och även blev student 1875. Forsius farbror ägde Åby gård, där Valter Forsius familj tillbragte somrarna. Granne till Åby var Pir-laks egendom, som tillhörde C.H. Alopaeus.

Valter Forsius far K.H. Forsius var rektor för Borgå lyceum och religionslärare. I hemmet rådde en pietistisk anda och i familjen diskuterades litteratur och dagsaktuella frågor. Musik och sång hade även en framträdande plats. Också ungdomarna i familjen

tyckte om att läsa norsk skönlitteratur och verk av V. Rydberg. I början på 1880-talet gifte sig Forsius med Mili Lilius.

V. Forsius syster Elin, sedermera gift med Mikael Soininen deltog i den hjälpverksamhet som Alopaeus syster Naema hade startat för att lindra nöden bland fattiga och sjuka. Hon kände även en dragning till finskhetsideologin.

Forsius arbetade som lärare vid fruntimmersskolan i Fredrikshamn i fyra år. Då Borgå erhöll sin folkhögskola blev han dess första föreståndare (1889–92). Han kom också att verka vid Borgå lyceum såsom kollega och t.f. rektor och fungerade en kort tid som folkskoleinspektör (1890–92). Helt i enlighet med tidens anda bland borgerskapet var Forsius samhällsengagerad. Han var under flera år chef för Borgå och Helsingfors frivilliga brandkårer och kårordförande. Han deltog också ivrigt i ungdomsföreningsverksamheten (Voipio 1944, 62–64, 115; Heikinheimo 1955, 205; Helling 1946, 62–64).

Alopaeus hade sedan han återvänt till Borgå försökt intressera unga magistrar för dövstumsaken. M. Soininen var inte intresserad, men V. Forsius gav ett löfte om att åta sig föreståndarskapet för dövstumskolan i Borgå. En bidragande orsak var kanhända att han hade en åtta år yngre kusin, Elin Carlstedt, som var dövstum. Hon besökte dövstumskolan i Borgå åren 1872–81. V. Forsius syster Bertha och hans kusin Elin blev lärarinnor vid dövstumskolan i Borgå.

Under sin tid som föreståndare vid dövstumskolan i Borgå 1890–93 var Forsius mycket uppskattad av eleverna. Han deltog i deras bollspel och lät sig tilltalas av eleverna vid förnamn. Lärarkandidaten Savolainen från Kuopio vikarierade en kort tid vid dövstumskolan och kände sig något osäker, då han inte behärskade vare sig teckenmetoden eller fingeralfabetet, eftersom skolan i Kuopio använde talmetoden. Forsius personlighet uppmuntrade emellertid honom och Savolainen beskrev Forsius som en hjälpsam och tålmodig person, vars pedagogiska valspråk gick ut på att inte brådska, lära litet men grundligt.

Forsius hade skaffat en stor bur med vita råttor till skolgården för

att höja trivseln och också i klassrummet fanns en fågelbur med kvitterande kanariefåglar (Helling 1946, 62–64; Heikinheimo 1955, 205)

V. Forsius sökte, troligtvis på uppmaning av Alopaeus och med hans förord, det statliga stipendiet för studieresa i utlandet, vilket även beviljades. Det var samma år som Soininen med sin fru flyttade till Borgå och Valters föräldrahem för att han skulle kunna slutföra den forskning han påbörjat under sin Amerikaresa. I samma hem bodde samtidigt också V. Forsius med sin familj, varför åsiktsutbyte mellan de två pedagogerna säkert förekom (Voipio 1944, 62–64, 115; Plit 1984, 295–296; Helling 1946, 62–64; Alopaeus 1889, 32–33).

V. Forsius studieresa och reformförslag

Forsius begav sig på studieresa år 1886. Han följde de tidigare stipendiaternas reserutter. Först besökte han abnormskolorna i Åbo och Helsingfors varefter han reste till de skandinaviska länderna samt Tyskland och Schweiz.

Efter sin utlandsresa inlämnade Forsius 1888 sin 218 sidor omfattande reseberättelse jämte ”Förslag till ordnande af abnormskoleväsendet i Finland”, en allmän plan beträffande organisationen av abnormskoleväsendet i landet. Forsius påpekade att ”det förts en hård kamp i utlandet mellan olika riktningar”. Nu kunde Finland plocka frukterna av den långvariga striden mellan tal- och teckenmetoden. Den dittills rådande situationen betecknade han som ett ”stillastående”.

Den största förändringen i Forsius plan gällde dövstumundervisningen där han föreslog en övergång till den ”schleswigiska modellen” med nivågrupperingar i enlighet med anlag och förmåga samt övergång till talmetoden (Forsius brev till Cleve. ZCs VIII. RA.)

Blindskolorna skulle enligt planen reformeras efter tysk modell med förberedande avdelningar, skol- och arbetsavdelningar och slutligen yrkesbetonande avdelningar. De statliga skolorna skulle anslutas till den statliga förvaltningen. Överhuvudtaget gick Forsius i sina förslag in för ett skiljande av abnormskolorna från kyrkans överinseende. Forsius uppställde ett klart mål för abnorm-

skolan: ”Den finska abnormskolans uppgift är att åt landets abnorma barn meddela det mått af religiös och borgerlig kunskap, som med hänsyn till barnets lyten motsvarar folkskolornas kunskapsmått äfvensom att förbereda barnen för en möjligast sjelvärdig praktisk livsverksamhet” (Forsius brev till Cleve. ZCs VIII. RA.).

Modernt verkar Forsius uttalande om att ta hänsyn till individuella särdrag: ”Resultatet af skolornas arbete rättar sig därför ej allenast efter olika skolor och olika lyten utan snart sagdt efter hvarje särskild elevs andliga begåfning och fysiska utveckling” (Forsius brev till Cleve. ZCs VIII).

Emedan Finland var glest befolkat föreslog Forsius statliga och statsunderstödda privata skolor. De dåliga erfarenheterna från Norge gjorde att han inte förordade skoltvång (Heikinheimo 1955, 205; Helling 1946, 64–67; Voipio 1944, 63, 116; Forsius brev till Cleve. ZCs VIII. RA.).

I slutet av år 1888 tillsattes en nationell kommitté med Alopæus som ordförande. Den hade i uppgift att granska Forsius förslag och göra upp ett fullständigt förslag till förordning för abnormskoleväsendet. Bland kommittémedlemmarna märktes bl.a. föreståndaren för dövstumskolan i Borgå, A. Sirén, föreståndare Anna Heikel från dövstumskolan i Jakobstad, föreståndaren för blindskolan i Helsingfors, Hanna Ingman, pedagogie emeritusprofessor, kanslirådet Z.J. Cleve samt U. Cygnaeus efterträdare som överinspektor, V. Floman, föreståndaren för dövstumskolan i Åbo A.E. Nordman, V. Forsius, föreståndaren för dövstumskolan i Kuopio, Kustaa Killinen samt fil. mag. E.L. Hedman (Killinen 1928, 382; KB: 1890. N:o 1.).

Alopæus var inte nöjd med kommitténs förslag om att skolorna där talmetoden användes föreslogs vara externat i första hand i stället för internat. Den andra frågan som Alopæus protesterade emot var att undervisningen av svenskspråkiga blinda elever skulle ske i den finskspråkiga blindskolan i Helsingfors. Redan på grund av pedagogiska skäl borde en egen läroinrättning grundas för dem i Ekenäs, där det fanns ett svenskspråkigt lärarseminarium, ansåg han. I ett brev till Cleve i samband med att han lämnade in abnormskolekommitténs betänkande tog han upp reli-

gionsundervisningen. Enligt Alopaeus sade hans 21-åriga erfarenhet från Åbo dövstuminstitut att undervisningen i religion kunde påbörjas ”omedelbart vid de döfstummas inträde i läroanstalten” (A:s brev till ZC 12.10.1889. ZCs VIII. RA.; A:s brev till U.C.1880.03.18. RA.).

Beträffande de sinnesslöa ansåg kommittén att definitionen på sinnesslöhet i praktiken var vacklande och att begreppet inte var tillräckligt vittomfattande. Psykiskt sjuka barn lämnades bl.a. utanför och de borde inte placeras på ”dårhus” ansåg kommittén. En önskan framställdes att en finsk skola för sinnesslöa skulle inrättas i Helsingfors eller i dess närhet och att skolan i Jakobstad fortfarande skulle åtnjuta statsstöd.

Blindskolorna skulle reformeras enligt tysk modell med förberedande avdelningar, skol- och arbetsavdelningar och slutligen yrkesbetonade avdelningar. De statliga skolorna skulle anslutas till den statliga förvaltningen. Överhuvudtaget gick Forsius i sina förslag in för ett skiljande av abnormskolorna från kyrkans överinseende.

V. Forsius företog ytterligare en studieresa till utlandet år 1889 och då A. Sirén avled år 1890 övertog han föreståndarskapet för dövstumskolan i Borgå. Medan Forsius ännu var föreståndare för dövskolan i Borgå startade han utgivandet av publikationen ”Tidskrift för abnormskolorna i Finland”. Den var till en början tvåspråkig. Den bytte senare namn till ”Dövstum- och blindskolan”.

Abnormskoleförordningen, som utfärdades 1892 följde kommitténs förslag och V. Forsius utsågs till inspektör för abnormskolväsendet vid skolöverstyrelse samma år. Hans viktigaste uppgifter blev att föra abnormskolornas talan i skolöverstyrelsen, förrätta inspektioner, anordna teoretiska och praktiska prov för blivande föreståndare och lärare, föra statistik och avlämna årsberättelser till överstyrelsen. I förordningen fastslogs placeringsorten för de olika läroinrättningarna, vilket språk och vilken metod som skulle användas och skolformen (internat eller externat) (se bil. 2). (Heikinheimo 1955, 205; Voipio 1944, 63; Helling 1946, 64; Somerkivi m.fl. 1979, 169; Alopaeus 1887, 33).

V Diskurs i miljöerna och mentaliteten

Diskursen i miljöerna och mentaliteten skiljer sig från de övriga genom att här sammanförs aspekter ur de andra diskurserna med de aktuella personerna och deras fysiska och kulturella miljö.

I detta kapitel penetreras således frågor i anslutning till de miljöer, där abnormskolorna grundades samt mentaliteten i dessa miljöer både beträffande enskilda personer och kollektiv för att härigenom spåra de grundläggande omständigheterna, som bildade förutsättningarna för de första abnormskolornas tillkomst. Kan man utgående från den traditionella betydelsen av miljöernas beskaffenhet, de fysiska och/eller den kultur och mentalitet, som rådde där finna svar på frågan om de skapande processernas ursprung, som kan bidra till förståelsen av de undersökta fenomenen? Vilka omständigheter i närmiljön var det som utlöste individuella och kollektiva aktiviteter, som ledde till etableringen av abnormskolor i olika delar av landet?

5.1. Finland och det övriga Europa

Befolkningsökningen i de större städerna i Europa under 1800-talet, urbaniseringen och industrialiseringen åstadkom en ny situation beträffande barnens ställning. På grund av pauperism, usel hygien och smittosamma sjukdomar var barndödlighet hög bland den fattiga befolkningsdelen. Dessutom utnyttjades barnarbetskraft allmänt. Detta ansågs t.o.m. som en välsignelse eftersom de då besparades från laster, som friheten kunde medföra. Samtidigt utvecklades ett humanitärt tänkesätt, som lyfte fram barnens misär till ett samhälleligt problem (Steinby 1991, 95 ff.; Klinge 1994, 164 ff.; Klinge 1995, 124–125).

I Finland led isynnerhet landets östra och nordliga delar stor nöd. Procentuellt var antalet handikappade större där än i andra delar av landet beroende på rökpörten, den låga levnadsstandarden och bristen på läkare. Kvacksalvare fick ersätta läkare,

som gjorde saken ännu värre. Ännu på 1920-talet var ögonsjukdomen trakoma vanlig bland de finska skolbarnen i Karelen då många bodde i rökpörten, rökbastur och rior.

Det ur de handikappades synpunkt viktiga sjukhusväsendet var outvecklat och dödligheten bland barn i Finland var 50 % i medlet av 1800-talet. I den tilltagande rörligheten i samhället syntes och uppmärksammades de handikappade allt mer efterhand som antalet folkskolor ökade (Vuornos 1971, 82; Virkkunen 1957, 283–285; Cygnaeus 1871, 235; Lyttikäinen 1928, 386).

De finländska kuststäderna upplevde en kulturell blomstring under 1800-talet. Livligast var förbindelserna till Sverige och närmast Stockholm trots att även S:t Petersburg efter 1809 lockade till sig allt fler emigranter. Kommunikationerna till Sverige gick över Stockholm, rikets tidigare administrativa och ekonomiska centrum. Detta gällde såväl för kuststäderna vid Finska viken som särskilt Österbotten. Det kapital, som samlades genom segel-sjöfarten, tjär-, victualie- och kolonialhandeln, fann småningom vägen till ångsågarna vid kusten och industrianläggningar vid inlandets vattenfall (Bonsdorff 1977, 7 ff.; Klinge 1995, 126).

Redan under den tid som Finland tillhörde Sverige företog finländska forskare och vetenskapsmän resor till olika delar av Europa och även längre bort för att skaffa sig kunskap om förhållandena i andra länder. Bäst känd är kanhända Linnés lärjunge, Pehr Kalms resor till Ryssland och Nord-Amerika i medlet av 1700-talet. Det var brukligt att en gång i livet företa en rundresa vanligtvis till Sverige, Danmark, Frankrike och Italien. Det populäraste resemålet var Tyskland. Redan i början på 1830-talet företog fysikern J.J. Nervander en lång resa i Europa, som utsträcktes ända till Italien. Även Frankrike och isynnerhet Paris var ett populärt resmål.

I början på 1840-talet tillkom Alexandersstipendiet och tack vare bättre kommunikationer blev det allt flere, som reste ut. Enligt Klinge var det en medveten strävan från de finländska myndigheternas sida att anknyta Finland till den alleuropeiska intellektuella och tekniska utvecklingen genom de otaliga utlands-

resorna som statstjänstemän, forskare och universitetslärare gjorde.

Bland skrivande resenärer, som bekantgjorde utländska förhållanden för den läsande allmänheten i hemlandet torde Z. Topelius vara mest känd. Topelius publicerade sina resebeskrivningar i Helsingfors Tidningar och senare i Morgonbladet. Topelius sökte via sina resebrev förebilder för olika reformer, som han kämpade för i hemlandet såsom ökad folkbildning och bättre sociala förhållanden för fattiga. J.V. Snellman gav 1842 också ut en bok om Tyskland (Steinby 1991, 83, 120; Lehtonen 1998, 7 ff.; Klinge 1997, 85–90; Suolahti 1950, 230).

De resor, som pionjärerna bland abnormskolelärarna gjorde var ett naturligt mönster i en redan etablerad tradition. Även de beskrev vid hemkomsten från sina studieresor både muntligt och i resebrev för myndigheter och andra påverkare vilken utformning och omfattning abnormundervisningen hade på andra håll i Europa och Amerika. Då Pedagogiska föreningen i Finland grundades 1864 och började utgivningen av "Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland" deltog även abnormskolelärare med bidrag i form av reseberättelser och information om abnormsaken. På detta sätt kom hela den rika floran av olika lösningar gällande undervisningen av abnorma att bli bekant och diskuteras även i Finland. Bl.a. framhöll V. Forsius vilken stor fördel Finland haft genom att inte låsa sig i ett för tidigt skede för en bestämd modell för abnormskoleväsendet (Se närmare kap. 4.12.) (Päivänsalo 1971, 70).

5. 2. Filantropi och associationer

Stor betydelse för utvecklingen av såväl folkbildningen som bildning för de abnorma fick de privata initiativ, som togs inom liberala borgerliga kretsar i städerna. De städer där abnormskolor grundades, d.v.s. Borgå, Åbo, Jakobstad/Pedersöre, Kuopio samt Helsingfors, var betydelsefulla bildningshårdar med ett aktivt

borgarskap, som vid sidan av sitt egentliga levebröd även inriktade sitt intresse på filantropi, som efter utländska förebilder blev en del av den borgerliga livsstilen.

Detta intresse yttrade sig i en vilja att förbättra de lägre folklassernas sociala situation och i ett behov av att sprida bildning inom de breda folklagren. I dessa strävanden gick statsmaktens, kyrkans och borgerskapets intressen hand i hand. De bakomliggande motiven emanerade till en del av oron över den försämrade moralen hos folket, vilket hade lett till lättja, alkoholmissbruk o.a. olater.

De omfattande sociala problemen och bristerna som allt mera börjat göra sig gällande i samhället trodde man sig kunna finna en lösning på genom att grunda en association för saken. Typiska lokala associationer som uppstod var sparbankerna, sällskapsklubbarna, de frivilliga brandkårerna samt fruntimmersföreningarna.

De sistnämnda, som grundades i s.g.s. alla städer fr.o.m. slutet av 1840-talet fick särskilt stor betydelse. Deras syfte var att lindra nöden och misären bland de fattiga folkklasserna. I Borgå, Gamlakarleby och Kristinestad bildades åren 1846–47 fruntimmersföreningar och efterhand uppstod sammanlagt tolv sådana föreningar på olika håll i landet (Klinge 1997, 110–113, 149; Stenius 1987, 157 ff.).

Det hände även att förmögna änkor och borgare testamenterade medel till fonder för att stöda ”fattiga, skickliga och beskedliga Skolgåssar” såsom t.ex. biskopinnan Haartman i Åbo (Leinberg 1901, 368).

Det hegeliantskt inspirerade familjeidealet, som centrerades kring prästgårdar och till landsorten fick en motpol i den högborgerliga livsstilen. I den underströks visserligen kvinnans roll i hemmet och inom familjen. Men detta behövde inte hindra kvinnorna att verka inom ”det större hemmet”, det omgivande samhället.

Förutom att fruntimmersföreningarna gav kvinnor från de högre stånden möjligheter att komma ut ur den trånga familjekretsen och göra en patriotisk insats var det ett svar från de högre

ståndens sida på de jämlikhetskrav som ställdes från de arbetandes sida. Dessutom utgjorde det början till den kvinnoemancipation, som blev allt starkare mot slutet av 1800-talet. Sin speciella betydelse fick verksamheten genom att den redan tidigare inledda verksamheten nu kanaliserades, organiserades och institutionaliserades. Bland de högre stånden ökade intresset för den sociala problematiken och olika hjälpinsatser.

Den filantropi, som bedrevs av högre ståndets kvinnor medförde viktiga förändringar i den kommunala fattigvården. Man fäste större uppmärksamhet vid hygien, en större medkänsla växte småningom fram och även nya pedagogiska ideal började göra sig gällande. De bildade underströk gärna att nöden bland människorna, den höga barndödligheten och familjens demoralisering o.a. gissel i grund och botten emanerade från den enskilda individens moraliska problem. Lösningen både då det gällde den materiella och den andliga nöden låg i bildningen. Därför ville man idealisera den borgerliga familjen. Familjen utgjorde grunden för all uppfostran och sedlighet. Det kulturella arvet från far- och morföräldrarna räckte inte längre till. För att kunna höja sig moraliskt och sedligt krävdes därför att även allmogen och det arbetande folket blev delaktiga av bildningens välsignelse.

Filantropi förekom även i oorganiserade former för att hjälpa nödlidande och tiggare. Enligt den borgerliga familjeideologin och gamla traditioner inom präst- och herrgårdskulturen fanns en oskriven regel, som innebar en förpliktelse att hjälpa de sämre lottade i samhället (Klinge 1997, 110–113, 149; Stenius 1987, 157 ff.; Häggman 1994, 196–197).

Redan under 1840- och 50-talet inrättades på initiativ av borgerskapet småbarnsskolor, fattigskolor och flickskolor med medel som insamlats eller donerats av inflytelserika, förmögna borgar- och tjänstemannafamiljer. Initiativen togs ytterst sällan av den offentliga fattigvården. I direktionerna satt de främsta representanterna för borgerskapet och som lärare uppträdde högreståndskvinnorna oftast som oavlönade, frivilliga övervakare och

lärare. Under 1840-talet grundades åtta flickskolor och på 1850-talet 11 flickskolor i olika städer i Finland. I städerna grundades också s.k. söndagsskolor med statligt stöd för att befrämja yrkesundervisningen.

Tidstypiska var även bibelsällskapen, som hade sin grund i den evangeliska rörelsen, där det fanns en stark strävan att grunda föreningar och att sprida andlig litteratur. Till Finland hade rörelsen spritts från England via därvarande bibelsällskap och vars stödorganisation rörelsen utgjorde. Spridningen av biblar bland allmogen stödde på sitt sätt hemundervisningen.

Finska missionsällskapet stiftades 1858 ur vilket senare den inre missionen växte fram. På grund av generalguvernör Bergs negativa attityd lyckades man inte i Finland grunda något sällskap för inre mission, men man fick tillstånd att syssla med spridandet av religiösa skrifter.

Prominenta personer inom prästerskapet och ämbetsmannakåren var verksamma inom bibelsällskapen. De flesta av abnormskoleföreträdarna var också involverade både i bibelsällskapets och inre missionens verksamhet (Rosenqvist 1911, 82–84; Till 100-årsminnet av J PH Palmén II 1915, 501–523; Ramsey 1998, 32–33; Klinge 1997, 110–123 o.164-165; Stenius 1987 87, 210–211).

Den långa raden av funktioner, som föreningar med statens goda minne handhade såsom bibelspridning, folkbildning, lantbrukets utveckling o.a. var ett uttryck för det delade ansvaret mellan staten (förvaltningen) och det filantropiska frivilligarbetet.

I utvecklingen fr.o.m. 1870-talet framåt kan man tydligare än tidigare spåra större medvetenhet från statligt håll att starkare framhäva den enskilda individens plikt att ta hand om sig själv och sin familj och därmed framstod även ansvarsfördelningen mellan staten och det filantropiska frivilligarbetet tydligare.

Socialpolitiskt hade utvecklingen i Finland fram till 1870-talet gått därhän att det uppstod en reaktion mot den renodlade liberalismen, som visade tendenser till antidemokratiska drag. I opposition mot den liberala politiken började personer inom det

fennomanska lägret såsom Yrjö Koskinen och andra kräva att staten skulle träda till och skydda de utnyttjade och skyddslösa arbetarna.

Utvecklingen avspeglade även abnormundervisningens beroende av det ekonomiska läget och dess nära anknytning till fattigvårdsproblematiken. Kravet på att abnormskolorna också skulle ge yrkesutbildning förstärktes efter 1870-talet. Läget var också en följd av nödåren i slutet av 1860-talet och kommunernas svårigheter att uppfylla kraven i fattigvårdsförordningen av 1879. Utvecklingen inom abnormundervisningen låg helt i linje med syftet i förordningen, vars pedagogiska budskap var att samhällsmedlemmarna skulle kunna försörja sig själva och sin familj.

Under 1870-talet var man tydligt på väg att flytta tyngdpunkten i fattigvården från en tidigare individrelaterad fattigvård där man beaktat människovärde och känslor mot en kollektiv fattigvård som innebar arbetstvång (Sievers 1912, 365–371; LEHOS, 83; NMA 1903, 254–269; NMA 1912, 366; Lyytikäinen, L. 1912, 88).

De bildades frivilliga filantropiska intresse riktades allmänt taget till en början på nödlidande överhuvudtaget eftersom de uppfattades som en odifferentierad grupp. Först i slutet av 1880-talet inträffade en differentiering. I samband härmed började man bilda egna föreningar för barn, sjuka, handikappade och åldringar.

Även den frivilliga verksamheten bland de abnorma differentierades allt mer under senare hälften av 1800-talet och det uppstod efter mönster från utlandet en mängd ideella stödföreningar kring de olika formerna av abnormundervisning. Sådana var t.ex. ”Döfstumföreningen i Åbo” (1886), ”De blindas vänner” med en filial i Kuopio (1887) och ”Föreningen för lyttas bistånd” (1890) i Helsingfors. Förebilderna fann man i Norden, Mellaneuropa och även i USA. Sådana var t.ex. ”Föreningen i Greena for blinde, dövstumme og andre abnorme” och ”Abnormskolens Venner” i Danmark.

Tvärtemot vad som var fallet i Helsingfors, där representanter för den bildade klassen var de tongivande i föreningen ”De blin-

das vänner”, upprätthölls filialen i Kuopio av blindskolans lärare och till föreningens första ordförande valdes föreståndaren för skolan, K.M. Stenius.

Även i de övriga nordiska länderna fanns liknande föreningar. En stipendiat från Finland, som i början av 1900-talet besökte USA kunde vid hemkomsten berätta att hon hade räknat ända till 280 olika ”barmhärtighetsföreningar” för fattiga, fader- och moderlösa, epileptiska, dövstumma, blinda, lytta och andesvaga eller i annat avseende defekta enbart i Philadelphia (Kuotola m.fl. 1998, 34; Sievers 1912, 365–371; LEHOS, 83; NMA 1903, 254–269; NMA 1912, 366; Lyytikäinen, L. 1912, 88).

Då det gällde de språkpolitiska aspekterna fick de möjligen starkare konturer i det rådande sociala och ekonomiska läget, vilket ledde till smärre kontroverser kring t.ex. frågan om behovet av finska abnormskolor och bristen på finskspråkigt undervisningsmateriel såsom böcker för abnorma. Alopaeus försökte mildra kritiken genom att i sin korta historik över abnormskoleväsendet i Finland 1889 avsluta den med en förteckning innehållande ett trettioital titlar på publikationer, varav fjorton var finskspråkiga (Tsokkinen 1984, 23–24, 29–31; Alopaeus 1889, 34–37).

5.3. Miljön på abnormskolorerna

Trots att de ekonomiska, sociala, skol- och kulturella förhållandena i många avseenden liknade varandra på 1800-talet i kuststäderna där abnormskolor grundades, fanns det lokala särdrag lika väl som markanta personligheter, som i sin specifika miljö fängslades av idéer, tog initiativ och kämpade för att förverkliga sina syften. Den sociala samvaron gestaltades av omgivningen. I det följande ges en beskrivning av dessa lokala miljöer med de personer, som arbetade för abnormskolesaken.

Abnormundervisningens vagga låg i Borgå. I Borgå grundades den första skolan för abnorma och många av de främsta abnormskolepionjärerna var hemma där. I Borgå skapades kontakter och

slöts personliga relationer, som bildade grunden för abnormundervisningens fortsatta expansion. Det är därför motiverat att grundligare än de andra abnormskolorerna penetrera denna miljö och även de personliga och sociala faktorer, som säkerligen spelade en stor roll för abnormundervisningens fortsatta utveckling.

5.3.1. Handels- och kulturstaden Borgå

Handels- och kulturstaden Borgå hade vid tiden för dövstumanstaltens etablering en befolkning på 2 500–3 000 personer. Staden var redan på 1840-talet en typisk skolstad med såväl privata som allmänna skolinrättningar.

Ännu på Runebergs tid var gymnasiets lektorer medlemmar av domkapitlet, de ägde prebenden samt verkställde prästexamina ända fram till 1846. Gymnasiet fick två linjer 1842, den lärda och den civila linjen. År 1837 grundade lektorerna J.L. Runeberg och J.E. Öhman ett progymnasium i staden och år 1841 blev den anspråkslösa pedagogin ett lägre elementarläroverk. En del av eleverna kom från Tavastland. Trivialskolan i Lovisa flyttade till Borgå 1841 och blev högre elementarskola.

Trots att det fram till 1852 var möjligt att via privatundervisning söka sig till universitet tog gymnasiet i Borgå under de första årtiondena av 1800-talet emot elever från nästan hela landet och t.o.m. från utlandet. Gymnasiet hade tydligen gott rykte. Borgarsönerna kunde tack vare gymnasiet söka sig till tjänstemannabanan och den vägen avancera. För Borgå hade gymnasiet sin stora betydelse framför allt genom att den lockade till sig högt bildade personer (Mäkelä-Alitalo 2000, 245–282; Kindstedt, B 1999, 315 f.; Leinberg 1901, 351; Stenberg 1942, 77–90; Nordmann, P. 1906, 195–203).

Förutom gymnasiet (fr.o.m. 1874 Borgå lyceum) verkade privata småbarnsskolor i staden, upprätthållna av änkor till ståndspersoner. På 1860-talet fanns det fem sådana i Borgå. En del understöddes även med skattemedel.

Tillsammans med elementarskolans lärare J. Bäckman grun-

dade C.H. Alopaeus 1857 en privat pojkskola med stränga regler. Den arbetade sju dagar i veckan och blev senare kommunal folkskola. Skolans söndagsprogram bestod av gudstjänst och predikoförhör. De flesta pojkar kom från adelshem och siktade på officersbanan. Ingen fick under skoltiden gå på dans eller teater. Motiven till att grunda skolan var förutom religiösa även ekonomiska. Lärarna var fattiga och behövde extra inkomster. Sparbanken och fattigkassan finansierade fr.o.m. 1851 en ”Skola för fattiga gossar”. Undervisningen sköttes gratis av gymnasiets och högre elementarskolans lärare. Skolan blev senare kommunal folkskola (Mäkelä-Alitalo 2000, 277–288; Stenberg, A.W. 1942, 77–90; Nordmann, P. 1906, 195–203; Mårtensson 1969, 78; Kindstedt, B 1999, 315 f.).

En s.k. söndagsskola grundades redan år 1849 i enlighet med Kejs. förordningen av den 19 januari 1842 angående ”Hantverkare – Söndagsskolorne”, vilken bl.a. krävde läs- och skrivkunighet av kommande hantverkare. Skolan var den mest frekventerade av alla skolor i Borgå 1856. Därefter kom borgmästarinnan Peranders pensionsanstalt för unga fruntimmer. Samma år började navigationsskolan sin verksamhet. Den ägdes av C.R. Lönneström. Den hann även uppbära statsunderstöd innan den upphörde i slutet på 1860-talet. Inberäknat kronoskolorna fanns det nio läroanstalter i staden vid den tiden.

Skolorna för flickor var privata eftersom kyrkan och staten endast ansvarade för pojkskolorna. Det fanns flera småbarnsskolor och privata flickpensioner på 1800-talet i Borgå. I flickpensionerna kunde de få en ståndsmässig bildning d.v.s. de undervisades i språk, vanligtvis franska, tyska, ryska och handarbete. Många förestods av änkor till ståndspersoner och ibland gavs även undervisning i realämnen av någon av stadens lärare. Många av dem hade anknytning till gymnasiet och lärarna var släkt med varandra. De drog till sig kvinnliga högreståndsdöttrar även längre ifrån.

Filantropiska och måhända praktiska motiv låg bakom grundandet av en fattigskola för flickor 1837. Syftet var att flickorna

skulle bli goda medborgare och tjänarinnor för ståndspersonerna.

Fredrika Runeberg och grundandet av fruntimmersföreningen i Borgå har helt riktigt associerats med varandra. Sedan hon flyttat till staden grundades Fruntimmerföreningen och därpå efter mönster av Snellmans skola i Kuopio en skola för fattiga flickor 1847.

G.M. Waenerberg och A.F. Borenius planerade en privat flickskola i medlet av 1840-talet, men fick för få anmälningar för att kunna starta den.

Den bäst kända av fruntimmersskolorna i staden inledde sin verksamhet 1863. Den arbetade privat med statsunderstöd och förestods av frk Wilhelmina Nordström, som också grundat en fruntimmersskola i Heinola 1858.

Många andra städer tog exempel av Borgå då det gällde fosterländskhet och bildningssträvanden. Liknande skolor som i Borgå grundades efterhand även i Gamlakarleby, Kristinestad, Åbo och Helsingfors (Leinberg 1901, 351; Stenberg, A.W. 1942, 77–90; Nordmann, P. 1906, 195–203; Mårtensson 1969, 78; Kindstedt, B 1999, 315 f.; BT Nr 41 1856; BT Nr 48 1858; Mäkelä-Alitalo 2000, 245–249, 253–254, 289).

Den franska skriftställaren Xavier Marmier betecknade 1843 Borgå som en ”arm, liten stad med eländiga hus, krokiga och mörka gator” (Mårtensson 1969, 78). Största delen av stadens befolkning utgjordes av fattiga änkor och faderlösa barn, pigor och mamseller, tjänstemän och pensionstagare, lektorer och gymnaster och diverse andra (Nordmann, P. 1906, 195–203).

Genom det ökade antalet skolor i staden och genom att kvinnornas bildningssträvanden och de fattigas ställning uppmärksammades allt mer förändrades bilden. Isynnerhet de lägre skolorna medverkade till att utjämna sociala skillnader i staden. Man såg inte heller tiggande flickor på gatorna längre.

Men förutom att Borgå var ett skolcentrum och biskopssäte var det även en sjöfartsstad och ett betydande handelscentrum. Staden erhöll oinskränkt stapelrätt 1830. På skeppsvarvet vid Hammars timrades omkring 1860 såväl skonertar, briggar och

barkskepp. Bland handelsborgarna hörde storköpmännen Solitan-der och Sneckenström till de främsta.

Borgås influensområde sträckte sig till hela östra Nyland, större delen av Tavastland och södra Savolax. Handelsmännen från Heinola, St Michel, Jyväskylä och Tavastehus gjorde affärs-resor till Borgå flera gånger per år. Däremot var industrin föga utvecklad.

På samma sätt som i Åbo och de andra livaktiga kuststäderna odlades en lokal kultur. Till den kulturella miljön i Borgå hörde också borgare från såväl Borgå som Lovisa samt stiftets prästerskap med familjer. De utgjorde alla en läsande klass (= bildad) och satte ofta sina barn i skola i Borgå gymnasium (Mäkelä-Alitalo 2000, 277–288; Leinberg 1901, 351; Stenberg, A.W. 1942, 77–90; Nordmann, P. 1906, 195–203; Mårtensson 1969, 78).

Borgarna i Borgå utgjorde i medlet av 1800-talet ca 20 % och var således en relativt stor grupp och administrativt den viktigaste befolkningsgruppen. Stadens ekonomi var i hög grad beroende av inkomster från handel och hantverkare. Till borgarna räknades även sjökaptener och den stora gruppen hantverkare från skräddare till fabrikörsänkor och förmögna fabrikörer. Då det gällde förmögenhet och status fanns det stora variationer. Adelns och prästerskapets privilegier bl.a gällande skattefrihet avskaffades först vid 1860- och 70-talets lantdag, varför det föll på borgarnas lott att sköta stadens förvaltning, men borgarna anlätade gärna gymnasiets lektorer och andra lärda då det gällde att sköta stadens ekonomiska frågor.

För de sämst lottade, de fattiga, fanns ett fattighus, men de fattiga utackorderades också till gårdar runt Borgå. Största delen av medlen för fattigvården kom dock från enskilda donatorer.

Efterhand som borgerskapets frammarsch förstärktes vitaliserades även det andliga och kulturella livet. Då Fredrika och J.L. Runeberg flyttade från Helsingfors till Borgå 1837 följde salongs-traditionerna med. Trots att festerna hölls i mindre skala än i Lördagssällskapet eller dess fortsättning, Kronohagssällskapet, upprätthölls traditionerna även i Borgå. Som förebild hade man

den litterära och konstnärliga umgängesformen som utvecklats i Tyskland, Danmark och Sverige. Syftet med de borgerliga salongerna var att odla nya kulturella värden och idéer genom att diskutera och läsa den tongivande litteraturen i Europa. Det musicerades mycket och man diskuterade intryck från utrikesresor samt konst.

Liksom inom salongskulturen i Helsingfors diskuterades säkert även i Borgå sådana samhällliga frågor som barnuppfostran, utbildning och välgörenhet. Det fanns också en stark strävan att främja den nationella kulturen och att slå värn om kvinnornas möjligheter till inflytande även utanför hemmet (Tuominen 1956, 45–50; Mäkelä-Alitalo 2000, 264–265, 270–275; Leinberg 1901, 351; Stenberg, A.W. 1942, 77–90; Nordmann, P. 1906, 195–203; Mårtensson 1969, 78; Kindstedt, B. 1999, 315 f.).

Då 1870-talet närmade sig hade de liberala och demokratiska idéströmningarna åstadkommit sekularisering och ytterligare förändringar i Borgå. I Borgå liksom i andra städer medförde de nya idéerna att intresset inriktades på den oenhetliga medelklassen som nu blev föremål för särskild omsorg då det gällde bildningsfrågor. Detta gällde såväl kunskaper som uppförandeseder. Det var det bildade överskiktet som ledde verksamheten och tog initiativen. Först på 1880-talet började representanter för medelklassen och ett högre arbetarskikt ta egna initiativ i bildningsfrågor. Genom en lagändring 1863 hade ogifta kvinnor möjlighet att ta anställning eller bli borgare, vilket förbättrade kvinnornas ekonomiska och sociala ställning även i Borgå (Mäkelä-Alitalo 2000, 239–240; Therman 1947, 236; Stenius 1987, 216 f.).

Gymnasiets lärarkår och deras familjer sattes sin prägel på livet i staden mer än vad man kunde vänta sig utgående från deras numerär. Det var sålunda naturligt att den andliga jordmånen i staden var sådan, att den befrämjade uppkomsten av olika slag av kulturella aktiviteter. Gymnasiet hade flera dugliga lärare, som blev centrala personer såväl på det lokala som på riksplanet.

Sådana var t.ex. J.L. Runeberg, C.H. Alopaeus, A.F. Borenius, J.E. Öhman och G.M. Waenerberg. En känd person inom kulturlivet i staden var Mathilda Linséns bror, musikläraren S.G. Linsén, som gav konserter och ledde körer och som var gift med A.F. Borenius dotter Maria Natalia. Såväl via domkapitlet som genom tjänstgöringen i gymnasiet uppstod vänskapsband och t.o.m. släktskapsband, som troligtvis hade betydelse för inriktningen av olika slag av innovationer. Alla dessa omständigheter gör att Borgå under 1800-talet framstår som ett ekonomiskt och kulturellt centrum med möjligheter att frambringa innovationer på olika områden och isynnerhet inom kultur och bildning (Ottelin 1934, 70–71; Stormbom 1989, 86-106; Rosenqvist 1911, 27–41; Steinby 1982, 92–93).

I likhet med vad som var fallet i många andra städer i medlet av 1800-talet uppstod även i Borgå bland den bildade klassen olika slag av associationer för den ”goda saken, för det allmänna”.

Fruentimmersföreningen i Borgå grundades 1846 av bl.a. Fredrika Runeberg, J.E. Öhmans hustru, Albertina Öhman och C.H. Alopaeus syster, Gustava Borenius och samlade vid sitt första möte 91 medlemmar. Gustava verkade som ledare för kvinnornas kristligt-samhälleliga intressen i staden. Hon igångsatte bl.a. en penninginsamling för fattiga och sjuka vid en tid då diakoniverksamheten ännu var praktiskt taget okänd i Finland. Dessutom ordnade hon med matförsändelser från herrskapsfamiljer till nödställda, som bodde i deras grannskap.

C.O. Malms far A.G. Malm grundade tillsammans med J.E. Öhman Sparbanken i Borgå i december 1842 (SBS 1812–1918; Stenius 1987, 157–168, Voipio 1944, 63–65).

C.O. Malm återvänder från Manilla

Då Malm återvände till Borgå 1845 efter sin skolgång i Manilla började han snart driva sin idé om en egen offentlig finländsk dövstumskola. Han tog kontakt med lektorn i historia vid gymnasiet i Borgå och Borgå Tidnings redaktör, prosten J.E. Öhman, som lovade honom sitt stöd. Öhman var involverad i det offentliga

livet i Borgå inom olika områden.

Samma år som Öhman blev lektor grundade han tillsammans med J.L. Runeberg, som var en god vän och kollega till honom i gymnasiet, ”Borgå Tidning”. Runeberg var själv redaktör för tidningen på 1850-talet.

Genast efter hemkomsten från Manilla hade C.O. Malm börjat med att privat undervisa J. Sirén och D.F. Hirn. Den senare blev småningom karritare, lärde sig till fotograf tack vare C.O. Malm och öppnade 1862 en fotoateljé i Helsingfors. Han gifte sig 1863 med Maria Klingenberg, f.d. elev i Malms skola. Då C.O. Malm dog efterträddes han i Åbo dövskola av Hirn och hustrun öppnade en egen fotoateljé i Åbo. Malm säger i sina anteckningar beträffande de två första eleverna: ... ”Då de lemnade skolan i förtid, hade de nästan lika kunskaper, men Hirn mycket mera tänkekraft” (Mäkelä-Alitalo 2000, 263; BaM, 21–23, 31; Heikinheimo 1955, 853; Alopaeus 1889, 5; Steinby 1982, 89–90).

Med tanke på det utrymme, som gavs i Borgå Tidning för C.O. Malms dövskola är det möjligt att Runeberg och Öhman kommit överens om att via tidningen sprida information om dövstumsaken och den vägen hjälpa Malm. Som ledamot i domkapitlet åstadkom Öhman en anhållan om inrättandet av en statlig dövstumskola. Som redaktör för Borgå Tidning införde han och de andra redaktörerna från 1845 ända fram till slutet av 1850-talet ett otal artiklar kring dövstumsaken för att väcka intresse för denna. Bl.a. redogjorde Öhman i Borgå Tidning för den 5 nov. 1845 för Manilla-institutet och meddelade att skolan inte längre tog emot elever från Finland och att man borde grunda en dylik även i Finland, förslagsvis i Heinola ”i anseende till ortens billighet och goda tillgång till rum, äfven om, som möjligen kan inträffa, en högre elementarskola der komme att placeras”. C.O. Malm själv försökte också via tidningarna väcka ett vidare intresse för dövstumundervisningen bl.a. genom en lång tidningsartikel i Helsingfors Tidning 1852 med titeln ”Om de dövstamma, deras psykiska tillstånd, språk och sättet att undervisa dem” (BaM, 21, 63–75).

Ett utdrag ur O. Borgs brev till C.O. Malm, där Borg gav olika alternativ för en dövskola i Finland, infördes i Borgå Tidning 5 nov. 1853. Enligt Borg var det statens uppgift att grunda skolan och ”människokärlekens att understödja företaget”(BaM, 22–24). Skolan borde enligt Borg placeras i landets ”bäst belägna städer”. Antingen kunde eleverna som i Tyskland först meddelas allmän undervisning i 5 år och därefter i 3 år läras ett hantverk. Flickorna kunde övas i ”qvinnliga göromål och handslöjder”. Ett annat alternativ kunde vara att grunda ett lantbruksinstitut i närheten av en stor stad (BaM, 21–24).

Tack vare Öhman gjordes en utredning år 1848 av antalet dövstumma i landet, vilket konstaterades vara 1466 (Åbo ärkestift 803; Borgå stift 663), ett antal som var mycket högre än väntat. Ärendet behandlades dock av medicinalstyrelsen ur medicinsk och inte ur pedagogisk synpunkt och det förföll på tillstyrkan av en högre uppsatt funktionär inom läkarkåren. Den 9 febr. upprepades en notis om ”Undervisning av döfstumma” i Borgå Tidning. C.H. Alopaeus nämner i två notiser, BT 26 juli 1856 o. 2 aug. 1856 om C.O. Malms planer att övergå till något annat yrke (BaM, 21–23; Heikinheimo 1955, 853; Alopaeus 1889, 5; Steinby 1982, 89–90).

Borgå Tidning, var relativt väl spridd bland de bildade i hela landet och isynnerhet riktade den sig till prästerskapet med kyrkliga och religiösa nyheter. Den förde fram dagsaktuella ämnen, som intresserade den bildade allmänheten. Redan tidigt uppmärksammade den kvinnobildningsfrågor. I december 1860 fick borgåborna en ny tidning i ”Borgå Bladet”, som anslog en frisinnad och snellmansk-fosterländsk ton. Liksom sin föregångare hade också den nya tidningen anknytning till stadens lärarkår. Chefredaktören G.L. Söderström hade besökt Borgå gymnasium och redaktören V.G. Lagus hade undervisat vid Högre elementarskolan i historia och geografi.

J.E. Öhman var mycket beläst och enligt uppgift utrustad med ett skarpt intellekt. Han var väl förtrogen med förhållandena i andra länder. Han ville vara med då någonting nytt utdanades och

växte fram i samhället. Hans engagemang för abnormsaken bottnade troligtvis även i kristlig filantropi och pedagogiskt intresse. Han förmedlade även information till sina vänner och till dem räknade han bl.a. U. Cygnaeus. Då Cygnaeus var på hemväg från ön Sitka i Alaska och befann sig någonstans i Ryssland fick han brev från J.E. Öhman där han berättade om Snellman och hans tidning Saima och det senaste om Runeberg och Lönnrot samt välkomnade honom hem (J.E.Ö:s brev till U.C. 1845.02.09. RA.; BT 5.11.1845; Mäkelä-Alitalo 2000, 288–29; Nordmann, P. 1906, 195–203).

Under sin studietid blev J.E. Öhman bekant med flera av de blivande ”stormännen” såsom Runeberg och Lönnrot. Vid gymnasiet hade han även i uppgift att sköta om skolans bibliotek. Öhman hade förkärlek för böcker och inventerade varje år sitt bibliotek. Eftersom han var ledamot i domkapitlet kände han till behovet av en bokhandel bland prästerskapet i stiftstaden. Härav kom det sig att han uppmuntrade sin bror, A.C. Öhman att grunda en bokhandel, vilket denne även gjorde år 1839 (Steinby 1982, 88–97).

Den Öhmanska bokhandeln i Borgå blev en viktig förmedlare av utländsk litteratur och läroböcker inte endast i Borgå med omnejd utan i hela landet. A.C. Öhman var en central person, som genom sin bok- och förlagsverksamhet påverkade tillgången på olika slag av litteratur inte blott inom Borgå stads influensområde utan i hela landet. Tidigare och långt in på senare hälften av 1800-talet gick det nämligen lättare och snabbare att beställa en bok i utlandet än på en annan ort i Finland. Filialboklådor öppnades även i Fredrikshamn, Viborg och i Helsingfors (Steinby 1982, 93; Solstrand-Pipping 1991, 141–159).

Uno Cygnaeus beställde sommaren 1842 femtiotvå böcker av A. C. Öhman till Sitka, där Cygnaeus verkade som präst. J.E. Öhman hade studerat samtidigt med Cygnaeus och i sina brev troligen berättat om sin brors bokhandel. I Öhmans bokhandel i Borgå kunde man köpa t.o.m. de nyaste europeiska verken. Också ”Nyligen inkomne musikalier” fanns att köpa (Steinby 1982, 94–111; Klinge, M. 1991,

4–9; Allardt, A. 1938, 7–12; Stenberg 1942, 78–90; BT Nr 42 1856).

C.O. Malm grundar Finlands första dövstumskola

Invånarna i Borgå kunde i lokaltidningen Borgå Tidning den 16 september 1846 läsa följande tillkännagivande:

”Den 1. nästk. Octob. öppnas i Borgå en Läroanstalt för Döfstumma, hvilka af mig undervisas i läsa, skrifva, räkna samt Religion och Vetenskapernas elementer. Min innerliga önskan är att åt så många som möjligt af dessa mina vanlottade landsmän bereda den själsutveckling som ensam förmår att af den döfstumme bilda en människa i detta ords sanna betydelse, och att för detta ändamål kunna bestämma en afgift, som äfven den mindre bemedlade skulle förmå erlægga.

De svårigheter, som åtfölja anläggningen af en sådan anstalt, neka mig dock till en början nöjet att erbjuda lindrigare villkor än Tio Rubel Silfver i Månaden för rum, uppehälle, undervisning m.m. eller Tre Rubel Silfver för blotta undervisning. Läseterminerna äro tvenne, eller från den 15 januari till den 15 juni och från den 15 augusti till den 15 December; dock kunna de, hvilkas föräldrar sådant önska, tillbringa äfven ferierna hos mig, hvarvid sommaren kommer att på ett ändamålsenligt sätt användas på landet. De tider, som är lediga från undervisning, egnas åt handarbete.

– Då Anstalten detta år, i anseende till brist på lämplig lokal, icke öppnas förr än ofvannämnda mindre lämpliga årstid, beviljas nya elever inträde alla tider på året. Framledes sker detta endast i Augusti månad. Slutligen bör jag nämna att H.H. Biskopen m.m. D:r Ottelin benäget åtagit sig inspektion öfver Läro–Anstalten samt att min Fader, Fältkamreraren Malm, ansvarar för den ekonomiska detaljen dervid, hvarför, afgifterna” etc. (BT 1846.16.09).

Annonsen är för lång att citeras i sin helhet, men redan detta prov ger en klar bild av C.A. Malms natur, karaktär och framför allt vart han strävade. Bakom de inlindade orden och för tiden

kännetecknande högtravande formuleringarna finner läsaren en skribent med en utmärkt språkbehandling och även ett klart uttalat mål. Till konventionen hörde också att låta sig publiceras för välgörande ändamål och be om ursäkt för än det ena än det andra.

C.A. Malm hade troligen dragit slutsatsen att de högre statliga myndigheterna var ytterst ointresserade av hans idé om en dövstumskola. Driven av sin dröm om att bli ”Finlands P.O. Borg” lyckades han övertala sin far att upplåta sin gård vid Vävaregränden för sin skola under flera år och C.O. Malm började sin undervisning på utsatt tid. Fadern ansvarade även för husets underhåll. Visserligen hade C.O. Malms familj tidigare haft elever inackorderade hos sig i likhet med andra högreståndsfamiljer, men detta var något unikt (BT 1846.16.09; Mårtensson 1950, 103; Mäkelä-Alitalo 2000, 260–263; Forsell 1999, 296).

Hur upptogs den då tjugoåriga Malms initiativ av borgåborna? Det låg ingenting ovanligt i att borgarsonen Carl Oskar Malm hade studerat vid Manilla-skolan i Stockholm för att skaffa sig ett yrke lämpat för en dövstum. Ända sedan Manilla-skolan startat hade mer välbärgade föräldrar sänt sina dövstamma barn till Stockholm. Och familjen Malm tillhörde socialt sett det övre skiktet i Borgå. Som politierådman, välbärgad gårdsägare och med släktband på mödernet till både Tandefelt och af Enehielm räknades han till de förnämsta i staden och deltog i borgerskapets olika tillställningar.

Tidpunkten för Oskar Malms initiativ var mindre läglig. Men annonsen väckte tydligen mycken välvilja inte endast i Borgå. J.V. Snellman skrev i ”Saima” att varje stad i Finland kunde bekosta en elevs skolgång och att den tilltänkta skolan borde beviljas statsstöd. Mitten på 1840-talet var visserligen på många sätt en nydaningstid, som i många avseenden ännu ”bar den svenska tidens patina”. Tecken på detta var inte bara de livliga diskussionerna kring folkbildningen på det lokala planet utan åtminstone i Borgå tillkom flera nybyggen såsom t.ex. societetshuset och ett teaterhus. Dessutom fick staden de två första gatlyktorna. Detta var en följd av den ekonomiska aktiviteten, men ur bildnings-

synvinkel präglades tiden trots allt av den reaktionära stämningen under Nikolai I, som hämmade utvecklingen av folkbildningen (Mäkelä-Alitalo 2000, 261; Mårtensson 1950, 103).

Abnormskolevännerna och det kulturella livet i Borgå

Det kulturella livet i Borgå präglades av den livliga samvaron mellan de bildade i staden. Stora bostäder och en ståndsmissig inredning, helst med någon dyrbar tavla utöver familjeporträtt och enstaka gravyer, gav de yttre ramarna för de behov av status som den sociala ställningen krävde. Olika slag av tillställningar och fester avlöste varandra. Familjerna umgicks. Man åt middagar, drack te och förde konversation. Eftersom herrskap skulle ha ett tillräckligt antal tjänstefolk kunde även värdinnan delta i konversationen. Här betonade ingen heller sin samhällsposition eller sin ståndsmissighet.

En familjekrets med regelbundet återkommande tillställningar av olika slag synes ha bestått av bl.a. A.F. Borenius, J.L. Runeberg, J.E. Öhman, A.F. Sirén (sånglärare), senator Brunér, F.L. Schauman, och G.F. Sneckenström. De fyra förstnämnda var samtliga kolleger i gymnasiet och ledamöter av domkapitlet, där Sirén fungerade som notarie.

Dessutom förekom otaliga tillfälliga besök isynnerhet mellan de manliga familjemedlemmarna då det inte var så noga med etiketten (Mårtensson 1950, 98–99; Mårtensson 1969, 105; Steinby 1991, 315).

Det ståtligaste huset i Borgå, en mäktig stenbyggnad, ägdes av en av stadens förmögna borgare, kommerserådet Sneckenström (d. 1877) vid Ågatan. Hemmet var också ett centrum för den borgerliga kulturen i staden. Sneckenström hade avlagt både styrmans- och sjökaptensexamen, ägde en flotta på 4–6 fartyg och var intressent i praktiskt taget alla ekonomiska företag i Borgå. Han tillhörde Sparbankens direktionsstyrelse, tog initiativ till att societetshuset byggdes och vid lantdagen 1863–64 var han sin hemstads representant. Sneckenströms inkomster överskred alla andras inkomster. J.L. Runebergs beskattningsbara inkomster 1865 var t.ex. endast 1/10 av kommerserådets. Sneckenström var också

känd för sin filantropiska verksamhet och riksberömd blev han då han 1873 överlämnade en stor donation till de fattiga i Ryssland. Följande år donerade han pengar till både medellösa högrestands-damer i Borgå och till dövstum- och fattigflickskolan samt till fattigköket.

En annan rik borgare i staden var J.S. Solitander, som hörde till dövstumföreningen (Mäkelä-Alitalo 2000, 264–265; Mårtensson 1950, 98–99; Mårtensson 1969, 105).

Prosten A.F. Borenius bodde vid Berggatan 9, som i våra dagar går under namnet ”Linséns” gård. Borenius familj var en av Borgå stads ”tre stora”. De två övriga var F.L. Schaumans och G. F. Sneckenströms. Familjerna umgicks flitigt och i alla familjer fanns det många barn. Borenius hade sju barn, biskop F. L. Schaudman 10 och kommerserådet C.E. Sneckenström 12 barn. Det var ett glatt sällskapsliv, där man sjöng och musicerade och lekte (Mäkelä-Alitalo 2000, 264–265; Mårtensson 1950, 98–99; Mårtensson 1969, 105).

Då Borenius inledde sin lärargärning vid Borgå gymnasium rådde ett slags 1700-tals anda vid skolan. Förhållandena var mer lika dem vid ett universitet än vid en skola. Dimission ägde rum när helst någon elev önskade utan hänsyn till hur länge han studerat. Kontrollen var mer eller mindre obefintlig och självsvaldet var stort bland ungdomen. Emellertid sällade sig Borenius tillsammans med Runeberg till lektorn J.E. Öhman, som önskade ändra på de uråldriga sederna. Runeberg, Borenius och J.E. Öhman kom överens om att genomföra en inre reform vid gymnasiet trots häftigt motstånd från de äldre kollegernas sida.

Det uppstod troligen aldrig någon större sympati mellan Runeberg och Borenius, men deras förhållande var ändå alltid mycket vänskapligt (Strömborg 1882, 13–21; Stormbom 1989, 86–106; Helling 1946, 30–31; Rosenqvist 1911, 2–9).

A.F. Borenius hörde till stadens ledande beslutsfattare och förtroendemän. Trots att han till sinnet var mycket impulsiv, verkar det som om han i kontakterna med högre myndighetspersoner visade en diplomatisk och försiktig hållning. Han kunde även inta

Gymnasiet i Borgå på Runebergs tid – numera domkapitlet. Den kulturella miljön i Borgå präglades i medlet av 1800-talet av biskopen, prästerskapet, gymnasiets lärarkår och några rika borgare. Flera av gymnasiets rektorer och lärare var kända personer i riket, såsom J.L. Runeberg, J.E. Öhman, C.M. Waenerberg, A.F. Borenius och S.G. Linsén.

en förmedlande roll då det gällde att utåt framstå som en god undersåte. I detta hänseende kom det t.o.m. till meningskiljaktigheter mellan Runeberg och honom.

Bl.a. väckte Natalia Borenius ett förslag om att ”fruntimren” skulle sy en fana åt den Nyländska avdelningens studenter och överrätta den vid årsfesten den 9 april 1869. Ritningarna uppgjordes av Borenius. Mamsell W. Nordström, som jämte biskop F.L. Schauman och Runeberg fick bekanta sig med fanan, skrev en dikt till fanans ära.

Biskop F.L. Schauman kontaktade A.F. Borenius så fort han läst dikten och ansåg att den inte borde sändas till Helsingfors eftersom den var politiskt anstötlig och kunde betraktas som upprorisk, vilket kunde medföra menliga följder. Av den orsaken förbjöds mamsell Nordström att framlämna dikten.

Nu trädde Borenius till som förmedlare och övertalade

Domprost A.F. Borenius gård vid Berggatan 9 i Borgå hade stora utrymmen och en vacker trädgård. Familjerna A.F. Borenius, F.L. Schauman och G.F. Sneckenström umgicks flitigt. Hemmet var gästfritt och genomresande präster tog ofta in på gården. Det var ett glatt sällskapsliv, med mycket sång, musik och lekar.

mamsell Nordström att byta ut en del ord i dikten. Ordet ”frihet” byttes ut mot ”sanning” och ”manlig” mot ordet ”ljuset”. Sedan biskopen godkänt ändringarna sändes dikten till Helsingfors.

Då Runeberg fick reda på saken blev han ytterst upprörd och yttrade innan han kunde få fram någon sammanhängande mening: ”fan”, ”anamma”, ”usselt”, ”jemmerligt” etc. Hade man rådfrågat Runeberg hade han inte låtit ändra någonting. Händelsen visar huru oerhört försiktig det gällde att vara inför risken att bli utsatt för obehagliga åtgärder från överhetens sida.

Till saken hör att J.L. Runeberg och F.L. Schauman aldrig stod varandra särskilt nära p.g.a. av att Runeberg fått kritik av Schauman för den svenska psalmboken (Mäkelä-Alitalo 2000, 236–238, 242; Allardt 1927, 223–225).

Borenius gård vid Berggatan hade stora utrymmen och dessutom en vacker trädgård. Hans ställning som assessor gjorde att

genomresande präster ofta tog in på gården. Det var ett gästfritt hem och det bjöds både på mat och dryck i mängder. Ifall assessorn var på riktigt gott humör tog han fram ett häfte där han tecknat ner roliga historier för att kunna roa sina gäster. Borenus familjemedlemmar var såväl goda sångare som skickliga musiker, varför gästerna ex tempore även kunde få åhöra musiknummer.

Biskop Schaumans hus, tidigare sånglärare A. Siréns, bestod av 17 rum med 12 kakelugnar och öppen spis i köket – barnen var tio till antalet – en stor skara t.o.m enligt den tidens sätt att se – och där samlades ofta stadens förnämligare familjer till middagar och supéer, julkalas, nyårsbjudningar och barnfester trots att sällskapslivet inte koncentrerades till biskopsgården på samma sätt som under den Ottelinska eran (1838–1864).

F.L. Schauman, som hörde till en stor släkt med adlig bakgrund, flyttade till Borgå då han utnämndes till biskop 1865 och var rastlöst verksam ända till sin död 1877. Vårdinnan, biskopinnan var djupt religiös och hade sinne för elegans och familjen levde även i övrigt ståndsmässigt. En av döttrarna undervisades av en schweizisk lärarinna. Schauman hade 1856 som den förste offentligt framfört kravet på att Finlands konstitutionella statsskick skulle återupprättas. Han var känd för sin liberala politiska och kyrkopolitiska inställning. Han var också medlem av januariutskottet, förberedde lantdagen och var lantdagsman 1863–64 och 1867–72 (Mäkelä-Alitalo 2000, 236–237; Mårtenson 1950, 12, 76 f., 92–99).

I Schaumans hem fördes många rikspolitiska och kyrkopolitiska diskussioner och konferenser. Vid rektorsvalet till Helsingfors universitet 1863 fick han samtliga röster utom sin egen. På grund av sina politiska uttalanden utnämndes han dock inte.

I den s.k. kyrkolagskommittén utarbetade Schauman ett förslag till ny kyrkolag där han skapade en syntes av pietism, liberalism och kulturliberalism. Ur den gamla kyrkolagen ströks bl.a. Uppsalamötets bekännelseskraft. Schaumans ställningstagande kom att ha en avgörande betydelse för den allmänna opinionen. Han framhöll

kyrkans oberoende av statsmakten och behovet av att kyrkan frigjorde sig från sådana uppgifter som kommunerna borde sköta såsom fattigvård och skolundervisning. Lagen stadfästes år 1869 och byggde på religionsfrihetens princip. Som teolog uppfattades Schauman däremot som konservativ (Juva 1950, 221–228; Mäkelä-Alitalo 2000, 236–237).

Det är troligt att även abnormundervisningen många gånger kom på tal i det Schaumanska hemmet. Då det gällde abnormsaken tog nämligen Schauman indirekt ställning genom att kraftigt understryka att inre missionen borde anslutas direkt till kyrkans verksamhet. Däremot föreslog han särskilda föreningar då det gällde omsorgen om de döva och blinda.

Av litteraturen framgår att J.L. och Fredrika Runebergs hem var synnerligen gästfritt. Runeberg inbjöd utan åtskillnad till social ställning isynnerhet sådana personer, som han ansåg att hade någonting att ge, som var intressanta och bar en prägel av personlighet (Plit 1984, 23, 191–192; Näsman 1979, 85).

Vid speciella tillfällen vidgades kretsen av inbjudna gäster till herrskapens olika tillställningar och då kunde även programmet vara rikligare. Här möttes herrskapsfolk från borgmästare till förmögna handelsmän och andra välbeställda borgare. Vid sådana tillfällen gavs rikliga möjligheter att sammanföra människor med olika åsikter och idéer.

Det var troligen vid ett sådant tillfälle, denna gång ordnad av senator Frans af Brunér, som Borenius första gången konfronterades med C.O. Malm. Det som också väcker intresse i detta sammanhang är den omständigheten att Borenius hade inflytelserika kontakter, som var viktiga med tanke på abnormskolorna. Senator Brunér var nämligen medlem av Statssekretariatet, vars uppgift var att bereda frågor gällande Finland inför kejsaren.

I ett brev till senator Brunér 25 april 1863 berättar Borenius om hur han fick impulsen till att ägna sina krafter åt de dövstumma: ”Då jag för nära 30 år sedan blef lektor i Borgå hade jag äran att kort efter ankomsten till orten, af Herr Senatorn blifva

bjuden på en tillställning. Detta omnämner jag därför, att denna bjudning gaf väckelse åt ett af mitt lifs förnämsta sträfvanen och därför aldrig går ur mitt minne. Här anträffade jag nemligen en gosse hvars besynnerliga beteende bragte mig att tro att han icke vore vid sina sinnens fulla bruk. Han var det ursprungligen inte heller, men hans olycka var likväl af alldeles annan art än jag trodde. På min fråga till någon af de närvarande erhöj jag till svar att gossen hette Oskar Malm och vore döfstum, son till stadsfiskalen i Borgå, fältkamreren Malm ...”(Helling 1946, 35–36; Mårtenson 1969, 47 ff.; Mårtenson 1950, 40 ff.).

Det är möjligt att det var via Borenius, som både J.E. Öhman och J.L. Runeberg blev informerade om C.O. Malms idé om att grunda en dövstumskola då han återvände från Manilla-skolan.

Malm förde sina samtal med papperslappar och blyertspenna och det framkommer i Malms anteckningar att även Runeberg vid sidan av Borenius var en av hans verkligt förtrogna. Redan 1853, men kanske tidigare var C.O. Malm Du och bror med Runeberg trots att ålderskillnaden var 22 år. Eftersom Runeberg vanligen tog sig en promenad på eftermiddagarna uppsökte Malm ofta skalden i hans hem på kvällarna för att bl.a. diskutera finansieringen av sin undervisning. Samtalen mellan Malm och Runeberg rörde sig kring allt från krig och politik till dövstumundervisningen. Runeberg uppmuntrade också Malm då han ibland tvivlade på möjligheterna att kunna fortsätta med sin undervisning.

Vid ett av besöken våren 1854 var Malm speciellt betryckt då han inte fått något svar på en ny anhållan till senaten om grundandet av ett dövstuminstitut. I samband med detta besök fick Runeberg möjligen Malm att ändra sina planer på att bli sattare på ett tryckeri i stället för dövstumlärare. Vid ett annat samtal samma vår beklagade sig Malm över att kommerserådet Sneckenström gav alltför litet bidrag för sin morbrors sons skolgång i dövstumskolan i Borgå trots att Malm diskuterat saken med Sneckenström. Nationalskalden uppmanade Malm att höra efter också andra välgörare och informera honom om resultatet. Vid samma tillfälle

antydde Runeberg möjligheten att bilda något slags stödförening: ”Må icke, ifall Ekenäs sviker, Borgå kunde befinnas villigare? Vi behöfvde ju ej bli alltför många för att rå med den nödvändiga afgiften” (Helena Solstrand-Pipping 1991, 141–159). Sneckenströms ovillighet att betala endast en del av avgiften visar att det fanns gränser för ekonomiska bidrag även då det gällde stadens rikaste borgare (Mårtenson 1969, 47 ff.; Mårtenson 1950, 40 ff.; Helling, 1946, 36; Helena Solstrand-Pipping 1991, 141–159).

Det blev avslag på Malms anhållan till senaten och då han i stället sände in en anhållan om ett privat bidrag, genomlästes det av Runeberg och åtföljdes av ett intyg av biskop Ottelin. Självaste chefen för senatens finansexpedition, L.G. von Haartman lovade vidarebefordra ansökan direkt till kejsaren. C.O. Malm hade alltså lyckats skaffa sig värdefulla kontakter (Mårtenson 1969, 47 ff.; Mårtenson 1950, 40 ff.; Helling, 1946, 36; Helena Solstrand-Pipping 1991, 141–159).

I ett brev, som O.E. Borg sände Runeberg i anledning av hans 70-årsdag 1874 tillsammans med skrifter om dövstum- och blindväsendet i Sverige talar Borg om ”den ädle döfstumvännen, som biträdde Malm i hans banbrytande arbete för döfstumsaken i Finland”, vilket visar att Runebergs insats var känd och uppskattad även bland abnormskolevänner i Sverige.

Även Runebergs samtal med C.O. Malm tyder på att han ägde en äkta medkänsla, ett känsligt socialt samvete och även på allt sätt ville hjälpa Malm. Av allt att döma fängslades Runeberg av C.O. Malms ovanliga intelligens, rörliga intellekt och rika personlighet (Allardt 1927, 274 ; BT 5.11.1845).

Malms första annons i Borgå Tidning ledde m.a.o. inte till några omedelbara åtgärder, men åstadkom emellertid ett allt större intresse bland de fosterländskt – filantropiska kretsarna i staden. Då kejsaren till yttermera förvisso visat sin stora ynnest genom att skänka Malms skola 200 rubel i året var tiden mogen att skrida till konkreta åtgärder i större skala.

I Borgå Tidning beklagar Öhman i nov. 1856 att det ännu inte fanns någon dövstum- eller blindskola i landet. Därför hade några

för saken varmt kännande personer beslutat starta en penninginsamling. Frivilliga medel kunde sändas till Borgå Sparbank. Huvudsaken var inte gåvornas storlek. Det viktiga enligt Öhman var att företaget vilade ”på kristlig grund” d.v.s. att gåvorna gavs av kärlek för saken och att skolans ledning anförtröddes åt en ”kristligt sinnad person.”

Härmed hade Oscar Malm lyckats föra in utvecklingen i ett nytt skede. Borenius inbjöd ”några varmt kännande personer” till sitt hem och under hans ledning bildades i själva verket en anvarstagande styrelse med bl.a. professor J.L. Runeberg, stabskapten K.R. von Essen, handlanden J. Solitander, kollegan C.H. Alopaeus och prosten A.F. Borenius som medlemmar.

Sparbanken beslöt att för år 1857 bevilja 150 rubel för abnormsaken och Näse gårds ägare, J. Holm understödde även planerna ekonomiskt. Skolan fick även inspektion av guvernören, general Nordenstam.

Nu hade blicken riktats in på hela landet eftersom det i artikeln påpekades att saken inte gällde enbart Borgånejden, varför man hoppades på bidrag från hela landet. Bland bidragsgivarna hittar man representanter för alla stånd. Tack vare penninggåvorna blev det nu möjligt att skaffa en rymligare lokal för skolan i garvare Backmans gård vid Ågatan.

I en serie artiklar i Borgå tidning i januari-februari 1857 presenterar Malm en helt ny plan för att åstadkomma ett dövstum-institut. Nu tänker han sig ett institut som tillika är ett lantbruksinstitut och avsett för hela landet. Institutet borde helst placeras i närheten av Åbo emedan ”Åbo Erkestift och Län äro de folkrikaste ibland Finlands tre stift och 8 län och tillika de, som hafva största antalet döfstumma”.

Även senare insisterade Malm på att dövstumskolorna borde vara internat emedan ”de döfstumma, hvilka i allmänhet är fallna att efterapa andra genom dåligt exempel utom inrättningen lär sig en mängd oseder” (BT 20.11.1856; BT n:ris 5–9 1857). Ytterligare räknar Malm upp flera andra orsaker som talar för Åbo. Bl.a. kunde man lättare vänta sig att ”välgörare, människovänner,

testatorer, donatorer, m. m.” skulle understöda institutet. Då det gällde antalet organiserade välgörenhetsanstalter, som enligt Malm var ett mått på den sedligt-religiösa andan hos samhällsmedlemmarna, stod Finland efter övriga civiliserade länder då det enbart i Europa fanns över 490 inrättningar för dövstumma (BT 20.11.1856; BT n:ris 5–9 1857; Helling 1946, 24; Mäkelä-Alitalo 2000, 263; Dksd-Å 1860–1870).

I flera nummer av Borgå Tidning våren 1858 propagerar Malm för sin Borgå-skola som stod öppen för ”såväl ståndspersoner som allmogen”. Tillika vädjar han om ”det Högvärdiga Presterskapet och andra för bildning och människoväl stämde personer” att de måtte medverka med frivilliga bidrag (BT 2.1.–30.6.1858).

I redaktionen för Borgå Tidning satt en tid även A.F. Sirén. Han var tidningens ansvariga redaktör några år i slutet på 1840-talet. Sirén var nära vän och rågranne till Runeberg. Han var mycket intresserad av fattigvård och sociala frågor och ”halva stan” umgicks hos Siréns. Det är därför troligt att även Sirén hörde till den krets, som understödde Malms idéer (Heiman 1982, 14–24; Mårtensson 1950, 64–65).

Vid sidan av borgerligheten i Borgå, som utöver det vardagliga slitet var fylld av festlighet och samkväm finner vi även en allvarligare livsstil – en andlighet som från kyrkligt håll bl.a. tog sig uttryck i form av bibelsällskap och missionsverksamhet. En stödförening för Finska bibelsällskapet hade grundats i staden redan år 1818.

En varm vän av bibelsällskapen var G.M. Waenerberg. Han innehade en lektorstjänst i teologi och fungerade som prorektor i gymnasiet. Waenerberg avlade senare teol.dr examen och fick tjänst som referendariesekreterare i senaten. Enligt egen utsago ville han ända sedan han var barn bli präst. Så länge biskop, dr Ottelin levde var han ordförande i Bibelsällskapet medan A.F. Borenius var skattemästare och A. Öhman fungerade som arkivarie (BT nr 15 1846; DkB).

Under sin borgåtid kom Waenerberg liksom Runeberg, J.E.

Öhman och A.F. Borenus att i egenskap av medlemmar i domkapitlet sköta om gratisfördelningen av de nya testamenten, som stiftet erhållit från det brittiska- och utländska Bibelsocieteten. På 300-årsdagen av Luthers död höll Waenerberg en ”parentation” i samband med att det lokala bibelsällskapet sammanträdde i gymnasiets övre sal. Han valdes till ordförande för bibelsällskapet i Helsingfors 1865 och skötte sysslan fram till sin död 1887.

Det var också Waenerberg, som tillsammans med bl.a. biskop F.L. Schauman ställde sig i spetsen då Finska missionsällskapet stiftades 1858 och ur vilket den inre missionen senare växte fram. Waenerberg verkade redan under sin tid i Borgå ivrigt för hednamissionen och det var han som höll samman de fåtaliga missionsvännerna på orten. Borenus, Waenerberg och några andra kom samman en gång i veckan hos varandra. Medan damerna tillverkade handarbeten för missionen läste herrarna missionstidningar och andra religiösa blad (BT nr 42 18.10.1856).

Familjerna Waenerberg och Runeberg umgicks också med varandra, men t.ex. Rosenqvist uppger att de två inte ofta möttes utanför läroverket och domkapitlets ämbetsrum. Orsaken skulle ha varit att de religiösa förhållandena allt mer ändrades på orten, vilket också gav utslag i det sociala umgänget. Detta kan tolkas så att förutom Waenerbergs religionslärarkall och prästerliga verksamhet inverkade även Waenerbergs djupa, evangeliska religiositet på det personliga förhållandet. I kyrkopolitiska och religiösa frågor uppfattades Waenerberg som utpräglat liberal (Juva 1950, 219–220; Bergholm 1910–14; Rosenqvist 1911, 40–41, 82–84; Waenerberg G. M. 1911, 97–113; Spåre G.A. 1878; DkBc 1840–70).

En pietistisk väckelse drog även fram över Borgå ungefär kring medlet av 1800-talet. ”Den bröt icke in i de stora, nya gårdarna, där ortens honoratiores ... residerade utan den smög sig utmed ... och de krokiga grändernas låga husrader och vek in där småborgare, änkor och enslingar ägde sin anspråkslösa hemvist ... Den gjorde inga stora åthävor och åstadkom inte heller strid mellan missionsvännerna inom kyrkan, som ju också ivrade för en tillämpad kristendom” (Nordman, P 1906, 55–59).

Borgå folkhögskolas gamla byggnad "Hemgården". Den ägdes först av A. Sirén, sånglärare och notarie vid domkapitlet. Wilhelmina Nordström köpte gården och öppnade 1863 där den första privata fruntimmersskolan i landsorten som åtnjöt statsunderstöd. Senare fungerade byggnaden som biskopsgård för bl.a. F.L. Schauman och

C.H. Alopaeus, som återvände från sin sjöresa till Borgå i slutet av 1840-talet uppehöll sig till största delen där ända fram till 1860. Med tanke på att han var mycket yngre än Runeberg, Borenius och Öhman blev hans umgängessfär även något annorlunda. Han hade ju haft såväl Borenius, Runeberg som J.E. Öhman som lärare i gymnasiet. Det är troligt att hans svaga hälsa påverkade hans livsåskådning. Den svåra själsliga kris, som han genomgick vid tiden för sjöresan påverkade möjligen även hans förhållande till sin omgivning.

Det är också sannolikt att hans innerliga religiositet fick näring av umgänget med studiekamraten, rektor för lägre elementarskolan, Johan Baeckman, som var en bekännande pietist. Tillsammans med honom grundade Alopaeus en privat pojkskola i Borgå. För övrigt fanns det inga skarpa skiljelinjer mellan pietisterna och det mer odogmatiska prästerskapet på orten. Sålunda höll Baeckman talet vid Bibelsällskapets årsfest i domkyrkan i mars 1858.

Man finner inte några klara tecken på att pietismen hade någon större genomslagskraft i borgåtrakten, liksom överhuvudtaget i Nyland. Pietisterna motsatte ju sig i allmänhet t.ex. skarpt teater och läsning av romaner och grundandet av fruntimmersskolor. Alla dessa fenomen fanns rikligt företrädda i Borgå. Men trots att Malm, Borenius och Öhman, Alopaeus och Waenerberg öppet inte tog parti för väckelserörelsen tyder deras djupa evangeliska engagemang t.ex. då det gällde missionsarbetet på att rörelsen hade deras sympatier.

Baekman, som 1856–1858 tillsammans med Alopaeus var redaktör för Borgå Tidning angrep även C.I. Qvist, den frisinnade redaktören för tidningen Wiborg, vars linje allmänt präglades av religiös och politisk liberalism. Enligt Baekman representerade tidningen Viborg ren antikristlighet. Runebergs negativa inställning till pietismen, vilken förmärks i breven till den gamle trädgårdsmästaren, grundade sig på den romantiska, kyrkliga enhetskulturen som han förfäktade redan på 1830-talet (Juva 1950, 104, ff.; Voipio 1944, 62–64; Rosenqvist 1911, 39–40, 84–97).

Förutom att Alopaeus undervisade i matematik i högre elementarskolan undervisade han också i religion i flick- och fattigskolan, som stadens fruntimmersförening upprätthöll. Det är naturligt att anta att det uppstod närmare kontakt mellan Borenius och Alopaeus även den vägen.

Medan Alopaeus väntade på utgången av utnämningsfrågan åtog han sig att undervisa i Borgå dövskola under läsåret 1859–60. Han hade nu gripits av ett allt starkare intresse för det arbetsfält som den kristna kärleken erbjöd genom dövstumundervisningen och han övertygades nu personligen om att de dövstamma var bildbara och att de hade ett stort behov av undervisning.

Trots att Alopaeus undervisade endast ett läsår i Borgå hade den tiden troligen en stor betydelse för hans senare verksamhet. Ett kraftigt stöd hade han av ordföranden i bestyrelsen, prosten Borenius, liksom av de övriga i styrelsen. Alopaeus religiösa uppfattning hade varit relativt kaotisk tidigare. I dikter och skrifter

under sin religiösa kris ger han uttryck för vankelmod, osäkerhet och dystra tankar. Troligtvis genom Borenius inflytande och tack vare samtal med honom klarnade Alopæus religiösa tankar.

Dövstumminstitutet i Borgå var enligt Borenius lika kärt för Alopæus som för honom själv. I sina brev till Borenius från sin första tid i Åbo återkommer Alopæus till Borgå-tiden och till den välvilja som han mött där ”framför allt i farbrors hus”.

Även senare stod Alopæus i ständig brevkontakt med Borenius. Alopæus kunde även delge Borenius sina synpunkter och ge honom goda råd bl. a. i statsbidragsfrågor och i sina kontakter med de statliga myndigheterna. I enlighet med reglementet för dövstumminstitutet i Åbo besökte Alopæus också dövstumskolan i Borgå vid flere tillfällen på 1860-talet (BS. RA.; A:s brev till B 1860.09.01. BS.RA; SBS. RA.).

Borenius påverkan på Alopæus kan man även spåra i Alopæus allt större intresse för de dövstummas sak, som bl.a. tog sig uttryck i hans artiklar om C.O. Malm i Borgå Tidning, där han verkade som redaktör 1846–58.

Förutom att Alopæus var en av ledamöterna i bestyrelsen för Malms skola införde han som redaktör för Borgå Tidning bl.a. även ett förslag om att någon lantegendom kunde köpas upp, där eleverna själva kunde delta i täckandet av kostnaderna. Beträffande ytterligare underhåll skulle det ”anförtros åt samma kristliga kärlek, som bidragit till dess reorganisation (BT 29.11.1856).

Alopæus verkade också under sin tid i Borgå som sekreterare för det lokala bibelsällskapet 1850–60 och hade även den vägen kontakt med vännerna av abnormsaken. Medlemsantalet i föreningen steg över 100. Föreningens verksamhet var livlig och t.ex. 1852 delades 2300 böcker gratis ut (Plit 1984, 16–25; BT Nr 19/1858.03.10).

Borgåbon Valter Forsius, som blev Finlands första inspektör för abnormskoleväsendet, växte även han upp i Borgå i ett hem präglad av pietism. Då Alopæus 1881 återvände till Borgå som prost och senare blev biskop försökte han intressera unga ma-

gistrar för dövstumsaken. Då det gällde Mikael Soininen misslyckades han. Valter Forsius däremot, som siktade på en läkarbana, lät sig övertalas att bli föreståndare för dövstumskolan i Borgå (Juva 1950 104, ff.; Voipio 1944, 62–64).

5.3.2. Åbo – landets tidigare huvudstad

Åbo var en naturlig plats för den första statliga abnormskolan med tanke på dess storlek, läge och gamla traditioner samt den kulturella aktivitet, som där rådde. Det var också helt i enlighet med C.O. Malms intentioner med tanke på hans yttranden i Borgå Tidning och även i hans samtal med Runeberg. Malm ställde Åbo främst som placeringsort vid sidan av Helsingfors, ifall medel kunde erhållas för en dövstumskola. På sitt överdrivet mångordiga och rentav bombastiska språk säger han till Runeberg: ”I fall skolan florerat efter flera år, så torde jag flytta till Auras strand på hvilken ett bildningstempel under Guds ledning uppföres medelst samlade medel från ädle samaritaner till Guds ära och samhällets heder på Cristendomens fasta mullrika hälleberg, der själar hos de olyckliga blomstra under himmelens dagg ofvanifrån – men sådant kunde ej ske förr än efter många år räknadt från det nuvarande krigets (Krimkriget, förf. anm.) upphörande” (Solstrand-Pipping 1991, 156).

Redan under medeltiden fanns i Åbo slottet, domkyrkan, ett dominikanerkloster, ett helgeandshus, ett spätelskehospital, en katedralskola och ett gymnasium. Åbo var den enda stiftstaden sedan medeltiden tills Viborgs stift tillkom år 1554.

Ett länssjukhus grundades i staden 1756. Åbo stift blev ärkestift 1817. Den mest bemärkta biskopen var J. Tengström 1817–32, som påverkade det religiösa livet och uppfattningarna isynnerhet bland dåtidens prästerskap i Finland.

I Åbo trycktes även Finlands äldsta tidning, Åbo Underättelser, som började utkomma år 1824. Då Finland avträdde till Ryssland var Åbo den enda bokhandelsstaden i hela landet.

Stadens gymnasium grundat år 1630 blev Åbo Akademi tio år

senare. Efter Åbo brand 1827 flyttades visserligen universitetet till Helsingfors, men kvar blev gymnasiet och hovrätten grundad år 1623 (Leinberg 1901, 367; Till hundraårsminnet av J.Ph. Palmén 1915 II, 30; SHK1964, 138–146; Schauman 1892, 1–4; Viitanen 1947, 101).

Åbo stad hade redan i början på 1800-talet 11 000 inv. och var rikets tredje största stad näst Stockholm och Göteborg. År 1850 hade befolkningen ökat till ca 17 000 för att 1880 redan vara uppe i 22 700 invånare. Före de statliga inrättningarna flyttade till Helsingfors var staden det absoluta centret för det nationella kulturarvet (Till hundraårsminnet av J Ph Palmén 1915 II, 30; SHK 1964, 138–146; Schauman 1892,1–4).

Den gamla katedralskolan i Åbo genomgick flera reformer i början av 1800-talet. Överhuvudtaget var de bildade i Åbo snara till pedagogiska reformer. Orsaken var närheten till Stockholm, där dylika reformer drevs med kraft, samt de pedagogiskt intresserade biskoparna Tengström, Melartin och Bergenheim. Det låg i biskop Tengströms intresse att följa med katedralskolans arbete eftersom de flesta av stiftets präster fick sin utbildning där. Han utvecklade skolans apologiklass så att skolan fick en treårig realkurs. Den var avsedd för pojkar som sökte sig till näringslivet eller arbete inom den lägre administrationen. Läroämnena var läsning, räkning och skrivning. Skolan arbetade dock traditionellt ända till den förödande branden 1827. Efter branden ersattes katedralskolan med ett tvåklassigt gymnasium, där den högre klassen delades i två avdelningar. Gymnasiet hade sex lektorer, som blev medlemmar av domkapitlet och på det sättet ersatte professorerna som flyttat till Helsingfors (Viitanen 1947, 18 ff.; Nikula 1972, 412–435).

Över hälften av gymnasieeleverna i Åbo Gymnasium under åren 1830–1869 var söner till präster, skollärare eller civila ämbetsmän. I statistiken för 1859 finner man av 21 inskrivna endast en bondson och en torparson, men ingen med arbetarbakgrund. Under samma period fram till 1864 utgjorde ståndspersonernas ynglingar ca 70 % av samtliga elever och de flesta dimitterades till universitetet. Fr.o.m. medlet av 1800-talet började

antalet inskrivna från de lägre samhällsklasserna att öka märkbart, vilket tyder på att bildningsintresset bland icke ståndspersonerna även började inriktas mot en högre bildningsnivå (Tigerstedt 1919, 198–202).

Progymnasieundervisningen sköttes av den år 1829 grundade trivialskolan. Den blev högre elementarskola 1841. Ett kejsarligt dekret i febr. 1842 om att grunda en lägre elementarskola förverkligades inte förrän 1853 på initiativ av ärkebiskop Bergenheim. I början på 1870-talet anslöts den högre elementarskolan till lyceet och lägre elementarskolans uppgifter övertogs av folkskolan. Åbo stads folkskolestadgar fastställdes av statsmakten i augusti 1871.

I Åbo förekom måhända starkare än i andra städer i början på 1800-talet även intresse att grunda stads- och privata skolor och den vägen sprida bildningen till ett bredare skikt i samhället. Bell-Lancasterskolan, avsedd för finska barn (fattigskola) och grundad 1820 av J. Julin 1817 och dess ”systerskolor”, flickskolan och söndagsskolan, bildade ett vittomfattande skolsamfund, som vissa år hade över 1000 elever. Bell-Lancasterskolan i Åbo fick stå modell för de få som senare grundades i Finland. Till flickskolans undervisningsprogram hörde endast religion, läsning och skrivning. Dessutom lärdes flickorna de vanligast förekommande hemsysslorna. Det var tydligen fråga om att utbilda hjälpredor för högreståndsfamiljerna i staden. Via alla dessa elementarskolor försiggick en ”försvenskning” av de finskspråkiga barnen isynnerhet från det lägre borgerskapet (Viitanen 1947, 17 ff o. 64–70.; Nikula 1972, 412–435).

Det låg i borgerskapets intresse att understöda handel, sjöfart och hantverk även genom att höja bildningen bland utövarna av dessa näringar. Tack vare insamlingar, statsstöd och donationer av förmögna borgare utökade med terminsavgifter kunde en handelskola öppnas 1848 med två lärare. På 1850-talet hade skolan i medeltal ca 20 elever, de flesta från Åbo.

En annan realskola tillkom genom kejsarlig förordning 1847, som stadgade att en tvåårig teknisk realskola skulle grundas i Åbo. Undervisningen vidtog hösten 1849, men många elever avbröt

skolgången då studietiden ansågs för lång. I direktionen satt eminenta och högt värderade företrädare för de bildade såsom landshövding G. A. Cronstedt som ordförande, lektor H. Heikel, domprosten J.E. Edman, apotekaren E. Juslin, borgmästaren L.J. Kekoni och målarmästaren C.G. Söderstrand (Nikula 1972, 431–432).

Innan E. Bergenheim blev ärkebiskop verkade han som rektor för gymnasiet i Åbo. Officiellt sjukledig studerade han de latinlösa Pestalozzi-påverkade realskolorna i Tyskland. I Bergenheims realskola, som öppnades 1840, ”skulle juristen, kameralisten, lantmätaren och landets övriga civila tjänstemän samt bildade handlande och industriidkare finna en icke mindre ändamålsenlig förberedningsanstalt för begagnandet av de akademiska föreläsningarna, än även blivande militärer för inträdet i Finska kadettkåren” (Dahlström III 1963, 146–147).

Som lärare utnyttjade skolan gymnasiets lärare. En stor del av eleverna var adliga som siktade på den militära banan, som lockade efter Finlands anslutning till det kejserliga Ryssland. På grund av avslag i ecklesiastikexpeditionen på anhållan om beräkningen av kyrkliga tjänsteår, upphörde skolan 1844. Skolan utgjorde tydligen ett hot mot statens egna läroinrättningar (Dahlström III 1963, 156).

Söndagsskolan var avsedd för dem som inte lärt sig läsa som barn. En pojkskola (pedagogi, barnskola) med en lärare fanns sedan 1817. I praktiken fungerade den som en s.k. fattigskola och de flesta eleverna kom från den finska församlingen. Undervisningsspråket var svenska. Den sammansmälte 1834 med skolsamfundet i egenskap av en fattigflickskola (Viitanen 1947, 18 ff.; Nikula 1972, 412–435). I Åbo uppkom även många borgerliga kulturella sällskap (”salonger”) som fungerade som forum för bildning utanför de offentliga institutionerna. Biskopens hus var centrum för olika slag av aktiviteter. En annan viktig mötesplats var Tengströms prebendepastorat, prästgården i Pargas. Här möttes de som senare kom att bilda Lördagssällskapet d.v.s. V. Snellman, J.L. Runeberg, Fr. Cygnaeus, J.J. Nervander o.a. I Åbo skapades traditionen att även

kvinnor fick delta i diskussionerna och påverka med sin syn på de nationella strävandena. Här mötte även J.L. Runeberg sin kommande hustru, Fredrika Tengström, dotter till C.F. Tengström, bror till sedermera ärkebiskop Jakob Tengström.

Runeberg besökte även Åbo flera gånger sedan han flyttat till Helsingfors. Som 25-årig magister besökte också Z. Topelius staden då han inför domkapitlet skulle ventilera några teser och ge provlektioner. ”Gatorna var breda och torget var hemskt stort och människorna rörde sig skrämt och glest” skrev Topelius ihåggkommande sin forna trånga och trevliga stad (Steinby 1991, 282; Dahlström, 1954, 149).

Under förra delen av 1800-talet kom det översta skiktet av ståndspersonerna från hovrätten, magistraten och akademien. Men i Åbo uppstod tidigt även tack vare liberala strömningar västerifrån i motsats till Helsingfors en inflytelserik köpmannaklass. Beträffande fattigvården försökte även borgerskapet i Åbo både via skatter, fattiggård och arbetsinrättning ta hand och sköta om de fattiga. Trots detta ökade antalet personer, som behövde understöd varje år så att de i medlet på 1800-talet uppgick till över 5 % av hela befolkningen. Privata och filantropiska rörelser fick träda till och hjälpa liksom på andra orter (Nikula 1972, 225).

Fruentimmersföreningen i Åbo fick sina stadgar fastställda av regenten revolutionsåret 1848 på villkor att fruentimren avstod från det ursprungliga namnet ”De nödlidandes vänner i Åbo” och istället kallade sig ”Fruentimmersföreningen i Åbo”. Senaten var tydligen rädd för att föreningen skulle förbättra de fattigas situation med politiska medel. Bara kvinnor fick tillhöra föreningen, vilket inte hindrade männen att sköta kamrers- och sekreteraruuppgifterna. Föreningen ordnade stora publika baler och fester med högstämda tal och lotterier på programmet. Tillställningarna lockade till sig stora skaror från stadens förnämsta kretsar. Talens ideologiska budskap var att lära arbetarna förnöjsamhet, flit och underdånighet. Åbos ställning som hantverks- och industriort underströks då fruentimmersföreningen 1850 genom kommerserådet J.J. Julins försorg ordnade landets första utställning av detta

slag i staden. J.J. Julin, som rörde sig i religiösa och filantropiska kretsar, hade även besökt blindskolan i Liverpool i samband med att han bekantade sig med Bell-Lanesterskolorna. Han ivrade speciellt för de finskspråkiga barnens undervisning, vilka ju helt saknade möjligheter till skolgång (Steinby 1991, 282, Stenius 1987, 78, 268, Nikula 1972, s. 226 o. 412–435).

Liksom i andra städer i Finland grundades även i Åbo på tillskyndan av filantropiska kretsar inom borgerskapet och ofta i samarbete med fattigvårdsmyndigheterna småbarnsskolor. På samma sätt som tidningarna i allmänhet på 1830–50-talen behandlades småbarnsskoleidén även av Åbo Underrättelser under bl.a. rubriken ”Fattigskolor för små barn”. Skolorna var enligt tidningen nödvändiga emedan fattiga och obildade föräldrar inte själva kunde fostra och undervisa sina barn och samma oskicklighet förekom också bland de rika och förnåma (ÅU n:ris 75–78, 1839).

Småbarnsskolans ideologisk fader och ekonomiska gynnare i Åbo var lektor Henrik Heikel. Senare stödde Sparbanken också hans initiativ och donationer från filantropiskt inriktade borgare började strömma in. Skolan började sin verksamhet 1847 och dess första lärarinna hette Rosalia Schalberg. På prosten Renvalls uppmaning utbildade hon sig senare till dövstumlärlarinna genom att inhämta åtbördsspråket i Manilla och Heikel saknade henne mycket när hon tog tjänst i dövstumskolan i Åbo.

Folkskolefrågan togs i Åbo officiellt till diskussion i slutet av 1860-talet och först i januari 1872 kunde folkskolan inleda sin verksamhet. Det var samma år som Svenska klassiska lyceum tillkom genom en sammanslagning av högre elementarskolan och gymnasiet (Kindstedt 1999, 315; Dahlström 1954, 192; Dahlström 1963, 25 o. 68 ff.; Viitanen 1947, 81 ff.).

Sedan tidigt 1800-tal fanns liksom i de flesta kuststäder i Finland s.k. ”pensionat” för högreståndsdöttrar, så även i Åbo. Många sände också sina döttrar över till Stockholm till pensionerna där för att bilda sig. Sådana var t.ex. A. Salmbergs, (1823–1842), Aurora Danets, och Sara Wacklins pensionat

(Nikula 1972, 428–429).

Av abnormskolepionjärerna verkade H. Heikel vid Åbo gymnasium i 25 år, först som lektor i filosofi och naturalhistoria och fr.o.m. 1857 som lektor i naturalhistoria. Några exkursioner företogs inte under Heikels ledning. Däremot sände han ut eleverna i stadens omgivning för att på egen hand samla växter, som sedan skulle ordnas och examineras ”ty läraren tålde inte något slarv” (Tigerstedt 1919, 135).

H. Heikel var intresserad av pedagogiska frågor, vilket visas av att han gav ut tre läroböcker i matematik. Eleverna i Åbo var tydligen liksom i Borgå självsvåldiga. I ett program som H. Heikel gav ut som prorektor i stället för Bergenheim 1850 skriver han urskuldrande att ”i afseende å ungdomens själfsvåld och missaktning mot bestående ordning, sådant visst ofta endast är ungdomens öfverdåd, som väl måste kufvas, men ock genast glömmas och förlåtes”. Uttalandet tyder på att han var en välvillig och varmhjärtad människa, som bedömde ungdomen med överseende mildhet (Tigerstedt 1919, 137; Strömborg 1883, 13–21).

C.O. Malm som dövstumslärare i Åbo

Då C.O. Malm kom till Åbo för att starta verksamheten i dövstumskolan flyttade han in i gården nr 15 belägen vid ån vid Västra Strandgatan. Han hade stor hjälp i den främmande omgivningen av sin bror, vicehäradshövding G.E. Malm, som formellt skötte föreståndarskapet. I praktiken sköttes arbetet dock av Carl Oskar. Hela skolorganisationen skulle under en kort termin byggas upp från grunden. Broderns stöd var livsviktigt för honom då det gällde att komma till rätta på den nya orten. Det var även nödvändigt att försöka komma in i den nya umgängeskretsen så snart som möjligt. Där kunde han skaffa kontakter, som kunde vara till nytta i hans verksamhet. Vid teaterföreställningar, som tycktes intressera och roa Carl Oskar, tittade han upp mot brodern, som genom tecken förklarade handlingens gång från en sidologe.

Vid soaréer, fester och baler försökte brodern via tecken göra Carl Oskar hemmastadd med det borgerliga sällskapslivet i staden.

Sin vana trogen tog C.O. Malm alltid till penna och papper och skrev några rader och väntade på svar. På en ungdomsbjudning gjorde han flera försök, bl.a med en grupp flickor, dock med svagt resultat. Hans intressesfär var vid, men riktade sig mera mot allvarligare ämnen. Det verkar som om C.O. Malm mycket snabbt anpassade sig till de nya förhållandena i Åbo och ganska snart föddes nya innovationer kring dövstumarbetet och bildningsfrågor.

Malm såg tydligen dövstumskolan i Åbo som en länk i den kedja av andra bildningsanstalter, som fanns i Åbo vid samma tid. Ett kort citat av hans tal vid Åbo dövstumskolas invigning ger stöd för en sådan tanke: ”... deras förut sörjande, men nu hugsvalade föräldrar, släkt- och vänkrets, ja av alla sanna bildnings-
mennisko-, fosterlands- och kristendomsvänner, – är nu inne den minnesvärda och oförgätliga dag, då ett nytt publikt tempel, uppspirande på Auras stränder, inviges till sin bestämmelse och värksamhet i det goda och sanna för de dövstumma en högtidlig invigningsdag såsom ett vackert, taktiskt bidrag till finska bildningens framåtskridande och tillväxt”(BaM, 40–41).

C.H. Alopaeus som föreståndare i Åbo

Då det gäller C.H. Alopaeus, som blivit vald till dövstumskolans föreståndare kommer det tydligt fram att han inte trivdes särskilt väl i början av sin tjänstgöring i Åbo. Han kände djup saknad efter Borgå. ”Jag röner inte samma deltagande och välvilja som i Borgå”, skriver han beklagande i ett brev till sin vän och uppmuntrare Borenius (A:s brev till U.C. 18.03.1880, U.C:s officiella brevväxling till 1867. RA.).

Delvis var orsaken den, att hantverkarna i Åbo inte ville ta emot dövstumma förrän de blivit 14–15 år gamla. Men tydligen fanns det även andra motigheter och han började betvivla om Åbo var den rätta platsen för dövstumskolan ”isynnerhet som orten är belägen i en vrå av landet” (A:s brev till U. C. 29.12.1860, U.C:s officiella brevväxling till 1867. RA. RA.).

Även U. Cygnaeus fick ta del av hans vantrivsel. “Eleverna är

råa och saknar all uppfostran. För två elever har jag nödgats använda kroppsga som även tycks ha varit på plats, åtminstone hwad den ena beträffar”. I motsats till förhållandet mellan Borenius och Alopaeus synes kontakterna mellan U. Cygnaeus och Alopaeus ha varit mer formella. Brevväxlingen tyder även på att det andliga avståndet dem emellan växte sedan U. Cygnaeus blivit överinspektör (A:s brev till U.C. 18.3.1880; A:s brev till U.C. 29.12.1860, U.C:s officiella brevväxling till 1867. RA.).

Alopaeus lyckades i varje fall få förmögna borgare till donatorer såsom då han 1866 utgav en ”Kort handledning till Döfstummas uppfostran och undervisning i hemmen”. Den bekostades av B.C. Rettig. Förordet skrevs av O. Borg där han uttryckte en förhoppning om att Alopaeus arbete skulle ”bära hundrafalt rik frukt af upplysning och förädling till de många missödets söner och döttrar, som oförstådda och i andligt avseende öfvergifna i Nordanlanden framlöpa sitt beklagandsvärda lif i råhetens och okunnighetens mörker” (Z.Cs VIII. RA.).

De flesta av eleverna som anmäldes till skolan i Åbo kom från fattiga hem. ”Flera har knappt kläder på kroppen och mycket tid åtgår till andlig och lekamlig vård, men sysselsättningen är mig ljuv”, skrev Alopaeus till Borenius hösten 1860 (A:s brev till B 1860.09.01 och 1860.10. 22. BS. RA.).

Alopaeus kunde dock glädja sig åt att hans vänner i Borgå och isynnerhet Borenius stödde honom på hans nya arbetsplats. Som tack för sitt uppoffrande arbete för de dövstumma i Borgå, som Alopaeus utfört helt utan ersättning, beslöt styrelsen att inför hans flyttning till Åbo beställa ett skrivbord ”med tillhörande stol och ett bokskåp”. Borenius skötte om beställningen via sin vän Henrik Heikel, som för honom ingående beskrivit vilka fina möbler hans snickarmästare i Åbo kunde tillverka med klaffar och lönnlådor, konstlås och vanliga lås (A:s brev till B 1860.09.01. BS. RA.; SBS. RA.; Helling 1946, 40–43).

Det visade sig i varje fall att C.H. Alopaeus med Åbo som centralort och ”finländsk moderskola” tillsammans med andra abnormskolepionjärer småningom kunde bygga ut verksamheten

till att omfatta allt flera abnorma.

Sedan arbetet kommit igång i Åbo fick skolan besök av höga gäster. Redan i juni 1861 då en offentlig examen anställdes var ärkebiskop Bergenheim på plats liksom några av domkapitlets ledamöter. Chefen för ecklesiastikexpeditionen inspekterade tillsammans med ärkebiskopen skolan den 4 sept. 1865. I september 1866 besöktes skolan av generalguvernör greve Adlerberg åtföljd av ärkebiskopen. Även senare gjorde ärkebiskopen besök på skolan ofta i samband med de offentliga examina. I oktober samma år besökte biskop F.L. Schauman två gånger dövstumskolan.

Följande år finner vi t.f. guvernören över Kuopio län, kansli-rådet J.A. von Essen på besök. Tecken på C.H. Alopaeus internationella kontakter var föreståndarens för dövstumminstitutet i Washington E. M. Gallaudets besök i medlet av juli 1867. Han var utsänd av sin regering för att bekanta sig med dövstumanstalterna i Europa (I Ha 1, Dska-Å, La-Å).

5.3.3. Helsingfors – storfurstendömet Finlands huvudstad

Helsingfors, som blev placeringsorten för Finlands första blindskola, var ännu på 1850-talet en trist stad åtminstone för kroppsarbetarna, enligt Z. Topelius. Han tänkte då också på deras andliga misär. ”Intet folkbibliotek, ingen läsesal – dessa uppstodo genom dåvarande professor Schauman och några varmhjärtade fruntimmers initiativ i början av 1860-talet. Men deras timme var inte slagen ännu” (Topelius 1968, 67).

Helsingfors hade blivit huvudstad i det autonoma storfurstendömet Finland år 1812. De ryska härskarna hoppades att Helsingfors bättre än det svenskt orienterade Åbo skulle tjäna det ryska riket. Kejsaren sparade inte på anslagen för nya byggnadsverk och det nya torget, som anlades i stadens centrum symboliserade grundelementen i Finlands offentliga liv under 1800-talet: Senatshuset,

Nikolaikyrkan och universitetsbyggnaden. Gatorna gavs namn efter kejsaren och kejsarhusets medlemmar. Den offentliga miljön blev därmed dominerande i den nya huvudstaden.

Universitetet spelade en central roll. Där ordnades fester, där olika ideologiska budskap kunde föras fram och universitetsvärlden satte sin prägel på såväl det politiska som kulturella livet.

Helsingfors blev det administrativa centret för landets offentliga liv. Topelius kunde därför som nybliven redaktör för Helsingfors Tidningar hänvisa till ”den exempellösa hastighet, hvarmed Helsingfors ifrån en liten ruskig småstad stigit till en i vårt land nästan sagolik glans och prakt” (Klinge 1997, 110–115, 220 f.; Topelius 1968, 25 f.).

I början av 1800-talet drogs i Åbo inga skarpa gränslinjer i umgänget mellan adel och ofrälse. Situationen blev en annan i den autonoma statens nya huvudstad Helsingfors. Efter flyttningen från Åbo öppnades Helsingfors universitet officiellt 1 okt. 1828. Senatsfamiljerna och andra från det allra högsta sociala skiktet kom i beröring med medlemmar från den förnämna och samtidigt reaktionära ryska aristokratin. Följden blev en större uppspjälkning av umgängeskretsarna i Helsingfors i flera olika grupperingar, som isolerade sig från varandra. Endast ett litet fåtal hörde till en början till toppskiktet i hierarkin och konversationen fördes vanligtvis på franska. De högsta ämbetsmännen bodde vid Elisabethstorg i Kronohagen, det dåtida Helsingfors förnämsta kvarter. Prästgården låg invid träkyrkan som tillkom då Senatstorget ombyggdes (Steinby 1991, 42; Topelius 1968 46 f.; Suolahti 1950, 152 ff; Ramsay 1993, 55).

Före 1850-talet var skrankorna mellan de olika grupperingarna d.v.s. aristokratin och de högre tjänstemännen, den akademiska världen, borgarna och hantverksmästarna i Helsingfors höga, men på 1850-talet började det översta skiktets gränser suddas ut och på 1860-talet kunde t.o.m. borgarfamiljer ha tillträde till deras fester.

Helsingfors var ända tills järnvägen Tavastehus–Helsingfors 1862 anlades en småstad, men dock stadd i tillväxt. Järnvägsbygget var det första påtagliga utslaget av ett i ekonomiskt avse-

ende nytt tidsskede, som Finland inträdde i under andra hälften av 1800-talet. På 1860-talet tilltog industrialiseringen och folk från landsbygden började flytta in till staden. Det innebar en genomgripande förändring då det gällde befolkningsförhållandena i huvudstaden. Folkmängden i Helsingfors var i slutet av 1840 ca 20 000 men uppgick omkring 1870 redan till ca 32 000 personer. Under de sista tre decennierna av 1800-talet ökade invånarantalet så att det vid sekelskiftet uppgick till inemot 100 000 personer.

Staden utvecklades snabbt till landets politiska och kulturella centrum med en liberal tidningspress. Det var även här som en fri medborgaropinion började anta allt tydligare gestalt bland studenterna, inom tidningspressen och inom organisationsväsendet (Steinby 1991, 73–74; Suolahti 1950, 220–230; Sarlin 1904, 46–47; Wrede, J. 1999, 237).

Strävan till socialt umgänge ledde till uppkomsten av olika slag av föreningar och sällskap bland borgerskapet i staden. Lördagssällskapet kom att få stor betydelse, som ett idéforum i den nya universitetsstaden. Samtliga medlemmar var knutna till den akademiska världen och många av dem var tidigare studievänner från Åbo såsom Runeberg, Nervander, Fredrik Cygnaeus, Snellman, Lönnrot o.a. Även Topelius anslöt sig senare till sällskapet. Den dominerande samlingsplatsen var Runebergs hem i Kronohagen. Alla bidrog på sitt sätt till den nationella normbildningen i Finland.

Sällskapets lösen var: ”Upplysning, framåtskridande och fosterländskt sinnelag”. Mötena hölls turvis hos medlemmarna och efterhand som medlemsantalet växte började också damer närvara. Förplägningen blev allt rikare och urartade slutligen till formliga gästbud, som fick karaktären av enbart sällskaplig samvaro. Då sällskapets centralfigur, J.L. Runeberg flyttade till Borgå våren 1837 upphörde mötena i Lördagssällskapet.

Sällskapet tog även betydelsefulla initiativ. Ett sådant var t.ex. grundandet av Finska litteratursällskapet 1831 – ett särskilt sällskap för det finska språket och den finska litteraturen. Litteratursällskapet blev ett viktigt centrum, som hade omedelbar

kontakt med den centrala förvaltningen. Ett annat initiativ ledde till grundandet av Helsingfors lyceum, en skola med ett klart elitistiskt syfte (Steinby 1991, 73–74; Sarlin 1904, 46–47; Wrede, J. 1999, 237).

Då bibelsällskapet i Helsingfors 1854 firade det Brittiska och utländska bibelsällskapets halvsekelfest höll Waenerberg ett föredrag där han poängterade vikten av att göra åtskillnad mellan Guds sanna ord i bibeln och stel kyrklig formalism och ”symboliskt tvång”, ord som tolkade den religiösa liberalism, som var förhärskande i vida kretsar bland såväl teologer som andra bildade ståndspersoner i staden (Rosenqvist 1911, 84).

Även J.Ph. Palmén inskrevs i Bibelsällskapet i Helsingfors redan 1847. Palmén var bl. a. senator, ledamot i skolöverstyrelsen och chef för ecklesiastikdepartementet.

Liksom i andra städer i Finland intog från 1860-talet de stora välgörenhetssoaréerna en betydelsefull plats i stadslivet. Även i Helsingfors grundades 1848 en fruntimmersförening med fruntimmersföreningen i Uppsala som modell. Teol.prof. F.L. Schauman höll vid invigningen ett anförande om filantropin, vilket visade att det fanns en anknytning till den kristna församlingen och således tecken på kontinuitet. Föreningen var en hjärtesak för bl.a. Zacharias Topelius, som i artiklar i Helsingfors Tidningar spridde information om dess verksamhet. Även U. Cygnaeus utnyttjades som expert i barnavårdsfrågor. Tack vare ett antal syföreningar kunde organiseringen ske snabbt och de filantropiska insatserna riktades nu mot ”fattigvårdens insida”, ”fattigvårdens hjärta” vartill kvinnorna var speciellt lämpade enligt den tidens betraktelsesätt. Föreningen arrangerade redan 1861 en stor lotteribal på Societetshuset. Stor uppmärksamhet väckte de gåvor, som Kejsarinnan inlämnat – två porslinskandelabrar och en kaffeservis. Dylika tillställningar ledde till en ny offentlighetsprincip, som förorsakade debatt. Man frågade sig ifall det slösaktiga festandet var förenligt med soaréernas egentliga syfte: att hjälpa nödlidande, fattiga barn (Klinge 1997, 149; Stenius 1987, 166; Ramsaey 1993, 773, 97 f.).

Helsingfors Tidningar hade redan på 1840-talet blivit störst i

Finland. Innehållet speglade stadens utveckling inom alla områden. Men den hade även en demokratisk, social framtoning. Det fanns en tydlig omsorg för de miserabla förhållanden, som levdes i samhällets lägsta skikt. Topelius, som i flera avseende stod nära pietismen, ville väcka de bildades samvete till insikt om de fattigas eländiga villkor.

Både Helsingfors Tidningar och Morgonbladet var välvilligt inställda till småbarnsskolor och isynnerhet försvarades tanken av Z. Topelius (HT nr 11 1841).

En dylik form av filantropi uppstod spontant på olika håll då ett proletariat började växa fram i samband med den tilltagande industrialiseringen. Det är auktoritativa namn bland borgerskapet som dominerar förteckningen över personerna bakom grundandet av stadens första småbarnsskola 1840, avsedd för tre- och fyraåriga barn: professorerna J.J. Tengström och J.J. Nervander, lagman G.A. Wetterhoff, kommerserådet J. Etholen, apotekaren C. Appelgren, vicekonsul H. Borgström m.fl. Det hette uttryckligen att anstalten var avsedd för barn från den ”fattiga arbetarklassen”. De första lägre folkskolorna i Helsingfors inrättades 1867 (Zilliacus-Knif 1985, 154; Knif, H.1998, 10–16; Malmberg, R. 1920, 47 f.; Steinby 1963, 17 f).

En livaktig förening som grundades i huvudstaden 1848 hette ”Värnlösa barns vänner”. Både den och Fruntimmersföreningen gav organiserade ramar för den filantropiska verksamheten och härigenom styrdes intresset i högre grad än tidigare mot de sociala missförhållandena och väg banades för socialt inriktade åtgärder, som även hade statsmaktens välsignelse. Den filantropi, som bedrevs av högreståndskvinnor medförde viktiga förändringar i den kommunala fattigvården. Man fäste större uppmärksamhet vid hygien, en större medkänsla växte småningom fram och även nya pedagogiska ideal började göra sig gällande.

Ännu under 1850-talet var allt finskspråkigt kulturliv obetydligt i Helsingfors. Svenskan var kommunikationsspråket såväl i affärslivet som på kyrkans område (Heikinheimo 1955, 471; Jutikkala 1965, 207–209; Schauman 1892, 27–34 o. 276; Zilliacus-Knif 1985,

151; Stenius 1987, 144–151; Steinby 1991, 105).

I huvudstaden utkom även liberalismens huvudorgan, Helsingfors Dagblad i vars spalter de samhällspolitiska och liberala idéerna presenterades. Den blev för drygt tio år landets största tidning och dess frammarsch kan betecknas som en reaktion mot den statiska byråkrati som var rådande. Av befolkningen i Helsingfors var ca tre fjärdedelar arbetare, men deras talan i stadens angelägenheter var s.g.s. obefintlig (Landgrén 1999, 426–429; Steinby 1963 46–49).

Kejsrerliga Alexandersuniversitetet hade en central ställning inte blott i landets kulturliv utan även politiskt. Det låg i kejsarens intresse att upprätthålla universitetet som en nationell kulturhärd som kunde fostra ungdomen till lojalitet såväl mot kejsaren som Ryssland. En viktig uppgift var att inplanta tjänstemannaplikt och medborgarmoral då det gällde uppdrag i det egna landet.

Det var från estraden i universitetets aula, som professorn och senare biskopen F.L. Schauman framhöll nödvändigheten av att sammankalla lantdagen. Det var ett uttryck för förändringen i det ideologiska och politiska läget i landet (Jutikkala 1965, 219, 231 f.).

Universitetet fick en lärostol i ”pedagogik och didaktik” 1852, den första och under hela 1800-talet den enda i Norden. Professuren innehades först av L. Stenbäck. Därefter skötte både F.L. Schauman och J.V. Snellman befattningen vid sidan av sina egna åligganden tills Z.J. Cleve utsågs till ordinarie professor 1862.

På Cleves initiativ tillkom Pedagogiska föreningen i Finland med en centralavdelning i huvudstaden och filialer i vissa landsortsstäder. Bland medlemmarna finner man såväl professorer, överlärare som folkskolelärare. Tidskriften innehöll bl.a. pedagogiska artiklar, reseberättelser och översikter över pedagogisk litteratur. Många av abnormskolelärarna, bl.a. Alopaeus, K.M. Stenius och G.K. Hendell medverkade med artiklar i tidskriften (TPFF 1872, 44 ff.; TPFF 1871, 73–144, 60 ff.; Stenius 1938, s. I–III).

Då skolöverstyrelsen inledde sin verksamhet 1869 i Helsingfors innebar det ett betydande framsteg för folkbildningen, vilken nu

administrativt underlydde samma centrala ämbetsverk som andra läroinrättningar. Cygnaeus främsta uppgift där var att organisera folkskoleväsendet och grunda nya skolor.

Skolorna i Helsingfors

De offentliga skolorna i Helsingfors följde samma mönster som i andra städer i Finland. Trivialskolan (med en apologiklass) spjälkades 1841 i en lägre och högre elementarskola. Den senare övergick till ämneslärarsystem i samband med 1856 års skolordning och de två skolformerna utvidgades efterhand så att de blev fullständiga läroverk 1872. Den högre elementarskolans sista klass sammansmälte 1862 med den samma år grundade normalskolan och upphörde helt 1866. På grund av att den högre elementarskolan led brist på medel fick den allt mer prägel av fattigskola.

Först genom det privata Helsingfors lyceums tillkomst 1831 kunde läroverksväsendet ”höja sig ur sin förnedring”. Som nämnts betjänade det privata lyceet en ännu trängre social klass. Ca 75 % av eleverna kom från universitets-, officers-, högre tjänstemanna- och prästhem. Borgarsönerna var ca 21 % . Mycket tack vare professor Z.J. Cleve grundades Normalskolan i Helsingfors 1864, som 1885 blev Svenska normallyceum. Den hade även en finskspråkig klasslinje. Suomalainen normaalilyseo, grundat 1873 i Tavastehus, flyttades till Helsingfors 1887. Ytterligare fanns på 1870-talet en fyrklassig realskola i staden (Varis 1950, 138–139; Ruuth 1950, 449–469; Somerkivi 1979, 171–187; EEbr, 97–179).

Liksom på andra orter fanns det för ståndsdöttrar pensionat för meddelande av kvinnobildning. Odert Gripenbergs fruntimmersskola tillkom 1835 och 1844 inrättades den statliga fruntimmersskolan för bildade föräldrar, som invigdes av J.L. Runeberg som representant för stiftsstyrelsen. Den omorganiserades till följd av 1872 års skolordning till Svenska flicklyceet, där Z. Topelius länge verkade som direktionsordförande (Ruuth 1950, 449–469).

Före medlet av 1860-talet fanns det egentligen endast en

möjlighet för en gosse med arbetarbakgrund att arbeta sig upp till borgarståndet. Det var att gå den långa vägen, som stadgats för hantverkslärlingar och gesäller. Och här hade hantverksmästaresönerna företräde. Gränsen mellan de högre stånden och arbetarna kvarstod länge trots den formella rätten till frihet.

I fattigskolan, grundad 1817 kom eleverna från snickar-, arbetar-, sjömans- och drängars hem. Barn födda utom äkten-skapet besökte också denna skola. Skolan fick eget utrymme i fattiggården 1828, som av direktionen betecknades som en för ”tidevarvet och Finlands nya huvudstad värdig utvidgning av dess skola”(Somerkivi 1979, 17, 19).

I den liksom i söndagsskolan gavs något undervisning i läsning, religion och räkning. Antalet elever i växelundervisnings-skolan var lågt. Skolan var avsedd för medellösa, svensktalande barn från arbetarhem. Undervisning för finska elever gavs från 1858, men kunskapsmålet räckte inte ens till för det lägsta trappsteget på lärdomens väg (Varis 1950, 136–139; Somerkivi 1979, 15 f.; Moberg 1937, 55–62).

Basen för den kommande folkskolan i staden (1867) utgjordes av växelundervisningsskolan. Genom den fick folkbildningstanken en större spridning i staden. Den planerades av stadens borgerskap, vilket var ovanligt eftersom det inte ansågs vara deras sak att sköta om folkundervisningen. Den var avsedd att ge kunskaper för dem som siktade på ”näringssyrkena”. Tack vare Aurora Karamzins (Demidoff) donation för att bygga en slöjdskola för flickor, öppnad 1834, kunde den år 1848 sammanslås med växelundervisningsskolan. Skolan hade nu således både pojk- och flickavdelningar. Även den av Fruntimmersföreningen år 1849 grundade motsvarande slöjdskolan för flickor överfördes till växelundervisningsskolan. Också fattigskolan sammansmälte i slutet på 1830-talet med växelundervisningsskolan. Då folkskoleväsendet i staden grundades 1870 bildades tre svensk- och tre finskspråkiga lägre folkskolor (Somerkivi 1979, 19–29, 178; Varis 1950, 135–139; Ruuth 1950, 449–469).

Sedan Snellman blivit direktionens ordförande 1857 blev

språkfrågan inom undervisningen aktuell även i Helsingfors och lärare Jaakko Länkelä anställdes för att undervisa finska pojkar. Därav blev intet eftersom största delen av eleverna anmälades till den svenska avdelningen. Enligt Länkelä hade föräldrarna inte insett ”att deras språk var vårt folks, hela vår stams språk, utan istället önskade de ge sina barn ett ”främmande herrskapspråk” (Somerkivi 1979, 26).

Man grundade en privat finsk skola 1858, som dock efter en kort tid överfördes till växelundervisningsskolan. Inom växelundervisningsskolans ram fungerade också en privat finsk småbarnsskola med studenter och ”herrs-kapsfröknar” som lärare tills en kommunal finsk lägre folkskola tillkom 1863. Trots att dessa utanför kyrkan stående skolor för folkundervisning besöktes av elever från i viss mån vidare samhällskretsar än fattigskolan betraktade man folkundervisningen som välgörenhet och en angelägenhet som ankom på kyrkan.

En privat finsk motsvarighet till Svenska flicklyceet blev Suomalainen Tyttökoulu, som invigdes 1869 (Ruuth 1950, 449–469; Somerkivi 1979, 19–29; Moberg 1937, 55–62).

Man kan förstå att professorsdottern Mathilda Linsén, som grundade blindskolan i Helsingfors, var påverkad av den akademiska miljö, där hon växte upp. Hela hennes omgivning präglades av kulturen runt omkring henne. Med tanke på den sociala och kulturella situationen och den gängse skolorganisationen i dåtidens Helsingfors är det förståeligt att Mathilda Linsén ville att skolan skulle vara avsedd enbart för svenska elever. Det är inte känt om hon ens behärskade finska språket så pass väl att hon kunnat undervisa på finska, men det är föga troligt. Initialsvårigheterna var många och t.o.m. Alopaeus i Åbo såg sig tvungen att vända sig till U. Cygnaeus med en försynt fråga: ”Blindanstalten i Helsingfors har icke tagit fart såsom pastorn väl känner. Vadöfver Herr Pastor vara orsaker därtill? Är det måhända något fel i organisationen som borde och kunde afhjälpas – ” (A. till U.C. 15.12.1860, U.C:s officiella brevväxling till 1863. RA.). Alopaeus hänvändelse till Cygnaeus väcker en undran om motivet

till hans fråga. Alopaeus själv hade ju tillsammans med Cygnaeus fått till uppgift att bistå M. Linsén då det gällde att få igång verksamheten i Helsingfors.

Då skolan öppnade i oktober 1865 saknade den till en början egna utrymmen och var därför inhytt i Mellins villa i Brunns-parken. Den låg på en vacker plats vid havet såsom Mathilda L. hade önskat sig. Föreståndarinnan M. Linsén ”hälsade gästerna välkomna. Antalet var begränsat, men de representerade landets högre kulturkretsar. Man fällde där hänfödda yttranden om ljusets seger över mörkret samt att de blinda nu funnit vägen till vetandets källa.” (Sjöstedt 1990, 12, 93).

Inredningen var anspråkslös. Förutom ett bord fanns det tre pulpeter. Med tanke på vilken vikt och betydelse som lades vid musikundervisningen är det förståeligt att både ett piano och en orgel hörde till inventarierna. Eleverna sov i järnsängar i internatet. För att eleverna skulle kunna sköta sin hygien fanns ett par tvättbänkar av trä, ett badkar av järnplåt och en tvättkanna med tillhörande fat.

Byggnaden uppvärmdes med björkved och för belysningen användes talg- och stearinljus. De enkla måltiderna tillreddes i blind-anstaltens kök.

Det var stor brist på läromedel, det som fanns hade M. Linsén fått som gåva från Sverige. Till undervisningsmaterielen hörde bl.a. några skrivtavlor, bokstäver gjorda av späda videkvistar för att lära eleverna att avläsa bokstäver, några uppstoppade fåglar och en uppstoppad ekorre. Det fanns endast en bok, Matteus evangelium i Moons stil. Pengar saknades för anskaffning av handarbets-material. Skolans enda elev hösten 1865, 16-åriga Olga Grönlund, bodde hos sin moster på Esplanadgatan, varför skolan inte behövde något internat. Följande höst var elevantalet fem och då inrättades även ett internat. M. Linséns lektioner började kl. 9 och pågick hela dagen till kl. 19 med en timmes matrast mellan kl. 11 och 12. (Sjöstedt, S. 1990, 12–13; Kuotola m.fl. 1988, 193; K-s, Dbl. 1976, 125).

I förordningen § 3 angavs att ”anstalten, som förläggs i lan-

dets hufvudstad, förestås tillsvidare af ett fruntimmer under namn af föreståndarinna”. Direktionen bestod av fyra ledamöter ”hvaraf den ena bör vara prest, den andra läkare, den tredje pedagog samt den fjärde tillhörande någon tjenstemannaklan eller borgarståndet” (Dksa-H).

5.3.4. Kuopio – patriotism och väckelserörelser

Staden Kuopio, som kom att bli säte för den första helt finskspråkiga abnormskolan, dövstumskolan, var redan på 1500-talet en viktig handelsplats, som i samband med en länsreglering blev residensstad i det nya Savolax och Karelens län (senare Kuopio län).

Efter 1809 öppnades den ryska marknaden för landets affärsmän och förbindelsen Uleåborg–Kuopio blev ett viktigt handelsstråk. Från Kuopio gick affärsstråket vidare till Petersburg. Handelsvägen från Kuopio till Stockholm gick via Uleåborg. Handelsmän från Uleåborg förmedlade varor till marknaderna i Kuopio och till de främsta kunderna hörde officerare, civila tjänstemän och godsägare i staden och dess omgivning (Bonsdorff 1977, 130 ff.).

Då Saima kanal öppnades 1856 blev den snabbt regionens kommersiella och kulturella centrum. Järnvägen drogs till staden 1889. Dessutom var staden biskopssäte mellan åren 1851–1900. Ett hushållningssällskap hade tillkommit år 1861. Den första boklådan i staden grundades av Pietari Väänänen år 1819 och år 1841 fick staden en bokhandel och ett tryckeri.

I mitten av 1800-talet hade staden ca 6 000 invånare, varav ca 10 % var svensktalande. Här fanns bl.a. sedan 1788 liksom i många andra städer en trivialskola, vilken ändrades till elementarskola 1843.

På Snellmans initiativ och med benägen hjälp av högreståndsdamer, inrättades en privat flickskola för fattiga flickor och en gosskola, vilka öppnades 1846 och 1847 och där t.o.m. barnen från bildade familjers hem var skyldiga att verka som monitorer.

Flickskolan blev 1872 stadens lägre folkskola för flickor.

Redan tidigare fanns i staden en privat svensk flickskola (pension) för ståndspersonernas döttrar (Schauman 1892, 246–247; Voipio 1944, 11; Stenius 1987, 167–170).

Under 1800-talet bidrog sådana kulturpersonligheter som J.V. Snellman och senare Minna Canth, en av de första eleverna i folkskollärarseminariet, samt Juhani Aho till att ge glans åt det kulturella livet i staden. Även i Kuopio grundades i enlighet med den borgerliga livsstilen förutom skolor även olika slags föreningar. År 1854 bildades en fruntimmersförening och dessutom fanns det en herrklubb tillkommen i slutet av 1840-talet. Den hade dock p.g.a. sin informella karaktär inte officiellt tillstånd att verka.

Vid sidan av patriotismen var det sociala livet influerat av väckelserörelserna, som i Kuopio hade en stark ställning. De hade sina rötter i den väckelserörelse, som Paavo Ruotsalainen i Nilsjä stod som ledare för och som spridde sig till norra Savolax och Karelen.

I gymnasiet bildades en liten krets av gymnasister kring lektor J.I. Bergh, ett känt namn i väckelserörelsens historia i Finland, vars personliga utstrålning utövade ett starkt inflytande på dem som kom i kontakt med honom.

I ett av sina många brev som J.V. Snellman skrev från Kuopio till sin nära förtrogne J.J. Tengström, sedan han blivit rektor för stadens fyrklassiga elementarskola 1843, beskriver han sina första intryck av staden. Han jämför Kuopio med en alptract och ansåg att staden gav en ”skön anblick och ser i det inre öppen, glad och putsad ut”. Snellman uppmärksammar de många såganläggningarna, viktualiehandeln på Petersburg och de öppna vattenkommunikationerna. Den stora stenkyrkan hade enligt Snellman ”ett skönt läge” och ”vårt skolehus är för sitt ändamål ett palats” (Schybergson 1907, 114–223).

I Savolax-Karelen studentavdelning vid Helsingfors universitet ledde de nationella stämningarna förutom till utgivning av publikationer, som ville vända sig direkt till folket även till att unga

studenter företog resor till inlandet. Då var målet ofta även Kuopio. Kontakterna till inlandet och kunskapen om de sociala förhållandena där ökade härigenom allt mer (Schauman 1892, 246–247; Voipio 1944, 11; Stenius 1987, 167–170).

Hösten 1860 började Alopaeus reflektera över möjligheterna att grunda en skola för dövstumma i Kuopio. I egenskap av stiftstad och centrum för den livliga kultur, som höll på att växa fram i staden låg det i linje med hans tidigare uttalade tankegångar om en dövskola i varje stiftsstad. I själva verket tyder allt på att han i sitt livsverk ville inbegripa grundandet av en dövskola just i Kuopio. ”Det vore särdeles kärt om jag kunde lemna efter mig en Döfstumskola i Kuopio”, skrev han till Borenius, som gav honom sitt helhjärtade stöd. Det låg även i linje med såväl Borenius som Alopaeus intresse för diakoni och inre mission överhuvud (A:s brev till B 1860.10.22 o. 03.28. o. 1861.09.24. RA.BS.).

Sommaren 1861 var ur dövstumundervisningens synpunkt en stor händelse i Kuopio. Dövstumma i alla åldrar hade på uppmaning av stiftets prästerskap samlats i staden för att delta i skriftskoleundervisningen, som hölls av Alopaeus. Prosten, lektor P.A. Aschan gjorde förberedelserna och hade ordnat utrymmen i gymnasiet. Till en början följdes undervisningen av över 100 personer.

Då undervisningen efter sju veckor var över kunde Alopaeus slutligen admittera fjorton personer till nattvarden (A:s brev till B 1860.10.22 o. 03.28. o. 1861.09.24. RA.BS.; Alopaeus 1889, 14).

Då fröken Emilie Kjöllfeldt, som bistått Alopaeus i skriftskolan hösten 1862 som den första föreståndaren inledde dövstumundervisningen i Kuopio var det under stora svårigheter. Någon elevbrist fanns inte, men anslaget för fattiga elever var så litet att man var tvungen att starta med tre elever. Till sin hjälp hade hon språkläraren i tyska vid Kuopio gymnasium, E. Roos, som undervisade i religion. Skolan var ett externat och stor fattigdom rådde överallt delvis p.g.a. missväxt.

Det som bekymrade såväl lärarna som Alopaeus i Åbo var det sedliga och religiösa tillståndet i skolan. Fröken Kjöllfeldt hade

stora svårigheter att upprätthålla disciplinen isynnerhet då eleverna var odifferentierade och från olika åldersstadier. Det blev flere ombyten av såväl föreståndare som religionslärare och t.o.m. U. Cygnaeus på skolöverstyrelsen kontaktades. Läget stabiliserades först då magister G.K. Hendell övertog ledningen. (Se kap. 4.6.) (Alopaeus 1889, 13–16; Plit 1984, 164–169).

5.3.5. Pedersöre/Jakobstad – pietism/baptism och borgerlighet

Undervisning av dövstumma, fick tack vare Henrik och Anna Heikel, sin början i Pedersöre i Österbotten 1863 och 1887 flyttade skolan till Jakobstad.

Österbotten var det landskap där olika väckelserörelser hade gått fram ända sedan 1700-talet. Den s.k. senare pietismen, som nådde Österbotten på 1820- och 1830-talet berörde även Pedersörenejden.

Jakobstad och Pedersöre låg intill varandra och staden hörde i kyrkligt avseende till Pedersöre församling. Invånarna i Pedersöre var ett handlande folk ända sedan medeltiden. Liksom de övriga städerna där abnormskolor etablerades var även Jakobstad en betydande handels- och sjöfartsstad med skeppsbyggeri- och rederiverksamhet och livliga båtförbindelser till isynnerhet Sverige. Stadens fundamentsbrev utfärdades redan 1652 och dess influensområde omfattade hela Pedersörenejden. Kulturlivet var blomstrande och det sociala livet var även här influerat av väckelserörelserna (Söderhjelm 1914, 34, 210–227; Birck 1952, 10 ff., 86–88, 124; Nikula 1952, 12 ff.; Ramsey 1993, 72).

Borgerskapet i Jakobstad bestod främst av sjöfarts-, handelsmän- och hantverkarfamiljer. Även i Jakobstad inramades det ståndsmässiga livet bland herrskapet av tillräckligt stora bostäder, inredningar och möbleringar, som gav en tydlig signal om vilken samhällsgrupp man tillhörde. Råd- och handelsmannen Niklas Malm, som tillhörde den absoluta eliten, gav upphov till handelshus som fortlevde till 1800-talets slut.

I början på 1870-talet hade Jakobstad ca 2 000 invånare, men då segelsjöfarten i slutet av 1800-talet krympte, tog Jakobstads betydelse som sjöfartsstad slut.

Det fanns små möjligheter att erhålla högre skolbildning i Jakobstad ännu på 1870-talet. I staden fanns tre offentliga skolor nämligen lägre elementarskolan, folkskolan för gossar samt Fruntimmersföreningens flickskola grundad 1859 (fattigskolan för flickor). Dessutom anställde några högreståndsfamiljer 1870 en egen guvernant för sina döttrar, nämligen Anna Whitlock från Stockholm. Hon var en energisk dam som också hann grunda en läseförening och ett ungdomsbibliotek i staden förrän hon efter två år återvände till Stockholm.

En annan privat fruntimmersskola upprätthölls av den pietistiskt sinnade Ida Björkman 1875–1898. Då Jakobstads nya lärdomskola, Realläroverket (samskolan), tillkom 1895 uppgick Björkmans fruntimmersskola och elementarskolan i denna. Jakobstads pedagogi, som senare blev ett åttaklassiskt läroverk, hade börjat sin verksamhet redan år 1654. Efter Vasa brand 1852 flyttade Vasa gymnasium och tekniska realskolan till staden. Återflyttningen till Vasa skedde 1863 (Birck 1952, 10 f., 55–106; Söderhjelm 1914, 34, 210–227); Nikula 1952, 12 ff.; Ramsey 1993, 72; Ahlström, A. 1961).

Anmärkningsvärt är att det under 1800-talet fanns ett fyrtiotal privata småskolor i staden där undervisningen handhades av damer. Som lärare fungerade vanligen änkor och döttrar till sjömän, styrmän och sjökaptener, men man hittar också prästänkor och deras döttrar bland lärarinnorna. J.L. Runebergs skola – ”Westmansmors småskola” är kanske mest känd. Sjömansänkan Anna H. Westman höll skola ännu i åttio års åldern. Tack vare småskolorna fick staden en prägel av en ”bildning i vardande” för en bredare befolkningsgrupp. Även i småbarnsskolorna utestängde fattigdomen sådana barn, som inte kunde betala skolavgifterna. Endast en småbarnsskola i Jakobstad, ”Svanljungska småskolan”, som verkade längst (1915) fick ett litet kommunalt bidrag trots att den enligt kritikerna var en skola för ”överklassens barn”.

Också barn från den omgivande landsbygden besökte skolorna i staden. Genom den kejserliga förordningen 18 januari 1842 ”angående Handtverkares och Manufacturisters utbildning” tillkom liksom i andra städer även i Jakobstad en söndagsskola, som gav elementär yrkesutbildning. Den var inhyst i ”Storskolan” d.v.s. i stadens elementarskola och som lärare fungerade läraren i samma skola. Lönen betalades av borgarna i staden. År 1845 fick skolan en sjökaptan som lärare och därefter 1849 en hantverkare. Genom Alexander II:s reskript 1858 utvidgades söndagsskolan så att den blev en förberedande skola för den s.k. ”aftonskolan”. Samtliga finska elever fr.o.m. 1843 till 1903 var hantverkslärningar i Jakobstad. Fr.o.m. 1887 blev skolan en lägre hantverkskola (Söderhjelm 1914, 34, 210–227; Jansson 1985, 83–89, Birck 1952, 10 ff., 86–88, 124; Nikula 1952, 12 ff.; Ramsey 1993, 72).

I Jakobstad visade man ingen brådska att ordna stadens skolväsende enligt 1866 års folkskoleförordning. Man ansåg att förordningen egentligen tillkommit för landsbygdens behov. Man kunde ju visa på elementarskolan, fruntimmersskolan, fattigskolan för flickor, söndagsskolan och en mängd privata småskolor.

Fruntimmersföreningens flickskola fick en motsvarigheter för pojkar 1870 då ”skolan för fattiga gossar av arbetande klassen” vidtog med sin undervisning i ett rum i stadsgården.

År 1873 började folkskolan sin verksamhet. Stadens första folkskolebyggnad uppfördes på bekostnad av konsul O.A. Malm. J.L. Runeberg var på mödernet släkt med Malmarna (Söderhjelm 1914, 210–227; Jansson 1985, 83–89; Birck 1952, 86–88, 117–125; Nikula 1952, 12 ff.; Ramsey 1993, 72).

Även i Jakobstad fanns en gräns, Sundet, som skiljde kåkbebyggelsen befolkad av hantverkare och sjöfolk från storköpmännens fina och stora hus. Listan på deltagarna i en ”fredsbal” 1856 för att bilda en fond för att grunda en skola för fruntimmer upptar personer från stadens gymnasium och borgerskap, sammanlagt 60 herrar och 39 damer. Initiativtagare till föreningen var troligen lektor L.L. Laurén. Han var också med om att grunda Fruntimmersskolan i Jakobstad. Fruntimmersföreningen tillkom

1859 och samma år kunde skolan ("fattigskolan") börja sin verksamhet. Skolan var avsedd för elever från "den fattiga arbetande befolkningen". Den ansågs på sin tid vara en mönsterskola.

Hösten 1853 öppnades en fruntimmersskola med två klasser liksom i den privata, antagligen som en följd av skolordningen 1843 som förutsatte sådana i vissa städer. Ursprungligen emanerade initiativet från en i Vasa 1847 grundad förening med lektor O. Rancken som initiativtagare.

Sedan prosten H. Heikel flyttat till Pedersöre fortsatte han sin filantropiska verksamhet. Heikel fungerade också som inspektor för flickskolan i Jakobstad. Han fortsatte att odla sitt intresse för dövstumundervisningen, som hade väckts redan under hans Åbotid genom kontakterna med Borenus, Malm, Alopæus och andra dövstumskoleentusiaster. Det heikelska hemmet blev därigenom det naturliga centret för en på kristen grund bedriven extensiv missions- och social verksamhet (Jansson 1985, 83–89; Birck 1952, 86–88, 117–125; Nikula 1952, 12 ff.; Ramsey 1993, 72).

Kyrkoherdehemmet i Pedersöre ("Rosenlund") där Anna Heikel växte upp var pietistiskt sinnat med mycket psalmsjungande, läsande av bibeln, predikningar o.a. religiös litteratur. Kyrkoherde H. Heikel omfattade absolut nykterhet och detta upprätthölls även i hemmet. Man hade också en informator anställd för barnen. Familjen besökte flitigt kyrkan.

Enligt en del tidningsuppgifter höll H. Heikel en utbildningskurs för lärare i prostgårdens drängstuga. De som dimitterades därifrån efter en sex veckors kurs, höll sedan skola ute i bygderna. En av sönerna, Thure Heikel höll också en skolkurs i tingshuset för bygdens ungdom. En del ungdomar, även flickor, som på 1860- och 1870-talet ville lära sig mer än enbart läsa, sökte sig till Svedbergska skolan i Munsala.

Alla nio barnen i äktenskapet mellan H. Heikel och W.J. Schaudman var kända för sitt frisinne och några av dem omfattade eller hade kontakter med såväl pietister som baptister. Fru Heikel var synnerligen intresserad av kvinnobildning och verkade aktivt inom

Prostgården i Pedersöre ca 1880 fotograferad från Dövtumbacken där dövtumskolan stod. Henrik Heikel valdes till kyrkoherde i Pedersöre 1861. Dottern Anna, som auskulterat hos Alopaeus i Åbo, började undervisa dövtumma i prästgårdens matsal samma år. "Rosenlund" var centrum för en omfattande filantropisk verksamhet med en ström av besökare från liberala och religiösa kretsar i Sverige. Efter faders död övergick de flesta av familjens nio barn till baptismen.

fruntimmersföreningen i Jakobstad. Anna och hennes systrar växte m.a.o. upp i en värld, "det borgerliga småstadssamhällets kvinnovärld", där det rådde en typisk filantropisk mentalitet och livaktighet, som utgjorde en god jordmån för att förverkliga ideella och kristligt – kulturella idéer och strävanden. Hela den heikelska släkten hade livliga förbindelser till liberala och religiösa kretsar i Sverige och det blev en ström av besökare därifrån i det heikelska hemmet, främst baptister. Fromheten i det heikelska hemmet präglades av nyevangelisk anda, vilket troligtvis härstammade från kontakterna med de åländska baptisterna (Sundqvist 1965, 204–207, 214; Pedersöre folkskolor 1950, 10–23; Birck 1952, 385; Ågm 1944, 14).

Det livliga umgänget med och kontakterna till baptistiska

kretsar ledde till att Anna och alla hennes systrar efter faderns död anslöt sig till baptisterna. Prostinnan flyttade till nuvarande stadshotellets gård (assessor Fontells hus) i Jakobstad, medan Anna fortsatte att undervisa i dövstumskolan tio år framåt på prästboställets mark.

Anna själv lät döpa sig vid ett besök i Örebro 1868 tillsammans med sin bror, sedermera professor Viktor Heikel. Hon började hålla andliga möten i dövstumskolan och den ivrigt lyssnande åhörarskaran blev allt större. Tillsammans med sina trosfränder åstadkom hon att rörelsen uppförde ett eget bönehus i Pedersöre år 1871.

Genom Anna Heikels religiösa verksamhet blev Jakobstad (samt Vasa genom Alba Hellman) på 1870- och 1880-talet ett centrum för en stark religiös väckelse i baptistisk anda. Jakobstads baptistförsamling fick sensommaren 1871 besök av predikanten J. Palmqvist från Stockholm, vilket var det första besöket på Finlands fastland. Han besökte samtidigt bl.a. Monå där han skall ha predikat för ”stora skaror”. Samma år fick orten besök av P. Stormåns, som döpte nio Monåbor i Jakobstads hamn.

Anna Heikel blev den ledande personen i den krets av baptister på ca 100 personer, som samlades omkring henne i Jakobstadstrakten (Birck 1952, 384–395; Plit 1984, 193–202; Jakobsson 1908, 45–48; Åkerblom 1972, 235).

En dylik verksamhet utanför den borgerliga församlings- och undervisningsverksamheten blev uppmärksammas även på högsta kyrkligt håll. Biskop F.L. Schauman, syskonens morbror, krävde i den kyrkliga tidningen ”Sanningsvittnet” att Anna Heikel skulle lämna föreståndarskapet vid dövstumskolan. På grund av att hon lät döpa sig ansåg även kyrkoherden i Pedersöre, V.L. Helander, själv sträng pietist som samtidigt fungerade som inspektor för dövstumskolan, att det var olämpligt att hon undervisade barn till lutheranska föräldrar. Anna och hennes syster Netta började även hålla söndagsskola 1868 i dövstumskolans lokal (Iisalo 1968, 272– 273; Birck 1952, 384–395; Plit 1984, 193- 202; Jakobsson 1908, 45–48).

Prosten Helander var vördad och aktad, men även fruktad av sockenborna. All andlig och pedagogisk verksamhet fick sin prägel av Helanders pietistiska anda. Han var avgjort motståndare till nya fasoner och då lärarinnan vid den ambulatoriska skolan sysslade med sin hobby, spetsvirkning utbrast han bl.a: ”Du tycks vara en fåfångans tjänarinna på lediga stunder.” Prosten hade dessutom namn om sig att alltid mena vad han sade (Pedersöre folkskolor 1951, 29).

Hösten 1877 bildade Anna, Netta och Maria Heikel Finlands första helnykterhetsförening. Samtliga medlemmar var baptister och också många barn deltog. Helander förbjöd föräldrarna att besöka såväl söndags- som vardagsskolan. Pietisterna ”intrigera- de” såsom Anna uttryckte det på olika sätt bl.a. med hot om att inte ta emot elever i skriftskolan om de besökt baptisternas skola. Kontroversen ledde till att både Anna och Maria Heikel var tvungna att lämna sin tjänst.

Alopaeus hade stort förtroende för Anna Heikel, vilket visade sig isynnerhet då han uppträdde som hennes försvarare, då hennes övergång till baptismen behandlades vid domkapitlet i Åbo. Han utgav t.o.m. en särskild skrift i saken med titeln ”Lutheranism och baptism skärskådade i läran om sakramenten och församlingen”.

Samtidigt framkommer i samband härmed Alopaeus stöd för vissa drag i baptismen. I fråga om baptismens krav på ett individuellt ställningstagande till bibelns lära stod Alopaeus nära A. Heikels synpunkter. Även hans nära anknytning till den evangeliska alliansrörelsen påverkade hans ställningstagande. Hennes sinnelag hade enligt honom inverkat positivt på skolans anda. Alopaeus ansåg att detta var viktigare än en viss trosbekännelse. Enligt honom fanns det ingen orsak att avsätta Anna Heikel från lärartjänsten för hennes baptistiska, religiösa åsikters skull, eftersom det endast krävdes att läraren skulle ha ”ett kristligt sinnelag” och i sin undervisning stöda sig på bibelns lära.

Då ledarskapet inom väckelsen gled över till allmogemän och radikaliserades kom Anna Heikel, som representerade den moderata riktningen att så småningom inta en mer undanskymd plats då

det gällde ledarskapet inom rörelsen. De frikyrkliga började fr.o.m. 1870-talet att få många anhängare från baptisterna bl.a. Anna Heikel o.a. ledare för baptismen i Österbotten (Iisalo 1968, 272–273; Birck 1952, 384–395; Plit 1984, 193–202; Jakobsson 1908, 45–48).

En liten kontrovers uppstod även mellan direktionen och Anna Heikel i samband med uppgörandet av läse- och arbetsordningen 1875. Direktionen önskade införa talmetoden i skolan och ville anställa Knut Lundberg som lärare. Han hade bekantat sig med den tyska metoden i Manilla. Han stöddes troligen av prosten Helander och bakom förslaget kan man även spåra reflexer av de religiösa konflikterna på orten. Såväl Anna H. som skolans andra lärare, L. Eklund motsatte sig förslaget. Eklund var själv döv och Anna Heikel ansåg att teckenspråket var de dövstummas modersmål.

U. Cygnaeus på skolöverstyrelsen avgjorde ärendet i enlighet med Anna Heikels förslag, som tog det ”som ett budskap från Gud just nu då vi ansett vår ställning här som mest förtvivlad”. Enligt Anna H. var prosten inte särskilt glad över utslaget och Knut Lundberg ”bockade och backade och lämnade skolan”. Det torde ha varit det sista mellanhavandet mellan Anna Heikel och ortens pietister kring frågan om religionsundervisningen i dövstumskolan (Plit 1984, 193–202; A.H:s brev till U.C. 9.11.1875, U.C:s officiella brevväxling 1871. RA.; U.C:s officiella brevväxling 1871–1887. RA).

VI SAMMANFATTNING

Reflexioner och tolkningar av bakgrundsfaktorernas inverkan på abnormskolornas uppkomst och etablering och de involverade personernas motiv och betydelse i processen

I detta kapitel presenteras först en allmän ram för bildningsprocessen. Därefter granskas resultaten ytterligare och diskuteras ur en vidare synvinkel och på ett mer djuptgående plan. Den senare delen strävar till att utifrån syftet med avhandlingen ge en så god helhetsbild som möjligt av abnormskoleväsendets uppkomst och etablering i Finland.

I diskussionen ges synpunkter på undersökningens uppläggning och forskningsförfarandet.

Detta har möjliggjorts genom att jag utöver den allmänna behandlingen gjort flera diskurser och anlagt ett antal perspektiv för att kunna tränga djupare in det undersökta fenomenet.

Till sist dryftas möjligheterna till fortsatt forskning på området.

6.1. Den allmänna ramen

Finlands förening med tsar-Ryssland innebar inte några dramatiska förändringar inom förvaltning och skolväsende. Grundlagarna och andra lagar och rättigheter bibehölls. Finland blev ett autonomt storfurstendöme med egen regering, centralförvaltning, administration och ekonomi. Den evangelisk-lutherska kyrkan inklusive skolväsendet förblev intakta efter den svenska tiden. Det innebar att pedagogierna, trivialskolorna och gymnasiet fortsatte sin verksamhet som förut. Detsamma gällde den kyrkliga folkundervisningen. Nya styrelseorgan upprättades speciellt för Finland, bl.a. Kejserliga senaten med generalguvernören som ordförande och ekonomidepartementet för förvaltningen. Det gav möjligheter till egna initiativ även inom skolväsendet inom ramen för det autonoma byråkratiska systemet under kejsaren. Den långa föreningen med Sverige hade till följd att de kulturella banden

förblev starka även i fortsättningen.

Levnadsstandarden i Finland var låg med undantag av ett fåtal. Bostadsförhållandena och hygienen var usla isynnerhet i mer avlägsna områden. Epidemier fick lätt fotfäste och kunde leda till livslångt handikapp. De fattiga var verkligen fattiga.

Det rådande ståndssamhället var ett utpräglat agarsamhälle. Det kulturella och kyrkliga livet var uniformerat och påverkat av upplysningen, romantiken och av luthersk ortodoxi.

Väckelserörelserna kritiserades till en början av myndigheterna, den kulturella eliten och kyrkan. Inställningen ändrades i medlet av seklet då även den religiösa liberalismen började kritisera kyrkan. Åsiktsbrytningarna kunde mildras först genom en ny kyrkolag.

Bland de frikyrkliga var baptistledarna i Österbotten aktiva grundare av egna skolor och gjorde stora insatser för folkbildningen. Även baptisterna reagerade mot enhetskyrkan och krävde rätt att bilda fria associationer. Evangeliets förkunnande förenades med helnykterhetsidén.

Liberalismen, som var den dominerande samhällspolitiska rörelsen i Finland på 1860-talet, reagerade också mot byråkratin. Den hade framträtt redan tidigare men undertryckts under Nikolai I. Rörelsen utgjorde en del av den europeiska liberalismen och hade sin motsvarighet på det andliga området. Centrala principer var framsteg och utveckling, andlig och materiell kommunikation och öppenhet mot förändringar. Rörelsen underströk de individuella rättigheterna och individens ställning som en fri medborgare.

Den religiösa liberalismen företrädades främst av biskop F.L. Schauman. Han krävde också att lantdagen skulle sammankallas.

I liberalistisk anda och påverkade av frikyrkliga rörelser i Sverige medverkade bl.a. Schauman och G.M. Waenerberg till att ett missionssällskap grundades i Finland. Deras planer på att grunda en förening för inre missionen strandade på politiskt motstånd och man ägnade sig i stället åt spridning av religiösa skrifter. Härigenom ansåg man sig främja bildning och humanitet.

Bildningsprocessens bakgrund

Grunden till bildningsprocessen i Finland lades inom olika ekonomisk-kulturella bildningssällskap i anslutning till Åbo Akademi, vilka uppstått efter mönster från den europeiska salongs-kulturen. Från att ursprungligen endast ha syftat till att överföra det europeiska bildningsarvet till en elit inom akademien och hovrätten uppstod motsvarande bildningssträvanden även inom borgerliga sällskap varigenom bildningskapitalet växte så att det småningom under 1800-talet sprängde de trånga ståndsgrensarna och kom att omfatta en allt större del av de högre stånden.

Även på herrgårdar och prästgårdar kunde ett rikt kulturliv blomstra och herrskapsfolket, t.ex. prästerna fortsatte att bilda sig efter avslutade studier.

Den nyhumanistiska bildningen fick redan tidigt bl.a. tack vare P. Kalm, J. Brovallius, J. Tengström och O.H. Gripenbergs bildningsinsatser konkurrens i den reala bildningen. Efter impulser från Danmark tog J. Tengström bl.a. initiativet till ett pedagogiskt seminarium och visade även intresse för nationell fostran och folkbildning bl.a. genom sin aktivitet då de Ahlmanska skolorna grundades. Även i Bell-Lancasterskolorna var folkbildningstanken uttalad.

Vissa sällskap fick särskild betydelse såsom Lördagssällskapet med J.L. Runeberg, J.J. Tengström, J.J. Nervander, J.V. Snellman, E. Lönnrot, o.a. akademiker. Sällskapet hade ett oskrivet patriotiskt program vars syfte var att utveckla samhället i fosterländsk anda. Deras idé att grunda Helsingfors lyceum (1831) visade på en reaktion mot den föråldrade (präst)utbildningen och dess rektor A.A. Laurell förebådade de idéer om familjen och staten som såväl Snellman som Topelius senare talade för. En annan pionjärskola för herrskapsbarn, som kämpade för ”praktiska ämnen” vid sidan av den klassiska bildningen var E. Bergenheims realskola i Åbo. Via fruntimmersföreningarna kunde även de bildade kretsarnas kvinnor, efter att ha bildat sig själva, delta i bildningsprocessen.

Associationerna fick förnyad aktualitet fr.o.m. medlet av

1800-talet. Det blev en modesak i borgerliga kretsar att grunda sällskapsklubbar, nykterhetsföreningar (främst på landsbygden), fruntimmersföreningar, frivilliga brandkårer och sparbanker. Ett gemensamt drag var strävan att förbättra de fattigas situation och att i någon mån överbrygga ståndskrankorna och skapa kontaktytor mellan bildade och obildade. Rädslan för pauperismens faror ledde på 1860-talet till att man under ledning av bildade, liberala personer grundade isynnerhet upplysningssällskap enligt principen "hjälp till självhjälp".

I början på 1800-talet uppstod i flera ledande europeiska stater ett andligt klimat präglat av upplysningen, filantropismen och Pestalozzis verksamhet, som var öppet för samhällliga reformer och som befrämjade uppkomsten av folkbildning i pestalozziansk anda.

Folkbildningen blev högaktuell även i Finland i början av 1850-talet. Efter att tidigare ha intresserat ett fåtal blev den nu en statsangelägenhet. Kyrka och skola skulle samfällt verka för att höja moralen, öka religiositeten och förbättra sederna bland folket. Härtill krävdes bildning, som även kunde dämpa missnöjesyttringar och motverka revolutionsidéer. I tidningarna diskuterades livligt frågor kring folkbildningen.

De nationalromantiska idéerna i Tyskland kom genom A. Arwidsson att spridas även i Finland. Centrala gestalter för idéströmningen blev framför allt J.L. Runeberg, J.V. Snellman och E. Lönnrot. Snellman var hegelian och byggde därför sin pedagogiska teori på idén om en enhetlig, nationell finskspråkig bildning. Han opponerade sig såväl mot skandinavismen som liberalismen. Endast ett enhetligt finskt skolsystem garanterade att folkets barn fick samma möjligheter som herrskapsbarnen. Folkskolan skulle främst meddela kunskap.

Tack vare Snellman blev finskan jämställd med svenskan i början på 1860-talet. Genom grundandet av den första högre finska elementarskolan, som på 1870-talet blev lyceum, kunde de finsk-nationellt sinnade påvisa att högre bildning var möjlig även på finska.

För liberalerna var språket mindre viktigt. De bildade skulle

främst åstadkomma en andlig väckelse bland folket för att jaga bort likgiltigheten. Folkskolans uppgift var därför att uppfostra folket till medborgare. Bland klerikalerna fanns en misstro mot folkbildningen och allmogen var direkt negativt inställd.

En viss irritation framträdde på finskt håll på 1870-talet över bristen på finska abnormskolor. För övrigt exponerades inte språkstriden i nämnvärd grad då det gällde abnormundervisningen.

Efter Krimkriget inleddes en reformperiod under Alexander II. Den ekonomiska liberalismen förstärktes, industrin tog fart kommunikationerna förbättrades och lantdagsarbetet återupptogs.

En av de propositioner som senaten hade att ta ställning till som en följd av Alexander II:s besök 1856 gällde organiseringen av folkbildningen.

I samband med diskussionerna kring organiseringen av folkskolan aktualiserades även frågan om folkbildning för de abnorma. Utgående från U. Cygnaeus förslag fick Finland sin första folkskoleförordning 1866 enligt vilken direktionen ansvarade för vem som ägde tillträde till folkskolan.

Abnormskolorna

Så länge det inte fanns skolor för abnorma i Finland sände föräldrar som hade råd sina abnorma barn, närmast döva och blinda till Manilla-institutet i Stockholm. Abnorminstitut fanns även i Petersburg, men redan av språkskäl var det olämpligt. C.O. Malm, själv utexaminerad från Manilla-institutet grundade den första privata dövstumskolan i sin hemstad, Borgå. Understöd i sina strävanden fick han från såväl Borgå Tidnings redaktör J.E. Öhman som inflytelserika stadsbor bl.a. prosten Borenius och J.L. Runeberg, vilka grundade en stödförening. Ett antal ansökningar om statsstöd ledde till avslag. Det var först då föreningen med Runeberg i spetsen anhöll om bidrag för ett statligt dövstuminstitut, som myndigheterna beslöt grunda en dövstumskola i Åbo. Den invigdes 1860.

På initiativ av kyrkoherde H. Heikel, som verkat som lektor i Åbo grundades en internatskola i Pedersöre för dövstumma 1861. Den centrala personen för verksamheten blev hans dotter A. Heikel.

Den första finska dövstumskolan öppnades i Kuopio 1862. Det fanns ett lokalt intresse för saken och pådrivande krafter utgjorde såväl C.H. Alopaeus som prostens Borenius i Borgå.

På O.E. Borgs initiativ gjordes i början på 1860-talet en beräkning av antalet blinda i Finland. U. Cygnaeus engagerade sig för saken och efter att Mathilda Linsén gjort en studieresa till europeiska blindanstalter grundades en svensk provisorisk blindanstalt i Helsingfors 1865 med henne själv som föreståndare.

Initiativet till en finsk blindskola togs av lantdagen och 1871 tillkom blindskolan i Kuopio. Den var av försökskaraktär och där undervisades i samma läroämnen som i blindskolan i Helsingfors. Skolan saknade internat. Religionsundervisningen hade en viktig roll och var i praktiken en del av skriftskolan. Rektor blev K. Stenius och till hans uppgifter hörde även, liksom för Alopaeus, att söka upp och informera kommande abnormskoleelever ute i bygderna.

I Pedersöre grundade slöjdläraren F.K. Lundberg 1877 i samråd med C.H. Alopaeus landets första idiotanstalt. Skolan hade ett knappt tilltaget statsbidrag. Målet var att eleverna så vitt möjligt skulle kunna fortsätta i vanlig skola efter avslutad skolgång. Eleverna kom från olika samhällsklasser från hela landet.

En motsvarande finsk anstalt med statligt stöd öppnades 1890 i Helsingfors av E.L. Hedman. Den flyttade följande år till Perttula. Impulsen kom ev. från Thorshaugeninstitutet i Norge, där Hedman även var lärare en tid. Anstalten förestods av J.A. Lippestad, som kommit i kontakt med sinnesslöa elever då han undervisade döva.

Förutom dessa abnormskolor fanns det på 1800-talet i Finland en anstalt för ”lytta och vanföra” och tre abnormskolor för epileptiker. Förebilderna fanns i Danmark och de var alla privata.

Efter förebild från Norden, Mellaneuropa och USA grundades ideella stödföreningar för verksamheten vid abnormskolorna. De tillkom på 1880- och 90-talet.

I samtliga abnormskolor var det övergripande målet att fostra de abnorma till kristliga och nyttiga samhällsmedlemmar. I döv- och blindskolorna var lärostoffet ungefär lika omfattande som i

folkskolan. Bland abnormlärarna diskuterades på 1870-talet en ev. obligatorisk skolgång för dövstumma men p.g.a. brist på skollokaler för isynnerhet sinnesslöa förföll initiativet.

De flesta eleverna i abnormskolorna kom från fattiga hem och verksamheten tangerade därför fattigvården. Andra former av specialomsorg för abnorma var hospitalen, fattighusen, rotesystemet och utackordering i gårdarna.

Två förordningar reglerade fattigvården på 1800-talet. Enligt 1852 års förordning skulle närsamhället ha specialomsorg även om handikappade, som kunde arbeta. Genom lämpligt arbete skulle de fostras till goda samhällsmedlemmar. "Vanföre" ansågs speciellt vara i behov av andras omskötsel.

Genom 1879 års förordning utvidgades den statliga kontrollen. Rotesystemet ersattes av ett system med fattiggårdar varigenom den tidigare bygemenskapens ansvar för sina medmänniskorna fördunklades.

Ett starkt stöd hade abnormvännerna i 1869 års kyrkolag, som stipulerade att om ett barn inte fick undervisning i hemmet skulle det ovillkorligen hänvisas till en skola. Även i förordningen om kommunalförvaltningen på landet fanns stadganden om abnorma barns omvårdnad.

Ett första förslag till förordning gällande abnormskoleväsendet utarbetades av U. Cygnaeus och C.H. Alopæus i slutet på 1870-talet. Genom förordningen ville man närma abnormskolorna till de vanliga folkskolorna. Bl.a. skulle alla skolor underlyda skolöverstyrelsen.

Förslaget förverkligades aldrig och en kommitté med Alopæus som ordförande utarbetade en ny förordning, som stadfästes 30.6.1892. Enligt förordningen inrättades fyra finska statliga dövskolor nämligen i Åbo, Kuopio, St. Michel och Jyväskylä samt två svenska, i Borgå och Jakobstad. För blinda inrättades en tvåspråkig skola i Helsingfors och en finsk skola i Kuopio. Även studietiden fastställdes. I ledningen för abnormskoleväsendet ställdes en inspektör vid skolöverstyrelsen. Sinnesslöanstalterna nämndes inte i förordningen.

Abnormskolepionjärerna

C.O. Malms far var stadsfiskal och senare politierådman i Borgå. Carl Oskar var frisk och rask, men på grund av sin dövhet sändes han som åttaåring till Manilla-institutet för att utbildas till snickare. Enligt föräldrarnas utlåtande till Manilla hade Carl Oskar ett glatt och livligt lynne, kunde vara något envis, inbunden och avundsam, men var trots allt välvillig. Han var mycket ambitiös och älskade att klä sig fin.

I Manilla fick han biträda vid undervisningen. Han läste även litteratur om dövstumma i andra länder och slöt sig till att antalet dövstumma i Finland med hänsyn till folkmängden måste vara relativt stort, varför tanken vaknade att bli dövstumlärare. Han lämnade Manilla som primus bland alla som dittills besökt skolan.

Malm var djupt religiös och kände som äldre troligen dragning till hedenborgianismen. Han hade aptit på nya kunskaper, ägde ett omfångsrikt bibliotek, hade en utomordentlig stilistisk förmåga och ett omfattande ordförråd. På fritiden sysslade han med bl.a. fotografering och framkallning eller åkte med egenhändigt konstruerade vattensskidor på ån i Borgå och Åbo. Han intresserade sig mycket för hälsofrågor. Malm utarbetade även ett socialt understödsprogram, vilket skulle finansieras med inkomster från den fotoateljé, som han planerade att öppna i Åbo på 1860-talet. Där ingick bl.a. bidrag till fattiga, döva, fruntimmersskolan och missionen.

U. Cygnaeus verkade inte som abnormskolelärare, men som överinspektör handhade han även hithörande frågor. Han blev faderlös som ung. Som studiekamrater i Åbo hade han bl.a. J.Ph. Palmén, från 1868 chef för eklesiastikexpeditionen och F.L. Schauman, biskop i Borgå stift från 1865.

Han intresserade sig först för Hegel. Senare hade han samma romantiskt-kristligt frisinnade inställning till religionen som E.G. Geijer. Hans religiositet fördjupades troligen senare av väckelse-rörelserna. Även Cygnaeus var involverad i missionsarbetet. I hans tal och brev framkommer hans starka fosterländskhet. Hans pedagogiska tankar härrörde från Pestalozzi, Fröbel och Diesterweg.

Under sin studieresa 1858–59 i Norden och Europa bekantade sig Cygnaeus även med abnormundervisning, i Stockholm med Manilla, i Köpenhamn med dövskolan och Kongl. blindinstitutet. I Hamburg besökte han en blindskola och konstaterade att man kunde uppnå fina resultat vid undervisningen av blinda.

Cygnaeus iakttog att man i Preussen undervisade dövstumma tillsammans med hörande i folkskolan. I Weissenfels verkade dövskolan som övningsskola för lärarseminariet. Lärokursen var den samma som i folkskolan och som metod användes tal. Av seminaristerna krävdes ett åskådligt undervisningssätt vid undervisningen av dövstumma, vilket enligt Cygnaeus var förträffligt även vid undervisning av sinnesslöa.

Efter ett besök i Kerns anstalt för sinnesslöa i Gohlis konstaterade han att orsaken till sinnesslöheten låg i förvända samhällsinstitutioner och olyckliga sociala omständigheter, vilket lett till att ”de olyckliga försjunkit till djuriskhet”.

Den enda anstalten som enligt Cygnaeus följde hans älsklingsprincip om arbetsfostran var Levana i Liesingen. Här undervisades även abnorma barn och Cygnaeus gillade anstaltens sociala inriktning.

I Schweiz frapperades han av lärarnas höga bildning. Modellen för läroplanen och arbetsordningen för seminariet i Jyväskylä tog han från Aargauer-seminariet nära Wettingen. Han hann även besöka Einwohner-Mädchenschule i Bern där de första lärarinorna för seminariet i Jyväskylä utbildades.

C.H. Alopaeus hörde till en släkt som verkat inom gymnasiet och domkapitlet i Borgå under många decennier. Fadern var häradshövding och dog samma år som Carl Henrik föddes. Som ung ville Alopaeus bli missionär. Han måste dock avbryta sina studier p.g.a. sjukdom. Sedan han fortsatt studierna blev han lärare vid elementarskolan och privata flickskolan i Borgå och prästvigdes 1855.

Han undervisade i Borgå dövskola 1859–60 och kom då till klarhet att dövstumma var bildbara. Hans förnämsta stöd i Borgå och senare var prosten A. Borenius.

Som person var Alopaeus innerlig och ödmjuk, flitig och ansvarsfull. Han var frisinnad och visade tolerans i religiösa stridsfrågor. Några speciella ledaregenskaper besatt han inte. Som lärare betonade han åskådningen och enkelheten.

Alopaeus var engagerad i missionsverksamheten och var positivt inställd till väckelserörelserna och den evangeliska alliansrörelsen. Främst ställde han evangelisten F.G. Hedberg, vilken han ansåg sprid den rätta läran.

Alopaeus gjorde flera studieresor i Norden och Europa och deltog i de nordiska abnormskolläraernas möten för att informeras om pedagogiska frågor. Som föreståndare i Åbo kom han under sina tjänsteresor i kontakt även med blinda och sinnesslöa och engagerade sig för dem på olika sätt.

Prosten A. F. Borenius efterträdde J.L. Runeberg som rektor för Borgå gymnasium. Han hade en frisinnad läggning, ett livligt och lättroligt temperament, var lätt tillgänglig och tjänstvillig. Han verkade okonstlad, naturlig och uppriktig. Av eleverna uppfattades han som en klar, rättfram och rättvis lärare och undervisningen var åskådlig och livlig. Som elev hade han bl.a. G.M. Waenerberg. Borenius var deputerad i prästeståndet vid flera lantdagrar och valdes till assessor vid domkapitlet 1870. Som skolråd övervakade han elementarläroverken och var ordförande för dövskolan i Borgå 1861–70.

Borenius och Runeberg grundade tillsammans Finlands första dövstumskoleförening 1857 med Borenius som ordförande och kassör. Borenius arbetade för en utvidgning av abnormundervisningen i hela landet och brevväxlade flitigt i dessa frågor. Runeberg stödde såväl Malm som Alopaeus i deras arbete för abnorma. Borenius hade även nära relationer till Heikels i Åbo.

Heikel H. och A. kom först i kontakt med dövstumundervisningen i Åbo. H. Heikel kom från Österbotten till Åbo, blev lektor i filosofi och naturalhistoria vid gymnasiet och gifte sig med F.L. Schaumans dotter W.J. Schauman. Han blev ordförande i fattigvårdsdirektionen och skänkte bl.a. medel för grundandet av den första småbarnsskolan i Åbo. Han redigerade ”Skoltidning”

och utarbetade en handledning i algebra för Laurellska lyceet. Som person var han allvarlig, men human och förståelsefull. Bl.a inbjöd han åländska baptister till sitt hem för att lära känna deras åsikter. Han fungerade också som censor. Heikel greps av de liberala och nationella idéströmningarna på 1860-talet i Finland och i lantdagen var han kanske den ivrigaste förespråkaren för frisinne bland prästeståndet. Han dog 1867.

Henrik Heikels dotter Anna besökte flickskolan i Åbo och auskulterade vid dövstumskolan där. Då familjen flyttade till Pedersöre började hon undervisa dövstamma i hemmet tillsammans med sina systrar. Hon hade också studerat folkskolor i Stockholm, som grundats enligt amerikanskt mönster. I samband med Alopæus skriftskola i Pedersöre 1862 fick han hjälp av Anna. H. Alopæus förordade en anhållan om statsbidrag för en skola för döva i Pedersöre.

Anna var en utmärkt lärare. Skolan var ordnad som en bondgård. Tack vare sitt livliga temperament var hon skicklig i tecken-
språk. Hon var som en mor för eleverna. Mest tyckte hon om religion. Då hon övergick till baptismen uppstod kontroverser med ortens pietister och hon blev tvungen att lämna sin tjänst. Senare fick hon återvända och verkade som lärare till 1898 då hon avgick.

G.K. Hendell var föreståndare för dövstumskolan i Kuopio fr.o.m. 1874. Föräldrarna i Åbo hade en borgerlig bakgrund. Hendell ifrågasatte den rådande synen på undervisningen av döva. Med stöd av statsstipendier gjorde han studieresor och blev en entusiastisk talesman för talmetoden. Han krävde större resestipendier för studieresor till talmetodens hemländer, Tyskland och Schweiz. Han propagerade för att skolorna skulle vara verkliga undervisningsanstalter och inte bedriva filantropi. Han krävde professionella lärare efter modell av Preussen och Danmark.

Dövstummanstalterna skulle vara detsamma som folkskolorna för fullsinnade, bildningsanstalter för det praktiska livet. Han fick stöd för sin åsikt av bl.a. U. Cygnaeus och A. Sirén. Den religiösa

andan var viktigast i skolan, men religion skulle meddelas på ett sätt som eleverna förstod. Hendell avled oväntat i Kuopio 1878.

K. Lundberg grundade landets första idiotskola i Pedersöre. I Jakobstad var han lärare i Kyrkoby folkskola, deltog flitigt i kommunal verksamhet och verkade också som ritlärare i A. Heikels dövstumskola. Han tillhörde den pietistiska kretsen kring kyrkoherden i Pedersöre. K. Lundberg dog 1897.

M. Linsén var dotter till professor J.G. Linsén. Fadern var representant för Åboromantiken och under många år ordförande för Finska litteratursällskapet. Han var sjuklig och lynnig och fick vredesutbrott av minsta anledning, varför folk närmade sig honom med en viss bävan. Mostern var gift med August Schauman varför familjerna umgicks mycket med varandra. Mathilda undervisades av sin far hemma, varför man kan förmoda att hon påverkades både av hans pedagogiska idéer och patriotism. Han var pestalozzian och hade ivrigt deltagit i seminariets övningar i Åbo. Mathilda var intelligent och energisk och varmt religiös.

Under sin studieresa i Mellaneuropa i medlet av 1860-talet följde hon i stort sett samma reserutt som Cygnaeus gjort tidigare. Efter resan engagerade hon hela sin energi i arbetet för blindskolan i Brunnsparken i Helsingfors och försökte väcka det inflytelserika prästerskapets och bemärkta personers intresse för blindundervisningen. Hennes hälsa gav emellertid vika och hon dog 1872.

K.M. Stenius, rektor för blindskolan i Kuopio, var prästson och blev under gymnasieåren influerad av patriotism och pietism. Även han gjorde en studieresa och hans intryck isynnerhet från Georgis blindanstalt i Dresden påverkade utformningen av verksamheten i Kuopio. Blindskolan skulle endast vara en bildningsanstalt och ha samma mål som folkskolan. Han uppmärksammade den snabba industriella utvecklingen i Europa och påpekade att undervisningen skulle bedrivas praktiskt så att de blinda kunde skaffa sig utkomst genom eget arbete. En undervisningsfond borde grundas så att avgående elever kunde förses med egna verktyg och eget material. I Österrike måste folkskolan

ta emot även blinda elever och i Manilla undervisades blinda och döva tillsammans. Enligt Stenius kunde förfarandet godtas i undantagsfall.

G.A. Helsingius, ursprungligen ingenjör, utnämndes 1888 till Finlands första inspektör för fattigvården. Han var prästson, djupt religiös och troligen influerad av pietismen. Han ägde ett känsligt socialt sinne och var engagerad i både Bibelsällskapets och Evangeliska sällskapets verksamhet. Under sina resor i hemlandet blev han övertygad om behovet av reformer inom fattigvården. I talrika tidningsartiklar och skrifter bekämpade han fattigrotessystemet och människouktionerna, som förekom ännu i slutet av 1800-talet. Hans utlandsresor som bl.a. sträckte sig till Sverige och Danmark gav impulser till åtgärder i eget land, bl.a. då det gällde anvisningar för byggandet av fattiggårdar, åtgärder beträffande sinnesslöa och värnlösa barn samt fattiga lytta och vanföra.

Fil.mag. E.L. Hedman, var rektor för den första finska sinnesslöanstalten i Perttula. Han hade en borgerlig bakgrund, hade planerat att bli läkare, men började i stället studera metoder för undervisning av sinnesslöa. Han skaffade sig praktik i Norge och gjorde som statsstipendiat även studieresor till Tyskland, Schweiz och England. Han stöddes i sina strävanden att grunda en finsk sinnesslöanstalt av Y. Koskinen och kallades till medlem i abnormskolekommittén. Hedman sysslade inte med filantropisk verksamhet inom t.ex. bibelsällskap eller inre mission. Däremot sysslade han med kommunal verksamhet.

Fil.mag. V.V. Forsius, var rektorsson från Borgå och uppväxt i ett hem präglad av pietism. Även V. Forsius verkade som kollega och t.f. rektor i Borgå samt som folkskoleinspektör och folkhögskolorektor innan han åtog sig föreståndarskapet för dövskolan i Borgå. Han var uppskattad av eleverna, hjälpsam, vänlig och anspråkslös. Han hade en kusin som gick i dövskolan vilket, förutom Alopaeus övertalning, eventuellt bidrog till hans beslut. Hans syster Elin, gift Soininen och aktiv fennoman, deltog även ivrigt i filantropisk verksamhet i staden.

Efter en studieresa till utlandet utarbetade Forsius ett förslag

gällande abnormskoleväsendet, vilket ledde till utfärdandet av 1892 års abnormskoleförordning. Situationen därtills betecknade Forsius som ett stillastående. I förordningen fastställdes placeringssorten för de olika abnormskolorna, skolspråket och den metod som skulle användas. I förordningen bestämdes även vilka skolor som skulle ha internat. Forsius var samhällsengagerad såväl i Borgå som Helsingfors och sysslade bl.a. med ungdomsförenings- och folkhögskoleverksamhet och brandskydd.

Kuststäderna

Redan under svenska tiden företog forskare, vetenskapsmän och tjänstemän resor i Norden och Europa. Målet var vanligen Sverige, Danmark, Tyskland, Frankrike och Italien. Denna tradition fortsatte under ryska tiden och även abnormskolevännerna gjorde många studieresor. I de kuststäder där abnormskolor grundades, såsom i Borgå, Åbo, Jakobstad (Pedersöre), Kuopio och Helsingfors inriktade liberala borgare efter utländska förebilder sitt intresse förutom på sitt levebröd även på filantropi. I denna borgerliga ideologi ingick en strävan att befrämja bildningen inom ståndsgemenskapen genom att grunda olika slags skolor. Det filantropiska intresset yttrade sig bl.a. i en ambition att förbättra de fattigas sociala situation, men även i en strävan att grunda skolor för det fattiga folkets barn där elementär undervisning meddelades. Motiveringen var även att hindra social oro och att höja moralen bland folket. Utgångspunkten var en strävan att framhäva den sedliga borgerliga familjen som ett ideal. För det praktiska genomförandet bildades lokala associationer t.ex. fruntimmersföreningar. Av de sistnämnda grundades tolv föreningar fr.o.m. medlet av 1840-talet framåt i olika städer. Testamenten och olika penninggåvor inbringade också medel för filantropin och den vägen erhöles även understöd för abnormsaken. I allmänhet underströks att kvinnans plats var hemmet, vilket inte hindrade henne att idka välgörenhet. Verksamheten utanför hemmet bidrog till den spirande kvinnoemancipationen under senare delen av 1800-talet.

Fr.o.m. 1870-talet höjdes krav från statligt håll att den enskilda individen även hade ett eget ansvar. Inom fattigvården övergick man till en mer kollektiv organisation och krav framfördes att abnormskolorna skulle ge yrkesutbildning.

Många av abnormpionjärerna (lärarna) var hemma i Borgå. I staden grundades bland de första i landet olika sällskap och föreningar i filantropiskt syfte. Borgå var även en viktig skolstad. Förutom gymnasiet fanns det en småbarnsskola, flera fruntimmerspensioner, en fruntimmersskola, en söndagsskola och en navigationsskola. Till den kulturella miljön hörde borgare från såväl staden som från Lovisa. I staden utkom en frisinnad tidning, Borgå Tidning som lästes flitigt även utanför staden.

Då Fredrika och J.L. Runeberg flyttade till Borgå följde salongstraditionerna med. I salongerna diskuterades allt från barnfostran till välgörenhet. Andra kulturpersonligheter som bodde i staden var C.H. Alopaeus, A.F Borenius, J.E. Öhman, G.M. Wænerberg och F.L. Schauman. En del var rågrannar till varandra. Det förekom ett livligt umgänge mellan de bildade i staden. Olika slag av fester och tillställningar avlöste varandra. Därtill umgicks de bildade familjerna sinsemellan. Vid särskilda tillfällen utvidgades kretsen med senatorer o.a. höga gäster.

Av borgarna var kommerserådet G.Fr. Sneckenström den förnämsta. Han var intressent i alla ekonomiska företag i staden.

Det religiösa livet bland de bildade i Borgå präglades av bibelsällskapet och missionsverksamheten. En pietistisk väckelse uppstod i staden i medlet av 1800-talet, men åstadkom inga skarpa skiljelinjer gentemot det något odogmatiska prästerskapet.

Före de statliga inrättningarna flyttade till Helsingfors var Åbo centrum för det nationella kulturarvet. Redan i början på seklet var staden den tredje största i riket och hade ca 17 000 invånare 1850 och var en betydande hantverks- och industriort. I staden fanns det tack vare de liberala strömningarna västerifrån i motsats till i Helsingfors en gammal, inflytelserik köpmannaklass. I Åbo uppstod under tidigt 1800-tal flera borgerliga kulturella sällskap (salonger) som fungerade som forum för bildning utanför

de offentliga institutionerna.

I Åbo utkom även Finlands äldsta tidning, Åbo Underättelser. Då Finland avträdde till Ryssland var Åbo den enda bokhandelsstaden i hela landet.

Hovrätten tillkom 1623 och Åbo Akademi 1630. Efter Åbo brand flyttades visserligen universitetet till Helsingfors, men gymnasiet blev kvar. Staden hade i början på 1800-talet 11 000 inv. och var rikets tredje största stad näst Stockholm och Göteborg. År 1850 hade befolkningen ökat till ca. 17 000 för att 1880 redan vara uppe i 22 700 invånare.

Även i Åbo ordnade fruntimmersföreningen publika baler och fester för att samla in medel för filantropisk verksamhet. Småbarnsskolan (fattigskolan för små barn) öppnade sina dörrar 1847 med stöd av H. Heikel och Sparbanken.

Helsingfors var en småstad tills järnvägen till Tavastehus byggdes 1862. Därefter tilltog industrialiseringen och landsbygdsbefolkningen började flytta in. Skrankorna mellan de olika grupperingarna i det högsta socialskiktet började plana ut på 1850-talet. Ca 3/4 av befolkningen var arbetare. Staden utvecklades snabbt och blev landets politiska och kulturella centrum med en liberal tidningspress. Universitetet hade en central ställning både politiskt och kulturellt.

Även i Helsingfors fanns en fruntimmersförening med Z. Topelius som sekreterare. Liksom i andra städer ordnade borgarna välgörenhetssoaréer för att hjälpa fattiga och nödlidande och förteckningen över personerna bakom grundandet av småbarnsskolan 1840 upptar namn från det sociala skiktets topp. Det finska kulturlivet var obetydligt ännu på 1850-talet och svenskan var det egentliga språket både i affärlivet och på kyrkans område.

Under 1800-talet var Kuopio residensstad i Savolax och Karelens län. Då den ryska marknaden efter 1809 öppnades för affärsmän blev handelsstråket Petersburg-Kuopio-Uleåborg-Stockholm viktigt. Till kunderna i Kuopio hörde officerare, civila tjänstemän och godsägare. Efter Saima kanals öppnande blev staden regionens kommersiella och kulturella centrum. Redan då

var staden biskopssäte och där fanns både fruntimmersförening, bokhandel och tryckeri. Av de ca 6 000 invånarna var 10 % svensktalande. Det fanns två svenska läroverk och en flickskola. I slutet på 1880-talet fick staden järnvägsförbindelse.

Pietismen hade en stark ställning och dess inflytande förmärktes även i gymnasiet. I Snellmans oppositionstidning "Saima" behandlades framför allt nationalitetsfrågan. Målet för fosterländskt sinnade studenter från Helsingfors universitetet var därför ofta Kuopio. Sällskapslivet följde samma borgerliga mönster som i andra städer.

Sommaren 1861 besöktes staden av Alopaeus, som höll skriftskola för dövstumma där. Av över 100 deltagare admitterades endast 14. Då dövskolan öppnades rådde stor fattigdom p.g.a. missväxt och det blev problem såväl av sedlig som religiös art i skolan.

Pedersöre-Jakobstad låg geografiskt nära varandra. Jakobstad var på 1800-talet en betydande handels- och sjöfartsstad med livliga förbindelser med Sverige och Stockholm. Den senare pietismen nådde nejden på 1830- och 40-talet och rörelsen influerade även det sociala livet. Invånarantalet var ca 2 000 i slutet på 1870-talet. Vid sidan av tre offentliga skolor fanns i staden ett stort antal privata småbarnsskolor med kvinnliga lärare och en fruntimmersskola. De tongivande representerade borgerskapet, prästerskapet och gymnasiets lärare. En fruntimmersförening tillkom 1859.

Prosten H. Heikel fortsatte sin filantropiska verksamhet sedan han flyttat till Pedersöre. Hemmet blev ett centrum för en extensiv missions- och social verksamhet. Familjen Heikel var i trakten känd för sitt frisinne, sin pietistiskt sinnade religiositet och absoluta nykterhet. Så länge fadern levde förekom det en ström av besökare isynnerhet från Sverige, främst baptister. Jakobstad blev på 1870- och 1880-talet ett centrum för en stark baptistisk väckelse genom Anna Heikel och några av hennes syskon.

6.2. Reflexioner och tolkningar av resultaten

Före brytningsskedet, d.v.s. Nikolai I:s epok karakteriserades förhållandena i Finland inom alla livs- och samhällsområden av konservatism, förstelnade mönster, byråkrati, stillastående, kollektivism och social bundenhet. Det hämmande fyraståndssamhället och det översta, svensktalande, bildade herrskapsskiktet var effektiva spärrar för i synnerhet det finskspråkiga folkets barn till bildning.

Under bondeklassen fanns därtill ett växande landsbygdsproletariat, varför pauperismen blev ett dominerande samhällsproblem. Den rådande mentaliteten baserad på ståndssamhällets normer utformade de sociala mönstren och de sociala bindningarna från mikro till makronivån – från kejsaren till den lägsta undersåte. Trots att abnormiteter även träffade herrskapsbarn fanns de flesta familjer med handikappade barn i botten av samhällshierarkin. Initiativ till förändringar kunde inte komma från dessa lägsta samhällsskikt, som behärskades av håglöshet och dessutom var indoktrinerade av sekelgamla klerikala, ståndsbundna sociala normeringar.

De pedagogiska institutionerna under förra delen av 1800-talets Finland är en återspeglning av samhällssituationen under samma tid. Skolväsendet var liksom samhället lika oförändrat som under de föregående tvåhundra åren. I stadsmiljöerna, som i hög grad var bildnings- och skolmiljöer, förverkligades alltsedan 1600-talet den klassiska bildningen i pedagogier, trivialsolor och gymnasier med syfte att förmedla bildning till präster och tjänstemän. Den högsta bildningen representerades av Kejsarliga Alexandersuniversitet i Helsingfors.

Skol- och bildningsmiljöerna i kuststäderna hade emellertid också den bildningspotential, som krävdes för pedagogiska förändringar.

I samband med reaktionen mot formalismen i medlet av 1800-talet och i nära anslutning till liberaliseringsvågen och industrialiseringen följde en tilltagande folkflyttning och ståndscirkulation varigenom herrskapsståndet småningom under 1800-talet blev den

bildade klassen. Kultur- och sällskapslivet i städerna förborgerligades efterhand och tack vare stabil ekonomi, materiellt välstånd och boklig bildning kunde allt fler i samhällets övre skikt räkna sig till den bildade klassen. Via ståndsöverskridande giftermål och ökad ekonomisk styrka bland ickeståndspersoner uppstod en nivellering både uppåt och nedåt i samhällshierarkin, vilket stärkte medelklassens expansion och pekade mot demokrati. Även den återuppståndna lantdagen skulle representera hela folket, vilket således även gällde bildningsfrågor.

Den bildningsprocess, som tog sin början vid Åbo Akademi och sedan differentierades i den nyhumanistiska och reala riktningen ledde till att bildningsfrågan under 1800-talet blev allt mer central. De nya strömningarna ledde till en omgestaltning av trivialskolorna i mitten på 1800-talet. Det var ett försök att anpassa bildningsbehovet också till andra grupper av ståndspersoner. Det uppstod fyra olika slag av lärdomsskolor d.v.s. lägre och högre elementarskolor, fruntimmersskolor samt gymnasier. Tack vare de helt nya flickskolorna för ”bildade föräldrars flickor” uppmärksammades även kvinnobildningens betydelse offentligt varigenom vägen öppnades för de högre ståndens kvinnor till yrkeslivet, bl.a. till lärarinneyrket. Flickskolorna och de privata pensionerna, upprätthållna av änkor till präster och andra bildade, bidrog inte endast till att igångsätta och småningom förstärka kvinnoemancipationen utan tack vare kvinnobildningen spriddes även en topeliansk inställning till hem och familj, parad med en religiös, fosterländsk idealism till det allt mer förborgerligade familjelivet.

Liberalismen i Finland var i huvudsak städernas och kustbygdernas ideologi. I dess spår följde näringsfrihet, en småningom växande industri, förbättrade samfärdsmedel och en flyttningsrörelse från landsbygden till staden. Tack vare liberalismen åstadkoms en allt mer demokratisk mentalitet i samhället och en utbildningsvänlig inställning bland de bildade, främst bland adeln och borgerskapet, men även bland en del frisinnade präster/lärare, vilket påskyndade bildningsprocessen.

Det är tydligt att pietismen och senare de frikyrkliga väckelse-
rörelserna i Österbotten och Savolax såsom baptismen gav näring
åt idén om en folkbildning utgående från religiösa bevekelse-
grunder. Emedan pietismen till sitt väsen var starkt allmoge-
präglad, men även fann anhängare i andra samhällsklasser
sammanfördes dessa inom en gemensam religiös sfär och
vitaliserade därigenom befolkningen i hela regioner till andlig
aktivitet och till humanitära, filantropiska och sociala insatser.
Genom att pietismens, den religiösa liberalismens och hela libe-
ralismens tankevärld möttes i sina krav på värdelikhetsställdhet och
frihet kom deras verkan troligtvis att bli än mer påtaglig.

Genom att den bildningsprocess, som utgick från de kyrkliga
trivialskolorna och gymnasiet, differentierades i medlet av 1800-
talet till en klassisk akademisk- och en borgerlig realbildning kom
den småningom att omfatta en allt större del av medelklassen. En
viktig faktor i denna bildningsprocess var de initiativ som togs av
de bildade i städerna, ofta präster/gymnasielärare som gav privat-
undervisning och grundade och upprätthöll privata skolor allt från
småbarnsskolor till progymnasier och gymnasier.

Via privata donationer av i de flesta fallen rika borgare och
tack vare fruntimmersföreningarnas filantropiska verksamhet
uppstod också i städerna skolor, som i stort sett motsvarade den
kyrkliga folkundervisningen på landsbygden.

I detta andliga klimat exponerades idén om de mänskliga
rättigheterna och demokratin samt förbereddes jordmånen för
konkreta initiativ syftande till en enhetlig, nationell, allmän
modersmålsbaserad folkbildning. Idéströmningarna underblåstes
kraftigt av de liberala tidningarna främst Saima, Wiborg, Wasa-
bladet, Åbo Underrättelser och Helsingfors Dagblad. Sammantaget
ledde turbulensen till en förändrad världsbild som även inbegrep en
ny mentalitet – från en världsbild där konservatism, ortodoxi och
stillastående dominerade till en världsbild, som karakteriserades av
frisinne, utveckling och framsteg på alla områden och där de libe-
rala krafterna bildade spjutspetsen då det gällde att förverkliga
idéerna.

Nya pedagogiska innovationer nådde snabbt Finland redan på 1700-talet och tack vare statliga resestipendier ökade informationsflödet på 1800-talet. Ur abnormundervisningens synpunkt var Sverige viktigast i initialskedet med Manilla-institutet som förebild.

De första abnormskolorna uppkom samtidigt som det tidigare ståndssamhällets skolväsende omstrukturerades. Abnormskolornas tillblivelse kan därför förstås som ett typiskt 1800-tals stadsfenomen. Deras tillkomst kan karakteriseras som ett parallellfenomen till andra på filantropiska grunder etablerade skolinrättningar för de fattiga folkklassernas barn och ungdomar i städerna under samma tid.

Orsakerna till de högre ståndens omsorg om skolor för den fattigare delen av befolkningen kan även tolkas som ett försök att minska samhällsklyftorna i samhället. Bland ståndspersonerna fanns åtminstone till en början en rädsla för oroligheter och t.o.m. radikala sociala omvälvningar på grund av följderna av pauperismen bland det fattiga folket i form av okunnighet, fördomar, osedlighet, dålig hygien och andra negativa fenomen i stadsmiljön. Ståndspersonerna försökte lösa dylika problem genom av välgörenhet präglade organisatoriska åtgärder, bl.a. genom att samla in pengar och grunda småskolor, flick- och pojkskolor, några växelundervisningsskolor, även kallade Bell-Lancasterskolor, o.a. fattigskolor i syfte att disciplinera och normera folket och i god tid stävja eventuellt missnöje eller t.o.m. revolutionära yttringar. Å andra sidan kan man inte heller bortse ifrån att det fanns en äkta filantropisk-religiös mentalitet både hos enskilda bildade och inom fruntimmersföreningarna och deras insatser ökade utan tvivel intresset bland de bildade för den sociala problematiken i samhället.

Trots att undervisningen i fattigskolorna per definition inte faller under rubriken folkbildning p.g.a. att där endast meddelades de första grunderna i läsning, skrivning och ev. räkning, gick deras arbete dock i samma riktning som de senare tillkomna folkskolorna. Det borgerliga samhället försökte lösa problemet med de abnorma främst genom fattigvårdande åtgärder. Överhuvud-

taget var borgerskapet med undantag av förmögna filantroper föga intresserat av att stöda folkbildningen emedan det ansågs vara kyrkans uppgift. Däremot stöddes skolor, som kunde befrämja deras egna intressen såsom slöjdskolor, handelsskolor och o.dyl. och där de gärna utnyttjade gymnasielektorer som lärare.

Det tidigare statiska och homogena agrarsamhället blev under senare delen av 1800-talet rörligare, varigenom även de handikappade exponerades allt mer. Frågan var om handikappproblemet i fortsättningen gick att lösa inom ramen för det kyrkligt-borgerliga fattigvårdssystemet.

Styrkan i abnormskolepionjärernas resonemang var deras övertygelse om att problemet gällande de abnorma inte enbart var ett socialt utan i hög grad ett pedagogiskt problem, som kunde lösas med pedagogiska åtgärder inom ramen för folkbildningen i stället för fattigvårdande åtgärder.

Kravet på bildning även för de abnorma uppstod och formulerades av en grupp frisinna, patriotiska präster/lärare i den i viss mån av pietism färgade klerikalt-borgerliga kulturmiljön i Borgå och fick understöd av några inflytelserika administratörer inom centralförvaltningen. Genom kollegiala kontakter och bekantskaper från studietiden, genom sällskaps- och föreningslivet och med stöd av liberalt sinnade och filantropiskt intresserade representanter för statsmakten expanderade innovationen så att abnormskoleväsendet i slutet av 1800-talet var relativt långt utbyggt i Finland, speciellt beträffande blind- och dövundervisningen.

Abnormpionjärernas handlingar kan förstås så att deras världsbild dominerades av frisinne, men den inrymde dessutom ett mer eller mindre gemensamt särdrag gällande sättet att förhålla sig till medmänniskorna och isynnerhet till de abnorma, vilket präglade deras mentalitet. Detta särdrag var av djup religiös art, nära besläktat med pietism och evangelisk kristendom och som i själva verket styrde deras verksamhet. Det kan tolkas så att de upplevde att de fyllde en mission genom att verka för de abnorma. Via dem skulle den gudomliga planen förverkligas d.v.s. genom bildning skulle följderna

av ett osedligt liv och synd, m.a.o. de abnorma inhemska hedningarna, helas.

Den filantropiskt-religiösa innovationen spriddes och processen fortsatte i övriga delar av landet i jämförbara ekonomiskt, andligt och kulturellt rika regioner med delvis kraftiga väckelse-/frikyrkörelser såsom Åbo i Egentliga Finland, Pedersöre/Jakobstad i Österbotten, Kuopio i Savolax samt till det administrativa centret Helsingfors i Nyland.

Nationalstatsidén, främst utgången från J.V. Snellman, utgjorde en väsentlig del av folkbildningsproblematiken. En lika väsentlig faktor var maktkampen mellan konservativa klerikaler, som ville bibehålla den kyrkliga folkundervisningen och progressiva frisinnade som kämpade för en verklig folkbildning, vilket krävdes i ett medborgarsamhälle och nationalstat. Därtill kom att de makthavande såg en möjlighet att via folkbildningen styra det vaknande sociala missnöjet bland den arbetande klassen i en normerande riktning liksom den kyrkliga undervisningen tidigare gjort.

De liberala idéerna, som syftade till att samtliga samhällsmedlemmar, även det arbetande folket, skulle bli delaktiga av bildning, utgick med seger, vilket bl.a. manifesterades i 1866 års folkskoleförordning, varigenom en ny form av bildning etablerades, den på modersmålet baserade allmänna, nationella bildningen, d.v.s. folkbildningen som var avsedd för såväl gossar som flickor, vid sidan av den tidigare klassiska, lärda bildningen och den för den framväxande medelklassen avsedda "borgerliga"/reala bildningen.

Tack vare abnormskolepionjäreerna kopplades problemet med de abnorma ihop med folkbildningsfrågan, vilket var en förutsättning för dess vidare utveckling. Annars hade kanske undervisningen av abnorma kvarstått som ett fattigvårdsproblem och en sysselsättning för filantroper. Man kan naturligtvis säga att Finland följde samma mönster som grannländerna och Mellan-europa. Gentemot detta kan hävdas att om kravet på bildning för de abnorma hade saknat målmedvetna och starka förespråkare

kunde konservativa krafter ha satt hinder i vägen. Skolsystemet fortsatte dock att även i fortsättningen vara differentierat och anpassat för de olika sociala grupperna i samhället.

Spänningen mellan kyrka, stat och ideologier bröts tack vare biskop Schaumans kompromiss d.v.s. genom 1869 års kyrkolag, som var en ideologisk syntes där väckelseprästernas, de fri-sinnades och enhetskyrkans divergerande ideologisk-religiösa åsikter sammanjämkades och kyrka och stat administrativt åtskiljdes och kommunal självstyrelse infördes.

Den viktigaste följden var att ansvaret för folkbildningen överfördes på kommunerna. Förutom folkskoleförordningen var även tillkomsten av överstyrelsen för skolväsendet av central betydelse. Den interimistiska förordningen gällande normalskolan och utbildningen av lärare i Jyväskylä, vilken stadfästas redan tidigare, gav nämligen den egentliga ramen för det praktiska arbetet i folkskolan och indirekt även för abnormskolornas arbete.

I samband med folkskolans etablering uppstod en schism mellan liberalerna och fennomanerna om hur folket skulle bildas. Härvid kom fennomanen Snellmans kunskapsideologi i konflikt med liberalen U. Cygnaeus fostran- och arbetsskoleidé, vilket ledde till en tyngdpunktsförskjutning mot den snellmanska lärdoms-skolemodellen. Undersökningsresultaten kan tolkas så att lösningen innebar att planerna på ett gemensamt skolväsende och åtminstone delvis integrerad lärarutbildning för abnormskolan och folkskolan måste skrinläggas inte endast av ekonomiska utan även av ideologiska skäl (jmf. Plit 1984, 334).

Visserligen tillerkändes även de abnorma folkbildning, men denna undervisning skulle meddelas inom ramen för ett särskilt abnormskoleväsende. Skolorna var ämnade för elever, som inte kunde delta i folkskoleundervisningen på grund av sitt handikapp d.v.s. döva, blinda och sinnesslöa. Undervisningen skulle vara kristlig och samma allmänna medborgerliga folkbildning skulle meddelas i dem som i folkskolan.

Genom denna lösning frigjordes visserligen abnormundervisningen från den moraliserande fattigvårdsideologin och hänfördes

till den pedagogiska sektorn. Å andra sidan blev det en tyngdpunktsförskjutning mot en institutionalisering av abnormskolorna, vilka beträffande blind- och dövundervisningen kopplades till den statliga förvaltningen och signerades genom en särskild abnormskoleförordning där man fastställde placeringsorterna och vilka handikappgrupper, som skulle få obligatorisk undervisning. Att beslutsfattandet trots allt fortfarande leddes av gamla tankemönster visas av att de utvecklingsstörda fortfarande skulle tas om hand av den "kristliga filantropin".

Man kan hävda att grundandet av abnormskolorna ur social synpunkt var ett steg i riktning mot en integrering av de abnorma i samhället.

Ur pedagogisk synpunkt var abnormundervisningen emellertid segregerande emedan de abnorma undervisades i specialskolor åtskilda från elever i samma årsklass. Ur ideologisk synvinkel bör lösningen på folkbildningsproblematiken betraktas som ett steg mot demokrati, jämlikhet och jämställdhet eftersom såväl folkskole- som abnormskoleundervisningen var avsedd att meddela folkbildning åt majoriteten av landets barn och ungdomar av båda könen.

På grund av avsaknaden av tradition och genom att den snellmanska linjen segrade kom emellertid folkbildningen, såväl i folkskolan som abnormskolan, att ideologiskt ligga nära den kyrkligt-borgerliga bildningen.

Den humanistisk-altruistiska patriotismen var gemensam för alla idébärare av nationstanken såsom Porthan, Arwidsson, J.J. Tengström, Runeberg, Snellman och Lönnrot. Det föll på universitetsvärlden att föra ut de idéer som skulle göra sig gällande i det nya medborgarsamhälle, som höll på att växa fram. Hos fennomanen och hegelianen Snellman övergick nationalstatsidén till en fanatisk nationalism där begreppen folk och nationalitet sammansmälte. Däremot finner man inte, om man undantar Runeberg, vare sig hos Snellman, Z. Topelius eller någon annan av dåtidens stormän något framträdande intresse, som skulle ha yttrat sig i praktisk handling för abnormsaken, trots att t.ex. både Snellman och Tope-

lius ivrigt talade för de fattigas sak. Detsamma gäller Lars Stenbäck och de andra pietistledarna, vilket är anmärkningsvärt. Möjligen skall orsaken sökas i det faktum att de ännu var låsta vid den gamla fattigvårdssideologin.

Då man speglar liberalismen mot fennomanin kan man konstatera att det inte kunde växa fram någon rörelse för abnormundervisningen via den senare. Den var i begynnelseskedet alltför fixerad vid intelligentian, språkfrågan och den högre bildningen varför all energi gick till detta.

Herrskapets sociala samvaro i alla behandlade miljöer skapades av de yttre omständigheterna, som det var omgivet av. Herrskapets status och position i förhållande till lägre befolkningsgrupper framträdde framför allt i boendet och umgängesformerna. En rymlig bostad med en ståndsmässig inredning fungerade som ram för det ståndsmässiga liv som fördes.

Trots att städerna, där abnormskolorna grundades d.v.s Borgå, Åbo, Pedersöre/Jakobstad, Helsingfors och Kuopio till sin fysiska miljö, sociala struktur och skolväsendets uppbyggnad företer många likheter under 1800-talet hade de vissa andliga och kulturella drag som satte sin specifika, lokala prägel på den kulturella miljön och det mentala landskapet. Denna omständighet hjälper oss att bättre förstå enskilda aktörers tankar, motiv och handlingar och deras roll i eventuella nätverk. Intimt kopplat till miljön står den enskilda aktören, som fångslas av idéer, tar initiativ och kämpar för att praktiskt förverkliga intentionerna ensam eller i samarbete med andra likasinnade.

Utgående från det lokala perspektivet och dess miljö, där de aktuella personernas verksamhet och inflytande inte helt kan avskiljas från regionala och rikssynpunkter är det anmärkningsvärt att flera av de engagerade i abnormskolesaken såsom J.E. Öhman, C.O. Malm, A.F. Borenus, J.L. Runeberg, C.A. Alopaeus, K.M. Stenius och V.V. Forsius var hemma i Borgå eller hade anknytning till denna stad. Bland administratörerna hade såväl U. Cygnaeus som Waenerberg sina rötter i Borgå.

Då man betraktar stiftstaden Borgå i medlet av 1800-talet

framträder bilden av en miljö präglad av biskopen, prästerskapet och gymnasiets lärarkår. Dessutom bodde landets beundrade nationalskald i staden. Inom denna krets fanns alla möjligheter till influens av utifrån kommande politiska och pedagogiska idéer och impulser, som på riksplanet drev på bildningsprocessen: en blomstrande kulturell miljö, högt bildade personer, som idkade ett livligt salongsmässigt umgänge med varandra, politisk och religiös liberalism, patriotism, ett mångsidigt skolväsende, ekonomisk aktivitet varigenom det uppstod ett förmöget och framgångsrikt borgerskap, ett liberalt pressorgan och t.o.m. en grupp pietister, som visserligen inte gjorde stort väsen av sig utan stilla och försynt smög sig längs de smala gränderna till sina andliga stugmöten på kvällarna. Dock hade rörelsens budskap även trängt in bland vissa lärare, vars mentalitet även annars attraherades av evangelisk religiositet.

I borgåmiljön finner vi även andra möten. Borgarsonen C.O. Malm, som besökt Manilla-institutet i Stockholm betraktades bland borgåborna som besynnerlig och ansågs inte vara ”vid sina sinnes fulla bruk”. Att C.O. Malm lyckades driva sin sak berodde delvis på hans personlighet och delvis på att den bildning han skaffade sig öppnade portarna till de bildades värld och att han via personliga relationer till centrala påverkare i Borgå fick stöd för sin vision att bli ”Finlands P.A. Borg”. Av kanske avgörande betydelse var Malms nära bekantskap med J.E. Öhman, A.F. Borenus och speciellt med J.L. Runeberg, som med sin auktoritet stödde hans ambitioner. Abnormvännerna förenades småningom i sina handlingar genom sin tämligen likartade mentalitet.

En liknande skolmiljö och sociala mönster som i Borgå finner vi även i Åbo. Nya impulser och idéer västerifrån landade först där. Här fick C.O. Malm under en kort tid förverkliga sina visioner om bildning för de dövstumma och här fick även den pietistiske lektorn H. Heikel vid gymnasiet sina första kontakter med baptister från Sverige och de dövstumma vid den statliga dövstumskolan.

I Åbo fanns utöver gymnasiet också ett domkapitel, varför

miljön i detta avseende var rätt likartad i de båda städerna. Åbos storlek gjorde trots allt att det inte blev samma intima och personliga umgängesliv mellan de bildade som i Borgå trots att sällskapslivet följde samma mönster. Den ideella och kulturella andan utgjorde dock även här liksom i Borgå en god grund för bildningsarbetet.

Det skulle vara svårt att förstå abnormskoleidéns spridning norrut om inte Henrik och Anna Heikel redan i Åbo anammat den dithörande ideologin. Människors val träffas i interaktion med andra och redan i samband med Alopaeus flyttning till Åbo uppstod en samverkan mellan H. Heikel, C.H. Alopaeus och A.F. Borenius, som senare allt mer fördjupades. Åbo blev ett utmärkt brohuvud för abnormsakens vidare spridning norrut och till inlandet.

Genom flyttningen till Pedersöre/Jakobstad öppnades en möjlighet för H. och A. Heikel att verka för en sak som berört dem redan under Åbo-tiden och som de funnit meningsfull d.v.s. uppfostran av abnorma. Man vågar tro att samma frälsningsmentalitet som exponeras i Lars Stenbäcks polemik med J.L. Runeberg, som skrev "Den gamle trädgårdsmästarens bref" i reaktion mot pietisternas livssyn, även fann utlopp i deras verksamhet för de abnorma i Pedersörenejden.

Den pietistiska miljön i norra Österbotten var som skapad för en sådan mission. Närheten till Jakobstad gav den behövliga borgerliga skolmiljön. Visserligen hade den ambivalente pietistledaren Lars Stenbäcks o.a. radikalpietisters budskap med dess moraliserande straffideologi modererats, men väckelsen var fortfarande en dominerande rörelse bland allmogen i trakten och krävde ett personligt ställningstagande.

Pietismens kvinnouppfattning som syftade till individuell frälsning var säkert inte främmande för högreståndsdottern Anna Heikel. Hennes intresse för undervisning av abnorma kan dock förstås så att hennes engagemang fyllde åtminstone två viktiga funktioner i hennes liv. Å ena sidan fick hon tjäna Guds rike och å andra sidan tillfredsställde abnormundervisningen hennes intresse för att stärka en vaknande övertygelse om behovet av kvinnornas

emancipation och utveckling till självständiga individer. Tolkningen är naturlig med tanke på den förändrade inställningen till kvinnans roll, som skedde i Finland från medlet av 1800-talet.

Rent logiskt borde abnormundervisningen ha inletts i det inre av Finland, där fattigdomen och nöden var störst och där det fanns finskspråkiga handikappade barn. Bildningsprocessen följde, som vi sett, sina egna lagar. Även i Kuopio följde den samma mönster som i Pedersöre, i samarbete med ett pietististinfluerat prästerskap och en pietistisk miljö. Till detta kom en personlig faktor – C.H. Alopaeus önskan att lämna efter sig ett arv – en dövstumskola i varje stiftsstad.

Helsingfors och dess blindskola utgör ett undantag från det för övrigt likartade mönstret. Den akademiska miljön och undervisningen av abnorma hade ingenting gemensamt och all logik skulle ha talat för att blindskolan borde ha placerats inne i landet. Att blindskolan placerades i huvudstaden kan endast förstås utgående från personliga motiv d.v.s. att U. Cygnaeus tillmötesgick M. Linséns önskemål beträffande placeringsorten liksom undervisningsspråket. Det visar ytterligare att tillkomsten av skolan i huvudstaden, trots statsmaktens medverkan, följde samma mönster som andra yttringar av filantropi bland de högre stånden.

Då man betraktar relationerna mellan individerna i persongalleriet tyder vissa indikatorer på relativt starkare bindningar i pionjärgruppen mellan en del personer och inbördes influens och ibland spänningar, som kan tänkas ha påverkat utvecklingen. Eftersom tidsperioden var fylld av stridande och mot varandra kämpande idéer blev stödet av likasinnade viktigt. För många gav den religiösa övertygelsen tillräckligt med styrka medan andra i stunder av tvivel stödde sig på sina vänner.

En intressant omständighet, då man försöker förstå och finna immateriella orsaker till de involverade personernas intresse för abnormundervisningen är att både U. Cygnaeus, C.H. Alopaeus och A.F. Borenus hade personlig erfarenhet av handikapp. Som barn var Cygnaeus mycket sjuklig och mognade mycket långsamt.

Han kunde inte läsa ännu som åttaåring. I sin ungdom var han svag och klen, som äldre hade han andningssvårigheter. Dessutom led han av återkommande depressioner. Han hade i ett skede planer på att bli psykiater. Detta ger kanhända förståelse för att U. Cygnaeus senare som seminariedirektor poängterade vikten av att observera psykopatologiska drag hos abnorma barn i och för en riktig behandling.

C.H. Alopaeus led av en allvarlig ögon- och lungsjukdom, som av medicinsk expertis betraktades som obotlig. Prosten A.F. Borenius led av stamning, som exponerades isynnerhet då han blev ivrig. C.O. Malm, den första egentliga dövlararen i Finland, var själv döv. Därmed kan man till övriga motiv, som ökar förståelsen av dessa personers handlande tillägga, att abnormpionjärernas kamp för sin sak troligtvis samtidigt var en kamp mot deras egna handikapp.

I en jämförelse mellan de olika aktörerna framstår C.O. Malm som den främsta genom sin dynamiska och mångsidiga personlighet och genom att han trots motstånd från representanter för den gamla, ortodoxa, konservativa mentalitetsstrukturens sida grundade Finlands första bildningsanstalt för abnorma, dövskolan i Borgå och sedan till sin död verkade som lärare vid den statliga dövskolan i Åbo. Genom sin verksamhet och sitt visionära, sociala och pedagogiska program framstår han som grundare av den finländska specialundervisningen.

U. Cygnaeus hade ett känsligt socialt sinne och gemensamt med C.H. Alopaeus hade han sin förtvivlan över okunnigheten och likgiltigheten för uppfostringsfrågor hos folkets breda lager. Äkta kristendom skulle enligt U. Cygnaeus avspeglas i och genom arbetet. Varje skollektion skulle också vara en religionslektion. Trots att U. Cygnaeus hänvisade till pedagogiska förebilder och gav sina egna rekommendationer framstår han såsom lärare som stel, stram och dyster.

Ur abnormundervisningens synvinkel var U. Cygnaeus en viktig person i egenskap av den enda skoladministratören inom den statliga förvaltningen. Men han var en utpräglad pragmatiker och

hans beslut att utelämna de abnorma i förslaget till folkskoleförordning kan förstås utifrån detta. Abnormundervisningen var en mindre viktig fråga ur helhetens synpunkt.

C.H. Alopæus längtan i sin ungdom att bli missionär fick utlopp i hans verksamhet för de abnorma, vilka han uppfattade som ”inhemska hedningar”. Liksom de flesta andra av abnormskolepionjärerna upplevde han att hans pedagogiska uppdrag kom från Gud. Alopæus engagemang för de abnorma skall förstås utifrån hans uppfattning om de abnormas själsliv. De abnorma kunde inte skilja mellan ont och gott. Genom en kristen undervisning kunde Guds bilden återställas och de abnorma kunde frälsas. Det innebar en mission i en djup religiös mening.

Det verkar som om A.F. Borenius påverkade C.H. Alopæus personliga handlanden och avgöranden isynnerhet så länge Alopæus var osäker om sin kallelse. Även senare leddes hans handlande i hög grad av förslag och påverkan från såväl A.F. Borenius som H. Heikels sida. Först sedan han etablerat sig i Åbo märks en självständigare linje och uppbyggnaden av abnormskoleväsendet var till stor del hans förtjänst. Här kan man även finna paralleller till Pestalozzis och Frankes verksamhet bland fattiga barn.

A.F. Borenius intresse för abnormsaken förklaras till en del av hans rastlösa iver att engagera sig i samhällsfrågor. Å andra sidan gav, enligt hans egna ord, det första sammanträffandet med C.O. Malm som barn den väckelse, som ledde till ett livslångt arbete för de abnorma. Borenius betydelse var central genom att han påverkade prästerskapet, deltog i förberedelserna för beslut och rådfrågades av de övriga pionjärerna.

Henrik Heikel spelade en betydande roll för valet av Åbo som placeringsort för statens dövstumskola liksom för valet av Alopæus till dess första föreståndare, vilket verkar att ha väckt en viss bitterhet hos Malm. Heikel bidrog i hög grad till att idén om bildning för de abnorma spriddes till Österbotten. Hans pietistiskt influerade filantropiska sinnelag yttrade sig redan i Åbo bl.a. i form av donationer för att hjälpa de fattiga. Samma mentalitet kan man ana bakom hans donation av gratis tomt för abnormskolan i Pedersöre.

Anna Heikel och Mathilda Linsén var exponenter för den tilltagande kvinnoemancipationen i 1800-talets Finland, där filantropin spelade en betydande roll. M. Linsén blev banbrytande för blindundervisningen i Finland. Hon var ett barn av sin tid och det är skäl att understryka äktheten i hennes engagemang, som emanerade från en djup, religiös missionsövertygelse. A. Heikel arbetade för de dövstummas bildning i Österbotten. För henne var dövstumundervisningen ett religiöst kall på samma sätt som för C.H. Alopaeus. Hennes utåtriktade personlighet ledde till personliga kontakter i västerled och bland banbrytarna för abnormundervisningen var hon den enda som öppet bekände sig till baptismen.

Alopaeus nära relation till den heikelska familjen och särskilt Anna Heikel visas av att han försvarade henne i samband med kontroverserna kring hennes religionsundervisning och även annars uppehöll livliga kontakter med den heikelska familjen. Måhända var det endast C.H. Alopaeus officiella ställning som hindrade honom att ännu mer öppet närma sig baptismen.

Då det gällde frågan om skolans uppgift möttes U. Cygnaeus, C.H. Alopaeus, A. Heikels och M. Linséns uppfattningar. För samtliga var det fråga om en religiös mission.

Malm fann i J.E. Öhman journalistisk uppbackning och i J.L. Runebergs öppna och förståelsefulla sinnelag moralisk uppmuntran och praktiskt stöd. Han kunde även pejla sina visioners genomförbarhet i samband med deras gemensamma diskussioner.

Runebergs viktigaste insats var ändå kanske hans engagemang och hans vilja att satsa sin auktoritet som uppbyren och dyrkad nationalskald för dövstumsaken.

Samverkan mellan Alopaeus och Cygnaeus blev problematisk sedan frågan om inrättandet av en inspektörstjänst för abnormundervisningen förblev öppen så länge Alopaeus verkade som föreståndare i Åbo. Alopaeus beslut att lämna föreståndarskapet för dövstumskolan i Åbo för att bli domprost i Borgå innebar samtidigt att han avsåg sig ledarskapet för den fortsatta utvecklingen av abnormundervisningen. Handlingen kan tolkas som en uppgiven protest mot såväl handläggningen av abnormskolefrågan som

inställningen till inspektörstjänsten bland de ledande beslutfattarna för undervisningsfrågorna inom statsförvaltningen.

På det personliga planet framskyntar olika starka kopplingar mellan de relativt få kontrahenterna inom abnormskolerörelsen. Cygnaeus sökte ofta tröst hos G.M. Waenerberg då motigheter uppstod eller då hans krafter ville tryta. Även Alopaeus hade förtroliga kontakter med Waenerberg, dock inte lika personliga som Cygnaeus. C.O. Malm hade en stark självtillit, och då det gällde att komma tillrätta i de hörandes värld hade han en tillgiven hjälpare i sin egen bror. Anna Heikel i sin tur fick stöd av såväl C.H. Alopaeus som U. Cygnaeus i kontroversen med pietisterna vid hennes övergång till baptismen.

G.K. Hendells stora betydelse låg i hans krav på att verksamheten bland och undervisningen av abnorma måste handhas av kompetenta och kunniga lärare. Genom sitt krav på att skolorna skulle vara verkliga undervisningsanstalter och inte filantropiska inrättningar åstadkom han att abnormundervisningen, som i början var präglad av en slags "missionsideologi" med filantropiska förtecken fr.o.m. 1870-talet började allt mer professionaliseras.

K.E. Stenius var liksom Hendell för professionalisering så att verksamheten i så stor utsträckning som möjligt skulle likna folkskolans. Hendells och Stenius samstämmiga åsikter beträffande abnormskolornas uppgift som folkbildningsanstalter stödde tanken på ett närmande mellan folkskolan och abnormskolan.

E.L. Hedman spelade en stor roll för planerandet av sinnesslöundervisning för finska barn. Hedman kan karaktäriseras som humanist och systematiker, som före elevantagningen kategoriserade eleverna i bildbara och obildbara och därefter endast tog emot bildbara. Medan t.ex. K. Lundberg och C.H. Alopaeus såg på de utvecklingsstörda ur en religiös kristligt-human och social synvinkel spårar man hos Hedman ett medicinskt influerat tänkande, som fanns representerat i Tyskland under senare delen av 1800-talet. I Hedmans uttalanden finner man följdriktigt även darwinistiska tankegångar och t.o.m. förslag till åtgärder för att isolera sinnesslöa från övriga i samhället.

V.V. Forsius stora och betydelsefulla insats var att han samlade de inhemska och utländska erfarenheterna om abnormundervisningen och planerade en omorganisation av de befintliga skolorna och inrättandet av nya. Abnormskoleförordningen base-
rade sig på hans förslag. Tack vare honom fick skolöverstyrelsen en egen inspektör för abnormskolorna till vilken tjänst han själv utnämndes samma år. Ett viktigt skede i kampen för rätt till folkbildning för de abnorma barnen var därmed avslutat, vilket bekräftas av ordalydelsen i målsättningen för abnormskolorna: ”att meddela religiös och borgerlig kunskap, som motsvarar folk-
skolornas kunskapsmätt med beaktande av individernas särdrag”. Utfärdandet av abnormskoleförordningen var samtidigt den definitiva bekräftelsen på att abnormskolorna organisatoriskt tillhörde ett särskilt skolväsende d.v.s. abnormskoleväsendet.

G.A. Helsingius blev en banbrytare för fattigvården i Finland samtidigt som hans åtgärder för lytta och vanföra, sinnesslöa och värlösa barn bröt ner inrotade vanföreställningar och jämnade vägen för bildningsarbetet även bland dessa handikappade.

Några politiska ambitioner framträder inte hos någon av de involverade personerna. Såsom de flesta, visserligen frisinna-
de ståndspersonerna under 1800-talets mitt, var de lojala mot den ryska kejsarmakten samtidigt som de var besjälade av en stark fosterlandskärlek.

I belysning av undersökningsresultaten kan man konstatera att etableringen av abnormundervisningen var en del av ett komplext skeende, som var följden av händelserna efter Krimkriget under den s.k. liberala perioden under Alexander II, ett omvälvande brytningsskede i Finlands historia såväl ur ekonomisk, social, poli-
tisk, samhällelig som ur religiös synpunkt. Processen kan ses som en implikation av mellaneuropeiska idéströmningar och impulser framsprungna ur upplysningstidens och 1800-talets tankevärld av vilka isynnerhet filantropismen, liberalismen, pietismen, den nationella rörelsen och industrialismen blev direkta drivkrafter i utvecklingen och gav upphov till följdfenomen i samhället även inom utbildningen såsom en omorganisering av det gamla skol-

väsendet, uppkomsten av nya skolformer och nya skolväsenden såsom folkskole- och abnormskoleväsendet.

Man kan skönja ett orsakssamband mellan inrättandet av skolor i städerna men även på landsbygden mellan inrättandet av folkskolor och de första abnormskolorna d.v.s. dövstumskolorna i de av pietism/baptism/frikyrklighet och frisinne påverkade miljöerna åtminstone i svenska Österbotten där bl.a. pietisten Svedberg 1862 grundade den första fasta folkskolan, där den frisinnade kyrkoherden i Pedersöre, H. Heikel och hans dotter A. Heikel grundade den första dövstumskolan och den pietistiska kyrkoherden V. Helander ivrade för folkbildning. Samma fenomen kan man finna i Kuopio i Savolax, som präglades av en stark pietistisk miljö. Detta är anmärkningsvärt med tanke på att prästerskapet och allmogen i allmänhet var negativt inställda till folkbildningssträvandena.

Orsaken till uppkomsten av abnormskolorna i Finland är mångfasetterad, men man kan dock spåra ett klart mönster i en process, som påverkad av utländska förebilder, inte utvecklades helt planlöst. Explicit var tillkomsten av skolor för abnorma ett uttryck för ett bestämt jämlikhets- och bildningskrav som syftade till att de abnorma skulle inlemmas i det sedliga samfund och medborgarsamhälle, som höll på att växa fram. Det skulle ske på samma villkor som för övriga samhällsmedlemmar d.v.s. genom att erbjuda även de abnorma möjligheter att inhämta folkbildning. Abnormskolorna framstår därmed som ett led i folkbildnings- och demokratisträvandena under 1800-talet och utgjorde en del av ett större komplex av skol- och samhällsreformer vid samma tidpunkt. Å andra sidan kan åtgärderna från statens och kyrkans sida även ses som ett försök att motarbeta ett tilltagande sedligt förfall och social oro, som upplevdes som ett hot mot den rådande maktstrukturen.

I belysning av resultaten av undersökningen framstår de personer, som var engagerade i abnormssaken d.v.s i arbetet för de abnormas fostran och undervisning med något enstaka undantag som en relativt enhetlig grupp förenade genom sitt frisinne och

filantropiska intresse och sin pietistiskt/frikyrkligt färgade religiositet och patriotism. Alla hörde till den bildade klassen och de flesta var akademiker. Flera av dem hade egna handikapp såsom Malm, Alopaeus, Cygnaeus och Borenius, vilket möjligen bidrog till deras intresse för abnormsaken. De var anhängare av en pedagogik som baserade sig på Pestalozzis, Fröbels och Diesterwegs idéer.

Utgående från de enskilda personernas betydelse för etablerandet och utvecklandet av abnormundervisningen kan de grupperas enligt följande 1) pionjärer d.v.s. de som etablerade den första undervisningen för abnorma. Till denna grupp kan hänföras C.O. Malm, U. Cygnaeus, C.H. Alopaeus, A.F. Borenius, H. Heikel, A. Heikel, K. Lundberg och M. Linsén. 2) aktivister d.v.s. personer som i egenskap av föreståndare för en abnormskola eller utan att vara lärare på ett aktivt sätt medverkade eller kom med betydande innovationer då det gällde abnormundervisningen. Hit kan räknas G. Hendell, K.M. Stenius, G.A. Helsingius, E. Hedman, V.V. Forsius och Johanna (Hanna) Maria Ingman 3) abnormskolevänner: till denna grupp kan bl.a. räknas J.L. Runeberg, K.R. von Essen, J. Solitander, vilka alla hörde till styrelsen för den första dövstumföreningen samt centrala administratörer bl.a. Waenerberg, H.V. Furuhjelm, J.M. Nordenstam och V.R. von Berg.

Praktiskt taget alla i pionjär- och aktivistgruppen kan karakteriseras som frisinnade, socialt inriktade patrioter och i religiöst avseende som pietister/frikyrkliga med undantag av Runeberg, som måhända kan karakteriseras som panteist. De flesta var involverade i bibelsällskapens och inremissionens verksamhet. Med denna grupp allierade sig några emanciperade, filantropiskt inriktade kvinnor med en motsvarande ideologisk bakgrund och från en liknande miljö.

Slutreflexion

En dövstum borgerlig yngling bryter sig ut ur sitt andliga fängelse genom att bilda sig i grannlandets abnormskola, där man kommit

längre på området. Hemkommen till Borgå sätter ynglingen, som nu är bildad, igång en bildningsprocess i en positiv, frisinnad, patriotisk och kulturell klerikal-borgerlig miljö med målet att bilda de dövstumma. Tack vare kraftfullt stöd från en mindre grupp socialt inriktade präster/lärare och borgare ur denna miljö med intresse för filantropi och färgade av pietistisk/frikyrklig religiositet får innovationen luft under vingarna. Innovationen sprids till liknande miljöer i andra delar av Finland tack vare personer med samma slags mentalitet. Slutresultatet av sådden – uppkomsten av ett särskilt skolväsende för de handikappade och början till 1900-talets specialundervisning. Genom sin storslagna livsgärning kan den visionära ynglingen – Carl Oskar Malm – i viss mening jämföras med Uno Cygnaeus.

6.3. Diskussion

Valet av perspektiv och forskningsansats

Huvudsyftet med avhandlingen var att undersöka abnormundervisningen i Finland under 1800-talet i avsikt att öka kunskapen om dess tillkomsthistoria. Studiet av fenomenet var synnerligen komplext och mångfasetterat beroende på att det sammanhängde med och var beroende av tidigare historiska och pedagogiska skeden och med företeelser under samma tid, som direkt eller indirekt genom aktörerna på området påverkade utformningen av abnormundervisningen. Problemet med komplexiteten löstes så att ämnet behandlades utgående från fem perspektiv, vilka konstruerades på basen av stoffet i forskningsmaterialet, det historiska, idéhistoriska, personhistoriska, miljöhistoriska och mentalitetsperspektivet. Dessa tjänade som deduktiva infallsvinklar. Perspektiven utmynnade i sin tur i fyra diskurser: diskurs i pedagogikhistoria, idéhistoria, personhistoria och i miljö och mentalitet. Diskurserna utnyttjades därefter både som deduktiva baser och som instrument i forskningsprocessen.

Emedan personerna och deras miljö stod i fokus för intresset i

avhandlingen ansågs det inte ändamålsenligt att utgå från en organisationsteori, t.ex. U.P. Lundgrens ramfaktorteori (Lundgren 1984) eller något slag av segregationsteori.

Frågan löstes utgående från tanken att en pedagogikhistorisk forskning, som godtar att forskaren även engagerar sig i personliga och mentala frågor, som ingår i en interaktion mellan olika aktörer i ett komplext skeende, kan utnyttja såväl en rationalistisk som en hermenutisk forskningsansats, där den förra står i växelverkan med den senare.

Genom att utnyttja Blankertz humanvetenskap, Ödmans hermeneutiska historieperspektiv och Gadamers historiska hermeneutik försökte jag skapa en användbar forskningsmodell för undersökningen.

Som helhet betraktat fungerade historien i denna undersökning som en ram inom vilken den hermeneutiska processen framskred till en hermeneutisk helhetsbild, ett slutgiltigt scenario över abnormskolornas tillkomst i Finland på 1800-talet.

En övergripande tankebyggnad var att behandlingen skulle röra sig från nationell och regional nivå ned till lokal- och individnivå.

Stoffet i diskurserna gavs en något deskriptiv karaktär, dock genomgående med en hermeneutisk underton i syfte att i möjligaste mån undvika en övertolkning, d.v.s. att en aspekt gavs för stor tyngd eller att det skedde en alltför tidig läsning visavi den slutliga tolkningen. Den hermeneutiska ansatsen kunde tack vare den allt mer klarnande bilden småningom förstärkas och utvidgas mot de sista kapitlen varvid de enskilda aktörernas interaktion både i lokalsamhällets miljö och i samhället i stort möjliggjorde en så total förståelse som möjligt för de omständigheter, som var centrala då det gällde att grunda abnormskolor i Finland på 1800-talet och därigenom skapa en så adekvat slutbild av skeendet som möjligt.

Arbetssättet

Avsikten med undersökningen var även att försöka utröna orsakerna till de olika aktörernas engagemang för abnormsaken. I detta avseende utgjorde hermeunutiken ett nödvändigt verktyg för att kunna tolka och förstå de budskap, som framkom via olika källor. I denna existentiella värld var det möjligt att tack vare det rika källmaterialet få kontakt med abnormaktörerna och deras personliga tankar kring hela det breda spektrum, som livet bjöd dem på. Härvid exponerades även pedagogiska frågor gällande abnorma, som då var aktuella.

Under arbetet visade det sig att den hermeneutiska tolkningen är specifik. Det rör sig om ett möte med människor närvarande. Det kunde jämföras med en målning, som egentligen inte går att reproducera utan att förlora sin egen identitet. Hela processen går att upprepa, men resultatet blir en ny tolkning. Ligger tolkningarna nära sanningen kan olika forskares slutresultat bli tämligen lika, men bildkopior kan de inte bli. I samband med dessa möten exponerades såväl konflikter mellan organisationer och individer, mellan personliga visioner och tragiska motgångar, som ögonblick av lycka och upprymdhet t.o.m. i det vardagliga slitet. Dessa möten mellan forskaren och abnormaktörerna gav den förra en allt större förståelse för den process, som från det första mötet med fenomenet via tolkningar i en fortgående, allt mer tydlig process ledde till den slutgiltiga totalbilden av abnormskolornas tillkomst. Historiska fakta och slutledningar gav genom en dialog mellan delar av helheter och större helheter stadga och bekräftelse på att tolkningens riktning var den rätta.

Själv upplevde jag starkt kunskapsbildningen i den process, som kallas den hermeneutiska cirkeln. Det visade sig att intentionaliteten inte endast är en allmän strävan att lösa ett komplext problem utan även syftar till ett tillräckligt djup för att kunna ge förståelsen möjligheter att exponera sig. Då tankeprocessen började pendla mellan enskilda personers handlande under en längre tid och t.ex. deras inställning till olika tidsströmningar och religiösa företeelser formades cirkeln till en

spiral och tänkande övergick i en flerdimensionell process, som ytterligare klarade helhetskonturerna. Inriktning på djupdimension och strävan till en process minimerar tydligen risken för att fastna i en ”ond cirkel”, d.v.s. ett tänkande som färgas av en förhandsinställning, som tar över och styr hela proceduren.

En förutsättning för att lyckas då det beskrivna forskningsförfarandet utnyttjas är, enligt de erfarenheterna som vunnits genom undersökningen, att man nyttjar ett brett källmaterial och är ytterst noggrann med utvärderingen. En kontinuerlig kontroll skedde under arbetets gång. Den syftade till att uppfylla de två formalkriteriernas krav gällande tolkningarnas giltighet, d.v.s. att inte lämna någon väsentlig del av den föreliggande informationen obeaktad och att försöka ge en restlös och rimlig förklaring till denna information (se kap. 1.5).

Beträffande det förstnämnda kriteriet försökte jag genom att samla ett så heltäckande forskningsmaterial som möjligt skapa en tillräcklig kunskapsgrund för att finna svar på de uppställda frågorna och för att kunna förstå och tolka det undersökta fenomenet. Detta har enligt mitt förmenande säkerställt att en tillräcklig prövning skett. I samband härmed uppstod av naturliga skäl vissa urvalsproblem. Men huvudprincipen var att inte utesluta något av vikt vare sig i källorna eller den tryckta litteraturen.

Då det gällde vissa historiska perioder, som behandlats av olika auktoritativa forskare, ställdes källorna mot varandra för att pröva samstämmigheten och den vägen få fram uppfattningarna bland historikerna och pedagogikhistorikerna. Sålunda kan man t.ex. anse att forskarna är tämligen ense om hurdana förhållandena var i Storfurstendömet Finland under den s.k. liberala perioden under Alexander II.

Utvärderingen och subjektiviteten

Beträffande existentiella fenomen gällde det bl.a. att skapa en bild av de centrala aktörernas person, deras livsriktning, deras föreställningar, deras eventuella motiv till olika handlingar och deras inbördes relationer till varandra. Dessa tolkningar har ingått

i den totala processen. De yttre händelseförloppen och de existentiella tolkningarna har fått belysa skeendet och stöda och bekräfta varandra. Härvid har direkta citat använts för att ge skarpare relief då det t.ex. gällt att belysa olika handlingar eller situationer. De fungerade även enligt min bedömning som stöd för tolkningarna och kan även ses som stödande bidrag i utvärderingen.

Den omfattande litteraturen och arkivmaterialet, som utnyttjats har enligt mitt förmenande varit tillräckligt för att åstadkomma en så rimlig och sann helhetsbild som möjligt.

Då det gäller hermeneutik är tolkningarna trots allt individuella, begränsade till tid och rum. Slutbilden av abnormundervisningens tillkomst i Finland på 1800-talet är således varken uttömmande eller slutgiltig, men den torde vara begriplig och kan ur forskarens synpunkt ses som sann.

6.4. Implikationer för fortsatt forskning

Med tanke på att abnormundervisningens uppkomst i Finland hittills varit ett relativt utforskat område ur ett vidare perspektiv, kan slutbilden av fenomenet förhoppningsvis ges nya dimensioner genom nya undersökningar. Vidare forskning kring t.ex. personhistorien kunde ge nya uppslag om olika händelseförlopp. Isynnerhet kunde de involverade personerna inom statsapparaten och deras roll och betydelse för abnormundervisningen undersökas.

Ytterligare ett område som kunde skärskådas är abnormskolornas och abnormundervisningens relation till folkskolans fortsatta utveckling och undervisning under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet fram till läropliktslagen. Ett närliggande område är även uppkomsten av de s.k. ”avsöndringsklasserna” och hjälpskolorna för ”obegåvade”, ”svagt begåvade” inom den kommunala folkskolan i slutet av 1800-talet. I anslutning härtill kunde i den normala undervisningen differentiering kontra segering av olika elevgrupper behandlas. De utvecklingsstördas bildningshistoria torde också vara tämligen utforskad tillsvidare. I avhandlingen har abnormundervisningen i det övriga

Norden något berörts. Här kunde mer systematiska jämförelser mellan abnormskoleväsendet i de nordiska länderna tillföra nya aspekter på influensen mellan länderna. I samband med frågan om folkbildningen i folkskolor och abnormskolor konfronteras man med bildningsfrågan, som varit central även i denna avhandling. Inom detta gebit står vägarna öppna för helt nya frågeställningar och forskningsområden. Slutligen kunde didaktiska spörsmål inom abnormundervisningen utforskas.

FÖRKORTNINGAR

A = Alopaeus

B = Borenius

BS = Släkten Borenius samling

BT = Borgå Tidning

BN= Biografinen nimikirja 1879–83. Toim. Suomen historiallinen seura.
Helsinki. G.W. Edlund.

BaM = Biografiska anteckningar om samt uppsatser och brev av Malm

br = berättelse

C = cirkulär

Diss = akademisk avhandling

Dfa = De dövas förbunds arkiv

Dk = Domkapitlet

Dka-Å = Domkapitlets i Åbo arkiv

DkBc = Domkapitlet i Borgå cirkulär

Dksa-B = Domkapitlet i Borgå. Skolarkivet

Dksa-H = Domkapitlet i Helsingfors. Skolarkivet

Dksa-Å = Domkapitlet i Åbo. Skolarkivet

Dksd- B = Domkapitlet. Skolarkivet. Dövstumskolan i Borgå

Dksb-H = Domkapitlet. Skolarkivet. Blindskolan i Helsingfors

Dksd- P= Domkapitlet. Skolarkivet. Dövstumskolan i Pedersöre/Jakobstad

Dksd- Å = Domkapitlet. Skolarkivet. Dövstumskolan i Åbo.

Dska-Å = Dövstumskolans i Åbo arkiv

EEb 1870–1887= Ecklesiastikexpeditionens berättelse 1870–1887

FALM 1901= Förhandlingar vid Finska Abnormskollärarymötet i Åbo den
10–12 juni 1901.

FALM 1906 = Protokoll från andra Finska Abnormskollärarymötet i
Helsingfors 5–7 juni 1906.

FF = Folkskoleförordning

FFS = Finlands författningssamling

FH 1916 = Kerkkonen Kaarlo 1916: Folkskole-Handbok. En systematisk
samling författningar, föreskrifter, cirkulär m.m. rörande Folkunder-
visningen i Finland.Helsingfors. G.W. Edlunds förlagsaktiebolag.

Fsk-H = Folkskolorna i Helsingfors, deras uppkomst och utveckling 1817–
1917. Redogörelse utgiven av Helsingfors folkskolors lärare- och
läraryrkesförening, Wasa, Pethmans tryckeri 1920.

FHL 1901 = Gustaf F. Lönnbeck 1901: Folkskolans handbok. En samling
författningar rörande Finlands folkskoleväsende. Helsingfors. G.W.
Edlunds förlag.

GrL-62 = Grundskolans läroplan 1962

GrL-69 = Grundskolans läroplan 1969

GT = Gamla testamentet

HT = Helsingfors Tidningar
 KB = Kommittébetänkande
 KE I = Kansallinen elämäkerrasto I. Porvoo. WSOY. 1927.
 KE II = Kansallinen elämäkerrasto II. Porvoo. WSOY. 1929.
 KE III = Kansallinen elämäkerrasto III. Porvoo. WSOY. 1930
 KH-SKS = Somerkivi. U.-Cavonius, G.-Karttunen, M.O. 1979: Kouluhallitus-
 Skolstyrelsen 1869–1969. Suomen Kunnallisliitto.
 KL 1869 = Kyrkolagen 1869.
 K-s, D-bl. 1976 = Kuurojen- ja sokeainkoulu. Döv- och blindskolan. 85 vuotta.
 Opettajainliiton äänenkannattaja. Organ för lärarförbundet. N:4 1976.
 La-Å = Landsskapsarkivet i Åbo
 Kart. = Kartotek
 LEHOS = Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Lastensuojelun
 Keskusliiton julkaisu N:0 14. Helsinki 1966.
 NMA 1903 = Femte Nordiska mötet för Abnormsaken i Stockholm den 7–
 10 juli 1903. Redogörelse enligt uppdrag utarbetad af Otto von Feilitzen,
 Stockholm 1904.
 NMA 1912 = Sjätte Nordiska mötet för Abnormsaken i Helsingfors 24–27
 juli 1912. Redogörelse och förhandlingar.
 Nskm = Nordiska skolmöten
 RA = Riksarkivet
 SA = Skolhistoriskt arkiv
 SAKL = Suomen aistivälliskoulujen Lehti
 SFH = Svenska folkskolans historia
 SHK = Suomen historian käsikirja
 SSLF = Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland.
 SBS = Släkten Borenius samling. Icke diarieförda akter 1812–1918.
 SB = Svenskbygden.
 Sv. biogr. lex. = Svenskt biografiskt lexikon
 SÖH = Svenska Österbottens historia
 SOU = Statens officiella utredningar
 TPFf = Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland .
 U. C. = Uno Cygnaeus
 UC: s skrifter = Uno Cygnaeus skrifter
 W = Waenerberg
 Vlh = Västerlandets litteraturhistoria
 ZCs = Z.J. Cleves samling
 ÅÅ = Åbo Akademi
 Ågm = Åbo gymnasii matrikel 1944
 ÅT = Åbo Tidningar
 ÅU = Åbo Underrättelser
 (1) (2) (3) osv gäller reseberättelser upptagna i källförteckningen.

Bilaga 1.

TIDPUNKTEN FÖR GRUNDANDET AV ABNORMSKOLOR I FINLAND UNDER 1800-TALET

	DÖV	BLIND	IDIOT
Borgå	(1846)		
Åbo	(1860)		
Kuopio	(1862)	(1871)	
Pedersöre/ Jakobstad	(1863)		(1877)
Helsingfors		(1865)	(1890)
Perttula			(1891)

Bilaga 2.

ABNORMSKOLORNA I 1892 ÅRS FÖRORDNING

Skola	Språk	Metod	Elevantal	Begynnelseålder	Antal klasser	Studietid /år	Lärrantal	Skolform	Statsstöd
Åbo dövskola	fi.	tal	85–90	8–10	8	8	10	internat externat	48 650 mk
Kuopio dövskola	fi.	tal	85–90	8–10	8	8	10	internat externat	48 650 mk
St.Michel dövskola	fi.	skriv.	–	–	7	7	7	internat externat	34 130 mk
Jyväskylä dövskola	fi.	skriv o. tecken		>14	3	3	4	externat	28 400 mk
Borgå dövskola	sv.	tal	45–50	8–10	4	8	5	internat externat	28 330 mk
Jakobstads dövskola	sv.	skriv- avd.f.ö. 14 år	–	–	7	7	–	internat	15 500 mk
					3	3			
Helsingfors blindskola	sv. + fi.		45–50				6	internat	34 660 mk
		förb.		8–11	2	2			
		skol- arbetsavd.		10–14	4	4			
					4	4			
Kuopio blindskola	fi		45–50				6	internat	34 660 mk
		förb.		8–11	2	2			
		skol- arbets- avd.		10–14	2	2			
					4	4			

(FFS N:o 24 1892, Plit 1984, 325)

Bilaga 3.

Ett centralt tema vid Stockholm-kongressen var metodfrågorna. I fråga om dövstumundervisningen höll majoriteten på talmetoden. I undervisningen borde det naturliga ”teckenspråket” blott vara ett hjälpmedel såväl vid tal-som teckenmetoden. Vidare konstaterades att det största hindret då det gällde att utveckla dövstumundervisningen var bristen på dugliga lärare. Vidare fördömde man den ”onaturliga föreningen av dövstum- och blindanstalter”. Man krävde även skoltvång för dövstumma.

Ifråga om blinda rekommenderades en differentiering utgående från ålder och utvecklingsgrad.

Idiotsektionen ansåg att förståndssvaga och dövstumma helst skulle undervisas skilt, men om omständigheterna krävde kunde det tillåtas att de undervisades tillsammans. Däremot kunde förståndssvaga och epileptiker aldrig sammanföras. Dövstumma och blinda förståndssvaga skulle hänvisas till idiotanstalter (Hendell 1877, 95–103; Nskm 1890, 474–480).

Under 1880-talet skedde flere anmärkningsvärda förändringar då det gällde verksamheten i de nordiska dövstumskolorna. I samtliga länder övergick man till ett av staten upprätthållet skolsystem, med egna lagar och förordningar. Läroplikt fastställdes för alla dövstumma i Norge år 1881, i Sverige år 1889 och i Danmark år 1817. Kommunernas var skyldiga att sända dem till för dem särskilt inrättade anstalter.

I Sverige och Norge uppställdes som ett allmänt mål för abnormundervisningen (närmast blind- och döv) att det skulle vara detsamma som i folkskolan. Det betydde att den yrkesbetonade och praktiska inriktningen något försvagades. I Norge integrerades skriftskolgången i läroplanen. I Sverige skulle skriftskolgången ske strax efter avslutad skolgång. I Sverige och i synnerhet i Danmark indelades eleverna enligt anlag och begåvning i olika nivåkurser. Systemet hade hämtats från det av August Engelken ledda dövstumskolan i Schleswig. Systemet kallades därför allmänt i Norden för ”det schleswigska”. Redan tidigare hade föreståndaren vid Fredricia dövstumskola i Köpenhamn bekantat sig med idén i Riehens skola i Schweiz på 1870-talet. Vid det nordiska abnormskolläramötet i Stockholm 1876 krävde de flesta deltagarna att man skulle övergå till talmetoden. Det slutliga genombrotten fick det i Norden i samband med det gemensamma nordiska abnormskolläramötet i Kristiania 1884. Systemet ledde även till att man började kritisera internatmodellen eftersom syftet med det s.k. ”tyska systemet” (talmetoden) var att uppnå närmare kommunikation mellan döva och hörande (Plit 1984, 277–281; Hendell 1877, 175–186).

Utgående från de impulser, som gavs vid abnormskolläramötet i Stockholm 1876 beslöt Alopæus att sända en skrivelse till skolöverstyrelsen med anhållan om ett möte för de finländska abnormskoleföreståndarna samt med olika

förslag gällande abnormundervisningen.

Mötet hölls i Helsingfors 23–24 augusti 1877 och närvarande var C.H. Alopaeus från Åbo, A. Sirén från Borgå, A. Heikel från Pedersöre samt G.K. Hendell från Kuopio. Även U. Cygnaeus deltog under en del av tiden i mötet. Mötesfrågorna gällde bl. a. undervisningsspråket i dövstumskolorna, lärarnas kompetens, frågan om man skulle använda tal- eller teckenmetoden i undervisningen samt behovet av en inspektörstjänst för abnormsaken (TPFF 1877, 289–290; TPFF 1878, 1–20).

Vid mötet diskuterades också frågan om hur man skulle erhålla dugliga lärarkrafter till dövstumskolorna, en fråga som särskilt intresserade Alopaeus mycket.

Man beslöt att göra en framställning i saken till överstyrelsen för skolväsendet för att lagstiftningsvägen åstadkomma en förbättring. Alopaeus försökte speciellt rekrytera folkskollärare eller studerande vid folkskolläroreseminariet. Ett tiotal av de kommande lärarna eller föreståndarna vid dövstumskolorna auskulterade längre eller kortare perioder vid dövstumskolan i Åbo. Det var en nödvändighet eftersom det inte fanns någon specialutbildning för dövstumslärare ännu vid denna tid (TPFF 1878, 1–8; Alopaeus 1878, 299–307).

En viktig fråga som avhandlades gällde frågan om att inrätta mindre dövstumanstalter vid landets seminarier såsom övningsskolor enligt modell från vissa utländska skolor ss. i Weissenfels och i Schweiz. Mötesdeltagarna var enhälligt för en dylik lösning. En fullständig dövstumanstalt kunde inrättas i samband med seminariet i Jyväskylä. Mindre anstalter kunde inrättas vid seminarierna i Ekenäs och Nykarleby (TPFF 1878, 1–8).

Föreståndarna ville också fästa överstyrelsens uppmärksamhet vid nödvändigheten av att överinspektorn (U. Cygnaeus) vid sin sida skulle få en adjoint, som skulle ha i uppgift att inspektera abnormskolorna.

För att få balans i språkproblematiken beslöt dövstumskoleföreståndarna föreslå att undervisningen i Åbo och Kuopio skulle ske på finska medan dövstumskolorna i Jakobstad och Borgå skulle vara svenskspråkiga. Talmetoden fick mötesdeltagarnas understöd och föreslogs bli införd i samtliga skolor. Man borde även inrätta två normalskolor – en för vardera språkgruppen.

Dessutom föreslog föreståndarna att två anstalter för sinnesslöa skulle inrättas ”Då, såsom känt är, antalet af sinnesslöa äfven ibland döfstumma är ganska stort i landet”. Den ena skulle vara svenskspråkig.

Enligt Alopaeus fanns det i början på 1870-talet i Finland ingen skild statistik över de utvecklingsstörda, som troligen inräknades bland de sinnessjuka. Själv hade han på sina tjänsteresor kunnat konstatera, att antalet förståndssvaga var ganska stort i landet och många föräldrar hade uppmanat honom att hos regeringen anhålla om inrättandet av en idiotanstalt även i

Finland. Slutligen föreslogs tillsättandet av en kommitté för att dryfta undervisningen av de dövstumma.

Mötet i Helsingfors var det första för abnormskoleföreståndarna i Finland. Många av de frågor, som togs upp till behandling hade avhandlats både i Köpenhamn 1872 och i Stockholm 1876, vilket visar vilken betydelse dessa abnormskolläromöten hade för utvecklingen av motsvarande undervisning i vårt land (TPFF 1878,11; Alopaeus 1878, 302–304; Nurmi 1988, 212–215; Alopaeus 1873, 73).

Då U. Cygnaeus på skolöverstyrelsen tog sig an de frågor, som varit uppe på dagordningen vid föreståndarmötet i Helsingfors ansåg han att den tillänkta kommittén borde behandla alla abnorma barns undervisning. Beträffande frågan om en särskild inspektör för abnormärenden kunde man tänka sig en deltidstjänst, som Alopaeus kunde börja sköta då han gick i pension.

Då det gäller föreståndarnas förslag om två normalskolor – en för vardera språkgruppen – kan det tänkas att U. Cygnaeus blev lika tveksam som då det gällde inrättandet av svenskspråkiga seminarier. Han ansåg ju att ett seminarium var nog och att de svenska lärarna till en början kunde få sin utbildning i Jyväskylä ty annars skulle Jyväskylä berövas de allra dugligaste eleverna.

Alopaeus utsågs till ordförande för den kommitté, som tillsattes år 1888 och som fick i uppgift att uppgöra ett fullständigt förslag till förordning för abnormskoleväsendet (KB: 1890. N:o 1.; Cavonius 1982, 291; Plit 1984, 255–265; Nurmi 1988, 214–215).

Bilaga 4.

Folkskolefrågan, som tidigare väckt intresse enbart på privat håll blev plötsligt en statsangelägenhet i och med att man från statligt håll tillsatte en kommitté 1851 ”för den religiösa folkupplysningens i landet befrämjande”. Dess uppgift var att föreslå åtgärder för att befrämja god ordning och ”till reglering af den allmänna fattigvården”. Som orsak till åtgärden framhölls befolkningsökningen i landet, utvecklingen av dess industri och ”den för närvarande i Europa herrskande förvillelse i tänkesätten”. Politisk jäsning och social oro skulle m.a.o motas genom att befrämja folkbildningen. Den enda skolform som nämndes var klockareskolor med klockaren som lärare. Av förslaget framgår att syftet endast var att förbereda de unga för skriftskolan (Cavonius 1966, 36; Lönnbeck 1887, bil. A.).

En avgörande vändning inträffade i samband med Alexander II besök i Helsingfors i mars 1856 då kejsaren för senaten förelade fem propositioner av vilka en gällde ”huruledes organisationen av skolor för folkbildningen inom kommunerna på landet må underlättas”.

Som t.f. chef för eklestiastikexpeditionen, som skulle förbereda ärendet, fungerade vid denna tid H.V.W. Furuholm.

Expeditionen inhämtade i vanlig ordning domkapitlets utlåtanden. Då alla tre biskopar även varit medlemmar i folkupplysningskommittén var deras utlåtande samstämmiga. De föreslog en folkskola, som i praktiken hade blivit en förberedande skola för skriftskolan (Cavonius 1966, 37 f.; Lönnbeck 1887, 78 ff.).

Sedan domkapitlets förslag föredragits i senaten, trycktes det i 800 exemplar på svenska och 900 exemplar på finska för att sakkunniga och personer med intresse för folkbildningen skulle kunna uttala sig om förslaget.

Till expedition inkom nitton utlåtanden i frågan, de flesta skrivna av präster, däribland ett av pastor Uno Cygnaeus med titeln ”Strödda Tankar om den tillämnade Folkskolan i Finland”. Uno Cygnaeus framhöll i sitt utlåtande att en sann folkupplysning inte endast var det bästa sättet att skydda befolkningen från osedlighet, laster och brott utan också det effektivaste för att befördra folkets sedliga och materiella förkovran. Enligt Cygnaeus var folkskolans centrala uppgift att befrämja en verklig läskunnighet bland samhällets lägre klasser och ge det s.k. ”sämre folket” tillfälle att få allmän medborgerlig bildning och ”utveckla de anlag och förmögenheter, som Herren har nedlagt hos var och en”. Han krävde inrättande av ett väl utrustat seminarium med en treårig kurs med såväl manliga som kvinnliga elever och med finska som undervisningsspråk. Till seminariet skulle höra en normalskola. Folkskolan skulle vara öppen för såväl pojkar som flickor (Lönnbeck 1910, 3–17; Cavonius 1966, 37 f.).

Sedan ärendet slutbehandlats i senaten sändes en hemställan till kejsaren, som godkände den 1858. Enligt den kejsarliga kungörelsen av den 19 april 1858 angående grunderna för ordnande af folkundervisningen i Storfurstendömet Finland utlovades statsbidrag enligt prövning i varje enskilt fall. På statens bekostnad skulle ett seminarium för folkskollärares och lärarinnors bildande inrättas. Slutligen skulle senaten utse en person med tillräcklig skicklighet som skulle inhämta kunskap om folkbildningens ståndpunkt i eget land och genom besök även i andra länder. Till ifrågavarande uppdrag utsåg senaten samma dag pastor Uno Cygnaeus.

Efter Cygnaeus resa och en utlåtanderond beslöt senaten att organisera folkskolan i stort sett i enlighet med hans förslag. I lagförslaget nämndes inte de abnormas undervisning. I den av Cygnaeus föreslagna barnträdgården utelöts abnorma barn uttryckligen. Enligt den slutliga förordningstexten ankom det på direktionen att fatta beslut om intagning av elever.

Den interimistiska förordningen gällande normalskolan och utbildningen av lärare i Jväsckylä, vilken stadfästes 1862 och tillkommen genom samarbetet mellan Furuhjelm, Waenerberg och U. Cygnaeus, gav den egentliga ramen för det praktiska arbetet i folkskolan.

I ett skede fanns planer på att lagstiftningsvägen i någon mån integrera abnormundervisningen med den vanliga undervisningen. Dessa planer förverkligades dock inte (Lönbeck 1887, 78 f.; Plit 1984, 265; Nurmi 1988, 214; Cavonius 1966, 39–40; U.C:s skrifter 1910, s. 302; FHL 1901 48, 114, 215; Nurmi 1966, 18–20; Folkskolekomiténs protokoll 540:29:1, RA).

Genom folkskoleförordningen skapades en fyraårig folkskola, någon lägre folkskola tillkom inte. Hemmen skulle enligt förordningen lära barnen den första undervisningen i läsning, förstånd och kristendom.

Enligt Cygnaeus "Förslag till organisation af folkskolor i Finland" krävdes för intagning i barnträdgård att barnen inte skulle lida av sådana fel, isynnerhet syn, hörsel och talförmåga som gör dem oförmögna af andelig utveckling genom de undervisningsmedel, hvilka i barnträdgårdarna användas". I slutet av juni 1867 dimitterades de första folkskolelärarna från det nygrundade seminariet i Jväsckylä (FF 1866 § 114; Lönbeck 1910, 302; Estlander 1929, 300; Lönbeck 1887, 99 f.; Cavonius 1966, 37 ff.

Cygnaeus folkskola byggde på idén om en på modersmålet baserad allmän, nationell bildning. Den skulle fylla behovet av praktiskt användbar kunskap. Det var samma tankar, som låg till grund för det tyska folkskoleväsendet och som hade utvecklats av Harnisch och Diesterweg utgående från Pestalozzis verksamhet. För att skolan skulle lösgöras från prästerskapets ledning krävde Cygnaeus att den centrala administrationen skulle handhas av ett av kyrkan oberoende centralt ämbetsverk. Det som Schauman benämnde "skolans

emancipation” från kyrkan innebar inte att principen om en kristlig skola övergavs, men den skulle inte vara en förberedande skola för konfirmationen såsom domkapitlen föreslog. Istället skulle folkskolan fostra kristna medlemmar för samhället (Iisalo 1968 123 ff.; Lönnbeck 1910, 8–9).

Bland de första skolorna som fick statsstöd för en folkskolebyggnad var den enda fasta folkskolan i Österbotten, Anders Svedbergs skola i Storsved i Munsala, vilken invigdes 1862. Ännu 1870 fanns det endast sex svenska folkskolor i hela landet. Även A. Svedbergs barnår omgavs av den pietistiska folkväckelsen. En stor del av de personer som var verksamma som ambulerande lärare och de första folkskolelärarna i svenska Österbotten fick sin utbildning i den av pietism påverkade miljön kring Svedbergs skola (Nykvist 1979, 314 f.; Jansson 1985, 60; Cleve 1938, 50–70; Schalin 1898, 4).

De första folkskoleseminarielärarna fick sin utbildning i utlandet. De utsågs av U. Cygnaeus och reste iväg sommaren 1861. Bland dessa kom Olai Wallin att som lektor i pedagogik och historia vid folkskolelärarseminariet i Jyväskylä under en lång period påverka lärarstuderandena. Hans syn på folkskolan och undervisningen fick sin prägel av hans erfarenheter från den schweiziska folkskolan. Isynnerhet propagerade han för ökad upplysning om folkskolans uppgift och betydelse. Tidigare hade den schweiziska folkskolan endast haft en kyrklig funktion, men nu hade den även getts en världslig sådan. Den skulle också uppfylla statens, samhällets det praktiska livets, familjens, nationens och mänsklighetens krav. Enligt Wallin skulle målet i Finland vara det samma. I hans pedagogiska tankegångar finner man Pestalozzis principer, som han även följde i sin undervisning (Isosaari 1961, 66–67). Denna målsättning för folkskolan och undervisningens inriktning i folkskollärarseminariet kom även att prägla abnormundervisningen emedan abnormskolelärarna enligt 1892 års abnormskoleförordning skulle vara behöriga för folkskollärartjänster.

KÄLLFÖRTECKNING

- Ahlström, A. 1961: Jakobstads samlyceums förhistoria. Skolhistoriskt arkiv nr VI. Svenska skolhistoriska föreningen i Finland r.f. Helsingfors.
- Ahonen S. 1990: The Form of Historical Knowledge and Adolescent Conception of It. Diss. Departement of Teacher Education University of Helsinki. Research Report 80. Helsinki
- Andersson, H. 1979: Kampen om det förflutna. Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843–1917. AAA A: 57. Åbo.
- Andersson, H. 1986: Pedagogik, en vetenskap om människan, kulturen och samhället. Ingår i Åbo Akademis årsskrift 1984–85.
- Aitokallio, M. - Turunen, S. 1980: Kehitysvammaisten kuntoutus ja hoito. Porvoo. WSOY.
- Allard, A. 1938: Privata svenska fruntimmersskolan i Borgå 1863–1919. Ingår i Privata svenska fruntimmersskolan – Privata svenska flickskolan i Borgå 1863–1919. Borgå.
- Allard, K. 1927: Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg. Supplementband 1860–1877 med ledning av J. E. Strömborgs efterlämnade dagboksanteckningar utarbetat. Svenska litteratursällskapet i Finland CCXCII. Helsingfors.
- Allardt, E. 1986: Kring ombytligheten i mänskliga samhällen. Ingår i ”Mentaliteter”. Red. Pehr Sällström. Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi. Forskningsinstitut. Åbo Akademi. Åbo.
- Alopaeus, C.H. 1873: Afhandlingar. Något om läroanstalter för blödsinniga (idioter). Ingår i Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen i Finland. Helsingfors 1873.
- Alopaeus, C.H. 1878: Några ord om kompetensfordringar för lärareplatser vid döfstumskolor. Ingår i Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen i Finland 1878. Helsingfors 1879.
- Alopaeus, C. H., 1889: Historik öfver abnormskolväsendet i Finland. Helsingfors. Weilin & Göös.
- Andliga sånger och psalmer. Elfte upplagan. Finska missionsällskapet. Pieksämäki 1965.
- Andra finska abnormskolläarmötet i Helsingfors 1907. Protokoll. Helsingfors.
- Argillander, Abraham 1771: Försökt Sätt, at Lära Dumbar Läsa och Tala. (Se Dokumentsamlingar).
- Berge, A. 1995: Att begripa det förflutna. Studentlitteratur. Stockholm.
- Bergholm, A. 1911–14 (Se Dokumentsamlingar).
- Biografinen nimikirja. Toim. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1879–83. G. W. Edlund.
- Biografiska anteckningar om samt uppsatser och brev av C.O. Malm utgivna

- av Finlands dövstumförbund 8/VI 1913. Helsingfors 1913. (Se dokumentsamlingar).
- Birck, J.L. 1952: Jakobstads svenska folkundervisning 1800–1950. Jakobstads kommun. Jakobstads Tryckeri och Tidnings Aktiebolag. Jakobstad.
- Björkman, A. 1912: Förekomsten av sinnesslöhet i Finland och några därav föranledda reflexioner. (Se NMA 1912).
- Björkstrand, G. 1991: Jakob Tengström – universalgeniet med mänskliga drag. Ingår i *Academica et ecclesia. Studia in honorem Fredric Cleve*. Editor Hans Olof Kvist. Åbo Akademis förlag. Åbo.
- Bladini, U-B. 1990: Från hjälpskolellärare till förändringsagent. Svensk speciallärautbildning 1921–1981 relaterad till specialundervisningens utveckling och förändringar i speciallärares yrkesuppgifter. Göteborgs studies in Educational sciences 76. Acta universitatis Gothoburgensis.
- Blankertz, H. 1987: Didaktikens teorier och modeller. Övers. av Gerd Arfwedson. Stockholm. HLS Förlag.
- Blom, H. m.fl. 1996: *Erytyisopetuksen tila. Opetushallitus. Yliopistopaino.* Helsinki.
- Bonsdorff, L.G. von 1977: En köpman och hans värld. Ekenäs tryckeriaktiebolags förlag. Ekenäs.
- Brandell, G. 1931: Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia. Andra delen. Ortodoxins tidevarv. Lund. Gleerups förlag.
- Broady, D. 1984: Om bildning och konsten att ärva. Ingår i tidskriften KRUT nr 35/36 1984. ss. 4–15. Stockholm.
- Burman, C. 1999: I Kyrkans hägn. Universitetet i Åbo och offentligheten. Ingår i *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900.* Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Burman, C. 1999: Ståndssamhällets litteratur. Ingår i *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900.* Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Burman, C. *Upplysningens tidevarv.* Ingår i *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900.* Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Cavonius, G. 1965: *Bildningens väg. Pedagogiska uppsatser. Svenska Folkskolans Vänner.* Helsingfors.
- Cavonius, G. 1978: *Från läroplikt till grundskola. Finlands svenska folkskola under ett halvt sekel 1921–72.* Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr. 482. Helsingfors.
- Cavonius, G. 1966: *Folkskolförordningens förhistoria.* Ingår i *Finlands*

- folkskola 100 år. 1866–1966. Finlands Svenska Folkskolläraryrkesförbund och Svenska Folkskolans Vänner. Helsingfors.
- Cavonius, G. 1943: Folkskollärarnas föregångare i Finland. Akademisk avhandling. Helsingfors.
- Cavonius, G. 1982: Tanke och gärning. Svenska folkskolans vänner 1882–1982. Helsingfors, SFV:s förlag.
- Cavonius, G. 1982: Grogrunden för de svenska folkskolseminarierna. Ingår i Historiska och litteraturhistoriska studier nr 500. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Cavonius G. 1988: Den svenskspråkiga folkskolläraryrkesutbildningen i Finland 1871–1974. Helsingfors. SLF.
- Cavonius, Sjöstrand, Wiberg 1966: Esaias Tegnér's och Erik Gustaf Geijers inställning till folkskola och folkupplysning. Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 106. Stockholm.
- Cleve, Z.J. 1884: Grunddrag till skolpedagogik. Helsingfors. G.W. Edlund.
- Cleve, Z.J. 1861: Skolan. Pedagogiskt utkast, med hensigt till bestående förhållanden i Skandinavien, Tyskland och Schweiz. Diss. J. C. Frenkell & Son. Helsingfors.
- Cleve, Z.J. 1904: Ur Människans bildning och dess villkor. Ingår i Pedagogisk läsebok för skola och hem. Helsingfors. Förlagsaktiebolaget Helios.
- Cygnæus, U. 1871: Utdrag ur öfverinspektör Cygnæi Invigningstal vid seminariets i Ekenäs öppnande den 12 oktober 1871. Ingår i Pedagogisk läsebok för skola och hem 1904. Ett urval om och ur Finlands pedagogiska litteratur. Sammanställt och utgifvet af V.K.E. Wichmann. Helsingfors. Förlagsaktiebolaget Helios.
- Cygnæus, U. 1897: Lärare och elever vid Åbo Gymnasium 1830–1872. Korta biografiska uppgifter. Åbo 1897.
- Dahl, Hj. 1967: Finlands svenskar. Helsingfors. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Dahl, O. 1971: Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä. Suom. K. Jaakonsaari. Helsinki. Weilin + Göös.
- Dahlström, S. 1954: Promenader. Åbo Tidnings-och Tryckeri Aktiebolag. Åbo.
- Dahlström, S. 1963: Promenader III. Åbo Tidnings Tryckeri AB: s förlag. Åbo.
- Danner, H. 1989: Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik. Einführung in Hermeneutik, Phänomenologie und Dialektik. Überarbeitete und ergänzte zweite Auflage. München Basel. Ernst Reinhardt Verlag.
- Diesterweg, A. 1850: Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer. Erster Band. Druck und verlag von O.D. Bäcker. Essen.
- Diesterweg, A. 1851: Wegweiser für Bildung für deutsche Lehrer. Zweiter Band. Druck und Verlag von O.D. Bäcker. Essen.

- Disability Awareness in Action. Newsletter. Årgångarna jan. 1994–april 2001.
- Domfors, L-Å 1999: Utbildning av lärare för döva elever ur ett historiskt perspektiv. Ingår i Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle. 10–12 september 1998. Dokumentation. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Egidius, H. 1983: Riktningar i modern pedagogik. Stockholm. Natur och kultur.
- Ehrnrooth, E. 1912: (Se NMA 1912)
- Ellström, E.1990: Hörselskadade och döva barns lek i integrerad förskolverksamhet. En studie i vuxnas betydelse för barns lek. Lic.arb. Universitetet i Linköping. Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Emanuelsson, I. 2000: Integrering – bevarad normalvariation i olikheter. Ingår i Boken om integrering – idé, teori, praktik. Red. Tullie Rabe och Anders Hill. Akademiförlaget Corona AB.
- Enegren, S. 1953: Kyrkans historia, Söderströms & C:o förlagsaktiebolag. Helsingfors.
- Estlander, B. 1921: Historisk bildning: Ingår i Svenska folkskolans kalender 1921. Helsingfors 1921.
- Estlander, B. 1929: Elva årtionden ur Finlands historia I 1808–1878. Andra uppl. Söderströms & C:o förlagsaktiebolag. Helsingfors.
- Fagerlund, L.W. 1930: Frans Peter von Knorring. Biografisk studie. Ingår i Åland. Bidrag till kännedom av hembygden. Utgivna av Föreningen Ålands vänner IX. Helsingfors 1930.
- FALM 1901 (Se Dokumentsamlingar).
- FALM 1906 (Se dokumentsamlingar).
- Festskriften Finlands folkskola 100 år. 1866–1966. Helsingfors 1966.
- Finlands svenska folkskolläraryrkeförbund och Svenska folkskolans vänner.
- Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400 - 1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Finlands folkskola 50 år 1866–1916. Minnesskrift. Finlands allmänna svenska folkskolelärare- och lärarinneförening. Helsingfors.
- Folkskole- Handbok. En systematisk samling författningar, föreskrifter, cirkulär m.m. rörande folkundervisningen i Finland sammanställd av Kaarlo Kerkkonen. Helsingfors. G.W. Edlunds Förlagsaktiebolag.
- Folkskolorna i Helsingfors, deras uppkomst och utveckling 1817–1917. Redogörelse, utgiven av Helsingfors folkskolans lärare- och lärarinneförening. Pethmans tryckeri. Wasa.
- Forsell, P. 1999: Inom kvinnorollens gränser. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400 –1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Forsgård, N. 1998: Slut icke cirkeln, öppna den! Zachris Topelius som

- pedagog. Ingår Historisk Tidskrift 2/98. Filantropin, välfärdsstaten och alternativen.
- Forsgård, N-E: 1999: Utopisten Topelius. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors. Bokförlaget Atlantis. Stockholm.
- Förhammar, S. 1991: Från tärande till närande. Handikapputbildningens bakgrund och socialpolitiska funktion i 1800-talets Sverige. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Förhandlingarna vid första abnormskolläramötet i Åbo den 10–12 juni 1901. Åbo. 1901.
- Gadamer, H-G 1977: Philosophical Hermeneutics. Translated and Edited by David E. Ling. University of California. Berkeley; Los Angeles; London
- Gadamer, H. 1997: Sanning och metod i urval. Urval, inledning och översättning av Arne Melberg. Daidalos. Göteborg.
- Grauers 1961: Anna Sandström 1854–1931. En svensk reformpedagog. Årsböcker i svensk undervisningshistoria 104. Stockholm.
- Grue K. - O. Sörensen 1956: Opdragelsens historie I. Gyldendals pädagogiske bibliotek. København.
- Grue K. - O. Sörensen 1957: Opdragelsens historie II. Gyldendals pädagogiske bibliotek. København.
- Grue. K. - O. Sörensen 1959: Opdragelsens historie III. Gyldendals pädagogiske bibliotek. København.
- Hartman, T. 1906: Borgå stads historia. Första delen. G.L.D. Söderström.
- Haatanen, P. 1981: Köyhyys Suomen maaseudulla. Ingår i Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Espoo 1981. Weilin + Göös
- Haglund P. 1915: (Se NMA 1915).
- Hakaste S. 1992: Yhteiskasvatuksen kehitys 1800-luvun Suomessa sekä vastaavia kehityslinjoja naapurimaissa. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 139. Helsinki 1992.
- Hakaste, S. 1995: Tyttöjen kasvatusta 1700- ja 1800- lukujen Suomessa. Ingår i Koulun kansainväliset kasvat ss. 58–76. Suomen kouluhistoriallisen seuran 33. vuosikirja. Helsinki.
- Handikappade elever i det allmänna skolväsendet. Slutbetänkande från integrationsutredningen. SOU 1982:19. Utbildningsdepartementet. Stockholm 1982.
- Hall, B. Rud. 1913: Källor till uppfostrans och de pedagogiska reformidéernas historia I. Tiden efter Rousseau. P.A. Norstedt & Söners förlag. Stockholm.
- Hall, B. Rud. 1915: Pedagogikens historia. P.A. Norstedt & Söners förlag. Stockholm.
- Halila, A. 1949–1950: Suomen kansakoululaitoksen historia I–IV. WSOY. Porvoo.

- Halmesvirta, A. 1990: The British Conception of the Finnish 'race', nation and culture 1760–1918. Diss. Studia Historica 34. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Halmesvirta, A. (toim.) 1994: Eurooppalainen ihminen. Todellisuutta, ihanteita ja pelkoja. Jyväskylä. Atena Kustannus.
- Hansén, S-E. 1988: Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnet mål – och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927. Diss. Åbo Akademis förlag. Åbo 1988.
- Hartman, S.G. 1995: Lärares kunskap. Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria. Skapande vetande Nr 28. Linköpings universitet.
- Hedman, E. 1903: (Se NMA 1903).
- Hedman E. 1912: (Se NMA 1912).
- Hedman, E. 1888: De norska anstalterna för andesvaga. Iakttagelser under en studieresa 1887–1888. Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen i Finland. XXV. 1888. Helsingfors. Se TPF XXV, 1888
- Hehlmann, W. 1971: Wörterbuch der Pädagogik. Elfte Auflage. Alfred Kröner verlag. Stuttgart.
- Heikel, I. A. 1890: Fosterländska bilder. K.E. Holms förlag. Helsingfors.
- Heikel, I. A. 1921: Några ord om demokrati och folkbildning. Ingår i Svenska folkskolans kalender 1921. Helsingfors 1921.
- Heikinheimo, I. 1955: Suomen elämäkerrasto. WSOY. Porvoo. Helsinki.
- Heiman, L. 1982: Elämänmenoja Porvoossa. Oy Uusimaa. Porvoo.
- Heldin, R. 1998: Specialpedagogisk kunskap som socialt problem. Ingår i Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle 10–12 september 1998. Dokumentation. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Helenius, R. 1998: Hermeneutiken inför 2000-talet. Ingår i Hermeneutikens väv. Om ton, text och tolkning – en vänbok till Per-Johan Ödman. Red. Charles Westin. Göteborg. HLS Förlag. Stockholm 1998.
- Helling, R. 1946: Dövstumskolan i Borgå 1846–1946. Åbo Tidnings -och Tryckeri Aktiebolag. Åbo.
- Helsingius, G.A. 1890: Om fattigvård och fattiggårdar. Hufvudstadsbladets Nya tryckeri. Helsingfors .
- Helsingius G.A. 1887: Se separata reseberättelser.
- Heikkinen, A. 1972: Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoria 1700 luvulla. Helsinki. Ylioppilastuki.
- Hendell, G.K. 1874: Afhandlingar. 1. Om döfstummas undervisning I. Allmän historisk öfversigt. Ingår i Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland Nr 2. Helsingfors 1874.
- Hendell, G.K. 1877: Afhandlingar. Från abnormskolan I. Ingår i Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen i Finland Nr 2. Helsingfors 1877.

- Hendell, G.K.1877: Afhandlingar. Från abnormskolan. II. Ingår i Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland. Nr 3. Helsingfors 1877.
- Hendell, G.K. 1878: Protokoll från döfstumskoleföreståndarnes möte (Se TPF nr XV 1878).
- Heporanta, F.H. 1945: Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen täydennetty painos. Helsinki. Otava.
- Hill, F.M. 1851: Der unterricht der Taubstummen. Ingår i A. Diesterweg, Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer. Zweiter Band. Druck und verlag von O.D. Bäcker. Essen.
- Hornborg, E. 1963: Finlands historia. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- Hultin, H. 1943: Svensk herrgårdskultur i Finland. Ingår i Svenska folkskolans vänner. Kalender 1943. Helsingfors.
- Hultqvist, K. 1998: Politisk mentalitet, skolsubjektivitet och tänkande om utbildning. Ingår i Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle. 10–12 september 1998. Dokumentation. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Hyötyniemi, J. E. 1942: Suomen kansanopetuksen historia. Ennen nykyaikaista kansakoululaitosta. Oy Valistus. Helsinki.
- Häggman, K. 1994: Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Diss. Historiallisia tutkimuksia 179. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- Ihatsu, M. 1987: Vammaisten oppilaiden sosiaalinen integraatio peruskoulun ala-asteella. Diss. University of Joensuu N:o 5.
- Iisalo, T. 1968: Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883. Akad.avh. Helsingfors universitet. Helsingfors.
- Isosaari, J. 1961: Jyväskylän seminaarin kasvat- ja opetusopin opetus vuosina 1865–1901. Diss. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun julkaisuja XXV. Jyväskylä 1961.
- Isosaari, J. 1973: Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Helsinki.
- Jakobsson, A. 1908: Maria folkskola i Jakobstad. Dess uppkomst och 35-åriga verksamhet. Jakobstad. Jakobstads Tryckeri- och Tidnings-Aktiebolag.
- Jansson, H-E. 1985: Liberalism, pietism, folkskola. Idéhistoriska linjer bakom den Ekqvist-Stormånska folkskolan i Forsby, Pedersöre 1873–83. Rapporter från Pedersöre medborgarinstitut 18/1985. ÅÅ.
- Jarrick, A. 1998: Den mentalitetshistoriska textanalysens dubbla representativitetsproblem. Ingår i Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle, 10–12 september 1998. Dokumentation. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Johnsson, M. 1894: Folkskola i hvarje by eller Frågan om Skol- och undervisningsplikt: Helsingfors. Förlagsaktiebolaget Otava.
- Jokipii, A. E. 1937: Sivistyneet ja kirkko. WSOY. Porvoo. Helsinki.

- Jokipii, M. 1993: Wolmar Schildt ”tieteen ja taiteen isä”. Atena kustannus Oy. Jyväskylä.
- Jossfolk, K-G. 1997: I Pestalozzis fotspår. Från abnormundervisning till samordnad specialundervisning, särskilt i Finland. Skolhistoriskt arkiv nr 24, 1997. Helsingfors
- Jossfolk, K-G. 1999: Frisinnade präster och borgare som organisatörer av abnormundervisningen i Finland under 1800-talet. Skolhistoriskt arkiv nr 25, 1999. Helsingfors.
- Jossfolk, K-G. 1999: Frisinnade präster och borgare som organisatörer av abnormundervisningen i Finland under 1800-talet. Med en historisk bakgrund gällande organiseringen av de handikappade. Lic.avh. Lärarhögskolan i Stockholm 1999.
- Jousimaa, K. 1987: Näkökulma suomalaisen yhteiskuntaan. Jyväskylä. Gummerus.
- Junnila O.1979: Adolf Iwar Arwidsson. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Jussila, O., Hentilä, S., Nevakivi, J. 2000: Finlands politiska historia 1809–1999. Helsingfors. Schildts.
- Jussila, O. 1986: De ryska myndigheternas mentalitet i Finland under autonomins tid. Ingår i ”Mentaliteter”. Red. Pehr Sällström. Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi. Forskningsinstitut. Åbo Akademi. Åbo.
- Jutikkala, E. 1954: Suomen valtio ja yhteiskunta autonomian ajan alkupuolella. Ingår i Suomalaisen kansanvallan kehitys. Toim. Pentti Renvall. Porvoo. Helsinki. WSOY.
- Jutikkala, E. 1956: Taloudellisen organisaation muuttuminen. Ingår i Suomalaisen kansanvallan kehitys. Red. P. Renvall. Porvoo. Helsinki. WSOY.
- Jutikkala, E. 1965: Finlands historia. Bröderna Lagerström. Stockholm.
- Jutikkala, E. 1985: Åbo stads historia 1856–1917. Del II. Åbo.
- Juva, M. 1950: Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848-1869. Diss. Helsingfors universitet.
- Kanner, L. 1968: Den psykiska utvecklingsstörningen. Vårdens och forskningens historia. Översättning och bearbetning av Hans Forsman. Läromedelsförlaget Svenska Bokförlaget.
- Kansallinen elämäkerrasto I. WSOY. Porvoo. 1927
- Kansallinen elämäkerrasto II. WSOY. Porvoo. 1929
- Kansallinen elämäkerrasto III. WSOY. Porvoo.1930.
- Kaukovalta, K.V. 1940: Suomen maalaiskuntien kunnallisen itsehallinnon historia. Maalaiskuntien liiton julkaisuja I. Helsinki.
- Keller. Chr 1903: (Se NMA 1903).
- Keravuori, K. 1990 Arlasta ammattiin. Näkövammaisten ammatillisen koulutuksen historia. Arlainstituutti. Jyväskylä. Gummerus.
- Kerkkonen, K. 1916: Folkskole-Handbok. En systematisk samling

- författningar, föreskrifter cirkulär m.m. rörande folkundervisningen i Finland. G.W. Edlunds förlag. Helsingfors.
- Knapas, R. 1999: Liberalism och fennomani. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm.
- Kieli käsillä. Jyväskylän kuulovammaisten koulu 1894–1994. Toim. Eeva Stolt. Jyväskylä 1994. Gummerus.
- Killinen, K. 1908: Aistivalliset ja niden opetuslaitokset I. Kuuromykät. I arbetet Oma maa III, 378–384. Porvoo. WSOY,
- Kindstedt, B. 1999: Litterära salonger. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Bokförlaget Atlantis. Stockholm.
- Knif, H. 1998: Journalisten Topelius. Ingår i Svenskbygden 1/98. Svenska folkskolans vänner. Helsingfors.
- Kivirauma, J. 1989: Erytisyopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921–1985. Diss. Turku. Turun yliopisto.
- Klinge, M. 1983: Runebergs två fosterland. Helsingfors. Söderströms & C:o.
- Klinge, M. 1988: Från lojalism till rysshät. Helsingfors. Söderströms & C:o.
- Klinge, M. 1991: Porvooseen oli syntyä toinen yliopisto. Ingår i tidskriften Yliopisto nr 21/1991. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Klinge, M. 1994: Porvariston nousu. Helsingissä. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Klinge, M. 1995: Itämeren maailma. Otava. Keuruu 1995.
- Klinge, M. 1996: Finlands historia 3. Kejsartiden. Schildts. Helsingfors
- Klinge, M. 1997: Krig, kvinnor, konst. Schildts. Helsingfors.
- Koskinen, Y. 1874: Finlands historia. Helsingfors. K.E. Holms förlag.
- Krook, R. 1943: Gustav Adolf Hedberg. Ingår i Svenska folkskolans vänner. Kalender 1943. Helsingfors.
- Kuikka, M. T. 1991: Johdatus kasvatuksen historian tutkimukseen. Otava. Keuruu 1991.
- Kuotola, U. 1976: Näkövammaisten integroituminen yhteiskuntaan. Acta Universitas Tamperensis. Ser. A vol. 82. Tampere 1976.
- Kuotola, U. 1981: Vammaiset ja yhteiskunta. Sosiaalihuollon näköaloja. Acta Universitas Tamperensis. Ser. A. Vol. 82. Tampere 1981.
- Kuotola, U. m.fl. 1988: Suomen näkövammaisten ja näkövammaistyön historia. Helsinki. Näkövammaisten keskusliitto r. y.
- Kuurojen- ja sokeainkoulu. Döv- och blindskolan. 85 vuotta. Opettajainliiton äänenkannattaja. Organ för lärarförbundet. N:o 4. 1976.
- Kemp, P & Kristensson, F. (red.) 1988: Paul Ricoeur. Från text till handling. En antologi om Hermeneutik. Symposium. Stockholm/Lund.
- Laamanen, H. 2000: Kenen koulu sen kansa. Lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–

- 1898). Suomen Kouluhistoriallinen Seuran Julkaisuja 2000.
- Lagerroth, E. 1980: Litteraturvetenskapen vid en korsväg. Tema nova. Stockholm. Rabén & Sjögren.
- Latvala, E. 1962: Astiviallisten opetus Suomessa. Ingår i Oma maa nr 12 (s. 454). Porvoo. Helsinki. WSOY.
- Landgrén, F. 1944: Åbo gymnasii matrikel. (Se Dokumentsamlingar).
- Landgrén, L-F: Liberalism och tidningspress 1856–896. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Lasten erityishuolto Suomessa. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu N:o 14. 5. uudistettu painos. Helsinki 1966.
- Lehtonen, M. 1998: Topelius reser i Europa. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 1998. Ingår i Historiska och litteraturhistoriska studier 73. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 614.
- Leinberg, K-G. 1887: Odert Henrik Gripenberg, en Pestalozzi lärjunge. Minnesteckning I–VII. Ingår i Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland XXIV. 1887. Helsingfors.
- Leinberg, K.G 1884: Handlingar rörande Finska skolväsendets historia. Första samlingen. Finlands läroverk inför Kongl. svenska Kanslers Gillet. 1801–1807. Jyväskylä 1887. (Se dokumentsamlingar).
- Leinberg, K.G. ,1901: Handlingar rörande Finska skolväsendets historia. Fjärde samlingen. Utg:s förlag. Helsingfors.
- Leinberg, K.G., 1883: Johan Fredrik Hörning. Finlands förnämste socken-skolmästare. Helsingfors. Finska Litteratursällskapet tryckeri.
- Leuning-Borch 1903: Hvad bör vaere for Arbejdsstuenes Virksomhed? (Se NMA 1903).
- Levander, L. 1934: Fattigt folk och tiggare. Ur samhällsdjupen i forna tider. Gidlunds. Utges i samarbete med folklivsforskning och Nordiska muséet och Stockholms universitet.
- Lilius, A. 1946: Nordiska gestalter ur bildningsarbetets historia. Holger Schildts Förlag. Helsingfors.
- Lindholm, S. 1979: Vetenskap, verklighet och paradigm. AWE/Gebers. Stockholm.
- Lindström, H. 1973: Religion och politik. Studier i finländsk politisk idévärld och politisk miljö vid 1900-talets början. Acta Academiae Aboensis, Ser A. Humaniora. Vol. 45 nr 2. Dis. Åbo.
- Lund, E., Pihl, M., Slök, J. 1967: Europas idéhistoria. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lundgren, F. 1909: Bilder ur pedagogikens historia. P.A. Norstedt & Söners förlag. Stockholm.
- Lundgren, U.P. 1984: Ramfaktorteoriens historia. Ingår i Skepton 1, texter

- om läroplansteori och kulturproduktion utg. av Donald Broady och Ulf P. Lundgren. Stockholm. Symposium.
- Lundgren, U.P. 1986: Om centrala begrepp i läroplaner. Ingår i Kunskap och begrepp. F. 86:3. ss. 23–26. Liber Utbildningsförlaget. Göteborg.
- Luther, G. 2000: Herdaminne för Ingermanland II. (De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940). Helsingfors. SLS.
- Lübcke, P., 1987: Fenomenologin och hermeneutiken i Tyskland. Ingår i Vår tids filosofi (red. P. Lübcke ss. 30–170. Stockholm. Forum.
- Lübcke, P. (red.) 1987: Vår tids filosofi. Stockholm. Forum.
- Lyytikäinen K, 1903: (Se NMA 1903).
- Lyytikäinen, L 1912: (Se NMA 1912).
- Lyytikäinen, K. 1928: Aistiviälliset ja niiden opetuslaitokset. II. Sokeat. I arbetet OMA MAA III. WSOY. Porvoo.
- Lönbeck, G.F. 1886: Om åskådningen hos Pestalozzi. Weilin & Göös aktiebolag. Helsingfors.
- Lönbeck, G.F. 1887: Folkskoleidéns utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866. Finska Litteratur-Sällskapets tryckeri. Helsingfors.
- Lönbeck, G.F. 1890: Finlands folkskola och Uno Cygnaeus. Ekenäs. Tryckeriets förlag.
- Lönbeck, G.F. 1901: Folkskolans handbok. En samling författningar rörande Finlands folkskoleväsende. Edlunds förlag. Helsingfors.
- Lönbeck, G.F. 1910: Uno Cygnaeus ”Suomen kansakoulun isä”. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Lönbeck, G.F. 1910: Uno Cyhnaeus skrifter rörande finska folkskolans grundläggning och organisering. Utgiven av Gustav F. Lönbeck. Helsingfors 1910.
- Löfgren, O. 1986: Mentalitet. Några reflexioner kring ett problematiskt begrepp. Ingår i ”Mentaliteter”. Red. Pehr Sällström. Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi. Forskningsinstitut. Åbo Akademi. Åbo.
- Malmberg, R. 1920 (red.): Folkskolorna i Helsingfors, deras uppkomst och utveckling. Redogörelse utgiven av Helsingfors folkskolors lärare- och lärarinneförening. Wasa 1920.
- Mickwitz, J. 1999: Universitetet i Åbo och offentligheten. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- MNA 1903 (Se enskilda dokument).
- NMA 1912 (Se enskilda dokument).
- Moberg, S. 1982: Erityisopetuksen juuret. Ingår i Erilaiset oppilaat. Johdatus erityisopetukseen. Jyväskylä. Gummerus.
- Moberg, O. 1937: Helsingin kansakoulujen alkuajoilta I. Ingår i Koulu ja

- menneisyys. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1936 II ss. 55–62. Porvoo-Helsinki. WSOY.
- Moldenhawer, J. 1903 (Se NMA 1903).
- Mårtenson, G. 1950: Gamla gårdar i Borgå. WSOY. Borgå.
- Mårtenson, G. 1969: I Borgå och Helsingfors. Söderström & C:o Förlags Ab. Borgå.
- Mäkelä, A. 1987: Vasa stads historia III. 1801–1852. Övers. Kurt Jern. Vasa.
- Mäkelä-Alitalo, A. 2000: Borgå stads historia III: 1 1809–1878. Borgå: Borgå stad. Övers. av Gunilla Cleve.
- Nikula, O. 1952: Jakobstad 1652–1952. Jakobstads tryckeri- och Tidningsaktiebolags förlag.
- Nikula, O. 1972: Turun kaupungin historia 1809–1856 ss 412–435 (Koulut). Turku.
- Nordlund, K.I. 1931: Blad ur Närpes historia. Tredje delen. Närpes kommuns förlag.
- Nordman, P. 1906. Borgå barn och borgare. Helsingfors. Andra uppl. 1917.
- Norrgrann, A. 1984: Tjälrlax historia. Närpes hembygdsförening. Närpes bokförlag. Närpes 1984.
- Normallyceum i Helsingfors 1864–1889. Helsingfors. Welin & Göös.
- Nurmi, V. 1988: Uno Cygnaeus. Suomalainen koulumies ja kasvattaja. Kouluhallitus. Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Nyberg, S-B. 1982: Den Öhmanska bokhandeln 1839–49. En studie i bokhandels- och förlagsförhållanden i Finland under 1840-talet. Ingår i Historiska och litteraturhistoriska studier 57. Utgivna genom T. Steinby. Svenska litteratursällskapet. Helsingfors.
- Nykvist, N. 1979: Skolor och föreningsliv. Ingår i Svenska Österbottens historia II, ss. 307–381. Utgiven av Svenska Österbottens landskapsförbund. Ab Fram. Vasa 1979.
- Näsman, N. 1979: Det religiösa livet. Ingår i Svenska Österbottens historia II ss. 5–170. Utgiven av Svenska Österbottens landskapsförbund. Ab Fram. Vasa 1979.
- Om Svenska Scholväsendet eller Elementar-scholan. En skrift, tillegnad Sveriges yngre presterskap af En kyrkoherde från Skåne. Stockholm. P.A. Norstedt & Söner 1832.
- Oma maa. I 1908. WSOY. Helsinki. Porvoo.
- Oma maa 1922. WSOY. Helsinki.
- Oma maa II. 1958. WSOY. Helsinki. Porvoo.
- Oma maa.III 1928. WSOY. Porvoo. Helsinki.
- Oma maa IV 1958. WSOY. Helsinki. Porvoo.
- Oma maa VII.1960. WSOY. Helsinki. Porvoo.
- Oma maa XII.1962.WSOY. Helsinki.Porvoo.
- Ottelin, A.K. 1944: Pedagogikens historia. Sjätte uppl. Stockholm. Svenska

- bokförlaget
- Ottelin, A.K. 1934: *Pedagogiska profiler*. Helsingfors. Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag.
- Ottelin, A. K. 1944: *Pedagogikens historia*. Svenska bokförlaget. Stockholm.
- Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle*. 10–12 sept. 1998. Dokumentation I. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Se föreg. Dokumentation II
- Se föreg. Dokumentation III.
- Pedersöre folkskolor. Skolväsendets uppkomst och dess utveckling intill 1950. Skolnämnden i Pedersöre. Jakobstad 1951.
- Piirainen, V. 1958: *Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Historiallisia tutkimuksia XLIX. Helsinki.
- Plit, K. 1984: *Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa*. Diss. SKHS 128. Jyväskylä Gummerus.
- Prawitz, J. 1913: *Manilla dövstumskola 1812–1912*. Stockholm. K.L. Beckmans boktryckeri.
- Privata svenska fruntimmersskolan – Privata svenska flickskolan i Borgå 1863–1919–1938. Minnesskrift. Borgå 1938.
- Puuska, K. V. 1896: *Länsisuomalaisen osakunnan nimikirja 1868–1879*. (Se dokumentksamlingar).
- Päivänsalo, P. 1954: *Suomen kasvatustieteellisen tutkimuksen historia*. Suomen kasvatustieteellinen yhdistys. Helsinki.
- Päivänsalo, P. 1971: *Kasvatustieteellisen tutkimuksen historia vuoteen 1970*. Ylioppilastuki. Helsinki.
- Päivänsalo, P. 1982: *Kasvatustieteellisen tutkimuksen olemuksesta*. Kolmas painos. Helsinki. Gaudeamus.
- Pärssinen; J. 1911: *Kasvatustieteelliset virtaukset ja koululaitoksen kehitys Suomessa vuosina 1801–1843*. Akademisk avhandling. Helsingfors.
- Rajamaa, R. 1992: *Systrarnas verksamhet, undervisning och uppfostran i Vadstena kloster 1384–1595*. Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet.
- Ramsey, A. 1993: *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – Två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten 144.
- Ramsey, A. 1998: *Topelius om kvinnorna i anledning av hans tretton år som sekreterare i en kvinnoförening (ss. 32–33)*. Återgår på A. Ramseys doktorsavhandling med titeln *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – Två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Humanistiska fakulteten vid Helsingfors universitet. Ingår i *En nyckel*

- till Zachris Topelius. Red. Anna Simberg. Helsingfors. Svenska Folkskolans Vänner, Svenska teatern och Hufvudstadsbladet.
- Rein, Th. 1904: Snellmans verksamhet för förbättrad folkbildning i Kuopio. Ingår i Pedagogisk läsebok för skola och hem. Helsingfors. Förlagsaktiebolaget Helios.
- Renvall, P. 1964: Det förgyllda stamträdet. Finska historiska uppsatser valda av Pentti Renvall. Söderströms. Helsingfors.
- Richardson, G. 1981: Svensk utbildningshistoria. Lund. Studentlitteratur.
- Ricoeur, P. 1993: Från text till handling. En antologi om hermeneutik. Redig. av Peter Kemp och Bengt Kristensson. Stockholm: Brutus Östling/Symposion.
- Rinne, R. - Jauhainen, A. 1988: Koulutus, professionaalistuminen ja valtio. Turku. Turun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A: 128.
- Rosenqvist, V.T. 1911: Gabriel Mauritz Waenerberg. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag. Helsingfors.
- Rosenqvist, J. 2000: Integration – ett entydigt begrepp med många innebörder. Ingår i Boken om integrering – idé, teori, praktik. Red. Tullie Rabe och Anders Hill. Akademiförlaget Corona AB.
- Rousseau, J.J. 1892: Emile eller Om uppfostran. Svensk tolkning av fil.dr J. Bergman. Göteborg.
- Ruin, W. 1906: Politik och personlighet. Ingår i förhandlingar och uppsatser 20.196. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland. LXXVIII. Helsingfors 1907.
- Ruuth, M. 1950: Koulut. (ss. 449–469). Helsingin kaupungin historia III:2.
- Ruutu, M. 1956: Koululaitoksen muuttuminen ja sen muuttava vaikutus yhteiskuntaan. Ingår i Suomalaisen kansanvallan kehitys. Red. P. Renvall. Porvoo. Helsinki. WSOY.
- Sainio, M. A. 1957: Kasvatusopin tutkimus ja opetus Turun akatemiassa. Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun ja Jyväskylän yliopistoyhdistyksen kustantama. Jyväskylä.
- Sandholm, Å. 1973: Kyrkan och hospitalhjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland. Diss. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 88. Helsingfors 1973.
- Sandström, C. I. 1978: Utbildningens idéhistoria. Bonniers. Stockholm.
- Sarala, A. 1993: Kirjoituksen opetus Suomen kansakoulunopettajaseminaareissa vuosina 1862–1895. Kohti kaikkien suomalaisten kirjoitustaitoisuutta. Helsinki 1993.
- Schalin, Z. 1898: Folkskollärarseminariet i Nykarleby 1873–1898. Berättelse över dess uppkomst och 25-åriga verksamhet, afgiven till årsexamen 1898. Nikolaistad.
- Schauman, Aug. 1892: Sex årtionden i Finland I. G.W. Edlunds förlag. Helsingfors.

- Sarlin, A. J. 1904: Johan Ludvig Runeberg. Hans lif och verksamhet. Ingår i Skrifter utgifna af Svenska folkskolans vänner. Häfte 55. Helsingfors.
- Schybergson, M. G. 1907: Brev växlade mellan Johan Jakob Tengström och Johan Vilhelm Snellman åren 1843–1849. (Se dokumentsamlingar).
- Selander, S. (red.) 1986: Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap. Lund. Studentlitteratur.
- Selén, G. 1997: Borgå socken genom tiderna II. Borgå.
- Sell, A. 1903: (Se NMA 1903).
- Simmons-Christenson, G. 1987: Förskolepedagogikens historia. Natur och kultur. Lund 1987.
- Sievers, R. 1912: (Se NMA 1912).
- Sjöberg, J. 1994: Pedagogik och relevans. Diskussion och dokumentation Nr 1/1994. Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen. Åbo Akademi.
- Sjöstrand, W. 1970: Pedagogiska grundproblem. Gleerups. Lund 1970, (77–82).
- Sjöstedt, S. 1990: Svenska skolan för synskadade 125 år. Ekenäs 1990.
- Sjövall, B. 1898: Filantropismen. En skolform i slutet af förra århundradet. Pedagogiska skrifter utgifna af Sveriges allmänna folkskollära förenings litteraturkommitté. Lund.
- Solstrand-Pipping, H. 1991: Runeberg och dövstumsaken. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. NR 568, 141–162. Historiska och litteraturhistoriska studier 66. Ekenäs Tryckeri Ab.
- Somerkivi, U. m.fl. 1979: Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869–1969. Suomen kunnallisliitto.
17. nordiske kongres om specialundervisning. Rapport Kopenhagen, 6.–10. august 1984.
- Somerkivi, U. 1979: Helsingfors folkskolors historia, Helsingfors stads publikationer Nr 29. (Översättning: Sunna Vennström). Helsingfors.
- Spåre, G. A. 1878: Biografiska anteckningar om Kejserliga regeringskanseljens eller senatens för Finland ordförande och ledamöter samt ämbetsmän och tjänstemän under åren 1809–1877. Andra tillökta uppl. Helsingfors.
- Stenberg; A.W. 1923: Bokhandelsförhållandena i Borgå från 1746 till våra dagar. Borgå – böckernas stad. Ingår i Finsk Tidskrift för Vitterhet, vetenskap, konst och politik. Utgiven av R. F. v. Willerbrand. Tom XCV. Helsingfors.
- Stenberg, A.W. 1942: Boklådor och bokhandlare i Helsingfors, Borgå och Viborg. Finsk Tidskrift ss. 75–91. Helsingfors .
- Stenius, K.M. 1870: Underdåning berättelse om en af undertecknad enligt nådigt uppdrag verkställd resa, för inhemtande af kännedom om sättet för blindas vård och undervisning. (Se TPFF, nr 2, 1870).

- Stenius, H. 1987: Frivilligt - Jämlikt - Samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Stenius, M. 1938: Zachris Joachim Cleven suhde Suomen kansa- ja oppikoulujen uudistukseen. Hänen professorikautenaan 1862–1882. Diss. Kasvatustieteellinen kirjasto N:o 2. Suomen kasvatustieteellinen yhdistys. Vammala 1938.
- Steinby, T. 1963: Suomen sanomalehdistö. Historiallinen katsaus. W.S.O.Y. Porvoo. Helsinki.
- Steinby, T. 1982: Femhundra böcker. Historiska och litteraturhistoriska studier 57. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Steinby, T. 1991: Johan Jakob Nervander (1805–1848). Föreningen Konstsamfundets publikationsserie XI. Helsingfors.
- Steinby, T. 1968: Zachris Topelius: Anteckningar från det Helsingfors, som gått. Helsingfors. Hufvudstadsbladets förlag.
- Stormbom, J. 1984: Den hermeneutiska förförståelsen och det mytiska medvetandet. Särtryck ur Finsk Tidskrift, H. 8 1984.
- Stormbom, J. 1986: Pedagogik och didaktik: Den herbantianska grunden. Akad.avhandl. Stockholm institute of Education. Departement of Education Research.
- Stormbom, J. 1989: Lektoren J.L. Runeberg och hans miljö. Ingår i Skolhistoriskt arkiv nr 20. Uppsatser och urkunder utgivna av Svenska skolhistoriska föreningen i Finland. Vasa 1989.
- Stormbom, J. 1998: Hermeneutisk pedagogikhistoria? Ingår i Pedagogikhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle. 10–12 sept. 1998. Dokumentation II. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Stormbom, J. 1999: Blev Zachris Topelius ändå pedagog? Ingår i Skolhistoriskt arkiv nr 25. Uppsatser och urkunder utgivna av Svenska skolhistoriska föreningen i Finland. Helsingfors 1999.
- Ström, K. 1999: Specialpedagogik i högstadiet. Ett speciallärarperspektiv på verksamhet, verksamhetsförutsättningar och utvecklingsmöjligheter. Diss. Åbo Akademis förlag. Åbo.
- Strömborg, J.E. 1929: Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg, IV. Förra delen. 1837–1845. Svenska litteratursällskapet i Finland CCIX. Ny upplaga utgiven av Karin Allardt. Helsingfors.
- Strömborg, J.E. 1883: Alexander Ferdinand Borenius. Ingår i Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen i Finland 1882. Helsingfors 1883.
- Studies in St. Birgitta and the Brigittine order. Volume 2. Institut für anglistik und amerikanistik universität Salzburg, Austria. Analecta Cartusiana. 35:19. New York 1993.

- Stukát, K-G, Bladini, U.B. 1986: Svensk specialundervisning. Intentioner och realiteter i ett utvecklingsperspektiv. Institutionen för pedagogik. Göteborgs universitet.
- Sundqvist, A. 1965: Maria Ekqvist och baptisternas vardagsskola i Forsby, Pedersöre 1873–1883. (Eripainos Suomen kirkkohistorian seuran vuosikirjasta 52–53. Helsinki 1965).
- Suolahti, G. 1927: Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen. Översättning från finskan av Herman Gummerus. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- Suolahti, E. E. 1950: Helsingfors 1550–1950. Söderströms. Helsingfors.
- Suomi. Maa. Kansa. Valtakunta III. Henkinen elämä. Helsinki 1925. Kustannus osakeyhtiö Otavan kirjapaino.
- Suomen historian käsikirja. Jälkimmäinen osa. Toim. Arvi Korhonen. Porvoo 1979. WSOY. Helsinki.
- Svenskt biografiskt lexikon (redaktionskommitté. red. Bertil Boethius. Femte bandet. Stockholm: Albert Bonniers. 1925.
- Svenska folkskolans historia (1860–1900). Tredje delen. Albert Bonniers förlag 1942. Stockholm.
- Svensk psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Antagen av femtonde allmänna kyrkomötet 1943. Helsingfors 1947.
- Svenska Österbottens historia II. Utgiven av Svenska Österbottens landskapsförbund. AB Fram. Vasa 1979.
- Söderhjelm, A. 1914: Jakobstads historia. Tredje perioden. Utvecklingens tid 1808–1913. Helsingfors (ss. 30–35, 208–227). Akademiska bokhandeln.
- Söderling, G. 1974: Gustaf Adolf Helsingius – en banbrytare på socialvårdens fält. Ingår i Fantaster och realister, Finländska gestalter X. Red. W. E. Nordström. Ekenäs 1974.
- Söderlund, E. 1963: 1800- och 1900-talens historia. Svenska Bokförlaget/Bonniers.
- Takala, A. 1986: Mentalitet och skoluppfostran. Ingår i "Mentaliteter". Red. Pehr Sällström. Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi. Forskningsinstitut. Åbo Akademi. Åbo.
- Thavenius, J. 1983: Om människan i historien och historien i människan. Symposium Bokförlag. Stockholm.
- Takolander, A. 1926: Erik Gabriel Melartin. Hans liv och verksamhet I. Ekenäs.
- Takolander, A. 1927: Erik Gabriel Melartin. Hans liv och verksamhet II. Ekenäs.
- Tegborg, L. 1980: Från kyrkolag till enhetsskola – undervisning och fostran genom tre århundraden. Ingår i Normer och normlöshet. Essäer kring skolmoral och samhällsmoral ss. 42–75. Stockholm. Liber.
- Therman, T. 1947: Finlands väg genom tiderna. Helsingfors. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

- Tidskrift för abnormskolan i Finland – Suomen aistiviallis & koulujen lehti. Utgifven av Valter Forsius, K. Killinen 1896.
- Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland 1877. Helsingfors 1878.
- Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland 1878. XV. Första häftet. Helsingfors 1879.
- Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland 1882. Helsingfors 1883.
- Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland. XXIV. 1887. Helsingfors.
- Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland. XXXII 1895. Helsingfors.
- Tigerstedt, R. 1919: Åbo gymnasium 1828–1872. Helsingfors.
- Tiitta, A. 1994: Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsinki. Suomen tiedeseura 147.
- Till hundraårsminnet av Johan Philip Palmén 1811 31/X 1911, II ; II 2; II 3. Levnadsteckning. Helsingfors 1915.
- Tingstedt, A.-L. 1993: Sociala betingelser för hörselskadade elever i vanliga klasser. Malmö 1993. Almqvist & Wiksell.
- Topelius, Z. Anteckningar från det Helsingfors som gått. Utgivna av Torsten Steinby 1968. Huvudstadsbladets förlag.
- Tsockinen, A. 1984: Suomen sokeainkoulut ja niiden oppilaat vuosina 1865 –1917. Jyväskylä 1984. Jyväskylän yliopisto.
- Tuominen, U. 1956: Kansanvallan alkava laajeneminen. Privilegioiden poistaminen. Ingår i Suomalaisen kansanvallan kehitys. Toim. Pentti Renvall. Porvoo-Helsinki. WSOY.
- Tuomas-Kettunen, E. 1994: Keisareita, ministereitä, oppineita. Kirjayhtymä Oy. Helsinki.
- Tuunainen, K. & Nevala, A. 1987: Näkökulmia erityiskasvatuksen kehitykseen: Erityiskasvatus koko ikäluokan koulutuksen osana. Loppuraportti Kavatuustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 16. Joensuun yliopisto.
- Tuunainen, K. - Nevala, A. 1989: Erityiskasvatuksen kehitys Suomessa. Gaudeamus. Helsinki.
- Uljens, M. 1998: Allmän pedagogik. Lund. Studentlitteratur.
- Uno Cygnaei skrifter rörande finska folkskolans grundläggning och organisering utgifven av Gustaf F. Lönnbäck. Helsingfors 1910. (Se Dokumentsamlingar).
- Vaarama, E. 1932: Kuopion kaupungin historia II (ss 177–218). Kuopion kaupunki.
- Waenerberg, G. 1911: Minnen från Borgå Gymnasium på 1830-talet. Ingår i Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland. Red. av V. T. Rosenqvist. XLVIII. ss 97–113. Helsingfors.

- Wagsson, R. 1955: Vår folkundervisning från medeltid till enhetsskola. Förlagsaktiebolaget Svenska folkrörelser.
- Waris, H. 1950: Helsingforska stadsstyrelsen. Helsingin kaupungin historia. Helsinki III:2. (ss. 9–251).
- Warnke, G. 1995: Hans-Georg Gadamer. Hermeneutik, tradition och förnuft. Daidalos. Göteborg.
- Varis, H. 1964: Det finska samhället för hundra år sedan. Ingår i Renvall, P. 1964: Det förgyllda stamträdet. Finska historiska uppsatser valda av Pentti Renvall. Söderströms. Helsingfors.
- Varpio, Y. 1999: Den finskspråkiga litteraturen. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Walter, K.A. 1903: Om behovet och nyttan af klinik och poliklinik för vanföra i förening med arbetsskolan för vanföra (Se NMA 1903).
- Weiss, Holger 1998: Från fattigvård till välfärd. Om den sociala trygghetens historia och verklighet i Finland. Ss.378–397 i Översikt och meddelanden. Historisk tidskrift för Finland 2/1998.
- Wendt von, G. 1912: Teoretisk belysning av abnormsaken ur rashygienisk synpunkt. (Se NMA 1912).
- Westin, Ch. (red.): Hermeneutikens väv. Om ton, text och tolkning – en vänbok till Per-Johan Ödman. Stockholm. HLS Förlag.
- Vestergaard, E., Löfstedt, J-I., Ödman, P-J 1981: Perspektiv på pedagogiken. W & Wserien 413. Stockholm .
- Wichmann, V.K.E. 1903: Grunddragen till Finlands uppfostrings- och undervisningsväsendets historia. Helsingfors. Hagelstams förlagsaktiebolag.
- Wichmann, W.K.E. 1904: Pedagogisk läsebok för skola och hem. Aktiebolaget Lilius & Hertzberg. Helsingfors.
- Viitanen, O. 1947: Turun kansanopetuksen historiaa. Alkeiskoulun perustamisesta oppivelvollisuuslakiin 1817–1921. Kirjokansi Oy. Turku.
- Wirilander, K. 1982: Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870. Nordiska museets handlingar 98.
- Voipio, A. 1944: Mikael Soinisen elämä. Kustannusyhtiö Otava. Helsinki.
- Wrede, J. 1999: Den nationella romantikens tid 1827–1856. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Wrede, J. 1999: Det moderna genombrottet. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.

- Wrede, J. 1999: Den stora omvälvningen. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Wrede, J. 1999: Kyrkan, pietismen och litteraturen. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Wrede, J. 1999: Lars Stenbäck – pietist i poetisk dräkt. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Wrede, J. 1999: Zachris Topelius – barnatro och fosterland. Ingår i Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900. Utgiven av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Bokförlaget Atlantis. Stockholm 1999.
- Wright v. G. H. 1955: Tanke och förkunnelse. Helsingfors. Söderström.
- Vuolle, T. 1993: Paikallisesta hyvän tekeväisyydestä valtion asiaksi. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Vuornos, M. 1971: Lapsen asema Suomessa. Tutkimus lapsen aseman oikeuksien kehittämisestä Suomessa. WSOY. Porvoo-Helsinki.
- Vägen till människovärde. Några drag ur nordisk handikapphistoria åren 1945–1985. Projektgrupp. NFR:s kongress 1986 i Reykjavik.
- Västerlandets litteraturhistoria I o. II 1971. Almqvist & Wiksell. Stockholm.
- Zilliacus C. - Knif, H. 1985: Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Åkerblom, K. V. 1950: Pedersöre storsockens historia intill 1865. Jakobstad. Kommunernas förlag.
- Åkerblom, B. 1972: Munsala sockens historia. Munsala kommun (ss. 196–238 o. 239–287).
- Ödman, P.-J. 1975. En skolas framåtskridande och tillbakagång. Bokförlaget Korpen. Göteborg.
- Ödman, P.-J. 1986: Pedagogikhistoria och hermeneutik. PH-gruppen. Gruppen för pedagogikhistorisk forskning och tolkningsteori. Rapport nr 1. Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet.
- Ödman, P.-J. 1987. Hermeneutik i komparativt perspektiv. Publikationer från institutionen för pedagogik. 1987:15. Göteborgs universitet.
- Ödman, P.-J. 1987: Konformismens triumf. Utvecklingslinjer i svensk 1600-talspedagogik. Forskningsrapport nr 38 från Pedagogiska Institutionen. Stockholms universitet.
- Ödman, P.-J. 1979: Tolkning, förståelse, vetande. Hermenetiken i teori och praktik. Almqvist & Wiksell Förlag AB. Stockholm.

- Ödman, P.-J. 1990: Tid av frihet, tid av tvång. Utvecklingslinjer i svensk 1700-talspedagogik. Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet.
- Ödman, P.-J 1999: Mentalitet – och mentalitetsformering – kommentarer och exempel. Ingår i Pedagogiskhistorisk forskning – perspektiv, betydelse och funktion i dagens samhälle. 10–12 september 1998. Dokumentation I. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Östrem, K. 1983: Av trälsätt. Historia om ideologi og praksis overfor psykisk utviklingshemma. Statens speciallärarhögskola.

DOKUMENTSAMLINGAR

- Borgå gymnasii matrikel 1725–1872. Utgiven av Bergholm A. 1910–1914. Borgå: WSOY.
- Försökt Sätt, at Lära Dumbar Läsa och Tala af Abraham Argillander, Salpeter=Sjuderi Directeur i Österbotn. Ingår i Rosèn von Rosenstein, Nils: Underrättelse om Barns sjukdomar och deras Bote-Medel. Stockholm 1771.
- Leinberg, K.G. 1884: Handlingar rörande finska skolväsendets historia. Första samlingen. Finlands läroverk inför Kongl. svenska kanslers gillet. 1801–1807. Jyväskylä.
65. Sekreteraren J. af Bierkéns tillkännagifvande i Inrikes Tidningar N:0 109. Stockholm Tisdagen den 7 October År 1806.
66. Utdrag af Sekreteraren J. af Bierkéns skrifvelse till Stats Sekreteraren Friherre M .Rosenblad. Dat. Sala den 27 April 1807.
67. Kongl. Maj: ts Bref till Kanslers Gillet angående Sekreteraren af Bierkéns förslag till Döfstummas undervisning . Dat. Höggvarteret Stralsund den 15 Augusti 1807.
68. Sekreteraren af Bierkéns skrifvelse till Kanslers Gillet angående af honom tilltänkta Undervisnings anstalt för Döfstumme, inlemnad den 21 Dec. 1807. (jämte bil. 1 och 2).
69. Kanslers Gillets skrifvelse till Kongl. Maj: t angående Secret. af Bierkéns förslag till Schola för döfstumma. Dat. Stockholm den 1 februari 1808.
70. Kongl. Maj:ts Bref till Kanslers Gillet angående Secreteraren af Bjerkéns Institut för Döfstummes undervisning. Dat. Jungfrusund den 12 juli 1808.
71. Kanslers Gillets skrifvelse till Kongl. Maj:t angående det af Secreteraren P. A. Borg föreslagne undervisnings Institutet för Blinde och Döfstumme. Dat. Stockholm den 10 juni 1808.
72. Kongl. Maj:ts Bref till Kanslers Gillet Angående det Canzlisten Borg beviljade understöd till inrättande af ett undervisnings Institut för blinde och döfstumme personer. Dat. Castelholm den 19 juli 1808.
- Uno Cygnaei skrifter rörande finska folkskolans grundläggning och organisering utgiven av Gustaf F. Lönnbäck. Helsingfors 1910. Helsingfors.

Strödda tankar. Pedagogiska studieresan.

Några ord om folkskoleväsendet i Finland (s. 3–16)

I Strödda tankar om den tillämnade folkskolan i Finland (s. 17–24)

Reseberättelser jämte betänkande (s. 25–108) (1)

Resebref

1. Från Köpenhamn (s. 65–70)
2. Från Hamburg (s. 71–79)
3. Från Amsterdam (s. 80–107)

Utdrag ur Uno Cygnaei resedagbok (s. 108–162)

II Uno Cygnaei folkskoleförslag. Bemötande och polemik (s. 165–446)

III Tal. Smärre uppsatser. Bref. (s. 449–573)

Ecklesiastik Expeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse

1870–1887. Finska litteratursällskapets tryckeri. Helsingfors. SA.

Helsingfors

FALM 1901

Förhandlingar vid Första Finska Abnormskolläremötet i Åbo den 10–12 juni 1901. Turku 1901.

Keskustelut. Fråga 1. Obligatorisk abnormskoleundervisning i Finland (s. 9–20)

Keskustelut. Fråga 2. Hur kunde allmänheten fås att mera intressera sig för och verksamare understöda de abnorma? (20–25).

FALM 1906

Andra finska abnormskolläremötet i Helsingfors den 5, 6, 7 juni 1906.

Protokoll. Fråga nr 8: Hvilka önskningsmål förefinnas i fråga om ordnandet af andesvagas uppfostran och vård i vårt land? (s. 90)

Puuska, K. V. 1896: Länsisuomalaisen osakunnan nimikirja 1868–1879.

Elämäkerrallisia tietoja osakunnan entisistä jäsenistä. Toim. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino. Helsinki.

Lärare och elever vid Åbo gymnasium 1830–1872. Korta biografiska uppgifter. Hopställda av Cygnaeus. G. W. Wilén & C:Os boktryckeri. Åbo 1897.

Åbo Gymnasii matrikel 1944. Ånyo upprättad av Folke Landgrén. Historiska samfundet i Åbo II. Åbo Tidnings- och Tryckeri Aktiebolag. Åbo 1944.

Schybergson, M. G. 1907: Brev växlade mellan Johan Jakob Tengström och

Johan Vilhelm Snellman åren 1843–1849. Ingår i skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland. LXXVIII. Förhandlingar och uppsatser 20. Helsingfors

Biografiska anteckningar om samt uppsatser och brev av C.O. Malm utgivna av Finlands dövstumsförbund 8/VI 1913. Helsingfors. De dövas förbunds arkiv. Helsingfors.

Enskilda dokument

De dövas förbunds arkiv, Helsingfors

Låda nr 1. Carl Oskar Malm 1.1.–1.25.

RESEBRÄTTELSER

TPFF Nr 2 1870, 73–144

Karl M. Stenius: Underdånig berättelse om en af undertecknad enligt nådigt uppdrag verkställd utrikes resa, för inhemtande af kännedom om sättet för blindas vård och undervisning. (2)

TPFF Nr XXV 1888, 366–388

Edvin L. Hedman: De norska anstalterna för andesvaga. Iakttagelser under en studieresa 1887–88. (3)

SEPARATA BERÄTTELSER

Till Hans Kejsrerliga Majestät. Gustaf Adolf Helsingius: Reseberättelse. 1887.

(4). Åbo Akademis bibliotek.

TAL

Uno Cygnaeus invigningstal vid seminariets i Nykarleby öppnande den 1 september 1873. Särtryck ur Nykarleby folkskoleseminariums matrikel 1873–1957.

MÖTESPROGRAM

TPFF Nr XIV 1877 (s. 289–290). Dövskolföreståndarnas möte

PROTOKOLL

TPFF Nr XV. 1878, 1–20

Protokoll från döfstumskole-föreståndarnes möte*. I mötet, som hölls i Helsingfors den 23 och 24 Augusti 1877, deltog Föreståndaren, Prosten C.H. Alopæus från Åbo, Föreståndaren A. Sirén från Borgå, Föreståndarinnan A. Heikel från Pedersöre och Föreståndaren G.K. Hendell från Kuopio. Ordförande var Prosten Alopæus.

Nordiska lärarmöten för Abnormsaken

NMA 1903

Femte nordiska mötet för Abnormsaken i Stockholm den 7–10 juli 1903.

Redogörelse. Stockholm 1904.

Forstander **J. Moldenhawer**: Hvilke Vanskeligheder frembyder Blindes Opdragelse og Uddannelse til selvstaendige Medlemmer af Samfundet og deres Optagelse blandt disse, og hvorledes kunne disse Vanskeligheder bedst overvindes? (s. 74–81).

Föreståndare **K. Lyytikäinen**: Huru kan de blindas självverksamhet för närvarande befrämjas? (s. 103–111).

Föreståndare **K. Lyytikäinen**: Blindundervisningens och vårdens utveckling och nuvarande ståndpunkt i Finland (s. 81–86).

Professor **K. A. Walter**, Göteborg: Om behofvet och nyttan af klinik och poliklinik för vanföra i förening med arbetsskola för vanföra (s. 286).

Föreståndare **E. Hedman**, Tavastehus: Kan och bör något göras för den i egentlig mening sinnessjuka barns vård? (s. 334–337).

Overlaege **A. Sell**: Om Arbejdet for Epileptiske i aabne Kolonier.

Professor **Chr. Keller**: Om Forholdet mellem Aandessvage- og Sindssygeanstalter (s. 328–334).

Arkitekt **Leuning-Borch**: Hvad bör Formaalet vaere for Arbejdsstuenes Virksomhed? (s. 301–302).

NMA 1912

Sjätte nordiska mötet för Abnormsaken i Helsingfors 24–27 juli 1912.

Redogörelse och förhandlingar. Helsingfors 1915.

Doktor **P. Haglund**: Några riktlinjer för vanförevården. Föredrag med demonstration av höggradiga invaliditeter och deras behandling (s. 372)

Föreståndare **E. L. Hedman**: Andessvagsvårdens betydelse och uppgift i socialt och rasygieniskt afseende (s. 330–340).

Generaldirektör **R. Sievers**: Om arbetet till förmån för de lytta i Finland (s. 365–71).

Professor, dr **E. Ehrnrooth**: Epileptikervården i Finland. (s. 266–270).

Fru **Lyydia Lyytikäinen**: Några intryck och iakttagelser, inhemtade vid en studieresa till särskilda blindinstitut uti Nord-Amerikas Förenta stater (s. 88).

Professor **Georg von Wendt**: Teoretisk belysning av abnormsaken ur rasygienisk synpunkt (s. 50–54).

Överläkaren dr **Albert Björkman**: Förekomsten av sinnesslöhet i Finland och några därav föranledda reflexioner (s. 308–330).

Nordiska skolmöten (Nskm)

Det sjette nordiske skolemøde i Kjöbenhavn 5.–8 august 1890. Kjöbenhavn.
1891. Pastor, Forstander Malling-Hansen, Kjöbenhavn (s. 474–480).

RIKSARKIVET (RA)

Släkten Borenius samling (SBS). Ecklesiastikexpeditionen.
Icke diarieförda akter 1812–1918. Kartotek 13, 14.

Släkten Borenius samling (BS). Ecklesiastikexpeditionen
C.H. Alopæus brev till A. F. Borenius. Kartotek 2.

Stockholm	1859.07.08		1863.01.05
Leipzig	1860.07.14		1863.05.11
Åbo	1860.09.01		1863.10.19
	1860.10.22		1864.03.03
	1860.12.15		1864.06.06
	1860.29.12		1864.11.21
	1861.03.28		1865.02.13
	1861.04.19		1865.03.17
	1861.05.21		1865.04.05
	1861.05.31	Sordavala	1865.07.28
	1861.07.29	Åbo	1865.07.28
	1861.09.24		1866.01.10
	1862.03.17		1866.04.18
	1862.09.15		1866.02.02
	1862.02.06		1866.23.05
	1863.03.09		1872.04.20
	1863.06.04		

A. F. Borenius brev till C.H. Alopæus 1860.06.30

Z. J. Cleves samling VIII. Abnormskolorna

V.V. Forsius brev till Cleve april 1888 jämte plan (212 s.)

K.M. Stenius brev till Cleve febr. 1872

C. H. Alopæus brev till Z. J. Cleve 1889.12.10

Handlingar av varierande innehåll

Uno Cygnaeus officiella brevväxling fram till år 1863

C. H. Alopaeus brev till U. Cygnaeus 29.12.1860
 15.12.1860
 04.19.1861
 03.18.1880

Sirenus brev till U.C. 1854–86

Uno Cygnaeus officiella brevväxling VII.

Waenerbergs brev till U. Cygnaeus 1859.11.21 (W:s brev till U.C.)
 Waenerbergs brev till U. Cygnaeus 1867.12.17 (W:S brev till U.C.)
 Furuhjelm's brev till U. Cygnaeus 1865.09.24 (F:s brev till U.C.)
 Uno Cygnaeus brev till Palmén (109 st) (U.C:s brev till Palmén)
 Palméns brev till U. Cygnaeus (72 st+ bil.) (Palméns brev till U.C.)

Uno Cygnaeus officiella brevväxling VIII

J. E. Öhmans brev till U. Cygnaeus 1845.09.02.

Uno Cygnaeus officiella brevväxling 1871–1887.

Anna Heikels brev till U. Cygnaeus 1875.11.09.

C.H. Alopaeus brev till U. Cygnaeus 1880.03.18.

1861 års folkskolekomités arkiv

Folkskolekomiténs protokoll (540:29:1)

LANDSKAPSARKIVET I ÅBO (La- Å)

Domkapitlets i Åbo arkiv (Dka-Å)

A I 36, Sammanträdesprotokoll 1806, 1848-1881 78–111
 B I 73, Brevdiarier 1806, 1848–1881 115–147

G I Handlingar rörande läroverk 1700-talet–1892,
 (historia)

11 Åbo Bell-Lancasterskola 1824–43 (handlingar)

12 Vasa ” ” 1827, 1828, 1839–1843

G II 2 Bruks-och folkskolor (Tykö 1836–69, Ulfshby
 1856–1869, Ikalis 1855–1877)

6 Sasslins 1847, Ilmajoki, 1859–68,

8 Orismala (pedagogi) 1839–66

9 Lillkyro 1857–1869

10 Flickskolan i Jakobstad 1861–1866

11 Alopei skolor, förslag till reglemente

12 Dalsbruk 1854–64

- 13 Tjuda (pedagogi) 1828–1908
- 14 Ruovesi 185, 1861–65
- 15 Urjala 1846, 1857–66
- 16 Vesilahti 1860–73
- 18 Ahlmans skolas handlingar 1841–1886
(Messuby 1841–86, Birkala (1841–71),
Kangasala 1842–71, Lembois 1857–73
- G III 3 Åbo dövstumskola 1863–1889 och
- 4 Jakobstads dövstumskola 1862–1870
- 5 a Söndagsskolorna 1890–1892
- 5 b Söndagsskolorna 1893–1894, 189
- Dövstumskolans i Åbo arkiv (Dska-Å)
 - I Ae 1 Dagböcker: anmärkningar, straff 1865–1878
 - I Bb 1 Elevmatrikel 1860–1884
 - I Bc 1 Elevförteckningar 1860–1898
 - I Bf 1 Inventarieförteckningar 1871–1900
 - I Bg 1 Biblioteksförteckning
 - I Ca 1 Direktionens protokoll 1860–1897
 - I Da 1 Brevkonsept 1860–1891
 - I Db 1 Lärokurser, timfördelningar och läsordningar 1860–
1881
 - I Dc 1 Årsberättelser och årsanmälan 1860–1881
 - I Ea 1 Ankomna skrivelser 1859–1901
 - I Eb 1 Elevansökningshandlingar 1857–1880
 - I Ha 1 Handlingar rörande skolans historia 1860– 1882
 - I Hb 1 Handlingar i anslutning till undervisningen av döva
1835–1892
 - I Hc 1 Handlingar rörande döva i allmänhet 1882–1945
 - I Hd 1 C.O. Malms anteckningar om astronomi

Åbo akademis brevsamlingar

Alf Schultenska samlingen

1. C.O. Malms brev till J.W. Lilja (Lillja J.W. Max 154:3 1862). 1862.01.24
2. Henrik Heikel brev till prof. N. G. af Schultén. 1834.08.26

Domkapitlens arkiv

Domkapitlets i Borgå cirkulär 1840–1870

Domkapitlet i Borgå. Skolarkivet. Dövstumskolan i Borgå

Domkapitlet i Åbo. Skolarkivet. 52 Dövstumskolan i Åbo 1860–70.

20 Dövstumskolan i Pedersöre/Jakobstad 1863–70 1863–70

Domkapitlet i Helsingfors. Skolarkivet. 72. Blindskolan i Helsingfors.

- Cavoniusarkivet**, Svenska skolhistoriska föreningen, Munksnäs, Helsingfors: Skolordningarna (1841, 1843, 1856, 1866 och 1872 samt 1892 i orginal).
- Spåre, G.A. 1878: biografiska anteckningar om Kejslerliga regeringskonseljens eller senatens för Finland ordförande och ledamöter samt embets- och tjänstemän under åren 1809–1877. Andra tillökta upplagan. Helsingfors.
- Leinberg, K.G. 1884: Handlingar rörande finska skolväsendets historia. Första samlingen. Finlands läroverk inför Kongl. svenska kanslers gillet. 1801–1807. Jyväskylä.
- Ecklesiastik Expeditionens i Kejslerliga Senaten för Finland berättelse 1870–1887. Helsingfors.

Övriga

- Topelius, Z. Anteckningar från det Helsingfors som gått. Utgivna av Torsten Steinby 1968. Helsingfors. Huvudstadsbladets förlag.
- Cygnæus U. Utdrag ur öfverinspektör Cygnæi invigningstal vid seminariets i Ekenäs öppnande den 12 okt. 1871. Ingår i Pedagogisk läsebok för skola och hem 1904.
- Waenerberg, G. Minnen från Borgå Gymnasium på 1830-talet. TPF nr. XLVIII, (ss. 97–113).
- Alopæus, C.H: Avhandlingar. Något om läroanstalter för blödsinniga (idioter) TPF 1973 (ss. 54–73).

LAGAR, FÖRORDNINGAR OCH BETÄNKANDEN

- Kongl. Gymnasii och Scholae Ordning af d. 4 febr. 1724. Christ. Ludv. Hjelt. Åbo.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning, angående allmänna fattigvården i Storfurstendömet Finland 22 mars 1852. Helsingfors.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Reglemente för en läroanstalt för döfstamma i Storfurstendömet Finland. Gifvet i Helsingfors den 16 december 1858.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning angående kommunalförvaltningen på landet. N: O 4. Gifven i Helsingfors den 6 februari 1865.
- Finlands Författningssamling N:0 32 1865.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning angående organisation af folkskolväsendet i Storfurstendömet Finland. Storfurstendömet Finlands Författningssamling N:o 12. Gifven i Helsingfors, den 11 maj 1866.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Reglemente för en blindanstalt i Kuopio. Storfurstendömet Finlands Författningssamling N:O 30. Gifvet i Helsingfors, den 17 december 1870.

- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning angående allmänna fattigvården i Storfurstendömet Finland. Storfurstendömet Finlands Författningssamling N:O 10. Gifven i Helsingfors, den 17 mars 1879.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Kungörelse, om anordnande af inspektion öfwer fattigvården i Finland. Storfurstendömet Finlands Författningssamling N:O 33. Gifven i Helsingfors, den 2 oktober 1888.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Instruktion för fattigvårdsinspektören i Finland. Storfurstendömet Finlands Författningssamling N:O 34. Gifven i Helsingfors, den 9 oktober 1888.
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Kungörelse angående särskilda förändringar i organisationen af undervisningsanstalterna för döfstumma och blinda i Finland samt inrättandet af nya sådana skolor. Storfurstendömet Finlands Författningssamling N:O 24. Gifwet i Helsingfors, den 30 juni 1892. (=1892 års abnormskoleförordning).
- Kyrkolag för den evangelisk-lutherska kyrkan i Storfurstendömet Finland, af Finlands Ständer wid Landtdagen år 1867 antagen och af hans Kejslerliga Majestät den 9 december (27 november 1868) i nåder stadfästad. N:O 30. Gifven i Helsingfors, den 6 december 1869.
- Finlands författningssamling. Lag om läroplikt 101/21
- Finlands författningssamling. Förordning angående läropliktslagens av den 15 april 1921 bringande i verkställighet. 183/21.
- Folkskollag 247/57
- Lag om grunderna för skolsystemet 467/68
- Grundskolelag 476/8
- Grundskoleförordning 718/84
- Komité-betänkande N:o 1. 1890. Till Hans Kejslerliga Majestät. Från Komitén för uppgörande af förslag beträffande abnormundervisningens ordnande i Finland.
- Folkskolans läroplanskommittés betänkande II. Läroplan för den egentliga folkskolan. Helsingfors 1952
- Betänkande av kommittén för planering av specialundervisningen. I delbetänkande. KB 1970: A 16. Helsingfors
- Betänkande av kommittén för planering av specialundervisningen. Delbetänkande II. KB 1971: A 26. Helsingfors.
- Grundskolans läroplanskommitté's betänkande I. Grunderna för läroplanen. Kommittébetänkande 1970:A 4. Helsingfors.
- Grundskolans läroplanskommittés betänkande II. 1970:A 5. Helsingfors. Läroplan för läroämnena. Helsingfors.
- Betänkande avgivet av kommissionen för differentiering av undervisningen i grundskolan. Kommittébetänkande 1975:109. Helsingfors.
- Läroplan för grundskolan. Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie 60. Andra upplagan. SÖ-förlaget. Falkköping 1965.

Läroplan för grundskolan. Lgr 69. Allmän del. Skolöverstyrelsen. Utbildningsförlaget. Bröderna Lagerström. Stockholm 1969.
Statens offentliga utredningar 1976:20
Statens offentliga utredningar 1980:34
Statens offentliga utredningar 1982:19. Utbildningsdepartementet. Handikappade elever i det allmänna skolväsendet. Slutbetänkande från integrationsutredningen. Stockholm 1982.

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

Borgå Tidning 1843–1858
Borgåbladet 1860–1896
Didactica minima 4/1988. Högskolan för lärarutbildning i Stockholm. HLS förlag.
Folkskolans vän 1905/5
Forskning och utbildning. Tidskrift för analys och debatt 1/1992. Uppsala universitet. Pedagogiska institutionen. Uppsala 1992.
Heimdals småskrifter 15/1913
Historisk Tidskrift för Finland 2/98. Filantropi, välfärdsstaten och alternativen. Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner 1889, 1921, 1925, 1943, 1928, 1988
Koulu ja menneisyys. Suomen kouluhistoriallinen seuran vuosikirja 1936/II Nordisk Tidskrift för Spec. ped. 1/94
Skolhistoriskt arkiv 1954/II, 1955/III, 1959/V, 1961/VI, 1981/16, 1986/19, 1989/20, 1997/24, 1999/25
Pedagogisk forskning i Sverige 1/1996. Institutionen för pedagogik. Göteborgsuniversitet.
Tidskrift för abnormskolorna i Finland/ Suomen aistivalliskoulujen lehti 1892–1896
Verdandi. Tidskrift för ungdomens målsmän och vänner i skola och hem 1883/II.

PERSONREGISTER

- Adlerberg, N. 252
Ahlman, J. 85, 118, 152
Ahnger Ch. 77
Ahlström 75
Aho, J. 263
Akiander, M. 22
Allardt, E. 43
Alexander I 62
Alexander II 48, 51, 123, 131–
132, 267, 277, 306, 312
Alopæus, C.H. 20–23, 36, 55–56,
65, 78, 81–86, 88, 90–92, 95,
98, 100, 103, 109, 116, 123–
124, 150, 164–175, 178–179,
181, 183–185, 190, 204–205,
207–209, 217, 219, 223, 225,
237, 240–242, 250–252, 257,
260–261, 264, 268, 271, 278–
279, 281–283, 285, 287, 289,
298, 300–305, 308
Alopæus, H.M. 164
Alopæus, M.J. 116, 164
Alopæus, N. 206
Alopæus, D. 164
Amman, J.C. 63, 64
Andelin, E.J. 82
Andersson, H. 18, 24, 40
Antell, J.K. 118
Appelgren, C. 256
Argillander, A. 69–71, 80, 145
Arwidsson, A.I. 48, 115, 125, 131,
297
Aschan, P.A. 88, 264
Avellan, H.M. 164
Avellan, J.H. 109, 112

Backman 83, 237, 241
Basedow, J.B. 106, 118
Beck, J.T. 138
von Becker, R. 122, 127
von Berg, F.W.R. 77, 83, 89,
179, 215, 308
Bergh, J. 186
Bergh, J.F. 59
Bergenheim, E. 109, 113, 244–
246, 249, 252, 275
Bergqvist 174
Betti, E. 25
af Bierkén, J. 71–73
Björkman, I. 266
Blankertz, H. 13, 310
Bonnet, J.P. 64
Borg, O.E. 77, 80, 82, 84, 89,
100, 103, 146, 148, 169, 173–
174, 179, 198, 225, 228, 236,
251, 278
Borg, P.A. 71, 73–77, 82, 173,
299
Borenius, A.F. 84, 88, 124, 169,
170, 174–181, 183–185, 220,
223, 229–235, 237–242, 250–
251, 264, 268, 277–278, 281–
282, 287, 298–303, 308
Borenius, G. 223
Borenius, H. 176
Borenius, M.N. 223, 231
Borgen 156
Borgström, H. 256
Bormann 157
Bost, J. 68
Bouilly, J.N. 74
Braille, L. 62, 174, 125
Brandt, J. N. 75
Braudel, F. 17, 43
Broady, D 108
Brovallius, J. 11, 275
af Brunér, F. 180, 229, 234
Bäckman, J. 218, 240
Böcker, K. 118, 120–121

Campe, J.H. 106, 118
Canth, M. 263

- Carlbeck, E. 78
 Carlander, O. 79
 Carlstedt, E. 206
 Castberg, P.A. 74, 155, 169
 Cavonius, G. 21, 125
 Cleve, Z.J. 22, 59, 111, 129–
 130, 191, 208, 257–258
 Comenius, A. 60, 126
 Condillac, E. 66
 Cronstedt, G.A. 246
 Cygnaeus, A. 156
 Cygnaeus, U. 21, 23, 55, 64, 89–
 90, 92, 94, 125, 129–130,
 138, 145, 152–155, 157–
 164, 167, 171, 173, 180, 186,
 188–190, 208, 226, 250–251,
 255, 258, 260–261, 265, 272,
 277, 279–281, 283–284, 296,
 298, 301–302, 304–305, 308–
 309
 Cygnaeus, Fr. 114, 246, 254

 von Daehn, W. 202
 Danet, A. 248
 Danner, H. 25
 Darwin, CH. 40, 68, 143
 Didron, J. 60
 Diesterweg, F.A. 122, 138, 155,
 157, 159, 280
 Dilthey, W. 25, 27
 Down, J.L. 68

 Edman, J.E. 246
 Ehrström, A-L 177
 Eichler 159
 Eklund, C. 199
 Eklund, L. 77, 184, 272
 Elfving, E. 89
 Elmgren, S.G. 129
 Emeleus, N.G. 142
 d l' Epée Ch.de 64–65, 72, 75,
 155

 Esquirol 65
 von Essen, J.A. 252
 von Essen, K.R. 237, 308
 Etholen, J. 256

 Fichte, J.G. 108, 127
 Fleischer, E.M. 98
 Flemming, E.G. 193
 Floman, W. 208
 Forsius, B. 206
 Forsius, E. 206
 Forsius, K.H. 205
 Forsius, V.V. 22, 205, 207–209,
 212, 242–243, 285–286, 298,
 306, 308
 Foucault, M. 17
 Francke, A. H. 61, 136, 153,
 158, 303
 Franzén, F.M. 125–126
 Frosterus, R.V. 153
 Fröbel, L. 156, 171
 Fröbel, F.R. 66, 100, 155–157,
 160, 171, 280
 Frölich, G. 162
 Furuhjelm, H.V. 152, 154, 308
 Förhammar, S. 19

 Gadamer, H-G. 26–29, 31, 44,
 310
 Gallaudet, E.M. 252
 de la Gardie, J. 76
 Gayette 160
 Geijer, E.G. 140, 154, 280
 Georgens, J.D. 156–157, 161
 Georgi, K.A. 63, 91, 190, 195,
 284
 Glasell, B.J. 78
 Goggenmoos 65
 Granfelt, A.F. 167
 Grase 159
 Graser, J.B. 187

- Gripenberg, O.H. 109, 112–113,
115, 258, 275
- Grönlund, O.A. 91, 261
- Grägg, J. 142
- Guggenbühl, J.J. 67
- Gästgifvars, J. 142
- von Haartman, L.G. 236
- Halila, A. 125
- von Halle 69
- du Hamel 64
- Halmevirta, A. 38
- Hansen, H. 78
- Harnisch, C.W. 159
- Haüy, V. 61, 71, 193
- Hebold 197
- Hecker, J.J. 111
- Hedberg, F.G. 138, 167
- Hedman, E. L. 97–98, 203–205,
208, 278, 282, 285, 305, 308
- Hegel, G.W.F. 102, 108, 126–
127, 129, 153, 280
- Heiberg 84
- Heiden, F.L. 199
- Heidegger, M. 25
- Heikel, A. 86, 141–143, 179,
181, 183–185, 187–188, 205,
208, 265, 268, 270–272, 277,
282–284, 289, 300, 305, 307–
308
- Heikel, Alb. 184
- Heikel, E.R. 202
- Heikel, H. 84–87, 141, 179–183,
246, 248–249, 251, 265, 268–
269, 277, 282–283, 288–289,
299–300, 303, 307–308
- Heikel, H. J. 182
- Heikel, M. 271
- Heikel, N. 99, 270–271
- Heikel, Th. 268
- Heikel, V. 141–142, 183, 270
- Heikel, W. J. 203
- Heil 187
- Heinecke, S. 64, 71
- Helander, O. H. 137, 271–272
- Helander, V. L. 188, 270, 307
- Helenius, N. 89
- Hellman, A. 270
- Hellmont 64
- Helsingius, G.A. 145, 199–203,
285, 306, 308
- Helsingius, G.Fr. 199
- Helsingius, H. 70
- Helsingius, W.H. 70
- Hendell, G.K. 77, 89, 185–187,
257, 265, 283, 305, 308
- Hentchel, F. 157
- Herbart, J. 108
- Herder, J.J. 108
- Heurlin, A. 199
- Heurlin, R. 199
- Hill, F.M. 157, 159, 179, 187
- Hirn, D. 148–149, 224
- Hoeckert 189
- Holder 64
- Holm, J. 237
- Holz, J.G. 146
- von Humboldt, W. 108
- Hybertz 78
- Häggman, K. 16, 39, 16
- Häggman S. 99
- Hörning, J.F. 57
- Ihatsu, M. 19
- Ingelius, J. 89
- Ingman, J. 22, 93–94, 190, 208,
308
- Iisalo, T. 18, 154
- Itard, J.M.G. 65–66, 68
- Jarrick, A. 17
- Jossfolk, K-G 8

- Julin, J.E. 83, 119, 245
 Julin, J.J. 247–248
 Juselius, N.J. 19, 191
 Juslin, E. 246
 Jussila, O. 43
 Jutikkala, E. 38
 Juva, M. 129, 140, 154
- Kalm, P. 69, 71, 111, 191, 211, 275
 Kant, I. 29, 108
 Karamzin, A. 141, 259
 Kekoni, L.J. 246
 Kellgren, J.H. 125
 Keller, J. 67, 78, 100, 168–169
 Kern 159
 Killinen, K. 89, 208
 Kjöllfeldt, E. 88–89, 185, 264
 Klein, J.W. 62–63
 Klinge, M. 40, 126, 211
 Klingenberg, M. 149, 224
 Knebel 157
 Knie, J.O. 157
 Knudsen, H. 79, 99, 202
 Koskinen, Y. 22, 97–98, 144, 203, 216, 285
 Kuikka, M.T. 12, 18, 24
 Kuotola, U. 19
- Lagerborg, R. 131
 Lagus, E. 137
 Lagus, J. 137
 Lagus, V.G. 225
 Lange, W. 156
 Laurell, A.A. 109, 115–116, 275
 Laurén, L.L. 267
 Laurin, A.M. 182
 Lilius, M. 206
 Lilja, J.W. 133, 149
 Lindgren, H.O. 142
 von Linné, C. 69, 71, 191, 211
 Linsén, J.G. 115, 126, 189, 284
- Linsén, M. 77, 90–94, 188–191, 198, 223, 260–261, 278, 284, 301, 304, 308
 Linsén, S.G. 223
 Lippestad, J.A. 78, 97, 203, 278
 Luben 157
 Lundberg, K. 55, 77, 95–96, 187–188, 272, 278, 284, 305, 308
 Lundell 79
 Lundgren, U.P. 310
 Luther, M. 138, 239
 Länkelä, J. 260
 Löfgren, O. 42
 Löhe 68
 Lönnbeck, G.F. 125
 Lönneström, C.R. 219
 Lönnrot, E. 114, 126, 139, 144, 226, 254, 275–276, 297
- Mager, K. 157
 Malling-Hansen 100
 Malm, A.G. 145, 223, 227, 235
 Malm, Chr.E. 145
 Malm, C.O. 77, 80–82, 84–85, 124, 145–152, 170, 172, 176, 178–179, 181, 184, 186, 223, 224–225, 227–228, 234–238, 241–243, 249–250, 268, 277, 280, 282, 298–299, 302–305, 308–309
 Malm, G.E. 84, 152, 249
 Malm, K.J. 145
 Malm, N. 265
 Malm, O.A. 267
 Malmberg, G.E. 137
 Marmier, X. 220
 Matthias, L.Chr. 179, 187
 Melartin, E.G. 139, 244
 Mellin 261
 Meurman, A. 154
 Moberg, S. 67

- Moldenhawer, J. 168, 190, 198
 Moon 174, 195, 261
 Mädler 157
 Mäklin, W. 144
 Möllersvärd, C.J.M. 142
- Nervander, J.J. 112–114, 127,
 211, 246, 254, 256, 275
 Nevala, A. 20
 Nikolai I 38, 49, 131, 229, 274
 Niss, A. 142
 Nordenstam, J.M. 83, 237, 308
 Nordman, A.E. 208
 Nordström, W. 220, 231–232
 Nurmi, V. 21, 125
 Nykopp, A. 165
 Nyqvist, J. 142
- Olsson, M. 100
 Ottelin, A.K. 21, 154
 Ottelin, C.G. 139, 227, 236, 238
- Palmén, J.A. 144
 Palmén, J. Ph. 153–154, 255,
 280
 Palmér Ch. 138, 141, 166
 Palmqvist, J. 270
 Paraselsus 65
 Pedersen, J. 79
 Peltonen, A. 18
 Perander 219
 Pereira 64
 Pestalozzi, J.H. 21, 61, 64, 100,
 105, 111–112, 115, 118, 120,
 155, 157–158, 166, 189, 246,
 276, 280, 303
 Pettersson 148
 Piirainen, V. 19
 Pinel, Ph. 65–66, 68
 Plit, K. 20, 318
 Porthan, H.G. 104, 125, 297
 Päiväsalo, P. 15
- Qvist, C.I. 132, 133, 241
- von Ranke, L. 45
 Ranken, O. 268
 Ratke, W. 126
 von Raumer, K. 138
 Rein, Th. 111
 Reinhard 193
 Renvall, T.T. 84, 248
 Resewitz, F.G. 104
 Rettig, B.C. 251
 Reuter, W. 201
 Ricoeur, P. 26
 Rissanen 43
 Rochow, E. 60
 Roos, A.G. 77, 88, 93
 Roos, G.E. 88, 264
 Rosén, E. 142
 Rosenblad, M. 72
 Rosenqvist, V.T. 239
 von Rosenstein af Rosén R. 69
 Rousseau, J.J. 60–61, 66, 100,
 105, 108, 111
 Runeberg, Fr. 114, 220–221, 223,
 234, 287
 Runeberg, J.L. 58, 83, 113–114,
 124–126, 139, 175–176, 180,
 218, 221, 223–224, 226, 229–
 232, 234–241, 243, 246–247,
 254, 258, 266–267, 275–277,
 282, 287, 297–300, 304, 308
 Ruotsalainen, P. 137, 166, 263
 Rydberg, V. 206
- Saegert, C.W. 68
 Sahlberg, L. 77
 Sainio, A. 99
 Sainio, M.A. 99,
 Saint- Simons, H. 66
 Salzmann, C.G. 106, 112, 118
 Salmberg, A. 248

- Sandholm, Å. 19
 Sarala, A. 18, 24
 Savolainen 206
 Schalberg, A. 84, 150
 Schalberg, R. 248
 Schauman, A. 131, 133, 189,
 274, 284
 Schauman, F.L. 129–130, 132,
 135, 140–141, 144, 153,
 167, 182, 229–234,
 239, 252, 255, 257, 270,
 280, 282, 287, 296
 Schauman, W.J. 182, 268, 282
 Schleiermacher, D.E. 26–27,
 108, 153
 Schmidt 157
 Schwartz, L. 170
 Schwerin, F.B. 72
 Sequin, E. 65–68, 78
 Seyerling, Ch. A. 73–75
 Sicard, R-A.C. 64, 72
 Sirén, A.F. 77, 80, 179, 186–
 187, 208–209, 224, 229,
 233, 238, 283
 Sirén, J.H. 148
 Sirén, S. 148
 Sjöstrand, W. 13, 15
 Sneckenström, G.F. 221, 229–
 230, 235–236, 287
 Snellman, J.V. 52, 111, 113–
 114, 116, 119, 126–131,
 133, 144, 153, 212, 220,
 226, 228, 246, 254, 257,
 259, 262–263, 275–276,
 289, 295–297
 Sohlman, A. 131.
 Soininen, E. 285
 Soininen, M. 168, 206–207,
 243
 Solitander, J. 221, 230, 237,
 308
 Sondén, C.U. 78
 Spener, Ph.J. 136
 Stenberg, A. 77
 Stenberg, J.E. 77
 Stenbäck, L. 137–138, 140,
 257, 298, 300
 Stenius, K.M. 22, 77, 93–94,
 191–198, 205, 217, 257,
 278, 284–285, 298, 305,
 308
 Stenius, M. 125
 Stormbom, J. 25
 Stormåns, P. 143, 270
 Svedberg, A. 184, 307
 Swedenborg, E. 148
 Söderstrand, C.G. 246
 Söderström, G.L. 225
 Takala, A. 43
 Tandefelt, K.J. 145
 Tavaststjerna, K.A. 149
 Tengström, C.F. 247
 Tengström, Fr. 247
 Tengström, J. 48, 59, 104–
 106, 11, 118, 126, 243–
 244, 246–247, 275
 Tengström, J.J. 114–115, 126–
 127, 256, 263, 275, 297
 Tengström, N. 114
 Topelius, Z. 50, 113, 116, 127,
 139, 144, 175, 212, 247,
 252–256, 258, 275, 288,
 297
 Trankell, I-B 32
 Tsokkinen, A. 20
 Tuunainen, K. 19, 20
 Wacklin, S. 24
 Waenerberg, G.M. 83, 90,
 140–141, 152, 154, 171,
 178–180, 184, 220, 223,
 238–239, 241, 255, 274,
 287, 298, 305, 308

Wahrenberg, G.A. 72
Wahrenberg, G.P. 72
Wallisius 64
Wallis, J. 64
Varis, H. 38
Veber, M. 24
Westman, A.H. 266
Wetterhoff, G.A. 256
Whitlock, A. 266
Vibelius, O. 57
Wichern, J.H. 166
Willis 65
Wirilander, K. 38–39
Wrange 157
von Wright, G.H. 25

Vuolle, T. 20
Väänänen, P. 262

Åkerstedt, S. 77.

Ödman, P-J 17, 25–26, 32, 43,
310
Öhman, A. 223
Öhman, A.C. 226
Öhman, J.E. 80, 124, 176,
218, 223–226, 229–230,
235–236, 238–241, 277,
287, 298–299, 304
Östrem, K. 67
Östring, F. R. 137

